

**UNIVERSITATEA DE VEST, TIMIȘOARA
FACULTATEA DE DREPT**

**Evoluții juridice privind drepturile copilului la
libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la
nediscriminare în România**

Teză de doctorat

Autor: Drd. Emil Moise

Coordonator: Prof. univ. dr. Valentin Constantin

Timișoara, 2021

Cuprins

Abrevieri	5
Introducere	7
Justificarea metodei alese. Cu privire la specificul structurii și conținutului tezei de doctorat	12
PRIMA PARTE. DREPTUL COPILULUI LA LIBERTATEA RELIGIOASĂ.....	15
I.1. Drepturile copilului	18
I.2. Documente internaționale cu vocație universală privind dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie	23
I.3. Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului.....	30
I.4. Dreptul copilului la libertatea religioasă.....	31
PARTEA A II-a. PROTECȚIA EUROPEANĂ A DREPTULUI COPILULUI LA LIBERTATEA RELIGIOASĂ.....	46
Introducere	46
II.1. Recunoașterea și protecția drepturilor omului în Europa	47
II.1.1. Instrumente ale Uniunii Europene.....	47
II.1.2. Consiliul Europei	48
II.2. Aspecte generale din jurisprudența Curții EDO care sunt incidente în materia Tezei ..	51
II.2.1 Vârsta drept criteriu al discriminării	51
II.2.2 Aplicarea <i>Convenției europene a drepturilor omului</i> în cazurile referitoare la drepturile copilului	53
II.2.3 Viziunea Curții EDO cu privire la protecția juridică oferită de stat copiilor	57
II.2.4. Referiri în hotărârile Curții EDO la alte instrumente internaționale (sau regionale) privind drepturile copilului	62
II.2.5. Referiri în hotărârile Curții EDO la <i>Observațiile</i> Comitetului ONU pentru Drepturile Copilului	64
II.2.6. Consultarea copiilor	65
II.3. Recunoașterea drepturilor participative ale copiilor	73
II.3.1. Drepturile participative ale copiilor în jurisprudența Curții EDO.....	74
II.3.1.1. Cauze privind cadrele didactice	75
II.3.1.2. Cauze privind copiii. Dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie ..	76
II.4. Jurisprudența Curții EDO cu referire la îndoctrinarea religioasă sub umbrela statului	77
II.5. Jurisprudența Curții EDO cu referire la purtarea vestimentației religioase sau la afișarea simbolurilor religioase, în școlile publice.....	80
II.6. Înscrierea la studiul Religiei	86
SISTEME ALTERNATIVE DE PROTECȚIE A DREPTURILOR COPILULUI	93
Prezentarea jurisprudenței relevante a Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii în cauze cu referire la drepturile copiilor	93
PARTEA A III-a. DREPTUL COPILULUI LA LIBERTATEA RELIGIOASĂ ÎN ROMÂNIA	103
Introducere.....	103
III.1. Reglementarea educației religioase în școlile publice din România	109

III.1.1. Un caz care a generat schimbarea unui sistem	109
III.1.2. Introducerea Religiei, materie confesională, în școlile publice din România	112
III.1.3. Predarea religiei în școlile publice - prevederi legale neconstituționale	113
III.1.4. Hotărârile instanțelor de judecată și deciziile CCR cu privire la înscrierea copiilor pentru studiul religiei	117
III.1.5. Concluzii la Capitolul întâi	124
III.2. Înscrierea copiilor pentru studiul Religiei. Adoptarea și aplicarea Deciziei nr. 669/2014 a Curții Constituționale	126
Introducere.....	126
III.2.1. Primul subcapitol. Decizia nr. 669/2014 a CCR și piedicile întâmpinate în aplicarea acesteia	126
III.2.1.1. Biserica Ortodoxă Română: prima mobilizare în urma pronunțării Deciziei nr. 669	128
III.2.1.2. Atitudinea Ministerului Educației după pronunțarea Deciziei nr. 669/2014: neglijarea drepturilor copiilor și a interesului superior al acestora	130
III.2.1.3. Modificarea legii educației ca urmare a <i>Deciziei nr. 669 a CCR</i> : dezbaterea asupra proiectului de lege	132
III.2.1.4. Campania de înscriere a elevilor pentru studiul Religiei	137
III.2.2. Subcapitolul al doilea. Refuzul de a aplica Decizia nr. 669/2014 a CCR.....	141
III.2.2.1. Implicarea societății civile.....	141
III.2.2.2. Implicarea inspectoratelor școlare în susținerea poziției BOR	143
III.2.2.3. Întocmirea, semnarea și conținutul răspunsurilor autorităților și instituțiilor publice la petiții.....	147
III.2.2.4. Răspunsul ministrului Educației privind înscrierea la ora de religie. Refuzul subordonaților de a respecta deciziile ministrului Educației.....	151
III.2.3. Concluzii la Capitolul al doilea	153
III.3. Oficierea de slujbe religioase în unitățile publice de învățământ	154
III.3.1. Exemple de cazuri reclamate de părinți și asociații	155
III.3.2. Oficierea slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ	156
III.3.3. Obstacole puse accesului la informația privind manifestările religioase în școli	157
III.3.4. Alte aspecte privind deciziile Curții Constituționale	159
III.3.5. Oficierea slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ din perspectiva principiului non-discriminării.....	161
III.3.6. Hotărârea Curții de Apel București de recunoaștere a discriminării	165
III.3.7. Sesizarea Prim-Ministrului și reacția Avocatului Copilului.....	167
III.3.8. Politica Ministerului Educației după adoptarea hotărârilor CNCD și ale Curții de Apel București	168
III.3.9. Concluzii la Capitolul al treilea	169
III.4. Discriminarea copiilor prin punerea de note la disciplina <i>Religie</i>. Decizia CNCD în interesul superior al copiilor.....	171
Introducere.....	171
III.4.1. Cazul copilului elev în școala publică din Topolog	173
III.4.2. Modalități de presiune – mijloace de încălcare a libertății de gândire, conștiință și religie	177
III.4.3. Susținerea <i>status quo</i> -ului discriminatoriu de către Ministerul Educației.....	180
III.4.4. Hotărârile nr. 632/2017 și 212/2018 ale CNCD privind discriminarea prin trecerea notelor la disciplina Religie	183
III.4.5. Concluzii la Capitolul al patrulea.....	184
III.5. Prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România. Demersuri, hotărâri și interpretări.....	185
Introducere.....	185

III.5.1. Cadrul general	186
III.5.2. Doctrina și jurisprudența anterioară demersurilor	186
III.5.3. Reacția autorităților publice și hotărârile instanțelor de judecată	189
III.5.4. Hotărârea CNCD și reacția Ministerului Educației	194
III.5.5. Hotărârile instanțelor de judecată	200
III.5.5.1. Sentința 1685/2007 a Curții de Apel București/ Decizia nr. 2393/11.06.2008 a Înaltei Curți de Casație și Justiție	201
III.5.5.2. Critica Deciziei 2393/2008 a ÎCCJ	203
III.5.5.3. Sentința 3150/04.12.2007 a Curții de Apel București	209
III.5.5.4. Sentința nr. 565/2008 a Curții de Apel București	209
III.5.6. Discriminarea copiilor din unitățile publice de învățământ, pe motive de gen	214
III.5.6.1. Revenirea la CNCD	214
III.5.6.2. Un nou demers privind discriminarea de gen	216
III.5.7. Concluzii la Capitolul al cincilea	219
Concluzii finale.....	223
<i>Bibliografie</i>	231
Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului	241
Jurisprudența Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii	243
Jurisprudența Comitetului ONU pentru Drepturile Omului.....	244
Jurisprudența instanțelor de judecată, a Curții Constituționale din România și a Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării	244
Jurisprudența Curții Constituționale	244
Jurisprudența instanțelor de judecată.....	244
Hotărâri ale Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării	245
Alte acte.....	245
Acte internaționale	245
Norme juridice naționale	249
Alte acte naționale.....	251
Acte normative și decizii ale altor state.....	251
Index	251

Abrevieri

ANPDC -- Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului

APOR -- Asociația Părinți pentru Ora de Religie

ASCOR -- Asociația Studenților Creștin Ortodocși Români

BAZȘ -- Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea

BOR -- Biserica Ortodoxă Română

CA (eg, CA București, CA Ploiești) -- Curtea de Apel

CCR -- Curtea Constituțională a României

Cdc, sau Convenția, sau Convenția privind drepturile copilului -- Convenția

ONU privind drepturile copilului

CDC, sau Comitetul pentru Drepturile Copilului -- Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului

CDO, sau Comitetul pentru Drepturile Omului -- Comitetul ONU pentru Drepturile Omului

Curtea EDO, sau Curtea de la Strasbourg -- Curtea Europeană a Drepturilor Omului

CNCD -- Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării

Comisia Europeană -- Comisia Europeană a Drepturilor Omului

Convenția europeană, sau Convenția europeană a drepturilor omului --

Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale¹

DEFIDRC -- *Declarația privind eliminarea tuturor formelor de intoleranță bazate pe religie și credință*

DUDO -- *Declarația universală a drepturilor omului*

ISJ (e.g., ISJ Brașov, ISJ Buzău) -- Inspectoratul Școlar Județean

ISM (eg, ISM București) -- Inspectoratul Școlar Municipal

ÎCCJ -- Înalta Curte de Casație și Justiție

ME -- Ministerul Educației (Ministerul Educației Naționale, sau Ministerul Educației și Cercetării Științifice)

M.Of.R. -- Monitorul Oficial al României

¹ Am folosit traducerea oficială publicată pe site-ul Curții Europene a Drepturilor Omului: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ron.pdf (accesat la data de 15.01.2021); titlatura se regăsește și în Legea privind ratificarea *Convenției europene*, nr. 30/18.05.1994.

OG -- Ordonanță a Guvernului

OME -- Ordinul Ministrului Educației

OUG -- Ordonanța de urgență a Guvernului

PIDESC -- *Pactul internațional privind drepturile economice, sociale și culturale*

PIDCP -- *Pactul internațional privind drepturile civile și politice*

ROFUIP -- *Regulamentul de organizare și funcționare a unităților de învățământ preuniversitar*

SIIR -- Sistemul Informatic Intergrat al Învățământului din România

Introducere

În mare măsură, Teza reflectă atașamentul meu față de valori umaniste și sensibilitatea mea față de copii. Faptul că am avut ocazia, datorată profesiei, să explic câtorva generații de copii importanța acestor valori a fost principalul motiv pentru care, timp de 20 de ani, am ales să rămân în sistemul public de educație din România. În acest sistem am descoperit, din primele zile în profesie, problematica drepturilor copiilor pe care le-am invocat din prima ședință a Consiliului profesoral. Prima facultate pe care am absolvit-o a fost Facultatea de Filosofie, care mi-a deschis drumul spre condiția de cadru didactic, iar pentru aceasta am fost nevoit să fiu, o perioadă, despărțit de fiica mea. Unele acțiuni ale Teodorei, din prima și respectiv, din ultima parte a copilăriei, sunt menționate în *Introducere* și în partea finală a Tezei. Îi dedic această teză, fără a putea compensa momentele în care nu i-am fost alături fizic, ca mulțumire pentru susținerea acordată în demersurile mele, în activitatea academică și profesională și, nu neapărat în această ordine, în redactarea Tezei.

Dintre toate drepturile copiilor pentru care am militat și luptat în calitate de cadru didactic (și nu numai), dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie este, probabil, cel mai încălcat. Cercetările de teren mi-au arătat că unitățile publice de învățământ sunt un instrument cotidian de prozelitism religios. Această situație este dăunătoare copiilor, este contrară interesului lor superior, este dăunătoare, în final, societății. Teza documentează faptele, metodele și mijloacele de îndoctrinare folosite de Biserica majoritară din România, cu acordul și (în cele mai multe cazuri) cu susținerea reprezentanților instituțiilor/autorităților publice de educație. Ea oferă și un inventar al demersurilor destinate respectării prevederilor internaționale, constituționale și a legilor care proclamă drepturile copiilor și principiul interesului superior al acestora.

Activismul civic care a reprezentat „fundalul” Tezei, reacțiile și răspunsurile la demersurile cu caracter civic, incluzând adoptarea de noi reglementări, au contribuit la evoluția interpretărilor juridice privind drepturile copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare. A încetat astfel aplicarea unor prevederi legale abuzive în raport cu dreptul copiilor la libertatea de conștiință și religie și cu dreptul părinților la educarea copiilor după propriile convingeri prin confirmarea acestora ca neconstituționale; au fost adoptate noi prevederi legale care au pus în acord practica educațională și Constituția României; au fost emise noi reglementări cu referire la dreptul

copilului la educație religioasă; au fost obținute hotărâri ale instanțelor de judecată și ale Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării și decizii ale ministrului Educației care au contribuit la ameliorarea exercițiului drepturilor copiilor și al elevilor din școlile publice.

Prima parte, *Dreptul copilului la libertatea religioasă*, este structurată în 5 capitole: *Drepturile copilului*, *Documente internaționale cu vocație universală privind dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie*, *Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului*, *Dreptul copilului la libertatea religioasă*.

În această parte am analizat evoluția reglementării drepturilor copilului, în special a dreptului copilului la libertatea de conștiință și de religie și a dreptului la nediscriminare (pe motive de conștiință și religie), în instrumentele și jurisprudența internaționale.

Dacă primul act internațional privind copiii, *Declarația Drepturilor Copilului*², cuprindea o serie de proclamații, exprimate în cele 5 puncte ale documentului, cu caracter de linii de orientare și nu cu titlu de obligativitate pentru statele care puteau sau nu să adere la aceste declarații, *Convenția ONU privind drepturile copilului* recunoaște și protejează copilul ca subiect de drept în domeniile cultural, social, economic, politic și civil și reglementează exercitarea drepturilor pe măsura capacităților în formare ale copilului.

Specific, prima parte a Tezei investighează dreptul copilului la libertatea de religie și de conștiință: are copilul acest drept (este copilul subiect de drept)? Este acest drept consacrat și, prin urmare, protejat? Își poate exercita copilul acest drept, și dacă da, de la ce vârstă? Cum printre cei care pot limita exercitarea acestui drept se numără comunitatea religioasă și părinții copilului, are statul dreptul/obligația de a interveni într-o astfel de situație? O temă aparte - pe care se concentrează Teza, cu precădere în partea a treia (cu referire la România) - o constituie măsura în care învățământul obligatoriu asigură drepturile copilului la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare (în legătură cu primul drept menționat).

Încercând să răspund la aceste întrebări, am analizat actele internaționale³, cu referire la dreptul copilului la libertatea religioasă și de conștiință, respectiv dreptul copilului la nediscriminare pe motive de religie și conștiință. Am folosit documentele

² Numită și *Declarația de la Geneva*, adoptată de Liga Națiunilor, în 1924.

³ Cu mențiunea că am rezervat părții a doua a Tezei analiza actelor internaționale europene cu referire la drepturile omului, în general, la drepturile copilului, în special.

organismelor internaționale mandatate, prin mecanismul rapoartelor periodice, să vegheze la respectarea actelor internaționale și să ofere interpretări cu referire la aplicarea și respectarea lor, cum ar fi Comitetul ONU pentru Drepturile Omului, sau Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului.

Instrumentele internaționale privind drepturile omului, anterioare *Convenției ONU privind drepturile copilului*⁴, consacră dreptul părinților de a-și educa și instrui copiii după propriile convingeri.

Convenția privind drepturile copilului recunoaște copilul ca subiect de drept și introduce principii precum „interesul superior al copilului”, sau „capacitățile în formare ale copilului”. Puterea părinților de a educa și îndruma copiii după propriile convingeri religioase ori filosofice este echilibrată de maturizarea copilului, de capacitățile în formare ale acestuia. Accentul se mută pe drepturile copilului, pe urmărirea interesului superior al acestuia, considerat ca primordial.

Partea a doua, *Protecția europeană a dreptului copilului la libertatea religioasă*, este alcătuită din 6 capitole: *Recunoașterea și protecția drepturilor omului în Europa*, *Aspecte generale din jurisprudența Curții EDO care sunt incidente în materia Tezei*, *Recunoașterea drepturilor participative ale copiilor*, *Jurisprudența Curții EDO cu referire la îndoctrinarea religioasă sub umbrela statului*, *Jurisprudența Curții EDO cu referire la purtarea vestimentației religioase sau la afișarea simbolurilor religioase, în școlile publice*, *Înscrierea la studiul Religiei*.

În această parte am analizat instrumentele europene privind protecția drepturilor omului încercând, totodată, să evidențiez posibilitatea de a maximiza potențialul *Convenției europene a drepturilor omului*, respectiv al jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului, de a garanta și proteja drepturile copilului, în combinație cu standardele *Convenției ONU privind drepturile copilului* cu referire, în special, la drepturile copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare.

Prin cele două direcții principale de analiză am urmărit evoluția interpretărilor din jurisprudența Curții EDO, cu privire la drepturile copiilor, în cauzele care au avut ca subiect principal copiii, dar și identificarea unui model de interpretare care să poată fi

⁴ *Pactul internațional privind drepturile civile și politice, Pactul internațional privind drepturile civile, economice și sociale, Declarația cu privire la eliminarea tuturor formelor de intoleranță și de discriminare bazate pe religie sau credință, Protocolul adițional la Convenția europeană privind drepturile omului, Convenția UNESCO privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului, Protocolul adițional la Convenția Americană privind drepturile omului în domeniul drepturilor economice, sociale și culturale.*

folosit în analiza drepturilor copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare. Un astfel de model, oferit în cauza *Lautsi* (judecată de marea Cameră a Curții Europene a Drepturilor Omului), a fost folosit în partea a III-a a Tezei, în discutarea drepturilor copiilor în România.

Curtea Europeană a Drepturilor Omului a afirmat că standardele pe care toate statele trebuie să le atingă în realizarea drepturilor copiilor sunt stabilite în *Convenția ONU privind drepturile copilului*, dar nu a invocat, în apărarea drepturilor copiilor, prevederile acestui instrument internațional, cu referire la dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, deși l-a folosit în susținerea altor drepturi ale copiilor.

După prezentarea și discutarea cauzelor din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, cu referire la drepturile copilului, analizez unele dintre cauzele judecate de Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii cu referire la dreptul copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie.

În partea a treia, *Dreptul copilului la libertatea religioasă în România*, plecând de la observația că drepturile copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare sunt adesea neglijate în sistemul național de educație, am sintetizat, în cea mai mare parte, investigații asupra exercitării drepturilor copiilor înscriși în acest sistem și am urmărit respectarea drepturilor copiilor aflați în unitățile publice de învățământ, ale părinților acestora, ale elevilor majori și ale cadrelor didactice, la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la tratament egal în fața legii.

Ca și în primele două părți ale *Tezei*, principalul instrument folosit este *Convenția ONU privind drepturile copilului*, cu trimitere, în special, la articolele cu referire la nediscriminare, interesul superior al copilului, dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, dreptul copilului la educație, respectiv scopurile educației.

În investigația descrisă în detaliu în această parte am urmărit dacă standardele stabilite de Curtea EDO sunt sau nu respectate în România, pe cele două niveluri de protecție a drepturilor copiilor în procesul de educație, folosite în sistemul *Convenției europene a drepturilor omului*: interzicerea îndoctrinării religioase a copiilor în unitățile publice de învățământ, respectiv protecția oferită în cazul conflictelor dintre drepturile copiilor și ale părinților – *e.g.*, dreptul copiilor la educație, inclusiv la educație sexuală, în opoziție cu dreptul părinților la a-și educa și instrui copiii după propriile convingeri religioase --, situație în care se face apel la principiul interesului superior al copilului,

căruia i se acordă o importanță primordială, în acord cu cerințele *Convenției ONU privind drepturile copilului*.

Având ca reper cele trei direcții din testul schițat de Marea Cameră a Curții EDO în cauza *Lautsi v. Italy*, a căror îndeplinire asigură statului o marjă considerabilă de apreciere pentru a stabili dacă prezența simbolurilor religioase în școlile publice este permisă, în această parte am prezentat evoluția demersurilor, a hotărârilor și a reglementărilor cu referire la drepturile copiilor la libertatea de conștiință și de religie – și, în subsidiar, al părinților de a-și educa și instrui copiii după propriile valori – și la nediscriminare, în școlile publice din România.

Respectă autoritățile statului, în România, drepturile copiilor la egalitate de tratament și la libertatea de conștiință și de religie? În cele 5 capitole ale părții a treia -- *Reglementarea educației religioase în școlile publice din România, Înscrierea copiilor pentru studiul Religiei; Adoptarea și aplicarea Deciziei nr. 669/2014 a Curții Constituționale, Oficierea de slujbe religioase în unitățile publice de învățământ, Discriminarea copiilor prin punerea de note la disciplina Religie și Prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România* --, am analizat fiecare din temele care au generat evoluții juridice privind drepturile copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare în România după 1990. Analiza include prezentarea demersurilor actorilor civici cu referire la promovarea și respectarea celor două drepturi ale copiilor și reacția autorităților statului, ale cultelor religioase și ale organizațiilor religioase⁵.

În documentarea cercetării pentru elaborarea Tezei am folosit următoarele tipuri de surse: cărți, cursuri și reviste de specialitate; acte internaționale, regionale și naționale cu referire la drepturile omului în general, ale copiilor, în special; *Rapoarte, Comentarii, Concluzii generale, Observații* ale organismelor internaționale, e.g., Comitetul ONU pentru Drepturile Omului, Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului; jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului; jurisprudența Curții Supreme a Statelor Unite ale

⁵ Cum în partea a treia a Tezei vor fi numeroase referiri la acțiuni ale cultului majoritar din România, ale reprezentanților și salariaților acestui cult și ale organizațiilor religioase care i-au susținut acțiunile, fac precizarea că aceste referiri sunt făcute strict din perspectivă juridică și sunt documentate și preluate din actele și demersurile oficiale, publice, ale cultului respectiv, sau din actele/documentele oficiale ale instituțiilor/autorităților publice (de fiecare dată când au fost prezentate astfel de acțiuni am prezentat și sursa informațiilor). Toate aceste referințe sunt neutre, Teza respectând natura ei academică. Lucrarea nu și-a propus să se ocupe de valorile și sentimentele religioase ale persoanelor care împărtășesc astfel de convingeri.

Americii; jurisprudența Curții Constituționale a României; jurisprudența instanțelor de judecată din România, pe toate palierele de competență; judecătorii, tribunale, curți de apel, Înalta Curte de Casație și Justiție; rezoluții ale parchetelor din România; jurisprudența Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării; rapoarte ale Guvernului României, adresate Comitetului ONU privind Drepturile Copilului, cu privire la implementarea și aplicarea *Convenției ONU privind drepturile copilului*; rapoarte ale organizației neguvernamentale *Salvați Copiii*, adresate Comitetului ONU privind Drepturile Copilului, cu privire la implementarea și aplicarea *Convenției ONU privind drepturile copilului*; documente oficiale ale statelor transmise în cadrul procedurilor de adoptare a actelor internaționale; lucrări de doctorat; manuale școlare de religie; programele școlare pentru disciplina Religie, elaborate de Ministerul Educației, pentru toate clasele din învățământul preuniversitar - primar, gimnazial, liceal și profesional; articole din ziare, posturi de radio și televiziune din România sau din alte țări.

Justificarea metodei alese. Cu privire la specificul structurii și conținutului tezei de doctorat⁶

Este posibil ca Teza de doctorat să surprindă prin marea număr al cazurilor de discriminare analizate, prin detalierea multor acțiuni în justiție, prin atașamentul arătat câtorva teze care au fost rezultatul unor bătălii juridice în instanțele românești. Ponderea acordată acestor elemente a redus inerent spațiul datorat demersului speculativ și deci aspectelor mai abstracte care onorează demersul doctoral. Am urmat totuși acest drum întrucât cercetarea mea este atașată ideii că Dreptul este prin excelență un fenomen multidimensional, dinamic și orientat spre obiective practice.

Condensarea unor factori multipli în fenomenele juridice este un fenomen pregnant, care merită subliniat, iar consecințele sunt de valorificat.

Voi da un exemplu grăitor în acest sens. Cu ani în urmă, fetița mea, la momentul respectiv în clasa a IV-a, mi-a spus că o prietenă a ei, romă, în vârstă de 11 ani, se va mărita a doua zi și va părăsi școala. Am discutat cu ea în detaliu subiectul până am obținut

⁶ Cu mențiunea că exemplul oferit în această parte a introducerii, de încălcare a unui drept al copilului, altul decât unul din cele două drepturi analizate cu preponderență în Teză, a fost ilustrat pentru a justifica metoda de cercetare, una în care zona empirică este exploatată pentru a că a generat consecințe juridice care, la rândul lor, au generat acte de aceeași natură. Partea a treia a Tezei este construită, cu preponderență, pe acest model.

dovada faptului că lucrurile chiar așa urmau să se întâmple. Am mers imediat la Poliție, am explicat situația și am cerut polițiștilor să intervină urgent pentru a nu se ajunge la întreținerea de relații sexuale cu o minoră. Aceștia au refuzat intervenția, deși am depus și o sesizare scrisă în acest sens.

Poliția a venit a doua zi după ce căsătoria „se consumase”, iar actul sexual avusese deja loc. A fost deschis un dosar penal, „soțul” (în vârstă de 21 de ani) a primit o pedeapsă minimă (între timp a fost achitat), iar părinții, niciuna. Acțiunile în justiție nici nu s-ar fi deschis, precum în foarte multe situații de aceeași natură, fără sesizarea făcută în ziua precedentă nunții. Acțiunile magistraților în acest caz se corelau cu mentalitatea polițiștilor, cu ciudățenia că magistrații români aplică clauza culturală în cazul mariajelor timpurii, deși legea română nu o prevede, cu neatenția față de obligațiile internaționale, în mod specific, *Convenția de la Istanbul*. Fără perceperea și luarea în considerare a tuturor acestor elemente ce definesc un „fapt juridic total”, dimensiunea juridică a ceea ce s-a întâmplat acelei fetițe de 11 ani și reacția sistemului de Drept sunt de-a dreptul minore.⁷

Motivat de această experiență, am dezvoltat cercetările mele asupra temei propuse prin programul doctoral punând în evidență „faptele juridice”. Am acordat atenție logicii firești de a așeza problematica libertății religioase a copilului în România în contextul Dreptului internațional și al doctrinei în materie. Însă partea substanțială a Tezei constă în analiza de cazuri care sunt rezultatul investigațiilor făcute personal, aducerea acestora în justiție, elaborarea de analize juridice care au constituit baza pentru susținerea de către mine a cauzelor în instanțele de judecată, unele finalizate la nivelul Curților de Apel, ori al Înaltei Curți de Casație și Justiție, altele aduse în fața Curții Constituționale Române⁸.

⁷ Deosebit de ample și relevante sunt cercetările Măriucăi Oana Cosntantin, care a demonstrat că magistrații din toată țara aplică sistematic clauza culturală în cazul mariajelor timpurii: Măriuca-Oana Constantin, „Tipare de aplicare a legii penale în jurisprudența din România conexă cutumei mariajelor timpurii”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4/2016; Măriuca-Oana Constantin, „Identitatea culturală – o posibilă circumstanță atenuantă? Admisibilitatea clauzei culturale în procesele penale din România”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4/2015; Măriuca Oana Constantin, „Clauza culturală în jurisprudența penală din România. Cazul mariajelor timpurii în comunitățile rome tradiționale”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 3/2011.

⁸ Demersurile în justiție au fost conduse în fața instanțelor românești de toate gradele: judecătoria, tribunale, curți de apel, Înalta Curte de Casație și Justiție, iar Curtea Constituțională a fost investită în două cazuri. În mod similar, parchetele au fost sesizate cu fapte de natura faptelor penale, la nivelul parchetelor de pe lângă judecătoria, tribunale, curți de apel, sau de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție; a se vedea, de asemenea, Măriuca-Oana Constantin, *Justiție și diversitate culturală în România. Clauza culturală în jurisprudența penală derivată din*

În acest sens, textul Tezei de doctorat nu este o compilație - însumare de informații din alte texte, des practică, cum îmi pare a fi văzut, în literatura juridică - ci, în cea mai mare parte, sinteza muncii pe care am depus-o în a investiga subiectul ales.⁹ Aș susține că ampla cazuistică care apare în Teză are o valoare în sine. Specificul demersului meu este de înțeles și în raport cu precaritatea cercetărilor empirico-juridice privind situația drepturilor în România sub aspectul libertății religioase și de conștiință a copilului.

Sper că această explicație ajută la urmărirea structurii și conținutului Tezei de doctorat.

„*mariajele timpurii*”, Teză de doctorat, coordonator Andreescu Gabriel, București, SNSPA, 2016.

⁹ În Teză mă refer la „Asociația” sau la alți actori, dar e vorba despre activitatea mea.

PRIMA PARTE. DREPTUL COPILULUI LA LIBERTATEA RELIGIOASĂ¹⁰

În introducerea acestei prime părți voi prezenta două cazuri în care este evidențiată reacția autorităților publice atunci când în discuție s-a aflat respectarea dreptului copilului la libertatea de conștiință și de religie.

În perioada 2009-2010, pe rolul instanțelor penale din Buzău¹¹ a fost prezentat un caz în care un profesor de religie, preot, a fost denunțat că a lovit și jignit un elev (18 ani) și a calomniat o elevă (16 ani) pentru că au anunțat conducerea școlii, în scris, că nu vor mai participa la orele de religie. Într-o anumită fază procesuală, după ce Parchetul a clasat cauza, instanța de fond - apreciind că sunt suficiente probe - a dispus reluarea cercetării faptelor în vederea începerii urmăririi penale a preotului, prin hotărâre penală definitivă (menținută de instanța de recurs). Elevul și eleva, ca toți elevii/toate elevele din școlile publice din România fuseseră înscriși din oficiu pentru studiul materiei confesionale Religie.

În martie, 2019, un elev de 11 ani a fost tras de ureche și lovit cu capul de perete de preotul salarizat să predea Religia în școala publică în care învăța elevul (comuna Baranca, județul Botoșani) pentru că acesta din urmă a refuzat să se închine în timpul orei de Religie. Copilul, crescut într-o familie de altă confesiune decât cea care era predată la ora de Religie, frecventa orele disciplinei confesionale în urma înscrierii acestuia de către școală în mod nelegal. În urma investigațiilor, medicii au stabilit că „elevul a suferit un traumatism cranian acut, comoție cerebrală, fractură de perete anterior mastoidă stânga și temporală (! Mastoida face parte din osul temporal al craniului) stânga, și a fost internat la Secția de Pediatrie”¹².

¹⁰ În text, cauzele judecate de Curtea Europeană a Drepturilor Omului sunt menționate în engleză (sau franceză), cu indicarea doar a părților, *e.g.*, *Philip Williamson v. United Kingdom*, iar în notele de subsol și în bibliografie sunt redată cu menționarea (și) a datei hotărârii (deciziei), și a numărului de înregistrare a cererii la Curtea EDO, *e.g.*, *Philip Williamson v. United Kingdom*, (07.09.2000, Application no.55211/00). La fel sunt redată rapoartele Comisiei Europene pentru Drepturile Omului, *e.g.*, *Nielsen v. Denmark*, Comm. Report (12.03.1987, Application no.10929/84). Cauzele judecate de Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii sunt menționate cu indicarea doar a părților, *e.g.*, *Engel v. Vitale*, iar în notele de subsol și în bibliografie sunt redată cu menționarea anului deciziei și a numărului de înregistrare a cererii la Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii, *e.g.*, *Engel v. Vitale*, 370 U.S. 421 (1962).

¹¹ Dosar 9887/200/2009, Judecătoria Buzău, Dosar nr. 11713/200/2010, Judecătoria Buzău, Dosar 9887/200/2009, Tribunalul Buzău, Dosar 11713/200/2010, Tribunalul Buzău.

¹² Despre caz se poate citi aici: Sebastian Florea, „Elev bătut de profesorul de religie. Decizia Inspectoratului școlar”, *DC News*, 24.03.2019, <https://www.dcnews.ro>, sau aici: *** „Un

Cazurile prezentate relevă nu faptul că un cadru didactic a aplicat violențe unor copii, ci că aceste violențe au fost aplicate ca urmare a încercării copiilor respectivi de a-și exercita dreptul la libertatea de conștiință și de religie.

În toate cele trei situații prezentate copiii au fost înscriși nelegal pentru studiul religiei. În plus, școala nu a luat măsurile corespunzătoare după întâmplarea celor redate supra, măsuri necesare și obligatorii atât pentru sancționarea cadrelor didactice respective, cât și pentru a preveni astfel de fapte (din contră, cu referire la primele două exemple, deși în cadrul consiliului profesoral s-a cerut în mod oficial și explicit anchetarea situațiilor prezentate și a altora similare, anchetă obligatorie conform prevederilor din legislația privind educația¹³, consiliul profesoral a respins cererea, cu o singură abținere și un singur vot contra). Mai mult, în cadrul audierilor la parchet, directorul școlii, directoarea adjunctă și dirigintele elevului și al elevei au declarat în fals că nu au știut de cazul anchetat.

Educația religioasă (predată în mod confesional) a fost introdusă în unitățile publice de învățământ din România din anul 1990¹⁴. Caracterul de disciplină confesională este recunoscut, pe de o parte, prin prevederile legale, iar pe de altă parte prin programele școlare - care cuprind elemente specifice confesionale, de dogmatică, catehism și liturgică¹⁵ - elaborate de cultele religioase și aprobate de Ministerul Educației pentru această materie¹⁶.

Caracterul confesional este manifest și în modul în care se desfășoară predarea, copiii fiind nevoiți să înceapă și să încheie orele prin rugăciuni și îndeplinirea altor acte religioase legate de exercitarea unui cult (cum ar fi închinarea colectivă, cu fața către

elev din Botoșani ar fi fost bătut de profesorul de Religie, pentru că a refuzat să facă semnul crucii”, *Știri, TVR.ro*, 24.03.2019, <http://stiri.tvr.ro> (accesat la 11.11.2020).

¹³ Art. 115-120 din *Legea privind statutul personalului didactic, nr. 128/1997*.

¹⁴ Un studiu privind modul în care disciplina Religie a fost reglementată în România, după 1989, în interesul bisericii majoritare din România și în dauna interesului superior al copilului poate fi citit în Emil Moise, „Discriminarea în educație pe criteriul de conștiință și religie. Mutarea accentului pe interesul superior al copilului”, *Centrul European de Studii și Cercetări Juridice, Studii și cercetări juridice europene*, Editura Universul Juridic, 2017, pp. 600 – 612.

¹⁵ A se vedea, e.g., manualele de Religie, cultul ortodox. Am ales câteva din manualele de religie, pentru clasele a VI-a, a IX-a și a X-A, în cuprinsul cărora, conform programei școlare, se regăsesc elemente de dogmatică, catehism și liturgică: Dorin Opreș, Monica Horga, Irina Opreș, Antoaneta-Firuța Tacea, *Religie, Cultul ortodox, Manual pentru clasa a IX-a*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 2005; idem, *Manual pentru clasa a X-a*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 2005; Ionuț Codreanu, Alina Ladar, *Religie, Cultul ortodox, Manual pentru clasa a X-a*, București: Editura RAO CD Press, 2005; Cristian Alexa, Sorina Ciucă, Dragoș Ioniță, Mirela Șova, *Manual de Religie, cultul ortodox, clasa a VI-a*, București: Editura Didactică și Pedagogică S.A., 2018.

¹⁶ A se vedea nota 291, unde am prezentat elemente din programele școlare ale disciplinei Religie, pentru toate clasele din învățământul preuniversitar, public, din România.

simbolurile religioase afișate pe pereții clasei, la începutul și la sfârșitul orelor de *Religie*). Astfel de elemente sunt completate și prin obligarea copiilor de a participa la slujbe religioase, în incinta școlii și în timpul programului școlar obligatoriu (la începutul sau în timpul anului școlar), sau la biserică (în timpul liber, în timpul orei de Religie și nu de puține ori chiar și în timpul altor discipline).

Religia este predată în școlile publice de persoane subordonate cultului religios din care fac parte și față de care au un angajament încheiat sub jurământ.

Cele trei fapte prezentate, de violență fizică și emoțională împotriva unor copii, preluate din școlile publice din România, motivate religios, ridică o serie de întrebări. Are copilul dreptul la libertatea religioasă și de conștiință? Dacă da, îi este protejat acest drept [sunt copiii protejați împotriva constrângerilor care le limitează (anulează) libertatea religioasă și de conștiință]? Există o limită de vârstă de la care un copil își poate exercita dreptul la libertatea de conștiință și de religie – *e.g.*, la ce vârstă poate alege copilul dacă să beneficieze sau nu de educație religioasă în școală? În ce măsură învățământul obligatoriu asigură respectarea drepturilor fundamentale ale copilului, cu referire specială la dreptul la libertatea de conștiință și religie și dreptul la nediscriminare (pe criteriul de conștiință și religie)? Ce fel de educație este compatibilă cu libertatea religioasă (a copilului)? În ce religie va fi crescut un copil dacă cei responsabili (părinți sau tutori) nu sunt de acord cu privire la acest aspect? Are statul dreptul/obligația de a interveni când dreptul copilului la libertatea religioasă sau de conștiință este limitat de comunitatea religioasă sau de părinți?

Pentru a încerca să răspund la aceste întrebări voi analiza - în cele trei părți ale tezei - actele internaționale, regionale și naționale (din România) cu referire la dreptul copilului la libertatea religioasă și de conștiință, respectiv dreptul copilului la nediscriminare pe motive de religie și conștiință, dar și jurisprudența în materie (în special jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului¹⁷ și cea națională).

Prima parte din Teză, subsumată disciplinei dreptului internațional al drepturilor omului, analizează evoluția reglementării dreptului la libertatea religioasă și de conștiință, în instrumentele și jurisprudența internaționale, cu referire în special la dreptul copilului

¹⁷ Voi prezenta, de asemenea, și unele cazuri din jurisprudența Cuții Supreme a Statelor Unite ale Americii, pe o perioadă ce acoperă intervalul 1940 - 2020, pe de o parte pentru a arăta cum sistemul de drept din SUA asistă drepturile copilului, dreptul copilului la libertatea de conștiință și de religie, iar pe de altă parte pentru a sublinia că, deși SUA este singura țară care nu a ratificat *Convenția ONU privind drepturile copilului*, sistemul propriu de protecție a copilului este în acord cu standardele *Convenției*.

la libertatea religioasă. Am decis să prezint și să analizez elementele de jurisprudență ale instanțelor regionale și naționale în celelalte două părți, reținând în această primă parte aspectele care conturează cadrul internațional al reglementărilor privind dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie cu referire, în special, la copii.

Dreptul internațional privind drepturile omului, cuprinzând normele internaționale care au ca obiect protecția drepturilor omului, dar și jurisprudența, este definit ca fiind „acel corp al dreptului internațional creat pentru a promova și proteja drepturile omului la nivel internațional, regional și național alcătuit, în principal, din obligații pe care statele sunt chemate să le respecte”¹⁸. Declarațiile, recomandările, comentariile generale și principiile adoptate la nivel internațional contribuie la înțelegerea, implementarea și dezvoltarea dreptului internațional. Oamenii au, ca persoane individuale, drepturi recunoscute și garantate internațional și sunt astfel protejați împotriva încălcărilor acestor drepturi de către guverne.

Voi considera sintagma „încălțările de către guverne” în sens larg, în accepțiunea în care guvernele (statele) au obligația de a nu restrânge (în mod direct) drepturile omului, dar și obligația de a lua măsurile necesare ca acestea să fie respectate (a se vedea infra, pp. 26-30), unde am prezentat distincția între drepturile negative și drepturile pozitive - în corelație cu obligațiile negative și pozitive ale statului - și categoriile de drepturi subsumate acestora).

I.1. Drepturile copilului

La 26 septembrie 1924 Liga Națiunilor adopta *Declarația drepturilor copilului*, un document cuprinzând 5 puncte, cunoscut și ca *Declarația de la Geneva*, care fusese elaborată cu un an înainte și propusă spre adoptare de organizația neguvernamentală internațională Uniunea Internațională Salvați Copiii.

În 1948, luând în considerare experiențele celui de al Doilea Război Mondial, Uniunea Internațională Salvați Copiii adaugă încă două puncte¹⁹ la cele deja existente și propune o nouă *Declarație a Drepturilor Copilului*. În noiembrie 1959 Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite (ONU) a adoptat *Declarația drepturilor*

¹⁸ <https://definitions.uslegal.com/i/international-human-rights-law/> (accesat la 15.05.2019).

¹⁹ Cele două puncte au fost trecute primele în declarație, astfel: 1. Copilul trebuie protejat dincolo de toate considerentele de rasă, naționalitate sau credință. 2. Copilul trebuie îngrijit cu respect față de familie ca entitate.

*copilului*²⁰, cuprinzând 10 principii, bazată pe structura și conținutul *Declarației de la Geneva*.

Principalul act care ghidează susținerile prezentei lucrări este *Convenția ONU privind Drepturile Copilului*, cu trimitere, în special, la articolele 2, 3, 14, 28 și 29 (nediscriminarea, interesul superior al copilului, dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, dreptul copilului la educație, respectiv scopurile educației).

Adoptarea acestui important tratat internațional, dincolo de evoluția istorică, pornind de la *Declarația privind drepturile copilului*, adoptată de Liga Națiunilor în 1924, continuând cu *Declarația drepturilor copilului* a ONU din 1959, își găsește originea în evenimente legate de cel de al Doilea Război Mondial.

În timpul ocupării Poloniei de către armata germană a fost construit Ghetoul din Varșovia în care au fost mutați, în mod forțat, copiii și personalul din orfelinatul pentru copii evrei din localitate.

Orfelinatul, numit Casa Orfanilor, era înființat și condus de Janusz Korczak (pseudonimul lui Henryk Goldszmit), un polonez evreu agnostic, activist social - a luptat pentru drepturile copiilor, ale femeilor, ale minorităților naționale -, medic pediatru, pedagog, profesor și scriitor. Din prefața volumului care cuprinde două dintre cărțile lui Korczak aflăm că activând ca medic a fost sensibilizat în mod deosebit de nedreptățile comise față de cei mici și – renunțând să își întemeieze o familie – și-a dedicat întreaga viață acestora, luând în grija sa sute de copii orfani²¹.

Metodele sale pedagogice inovatoare au contribuit la îmbunătățirea sistemului de ocrotire a copilului. Copiii erau educați în spiritul autoguvernării; Korczak a imaginat și creat un Parlament și un Tribunal colegial al copiilor unde se dezbăteau problemele acestora (dar și ale personalului, dacă membrii orfelinatului încălcau drepturile copiilor) și a inițiat și derulat un „program de cercetare pentru dezvoltarea psihologică și

²⁰ Prin *Rezoluția 1386 proclamată în a XIV-a sesiune a ONU, în a 841-a ședință de plen, 20.11.1959*. Rezoluția poate fi citită aici: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/142/09/IMG/NR014209.pdf?OpenElement> (accesat la 27.07.2018).

²¹ A se vedea Maya Wawrzyk, directoarea Institutului Polonez din România, în prefață la volumul *Janusz Korczak, Cum iubești un copil, Dreptul copilului la respect*, București, Curtea Veche, 2012, p. 5. Pentru comemorarea a 70 de ani de la moartea tragică a lui Janusz Korczak, a copiilor și a personalului din orfelinat, și pentru a marca împlinirea unui secol de la înființarea Casei Orfanilor în 1912, Seimul Republicii Polone a decis ca anul 2012 să fie anul Janusz Korczak. Printre evenimentele organizate de Institutul Polonez din București din dorința de a face cunoscute personalitatea lui Korczak și concepțiile sale în materie de educație se numără și susținerea traducerii și publicării celor două cărți ale acestuia în volumul citat.

existența socială a copiilor și adolescenților” care locuiau în orfelinat. Regulile interne excludeau violența. A înființat o publicație a copiilor, *Revista* (Maly Przegląd) – „eveniment la scară mondială”²², revistă de copii redactată de copii, în care aceștia își relatau experiențele și gândurile, dar scriau și despre evenimentele din Polonia și din lume. În orfelinat se organizau propriile jocuri olimpice ale copiilor.

Din 1919 Janusz Korczak a condus și un orfelinat pentru copiii polonezi, numit Casa Noastră, unde s-a aplicat același sistem intern de autoguvernare. Actele sale umaniste au fost evidențiate imediat ce a început să practice medicina: făcea tot ce îi stătea în putință pentru a ajuta pe cei săraci, aflați în suferință, fără remunerație. Munca sa la orfelinat era, de asemenea, voluntară²³.

În august 1942, când soldații germani au venit să preia copiii și personalul orfelinatului pentru a-i duce în lagărul de exterminare de la Treblinka, Janusz Korczak alege să îi însoțească, deși i s-a oferit posibilitatea să scape. Ulterior, deși i s-a propus să părăsească ghetoul, oferindu-i-se azil în zona poloneză a orașului, a ales să rămână lângă copiii de care avea grijă. O a treia ofertă făcută de un ofițer nazist care îi aprecia scrierile este, din nou, refuzată. Sfârșește gazat la Treblinka, alături de cei 196 de copii orfani de care a avut grijă și pe care a refuzat să îi părăsească și de celelalte persoane care lucrau în orfelinat^{24/25}.

²² Maya Wawrzyk, op. cit., p. 6.

²³ Pe documentul original al *Declarației de la Geneva privind drepturile copilului*, aflat în arhivele orașului, printre semnăturile delegaților internaționali se află și semnătura lui Janusz Korczak. Contribuția lui Korczak (și a lui Wiggin) la mișcarea pentru drepturile copilului, inițiată la sfârșitul secolului al XIX-lea, este menționată în Michael Freeman, *Children's rights. A comparative perspective*, Vermont: Dormouth Publishing Company Limited, 1996, p. 1: „La sfârșitul secolului al XIX-lea scriitorii precum Kate Douglas Wiggin, în SUA și Janusz Korczak în Polonia își exprimau deja pregnant ideile care ulterior ajung să fie asociate cu identificarea drepturilor copiilor, însoțite de o recunoaștere a copilului ca individ autonom”. Scrierile la care autorul face referire sunt: Kate Douglas Wiggin, *Children's rights: A book of nursery logic*, Boston: Houghton, 1892 și Betty Jay Lifton, *The King of children*, London: Hodder and Stoughton, 1987 (aceasta din urmă, cu referire la Janusz Korczak).

²⁴ A se vedea și Itzhak Belfer, *Janusz Korczak: The man who knew how to love children*, Israel: Yanuka, 2016 (autorul este singurul dintre copiii îngrijiți de Korczak care a reușit să scape exterminării, fugind și ascunzându-se într-o pădure); A se vedea și Holocaust Education & Archive Research Team, *Janusz Korczak*, 2007, care poate fi vizualizat aici:

<http://www.holocaustresearchproject.org/ghettos/korczak.html> (accesat la 28.04.2019).

²⁵ Janusz Korczak nu a fost singura persoană devotată copiilor până la moarte. Jane Haining (1898-1944) a fost o misionară creștină din Glasgow, care lucra cu copii orfani pentru *Misiunea evreiască* a Bisericii Scoției. Când Budapesta a fost ocupată de trupele germane, în martie 1944, i s-a ordonat să plece. Pentru că nu s-a supus ordinului - „dacă acești copii au nevoie de mine în zilele cu soare, cu atât mai mult au nevoie de mine în zilele întunecate” - a fost arestată, transportată la Auschwitz și gazată (Norman Davies, *No simple. Victory. World War II in Europe*,

La 21 decembrie 1976, Adunarea Generală a ONU a proclamat anul 1979 ca *anul internațional al copilului*²⁶, marcat și prin aniversarea a 20 de ani de la adoptarea *Declarației ONU privind Drepturile Copilului*. În 1978 Polonia a depus la Comisia ONU pentru Drepturile Omului o propunere pentru redactarea unei convenții privind drepturile copilului, care urma să fie adoptată în 1979 ca un tribut al anului internațional al copilului. Nu era pentru prima dată când Polonia își declara „îngrijorarea specială pentru copii în forurile internaționale, reamintind suferințele din trecut ale propriilor generații mai tinere, inclusiv ale pionierilor acesteia în domeniul bunăstării copiilor, precum Janusz Korczak”²⁷.

În cea de a 35-a sesiune de lucru (12.02. – 16.03.1979), Comisia ONU pentru Drepturile Omului a înființat Grupul de lucru pentru elaborarea proiectului de convenție privind drepturile copilului, care și-a început activitatea în 1979 și a avut 11 sesiuni anuale²⁸. În decembrie 1988, la a 11-a sesiune a Grupului de lucru, a fost finalizat proiectul convenției, care a fost prezentat ulterior Comisiei ONU pentru Drepturile Omului pentru discuții și aprobare.

Convenția privind Drepturile Copilului (Convenția) a fost adoptată în unanimitate și a fost deschisă pentru semnături, ratificare și aderare prin Rezoluția Adunării Generale a ONU nr. 44/25 din 20.11.1989. *Convenția* a intrat în vigoare după numai 9 luni, la 2 septembrie 1990. Acceptarea aproape universală a acestui act - *Convenția* este cel mai ratificat tratat privind drepturile omului²⁹ l-a consacrat drept un instrument important în apărarea drepturilor (astfel reglementate) ale copiilor.

1939-1945, Viking, New York, 2006, p. 334; a se vedea și Mary Miller, *Jane Haining: A life of love and courage*, Birlinn, Edinburgh, 2019).

²⁶ Prin Rezoluția A/RES/31/169, adoptată în cea de a 31-a sesiune de lucru. Rezoluția poate fi citită aici: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/31/169 (accesată la 28.04.2019).

²⁷ Sharon Detrick, (edt.), *The United Nations Convention on the Rights of the Child. A guide to „Travaux Preparatoires”*, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1992, p. 1.

²⁸ Grupul de lucru era un grup deschis (open-ended) - oricare din cele 43 de state reprezentate în Comisia pentru drepturile omului puteau participa; celelalte state ale ONU și organizațiile neguvernamentale cu statut de consultant puteau trimite observații. Ședințele de lucru erau publice. Prima schiță de proiect a fost finalizată în martie 1988, la a 10-a sesiune. Documente ale ONU pot fi citite aici (p. 9, pp. 60-65, pp. 124-125): https://digitallibrary.un.org/record/2607/files/E_1979_36_E_CN.4_1347-EN.pdf (accesat la 29.04.2019).

²⁹ Mulți autori țin să sublinieze acest aspect pentru a crea o aură specifică în jurul documentului (e.g., Sarah Mehta, Gary W. Reinbold) și același lucru face și UNICEF când îl promovează: ”It’s become the most widely ratified human rights treaty in history and has helped transform children’s lives around the world.” (a se vedea <https://www.unicef.org/child-rights-convention>, sau <https://news.un.org/en/story/2015/01/488692-un-lauds-somalia-country-ratifies->

Este interesant de observat și timpul record, foarte scurt, în care acest act a intrat în vigoare, comparativ cu alte instrumente internaționale. Astfel – referindu-ne la alte tratate ale ONU – Pactul Internațional privind Drepturile Civile și Politice (PIDCP) a fost adoptat de Adunarea Generală în 16.12.1966 și a intrat în vigoare în 23.03.1976, iar Pactul Internațional privind Drepturile Economice și Sociale (PIDES), adoptat la aceeași dată, a intrat în vigoare în 03.01.1976³⁰.

landmark-childrens-rights-treaty, ori <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20191118IPR66828/celebrating-30-years-of-the-convention-on-the-rights-of-the-child>).

³⁰ PIDES, PIDCP și Protocolul adițional la PIDCP au fost adoptate de Adunarea Generală a ONU prin Rezoluția 2200A (XXI) din 16.12.1966.

I.2. Documente internaționale cu vocație universală privind dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie

Dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie este recunoscut în dreptul internațional. Evoluția istorică – cu referire la includerea acestui drept în documentele internaționale – evidențiază o trecere de la protecția grupurilor (a comunităților) la recunoașterea drepturilor individuale³¹.

În fapt, în multe cazuri – cum e și situația României – dimensiunea instituțională a cultelor religioase domină dimensiunea individuală a libertății de religie³².

În continuare voi prezenta câteva dintre documentele internaționale relevante care au afirmat dreptul la libertatea religioasă.

Unul din obiectivele ONU, declarat ca scop și principiu³³ al organizației, este promovarea și încurajarea respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului pentru toți, fără deosebire de rasă, sex, limbă sau religie (art. 1, pct. 3 din Carta ONU³⁴). Acest obiectiv este reglementat și în art. 55, iar obligațiile de bază sunt statuate prin art. 55 și 56 ale Cartei.

Declarația universală a drepturilor omului (DUDO)³⁵ afirmă dreptul fiecărei persoane la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, incluzând libertatea de a-și schimba religia și libertatea de manifestare a acesteia (art. 18). De asemenea, articolul 2 al *Declarației* include religia ca temei de nepermis al discriminării în legătură cu drepturile recunoscute în actul internațional, iar promovarea toleranței și a prieteniei între grupurile religioase este menționată printre scopurile educației (art. 26).

În descrierea dreptului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie PIDCP face o distincție între libertatea de a avea și de a adopta o religie ori o convingere și libertatea de manifestare a religiei sau a convingerilor (art. 18, alin (1)) și, explicit, dreptul

³¹ Cu privire la problema creată de trendul ascendent al propunerilor de documente internaționale privind recunoașterea drepturilor grupurilor (comunităților) religioase în detrimentul protecției dreptului persoanelor individuale la libertatea de religie, a se vedea Anat, Scolnicov, *The right to religious freedom in international law: between groups rights and individual rights*, New York: Routledge, 2012, pp. 9-18.

³² A se vedea, în acest sens, Gabriel Andreescu, „Ocuparea spațiului secular. Libertatea de conștiință versus limitele <<libertății de religie instituționale>>”, *Revista Română de Drepturile Omului*, București, nr. 29, 2004.

³³ În Capitolul 1 cu titlul *Scopuri și principii*.

³⁴ Carta a fost semnată la San Francisco la 26.06.1945 și a intrat în vigoare la 24.10.1945.

³⁵ Adoptată de Adunarea Generală a ONU prin Rezoluția 217(III)A³⁵, la Paris, în a treia sesiune, la 10.12.1948.

de a nu fi constrâns în alegerea sau adoptarea unei religii sau convingeri (art. 18, alin (2)) și de a nu fi supus restricțiilor în ce privește libertatea manifestării religiei sau convingerilor (art. 18, alin (3)). Modalitățile de manifestare a religiei sunt limitativ enumerate: prin cult și îndeplinirea riturilor, prin practici și prin învățământ (art. 18, alin (1)).

Cele două documente internaționale care au urmat DUDO, Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice și Pactul Internațional privind Drepturile Economice, Sociale și Culturale au menținut abordarea individualistă a drepturilor pe care le-au consacrat.

Deși articolul 27 din PIDCP acordă drepturi specifice membrilor comunităților religioase (printre altele), redactarea acestui articol subliniază că deținătorii acestor drepturi sunt persoanele individuale³⁶.

Recunoașterea dreptului la libertatea religioasă ca drept colectiv poate ridica probleme față de aceeași abordare cu privire la grupurile etnice sau lingvistice (recunoscute, de asemenea, în art. 27 al PIDCP). Ține de esența religiei comunităților religioase să normeze fiecare aspect al vieții membrilor lor, pe când comunitățile etnice sau lingvistice acoperă doar unele aspecte ale vieții membrilor lor³⁷.

În Raportul la cea de a de a treia sesiune – 9-27.01.1950 – Sub-Comisia pentru Prevenirea Discriminării și Protecția Minorităților a discutat proiectul articolului 27 al PIDCP³⁸, numit *Situația minorităților*³⁹ și a schimbat formularea articolului propus, trecând de la o abordare colectivă a drepturilor – „minoritățile etnice, religioase și lingvistice nu pot fi lipsite de dreptul de a avea propria cultură, de a profesa și practica propria religie [...]” – la una individuală: „persoanele aparținând acestor minorități nu pot fi lipsite de dreptul [...]”⁴⁰.

³⁶ „În statele în care există minorități etnice, religioase sau lingvistice, persoanele aparținând acestor minorități nu pot fi lipsite de dreptul de a avea, în comun cu ceilalți membri ai grupului lor, propria lor viață culturală, de a profesa și practica propria lor religie sau de a folosi propria lor limbă”.

³⁷ A se vedea și Anat Scolnicov, op. cit., p. 13.

³⁸ Proiectul poate fi citit aici (partea C, *Situația minorităților*, p. 77): [https://undocs.org/en/A/RES/217\(III\)](https://undocs.org/en/A/RES/217(III)) (accesat la 12.05.2019) și face referire la propunerile transmise de Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice, Iugoslavia și Danemarca, conținute în documentul ce poate fi citit aici: <https://undocs.org/A/C.3/307/REV.2> (accesat la 12.05.2019).

³⁹ În capitolul *Considerații viitoare cu privire la partea C (Situația minorităților)* a Rezoluției 217 (III). Raportul poate fi citit aici: [https://undocs.org/en/A/RES/217\(III\)](https://undocs.org/en/A/RES/217(III)) (accesat la data de 12.05.2019). *Considerațiile* la care fac referire se regăsesc în capitolul VII, par. 39-48.

⁴⁰ Varianta finală (adoptată) a art. 27 din PIDCP; A se vedea supra, nota 27.

Cu referire la distincția drepturi colective/drepturi individuale, Comitetul pentru Drepturile Omului a statuat că dreptul afirmat în art. 27 al PIDCP este un drept individual, dar care implică o obligație pozitivă a statelor față de minorități pentru protejarea identității acestora⁴¹.

Drepturile colective sunt statuate, *e.g.*, prin art.1 al PIDCP și prin art. 1 al PIDESC⁴².

Drepturile din PIDCP sunt garantate fără deosebire, pe temeuri printre care se află și religia (art, 2). La fel, PIDESC statuează că toate drepturile menționate în pact trebuie să fie exercitate fără deosebire bazată, printre altele, pe religie.

În 1967 Sub - Comisia pentru prevenirea Discriminării și Protecția Minorităților a elaborat și propus un *Proiect de Convenție pentru eliminarea tuturor formelor de intoleranță religioasă* care completa eforturile depuse pentru adoptarea celor două pacte internaționale și a *Convenției pentru eliminarea discriminării rasiale*. Proiectul nu a fost adoptat.

Prin *Rezoluția 36/55*, la 25.11.1981, Adunarea Generală a ONU a proclamat *Declarația cu privire la eliminarea tuturor formelor de intoleranță și de discriminare bazate pe religie sau credință*. Documentul prezintă dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie ca drept individual, cu afirmarea unor drepturi exercitate în comun, dar redactate tot ca drepturi cu caracter individual: dreptul de a organiza servicii divine, dreptul de asociere în legătură cu religia, dreptul la educație religioasă, de a comunica cu comunități în probleme de religie.

La 14 decembrie 1960, Conferința generală a Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (UNESCO), a adoptat *Convenția UNESCO privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului*⁴³, care „obligă statele părți să asigure egalitatea în privința accesului la educație și calitatea procesului de învățământ”.

Primul articol statuează că termenul „discriminare” include „orice distincție, excepție, limitare sau preferință care, bazându-se, printre altele, pe religie, au ca scop sau rezultat suprimarea sau alterarea principiului egalității de tratament în învățământ, și

⁴¹ *Comentariul General nr. 23*, par. 6.2, 26.04.1994, care poate fi citit aici: <https://undocs.org/CCPR/C/21/Rev.1/Add.5> (accesat la 12.05.2019); cu privire la problematica implicată de conflictul dintre exercițiul drepturilor religioase ale unui grup și libertatea de religie și conștiință a membrilor grupului a se vedea Anat Scolnicov, *op. cit.*, p. 13, pp. 75-114.

⁴² Articolul 1 din ambele pacte au același conținut: „Toate popoarele au dreptul de a dispune de ele însele”.

⁴³ România a ratificat *Convenția* la 20 aprilie 1964 prin *Decretul nr. 149*.

anume: privarea unei persoane sau a unui grup de persoane de accesul la învățământ de orice tip și nivel, sau limitarea drepturilor unei persoane sau a unui grup de persoane la învățământ de standard inferior, ori crearea pentru persoane sau grupuri de persoane a condițiilor ce sunt incompatibile cu demnitatea umană”. În articolul 2 se menționează că „nici o persoană sau nici un grup nu trebuie să fie constrânse să primească o instrucție religioasă incompatibilă cu convingerile lor”.

Consacrarea – în *Convenția privind drepturile copilului* -- a garantării dreptului copilului la libertatea de religie a generat reacții de respingere, fapt evidențiat prin numărul mare de rezerve pe care, deși toate în legătură cu percepția religioasă a copilului, le putem clasifica în trei tipuri: rezerve la art. 14 (dreptul la libertatea religioasă și educația religioasă), la articolele cu privire la adopție și la planificare familială (art. 19, 20, 21) și la întreaga *Convenție*, bazate pe dominanța religiei în statele respective.

Statele care au avut rezerve cu referire la adoptarea și aplicarea articolului 14 din *Convenție* – dreptul copilului la libertatea religioasă – sunt: Algeria, Bangladesh, Irak, Iordania, Kiribati, Malaezia, Maroc, Polonia (care au propus ca dreptul copilului să fie exercitat cu respectarea autorității parentale), Singapore (care a propus ca dreptul copilului să fie exercitat cu respectarea autorității parentale, a școlii și a celor care au în îngrijire copilul).

Cu referire la articolele care statuează adopția și planificarea familială au depus rezerve Egipt, Siria, Emiratele Arabe Unite (rezerve cu referire la prevederile privind adopția), Sfântul Scaun⁴⁴ (rezerve cu referire la planificarea familială și la drepturile familiale, dar și cu referire la drepturile protejate prin art. 13 – dreptul la libertatea de exprimare, 14, 15 – dreptul la libertatea de asociere, 16 – dreptul la viață privată și 28 – dreptul la educație).

De asemenea, au depus rezerve invocând propria religie a statului: Afganistan, Brunei Darussalam, Djibouti, Iran, Kuweit, Maldive, Mauritania, Quatar, Arabia Saudită.

Convenția acoperă, într-un singur tratat, toate ariile de drepturi ale omului: economice, sociale, culturale, civile și politice, devenind „unul dintre cele mai importante instrumente ale drepturilor omului adoptate de comunitatea internațională”⁴⁵, iar interesul superior al copilului este o considerație primordială în orice moment (art. 3).

⁴⁴ Sfântul Scaun, subiect primar de drept internațional public, desemnează relația Bisericii Catolice cu statele. A se vedea și Valentin Constantin, *Drept internațional*, București: Universul Juridic, 2010, pp. 241-244.

⁴⁵ Jan Martenson, sub – secretar general pentru drepturile omului, în prefața la Sharon Detrick (edt.), op. cit., p. ix.

La baza *Convenției* se află două principii noi de interpretare în dreptul internațional: interesul superior al copilului (art. 3) și capacitățile în formare ale copilului (art. 5)⁴⁶. „Interesul superior al copilului și capacitățile în formare ale acestuia sunt principiile umbrelă care stau la baza exercițiului (însoțesc exercițiul) tuturor drepturilor din *Convenție*. Numai prin examinarea celor două principii de interpretare împreună, standardul de interes superior devine un instrument de progres pentru drepturile copiilor”⁴⁷.

Primul principiu, regăsit în art. 3 al *Convenției*, afirmă că „în toate acțiunile care privesc copiii, întreprinse de instituțiile de asistență socială publice sau private, de instanțele judecătorești, autoritățile administrative sau de organele legislative, interesul superior al copilului va prevala”⁴⁸. Sintagma „toate acțiunile” este acoperitoare pentru toate instituțiile de stat sau private și include atât acțiuni cât și inacțiuni. Astfel, deși nu stipulează drepturi sau obligații, articolul 3 trebuie avut în vedere, ca principiu de interpretare, în toate acțiunile care privesc copiii, în legătură cu fiecare din drepturile stabilite în *Convenție*.

Una din problemele ridicate de reglementarea acestui principiu a fost măsura în care acesta include acțiuni (sau inacțiuni) ale persoanelor private. Se poate observa că, pe de o parte, expresia „oficial” a fost eliminată din proiectul *Convenției*⁴⁹, iar pe de altă parte, dacă referirea la părinți sau tutori a fost, de asemenea, eliminată din proiect⁵⁰, „interesul superior al copilului” este folosit ca principiu călăuzitor pentru părinți cu privire la creșterea și dezvoltarea copilului (art. 18). „Astfel, *Convenția* contestă concepția conform căreia viața de familie este întotdeauna în interesul superior al copiilor și că părinții sunt întotdeauna capabili să decidă ce este în interesul copiilor”⁵¹.

⁴⁶ A se vedea și Geraldine van Bueren, *The international law on the rights of the child*, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1998, pp. 45 - 51.

⁴⁷ *ibidem*, p. 51.

⁴⁸ Am folosit textul din engleză (în traducerea românească a *Convenției*, publicată în M.Of.R., sintagma este „interesele copilului”; pe de altă parte, *Legea 272/2004 privind drepturile copilului* se referă, ca și *Convenția*, la „interesul superior al copilului”).

⁴⁹ *UN DOC E/CN.4/L 1575 (17.02.1981)*, par. 20, 25, 26 – e vorba de propunerea SUA, care nu a fost adoptată. Documentul poate fi citit aici: <http://hr-travaux.law.virginia.edu/document/crc/ecn4l1575/nid-176> (vizualizat la 13.04.2019).

⁵⁰ *Ibidem*, par. 19.

⁵¹ Geraldine van Bueren, *op. cit.*, p. 46.

Interesul superior al copilului este regăsit în art. 21, sub o formă diferită: „Statele părți (...) trebuie să asigure că interesul superior al copilului va fi considerentul suprem”⁵².

„Astfel, conceptul de interes superior al copilului are două dimensiuni: principiu general, când se referă la o decizie care afectează alte părți, în mod fundamental, cum ar fi în procedurile de divorț, când interesul superior al copilului nu este factor care determină dacă o instanță va accepta sau nu divorțul; în cazul în care statul nu se confruntă cu considerentele fundamentale ale altor părți private, cum ar fi în standardele de îngrijire a copiilor fără părinți (când interesele familiei nu mai sunt puse pentru a echilibra ecuația), interesul superior al copilului devine singurul factor determinant, fiind necesar un standard mai înalt”⁵³.

Referiri la interesul (superior) al copilului în instrumente internaționale anterioare *Convenției* găsim în principiul nr. 2 din *Declarația privind drepturile copilului (1959)*⁵⁴ (*interesul superior al copilului*), art. 5, lit. b (*interesul copilului*) și 16, pct. 1, lit. d – *interesul copiilor* - din *Convenția cu privire la eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor (1979)*⁵⁵, art. 5 din *Declarația referitoare la principiile sociale și juridice aplicabile protecției și bunăstării copiilor, sub aspectul practicilor în materie de adopție și plasament familial pe plan național și internațional (interesul superior al copilului)*⁵⁶.

În legislația din România, anterior adoptării *Convenției*, *interesul copilului* a fost statuat prin reglementările privind relațiile de familie. Astfel, în *Codul familiei* din 1953⁵⁷, *interesul copilului* era reglementat prin prevederile art. 1, 38, 42, 66, 76, 80, 81, 85, 97, 99, 100, 103, 112, 114, 117, 119, 132. *Interesul copilului* era reglementat ca principiu, alături de interesul mamei, iar drepturile părinților se exercitau numai în interesul copiilor (art. 1).

⁵² Am folosit, din nou, textul din engleză – paramount consideration (în traducerea românească a *Convenției* sintagma este „interesele supreme ale copiilor să primeze”); a se vedea și supra, nota nr. 39.

⁵³ Geraldine van Bueren, *Child rights in Europe*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2007, pp. 31-32.

⁵⁴ *Declarația privind drepturile copilului*, adoptată de Adunarea Generală a ONU în 1959, este alcătuită din 10 principii.

⁵⁵ Adoptată și deschisă spre semnare de Adunarea Generală a ONU prin Rezoluția 34/180 din 18.12.1979. A intrat în vigoare la 3.09.1981. România a ratificat *Convenția* la 26.11.1981 prin *Decretul nr. 342*, publicat în Buletinul Oficial al României, partea I, nr. 94 din 28.11.1981.

⁵⁶ Adoptată de Adunarea Generală a ONU prin Rezoluția 41/85 din 03.12.1986.

⁵⁷ Adoptat prin *Legea nr. 4/1954*, publicată în M.Of. nr. 1/04.01.1954, republicat în 1974, valabil până în 1993.

Tot anterior adoptării *Convenției*, Protocolul nr. 7 la *Convenția Europeană*⁵⁸ menționează *interesul copiilor* cu referire la egalitatea soților în drepturi și responsabilități.

Deși articolul 3 din *Convenție* nu răspunde la întrebarea fundamentală cu privire la cine decide asupra alocării responsabilităților de luare a deciziilor între copil, familie și stat, în parte aceasta este rezolvată de articolele 5 – „respectarea responsabilităților, drepturilor și îndatoririlor părinților de a asigura (de o manieră corespunzătoare capacităților în continuă dezvoltare ale copilului) îndrumarea și orientarea necesare în exercitarea de către copil a drepturilor recunoscute în *Convenție*” și 18 - responsabilitatea comună a părinților pentru creșterea și dezvoltarea copilului.

Conceptul de „capacități în evoluție ale copilului”, reglementat în art. 5 al *Convenției*, rezultă din recunoașterea faptului că experiența copilăriei nu este unică, fixă, universală. Copiii nu sunt adulți în miniatură. În diferite perioade ale vieții lor copiii au nevoie de grade diferite de protecție, aprovizionare și participare. „Protecția internațională a drepturilor copilului înseamnă și că natura în evoluție a copilăriei trebuie luată în considerare pentru a permite copiilor, gradual, să aibă responsabilități în diferite arii ale propriilor vieți. Prin art. 5 se recunoaște că pe măsură ce copiii se dezvoltă și se maturizează crește și capacitatea acestora de a exercita alegerile și controlul asupra propriilor vieți. Abordarea convenției nu înseamnă că dorințele copilului vor fi definitive, ci doar că acestea ar trebui să fie luate în serios”⁵⁹.

Îndrumarea și orientarea acordate de părinți nu derivă din autoritatea lor, ci sunt drepturi și responsabilități ale părinților pe care statul trebuie să se asigure că aceștia le exercită în acord cu drepturile copilului. Includerea sintagmei „de o manieră corespunzătoare” în conjuncție cu cei doi termeni în *Convenție* „elimină orice interpretare conform căreia cei care iau decizii în numele copiilor ar avea o libertate nelimitată de a oferi orice fel de îndrumare pentru copil în perioada copilăriei”⁶⁰.

Interesul superior al copilului și capacitățile în evoluție ale copilului sunt principii interconectate și stau la baza exercițiului drepturilor copilului stabilite în *Convenție*.

Acestor două noi principii li se adaugă celelalte principii prioritare în textul *Convenției*: nediscriminarea (articolul 2), dreptul la viață (articolul 6) și respectarea

⁵⁸ Adoptat la 22.11.1984.

⁵⁹ Geraldine van Bueren, *The international law on the rights of the child*, op. cit, p. 51.

⁶⁰ Geraldine van Bueren, *Child rights in Europe*, op. cit., p. 38.

opiniilor copilului (articolul 12). Aceste cinci principii au devenit atât baza drepturilor moderne ale copiilor, cât și principalele puncte de tensiune. Articolul 12 a fost deosebit de discutat deoarece, oferindu-i copilului dreptul de a-și forma propria opinie, trebuie acordat și dreptul la informație, educație, libertatea religiei și viața privată, care ar putea intra în conflict cu drepturile părintești. Percepția că articolul 12 ar submina autoritatea părintească a fost principalul motiv pentru care SUA nu a ratificat *Convenția privind drepturile copilului*⁶¹.

I.3. Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului

Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului (Comitetul) este un organism cu 18 experți independenți⁶² și a fost înființat, în baza articolului 43 al *Convenției*, pentru a monitoriza implementarea acestui act și a celor trei⁶³ *Protocoale Opționale* de către statele părți. *Comitetul* se reunește la Palatul Wilson, în Geneva, în trei sesiuni pe an, formate dintr-o sesiune plenară pe o durată de 3 săptămâni și un grup de lucru pre-sesiune pe o durată de o săptămână. În cadrul acestor sesiuni *Comitetul* examinează rapoartele Statelor Părți pe parcursul unor discuții cu reprezentanții/reprezentantele guvernelor respective. La sfârșitul sesiunii elaborează „Observațiile finale“ pentru fiecare raport al Statelor Părți. Art. 43 al *Convenției* stabilește rolul de monitorizare pe care-l îndeplinește *Comitetul pentru Drepturile Copilului* și procedurile de lucru pentru întrunirile acestuia. Astfel, funcția principală a *Comitetului* este aceea de a oferi un mecanism internațional pentru monitorizarea progresului înregistrat de procesul de implementare a *Convenției*.

⁶¹ A se vedea, în acest sens, Susan Kilbourne, ‘The wayward Americans-why the USA has not ratified the United Nations Convention on the Rights of the Child’, *Child and Family Law Quarterly*, 10, 1998; de asemenea, Soo Jee Lee, „A child's voice vs. a parent's control: resolving tension between the Convention on the rights of the child U.S. law”, *Columbia Law Review*, vol. 117, no. 3, April, 2017, articol care se concentrează pe o obiecție cheie la ratificarea *Convenției privind drepturile copilului* de către SUA: teama că accentul său asupra drepturilor copiilor amenință drepturile părinților garantate în legislația SUA.

⁶² În 2010, Comitetul a examinat rapoartele în două camere paralele de câte 9 membri, fiecare "ca o măsură excepțională și temporară", pentru a limita numărul de rapoarte întârziate.

⁶³ *Protocolul privind implicarea copiilor în conflictele armate și Protocolul privind vânzarea copiilor, prostituția copiilor și pornografia infantilă*. La 19.12.2011 Adunarea Generală a ONU a aprobat un al treilea *Protocol opțional privind procedura de comunicare* (intrat în vigoare în aprilie 2014), care permite copiilor să adreseze plângeri cu privire la anumite violări ale drepturilor prevăzute în *Convenția privind drepturile copilului* și în cele două protocoale opționale.

Statele Părți au obligația să redacteze și să transmită rapoarte cu privire la modul în care sunt implementate drepturile stabilite în *Convenție*⁶⁴. *Comitetul* examinează rapoartele primite și adresează statelor preocupările și recomandările sale sub forma „Observațiilor finale”.

Comitetul examinează rapoartele trimise de Statele Părți (art. 44 *Convenție*) și lucrează în cooperare cu alte organisme care, în virtutea tratatelor internaționale, au un mandat în respectarea drepturilor omului, cu agenții și alte organizații ale ONU, pentru a promova *Convenția* și pentru realizarea drepturilor copilului.

Comitetul își publică propriile interpretări ale conținutului dispozițiilor privind drepturile copilului, cunoscute drept *Comentarii generale* asupra problemelor tematice și organizează zile de discuții generale.

În activitatea sa, *Comitetul* a evidențiat rolul important al organizațiilor neguvernamentale în furnizarea de informații și opinii calificate.

I.4. Dreptul copilului la libertatea religioasă

Articolele din *Convenție* sunt grupate în 3 secțiuni principale: Preambulul, care stabilește principiile care stau la baza *Convenției*, secțiunea substanțială (Partea I), care stabilește obligațiile pe care statele părți le au în urma adoptării actului, și secțiunea procedurală (Partea a II-a, respectiv a III-a) care include prevederile privind implementarea, prevederile care definesc modul în care urmează să fie monitorizată și încurajată respectarea *Convenției* și cele care stabilesc condițiile în care aceasta intră în vigoare.

Drepturile protejate de *Convenție* pot fi grupate în trei categorii:

- (i) drepturi și libertăți fundamentale, cum ar fi drepturile copilului la viață (art. 6), la egalitate (art. 2), la nume și cetățenie (art. 7, 8), sau libertatea de expresie (art. 12, 13), de gândire, de conștiință și religie (art. 14), ori de asociere (art. 15),
- (ii) cele care garantează un tip special de protecție împotriva pericolelor la care copilul e susceptibil de a fi expus, cum ar fi abuzul fizic sau mental,

⁶⁴ Obligație prevăzută în art. 44 al *Convenției*. Astfel, statele trebuie să trimită un raport inițial, la doi ani după ratificarea *Convenției*, urmat de rapoarte periodice, la fiecare 5 ani.

relele tratamente, exploatarea economică sau sexuală (art. 19, 32, 34), traficul sau răpirea (art. 35),

- (iii) cele care caută să promoveze propria dezvoltare a copilului prin acces la nevoile de bază: educație (art. 28, 29), informație (art. 17), timp liber, joacă sau activități culturale (art. 31).

Pentru stabilirea unei definiții a dreptului copilului la libertatea religioasă au fost aduse în discuție mai multe tipuri de teorii⁶⁵: teorii care nu sunt bazate pe drepturi (și care, astfel, impunând mai mult asupra obligațiilor altora față de copii, nu pot ajuta la crearea unui cadru legal al dreptului copilului la libertatea religioasă), teorii ale voinței (care ar conduce la concluzia că ar fi dificil ca toți copiii să posede drepturi, deoarece acestea implică putere de exercitare sau de renunțare, pe care nu întodeauna - și nu toți - copiii o au), teorii ale interesului (care propun interesul copilului ca fiind demn de a beneficia de protecție morală și legală și care, astfel, oferă un avantaj conceptual pentru dreptul copilului la libertate religioasă).

Astfel, plecând de la asumptii cu privire la ceea ce este bun pentru copil în materie de convingeri (religioase ori de altă natură) se poate defini dreptul copilului la libertatea religioasă ca reprezentând dreptul care trebuie să reflecte interesul superior al copilului sub acest aspect, al libertății religioase. Prin urmare, dreptul copilului la libertatea religioasă este „dreptul oricărui copil de a fi crescut nestingerit ca actor independent, autonom, în matricea părinților, a comunității religioase și a societății”⁶⁶.

Definiția este cu atât mai utilă cu cât ține cont de evoluția survenită în dreptul internațional privind drepturile omului. Dacă, în mod tradițional, dreptul internațional al drepturilor omului se concentra pe dreptul individului față de stat (purătorul de obligații), acest aspect s-a schimbat în timp odată cu recunoașterea ca terțe părți (și) a altor actori non-statali. Dreptul copilului la libertatea religioasă implică nu numai copilul și statul, ci și părți terțe precum părinții și comunitățile religioase.

Atât familia cât și comunitatea religioasă de care aparține copilul – în cazul în care acesta face parte dintr-o astfel de comunitate – au anumite obligații cu privire la educația religioasă. Are însă copilul dreptul de a îi fi respectat/apărat dreptul la libertatea religioasă atunci când cei care i-ar încălca acest drept sunt proprii părinți, sau comunitatea religioasă

⁶⁵ A se vedea Sylvie Langlaude, *The Right of the Child to Religious Freedom in International Law*, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2007, pp. 37 – 45.

⁶⁶ *ibidem*, p. 54.

din care face parte? Chiar dacă vorbim de părți terțe, cum sunt părinții sau comunitatea religioasă, are statul obligația de a apăra drepturile copilului (împotriva acestor părți)?

Pentru a răspunde acestor întrebări este necesară diferențierea drepturilor negative și pozitive pe care copilul le are față de stat în relație cu libertatea religioasă.

Drepturile negative, privite în relație ca obligații de rezultat ale statului (împiedică statul să violeze autonomia individuală), sunt clasificate în trei categorii: 1. drepturi pe care statul nu trebuie să le încalce sau nu trebuie să împiedice exercitarea lor de către titularul acestora; 2. drepturi cărora statul nu trebuie să le afecteze în mod negativ anumite caracteristici; 3. drepturi cu privire la care statul nu ar trebui să elimine anumite poziții juridice ale titularului⁶⁷.

Din prima categorie fac parte drepturi precum: dreptul copilului de a fi crescut într-o anumită religie și de a-i fi transmise credințe/valori religioase (sau non-religioase) de către părinții săi, iar statul nu trebuie să reprezinte un obstacol în realizarea/înfăptuirea acestui lucru sau să contribuie la realizarea cu dificultate a acestuia, dreptul copilului de a participa la festivaluri, ceremonii sau ritualuri, de a se ruga împreună cu familia sau cu comunitatea religioasă, dreptul la educație religioasă, dreptul de a fi membru într-o comunitate religioasă.

La o anumită vârstă copilul poate alege să renunțe la religie, să o schimbe cu o alta, sau să nu mai fie membru în comunitatea religioasă de care a aparținut, ori să nu mai participe la orele de educație religioasă (sau să participe dacă până atunci nu a participat). Statul nu trebuie să interfereze cu dreptul copilului la astfel de acțiuni, nu trebuie să le interzică, ori să îngreuneze exercitarea lor.

În comentariile sale, Comitetul ONU pentru Drepturile Omului și-a exprimat îngrijorarea cu privire la nerespectarea dreptului copilului de a-și alege sau schimba religia. Astfel, deoarece în acord cu regulile *Sharia* acceptate oficial în Iordania, „un copil musulman va fi totdeauna musulman”, *Comitetul* a întrebat reprezentanții statului dacă un copil cu părinți musulmani își poate schimba religia, afirmând că în caz contrar acest fapt ar intra în conflict cu prevederile art. 18 al PIDCP⁶⁸. Întrebări similare, cu privire la

⁶⁷ R. Alexy, *A Theory of Constitutional Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 122.

⁶⁸ *UN Doc. A/37/40/1982*, p. 40, par. 180; documentul poate fi citit aici: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/N8225050.pdf> (accesat la 08.05.2019).

vârsta de la care un copil își poate alege/schimba religia a adresat, printre altele, statelor Japonia⁶⁹, Barbados⁷⁰, Jamaica⁷¹, Norvegia⁷².

În comentariile pe marginea *Constituției Norvegiei*, Comitetul ONU pentru Drepturile Omului a apreciat că în baza prevederilor PIDCP copilul are dreptul să își aleagă liber confesiunea⁷³.

În Elveția, copiii au dreptul să își aleagă religia începând cu vârsta de 16 ani⁷⁴, iar în Finlanda odată cu împlinirea vârstei de 15 ani⁷⁵. În România, odată cu vârsta de 14 ani copilul poate solicita instanței judecătorești încuviințarea pentru schimbarea felului învățurii (art. 47 din *Legea 272/2004 privind drepturile copilului*) și are dreptul să își aleagă liber confesiunea religioasă (art. 491 din *Noul Cod civil*).

Dreptul copilului la libertatea religioasă este confirmat și prin *Normele ONU pentru protecția minorilor privați de libertate*, act care garantează exercitarea acestui drept - incluzând dreptul de a nu avea o religie - copiilor aflați în centrele de detenție⁷⁶.

Un exemplu privind modul în care a fost soluționată o situație în care drepturile copilului au fost puse în balanță cu drepturile părinților, atunci când convingerile copilului diferă de cele ale părinților, este cauza *Busk, Madsen and Pedersen v. Denmark*⁷⁷.

Am menționat această caz, soluționat de Curtea Europeană a Drepturilor Omului, pentru a sublinia faptul că hotărârea adoptată de instanța europeană reafirmă dreptul

⁶⁹ *UN Doc. A/37/40/1982*, *ibid.*, p. 15, par. 70.

⁷⁰ *UN Doc. A/36/40/1981*, p. 35, par. 162; documentul poate fi citit aici: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N81/248/65/pdf/N8124865.pdf?OpenElement> (accesat la 08.05.2019).

⁷¹ *UN Doc. A/36/40/1981*; *ibid.*, p. 57, par. 269.

⁷² *UN Doc. A/36/40/1981*; *ibid.*, p. 76, par. 359.

⁷³ *UN Doc. A/36/40/1981*; document citat supra, nota 39, p. 76, par. 359.

⁷⁴ Conform prevederilor art. 277 din *Codul civil al Elveției*.

⁷⁵ *UN Doc. A/41/40/1986*, p. 44, par. 210-211.

⁷⁶ „Fiecărui minor trebuie să i se permită să își satisfacă nevoile impuse de viața sa religioasă și spirituală, în special prin participarea la serviciile sau întrunirile oferite în centrul de detenție și prin deținerea cărților sau obiectelor religioase necesare respectării și instruirii religiei sale. Fiecare minor trebuie să aibă dreptul să primească vizite de la un reprezentant calificat al oricărei religii la alegerea sa, precum și dreptul de a nu participa la serviciile religioase și de a refuza în mod liber educația religioasă, consilierea sau îndoctrinarea” (Regula 48, *Rezoluția ONU nr. 45/113/1990*).

⁷⁷ *Busk, Madsen and Pedersen v. Denmark* (7.12.1976, Applications no. 5095/71; 5920/72; 5926/72). În cauză, Curtea Europeană a Drepturilor Omului – atât Curtea, cât și Comisia în Raportul preliminar -- a respins cererea părinților adresată împotriva guvernului danez ca urmare a predării obligatorii a educației sexuale în școlile publice, materie considerată de reclamantși în contradicție cu convingerile religioase ale acestora.

copilului de a nu fi obligat să primească educație religioasă incompatibilă cu propriile convingeri, drept statuat prin prevederile art. 5 (pct. b, paragraful final) din *Convenția privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului*⁷⁸. Soluția instanței anticipează, totodată, reglementarea din art. 14 al *Convenției privind drepturile copilului* care statuează dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie.

Este de subliniat afirmația judecătorului Kelberg care, în opinia concurentă, a susținut că „ar fi greșit ca atunci când copiii au convingeri diferite de ale părinților cei dintâi să fie nevoiți să renunțe la deciziile lor în chestiuni ce țin de educație”⁷⁹.

De asemenea, în opinia separată a 4 dintre cei 9 judecători ai Curții de la Strasbourg, în cauza *Costello-Roberts v. United Kingdom*, se afirmă că drepturile copilului în temeiul articolului 3 (al Convenției europene a drepturilor omului) nu sunt diminuate prin punerea lor în balanță cu drepturile mamei⁸⁰.

Într-un alt caz⁸¹, judecat de Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii, părinții au invocat dreptul la libertatea religioasă și au interzis copiilor lor, de 14, respectiv 15 ani, să mai meargă la școală după terminarea clasei a 8-a, apreciind că după această vârstă educația școlară intră în conflict cu convingerile lor religioase, ca membri ai comunității Amish – învățământul fiind obligatoriu, în statul Wisconsin, până la împlinirea vârstei de 16 ani. Dreptul la educația religioasă ca alternativă la educația publică fusese stabilit printr-o decizie anterioară a Curții Supreme a SUA⁸².

Curtea Supremă a decis în favoarea dreptului părinților la libertatea religioasă, apreciind că în cauză nu au fost disputate drepturile copiilor în contradicție cu cele ale părinților și că, astfel, nu a fost în discuție un posibil conflict de valori sau drepturi între copii și părinți – în motivarea deciziei, Curtea a afirmat că nu au fost probe sau indicii că în cauză valorile religioase asumate de copii ar fi în contradicție cu cele ale părinților, iar unul din copii, audiat, a afirmat că nu dorește să continue școala din motive religioase.

În opinia separată, judecătorul Douglas, în dezacord, în parte, cu Curtea Supremă (care a considerat că singurele interese în discuție sunt ale părinților, pe de o

⁷⁸ Adoptată de UNESCO la Paris în data de 14.12.1964. *Convenția* a fost ratificată de România prin *Decretul 149/20.04.1964*; „nici o persoană nu trebuie să fie constrânsă să primească o instrucție religioasă incompatibilă cu convingerile sale”.

⁷⁹ *Kjeldsen, Busk, Madsen and Pedersen v. Denmark*, European Commission of Human Rights, Report of 21 March 1975, Publications of the European Court of Human Rights, Series B., vol. 21.

⁸⁰ *Costello-Roberts v. United Kingdom* (25.03.1993, Application no. 13134/87), ultimul paragraf al opiniei divergente exprimate în cauză.

⁸¹ *Wisconsin v. Yoder et al*, 406 US 205 (1972)..

⁸² Cauza *Pierce v. Society of Sisters* 268 US 510 (1925).

parte și ale statului, pe de altă parte) a apreciat că dacă un copil amish dorește să continue studiile la liceu și este suficient de matur pentru a i se respecta acea dorință, statul ar putea fi în măsură să respingă obiecțiile motivate religios ale părinților: „(...) în ciuda afirmațiilor Curții, părinții încearcă să-și justifice nu numai propriile lor pretenții ce țin de exercițiul libertății religioase, ci și pe cele ale copiilor lor de vârstă școlară. (...) Când copilul este suficient de matur pentru a-și exprima dorințele potențial conflictuale cu cele ale părinților, o astfel de impunere (în favoarea părinților), fără posibilitatea copilului de a-și exprima opiniile, ar fi o încălcare a drepturilor acestuia⁸³ (...) dacă un copil amish dorește să continue liceul și este suficient de matur ca dorința sa să fie respectată, statul ar putea fi în măsură să treacă peste obiecțiile motivate religios ale părinților (...) viitorul copilului, nu viitorul părinților, este pus în pericol prin decizia de astăzi”.

Curtea Supremă a SUA, sau curțile statelor componente au hotărât, în alte cauze anterioare celei contra statului Wisconsin, confirmând drepturile copiilor ca persoane individuale, autonome, posesoare ale drepturilor fundamentale pe care statul trebuie să le respecte („copiii au interese constituționale protejate”), printre care: *Board of Education v. Barnette*⁸⁴, în care s-a decis că elevii nu pot fi obligați să respecte regula școlară de salutare a drapelului, dacă acest fapt intră în conflict cu valorile religioase ale acestora (în cauză, sancțiunea a inclus exmatricularea elevilor și urmărirea penală a părinților); *Haley v. Ohio*⁸⁵, în care protecția celui de al 14-lea Amendament a fost extinsă pentru a proteja drepturile unui copil de 15 ani (bănuț de comiterea unei crime și reținut fără a fi asistat); *In re Gault*⁸⁶, în care Curtea a afirmat că "nici Amendamentul al 14-lea, nici primele 10 amendamente (Bill of Rights) nu sunt doar pentru adulți".

În partea a doua a tezei voi prezenta câteva cazuri din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, listă pe care o voi completa cu jurisprudența relevantă a Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii, pentru a arăta că cele două curți au asistat drepturile copilului - uneori în balanță cu drepturile părinților - (chiar și înainte de adoptarea Convenției ONU privind Drepturile Copilului).

⁸³ Judecătorul Douglas a fost de acord cu decizia Curții în cazul unuia dintre cei 3 copii, care a fost audiat și care a afirmat că nu dorește să continue cursurile din motive religioase (așa cum au afirmat și părinții săi în plângerea împotriva statului Wisconsin), dar a obiectat cu privire la faptul că ceilalți doi copii nu au fost audiați și astfel nu au putut fi luate în considerare interesele acestora.

⁸⁴ *West Virginia State Bd. of Educ. v. Barnette*, 319 U.S. 624 (1943).

⁸⁵ *Haley v. Ohio*, 332 U.S. 596 (1948).

⁸⁶ *In re Gault*, 387 U. S. 1 (1967).

Din a doua categorie fac parte dreptul la identitatea religioasă a copilului - statul nu trebuie să nege identitatea religioasă a copilului sau să impună o alta, sau dreptul de a aplica anumite restricții alimentare din motive religioase.

Drepturile pozitive, privite în relație ca obligații de mijloace (statul trebuie să ia toate măsurile rezonabile pentru a-și îndeplini obligațiile, pentru a furniza anumite bunuri și servicii) sunt acele drepturi care obligă statul la acțiuni pozitive și pot fi împărțite în trei categorii: a. drepturi protective (dreptul copilului de a fi protejat de stat împotriva interferenței terților – în situațiile în care, după o anumită vârstă, copilul are dreptul de a decide singur cu privire la propria libertate religioasă, uneori în dezacord cu familia sau comunitatea religioasă căreia îi aparține), b. drepturi de organizare și de procedură și c. drepturi subiective, în sens restrâns, ale copilului, esențiale pentru scopul urmărit.

a). drepturi protective

Articolul 14 din *Convenție* și comentariile Comitetului pentru Drepturile Copilului legate de aplicarea acestui articol conduc la concluzia că acesta (copilul) „are dreptul de a fi protejat de familie și comunitate, iar statul are obligația să protejeze copilul împotriva părinților dacă, la o anumită vârstă, alege să își schimbe religia, să părăsească comunitatea religioasă (chiar dacă părinții săi rămân în comunitate), sau din contră, dacă alege să rămână în comunitate iar părinții doresc să o părăsească”⁸⁷. Tot în această categorie poate fi încadrat dreptul copilului de a fi protejat împotriva practicilor religioase dăunătoare (vieții sau sănătății copilului).

În documentele sale oficiale, Comitetul pentru Drepturile Copilului a insistat asupra capacităților în formare ale copilului și s-a referit adesea la capacitatea copilului de a decide (cu privire la libertatea religioasă), în funcție de vârstă, și la dreptul acestuia de a alege ce să facă fără a fi nevoie de a cere acordul părinților, confirmând astfel un drept al copilului împotriva părinților și a statului. Astfel, a sugerat că de la o anumită vârstă copilului trebuie să i se permită să aleagă religia (sau să renunțe la religie) și (astfel) să fie scutit de la educația religioasă care nu corespunde propriei credințe⁸⁸. În *Considerațiile* pe marginea raportului periodic al Sloveniei, Comitetul pentru Drepturile

⁸⁷ Sylvie Langlaud, op. cit. p. 59.

⁸⁸ Committee on the Rights of the Child, forty-first session Summary Record of the 1101th meeting, 18.01.2006, *UN Doc. CRC/C/SR.1101*; documentul poate fi accesat aici (întrebările au fost adresate reprezentanților statului Tailanda și pot fi citite în paragraful 36): [file:///C:/Users/Admin/Downloads/G0640163%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/G0640163%20(1).pdf) (accesat la 19.05.2019).

Copilului a întrebat cine este responsabil cu alegerea religiei sau credinței copilului și de la ce vârstă copilul este liber să decidă să renunțe la religie⁸⁹.

Cu privire la drepturile și libertățile civile a întrebat reprezentanții Belgiei dacă opinia copilului este luată în considerare la alegerea unei școli confesionale sau non-confesionale, sau în alegerea unei educații religioase ori morale⁹⁰; a întrebat reprezentanții statului Panama la ce vârstă copiii sunt liberi să decidă să nu mai frecventeze cursurile de catehism pe care părinții i-au obligat să le urmeze în școli⁹¹ și a afirmat că acestora (copiii) trebuie să li se permită să primească sau să refuze educația religioasă⁹² și că nu trebuie să aibă acordul părinților pentru a primi educație religioasă diferită de cea în care au fost crescuți⁹³.

De asemenea, a sugerat că unui copil capabil de discernământ trebuie să i se permită să nu participe la orele de religie predate în școli⁹⁴.

În legătură cu aplicarea prevederilor art. 14, alin. (2) din *Convenție*, Comitetul pentru Drepturile Copilului a criticat faptul că, în Polonia, deși prevederile legale garantează că părinții pot alege pentru copiii lor să urmeze cursuri de etică în locul orei de religie în școlile publice, în fapt, doar câteva școli oferă cursuri de etică, iar elevii au nevoie de acordul părinților pentru a le urma. Comitetul a recomandat ca statul să se asigure că toate școlile publice permit copiilor să aleagă în mod liber dacă să urmeze

⁸⁹ Committee on the Rights of the Child, 13th session, Summary Record of the 337th meeting, 08.10.1996, *UN Doc. CRC/C/SR.337*; documentul poate fi accesat aici (întrebările pot fi citite în paragraful 52): <file:///C:/Users/Admin/Downloads/G9618527.pdf> (accesat la 19.05.2019).

⁹⁰ Comité des Droits De l'enfant, Neuvième Session, Compte Rendu Analytique de la 223ème Seance, 08.06.1995, *UN Doc. CRC/C/SR.223*; documentul poate fi accesat aici (întrebările adresate Belgiei pot fi citite în paragraful 25): <file:///C:/Users/Admin/Downloads/G9516858.pdf> (accesat la 19.05.2019).

⁹¹ Committee on the Rights of the Child, fourteenth session, Summary Record of the 355th meeting, 17.03.1997, *UN Doc. CRC/C/SR.355*; documentul poate fi accesat aici (întrebările pot fi citite în paragraful 12): [file:///C:/Users/Admin/Downloads/G9715080%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/G9715080%20(1).pdf) (accesat la 19.05.2019).

⁹² Committee on the Rights of the Child, forty-first session Summary Record of the 1113th meeting, 24.01.2006, *UN Doc. CRC/C/SR.1113*; documentul poate fi accesat aici (întrebările au fost adresate reprezentanților statului Tailanda și pot fi citite în paragraful 23): <file:///C:/Users/Admin/Downloads/G0640252.pdf> (accesat la 19.05.2019).

⁹³ Committee on the Rights of the Child, thirty-seventh session Summary Record of the 993th meeting, 28.09.2004, *UN Doc. CRC/C/SR.993*; documentul poate fi accesat aici (întrebările au fost adresate reprezentanților statului Antigua și Barbuda și pot fi citite în paragraful 23): <file:///C:/Users/Admin/Downloads/G0443839.pdf> (accesat la 19.05.2019).

⁹⁴ Committee on the Rights of the Child, twelfth session Summary Record of the 310th meeting, 24.06.1996, *UN Doc. CRC/C/SR.310*; documentul poate fi accesat aici (întrebările au fost adresate reprezentanților statului Cipru și pot fi citite în paragraful 25): <file:///C:/Users/Admin/Downloads/G9616595.pdf> (accesat la 19.05.2019).

cursuri de religie sau de etică, cu îndrumarea părinților oferită într-o manieră care să corespundă capacităților în formare ale copilului⁹⁵. Dorind să afle situația libertății de conștiință și de religie a minorilor, a sugerat statului Bahamas că ar putea fi o încălcare a libertății religioase a copilului, dacă ar fi doar de competența părinților să decidă dacă copilul primește sau nu educație religioasă la școală⁹⁶.

Pronunțându-se astfel, Comitetul și-a confirmat interpretarea cu privire la îndrumarea și orientarea pe care părinții trebuie să le acorde copiilor, corespunzător capacităților în formare ale acestora, în exercitarea drepturilor stabilite în *Convenția privind drepturile copilului*. Astfel, în *Considerațiile* pe marginea raportului periodic trimis de Norvegia, a afirmat că articolul 5 din *Convenție* nu trebuie să fie aplicat doar din perspectiva părinților, fiind important să fie luate în considerare capacitățile în formare ale copiilor cu privire la exercițiul drepturilor acestora⁹⁷. Într-o altă sesiune de lucru a sugerat Norvegiei că scutirea de la studiul religiei în școală, doar după cererea prealabilă a părinților încalcă dreptul copilului la libertatea religioasă deoarece ar trebui să fie permis și copilului să solicite o asemenea scutire și a întrebat care sunt pașii pe care statul norvegian îi va face pentru respectarea dreptului copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie⁹⁸.

De asemenea, a transmis Coreei de Sud că precizarea din raportul periodic conform căreia părinții au libertatea să își educe copiii după propriile valori religioase și morale (în acord cu prevederile *Codului civil*) nu corespunde prevederilor art. 14, alin (2) din *Convenție*, conform cărora părinții au dreptul și obligația de a îndruma copilul în exercitarea dreptului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și că este important ca opiniile copilului să fie luate în considerare în această privință (sublinierea din textul Comitetului pentru Drepturile Copilului). Totodată, Comitetul și-a exprimat îngrijorarea cu privire la faptul că obligația de a înscrie copiii la școlile din apropierea domiciliului

⁹⁵ Committee on the Rights Of The Child, thirty-first session, *UN Doc. CRC/C/15/Add 194*, 30.10.2002, par. 32-33; documentul poate fi citit aici: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/G0245411.pdf> (accesat la 19.05.2019).

⁹⁶ Committee on the Rights Of The Child, 38th session, Summary Record of the 1013th meeting, *UN Doc. CRC/C/SR.1013*, 19.01.2005, par. 13; documentul poate fi citit aici: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/G0540165.pdf> (accesat la 19.05.2019).

⁹⁷ Committee on the Rights Of The Child, Sixth session, Summary Record of the 150th meeting, *UN Doc. CRC/C/SR.150*, 18.04.1994, par. 42; documentul poate fi citit aici: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/G9416148%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/G9416148%20(1).pdf) (accesat la 19.05.2019).

⁹⁸ Committee on the Rights Of The Child, 24th session, Summary Record of the 625 meeting, *UN Doc. CRC/C/SR.625*, 22.05.2000, par. 55; documentul poate fi citit aici: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/G0042426.pdf> (accesat la 19.05.2019).

poate interfera cu dreptul acestora la libertatea religioasă, cu privire la alegerea educației religioase⁹⁹.

În aceeași paradigmă se poate vorbi despre acest drept, *exempli gratia*, în cazul educației religioase în școli. Dreptul la educație religioasă este strâns legat de libertatea de alegere (componentă a libertății religioase). Părinții sunt cei care, de regulă, aleg pentru copiii lor să fie înscriși pentru studiul religiei, sau să fie scutiți după ce au fost înscriși, ori să fie înscriși pentru o disciplină alternativă. De la o anumită vârstă statul trebuie să protejeze dreptul copiilor de a face singuri aceste opțiuni, chiar împotriva dorinței părinților sau a comunității religioase de care aparțin, iar această categorie de drepturi poate fi apărată de stat prin măsuri procedurale (e.g., să reglementeze vârsta de la care un copil poate face astfel de opțiuni).

Dreptul copiilor de a participa la decizii privind asigurarea educației conform propriilor convingeri religioase și morale poate fi derivat din lectura combinată a art. 28 (1), 5, 14 (2) și 12 din *Convenție*, interpretare în conformitate cu art. 5 (1) litera (b) din *Convenția UNESCO împotriva discriminării în educație*, care prevede că nimeni nu trebuie să fie obligat să primească instrucțiuni religioase incompatibile cu convingerea sa - prevedere care oferă protecție împotriva îndocrinării venite din partea statului, dar poate servi și ca bază pentru protecția copiilor împotriva instrucțiunilor religioase impuse de părinții lor.

Pe baza prevederilor *Convenției* copiii înșiși au un cuvânt de spus în alegerea educației, iar în cazul unui conflict între convingerile părinților în ceea ce privește educația religioasă, sau alegerea școlii, *Convenția* impune o abordare echilibrată între drepturile părinților pe de o parte și cele ale copilului lor pe de altă parte și interzice o excludere *a priori* a poziției copilului¹⁰⁰.

Un caz special (întâlnit în România) este acela în care comunitățile religioase (sprijinite, adesea, de autorități ale statului) determină părinții să își înscrie copiii pentru studiul religiei în școală, contrar voinței celor dintâi, act care are consecințe asupra

⁹⁹ Committee on the Rights Of The Child, 11th session, Summary Record of the 277 meeting, UN Doc. CRC/C/SR.277, 19.01.1996, par. 31; documentul poate fi citit aici: <https://undocs.org/ru/CRC/C/SR.277> (accesat la 19.05.2019).

¹⁰⁰ A se vedea, în acest sens, Mieke Verheide, *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child. Article 28: the right to education*, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2006, p. 49, Geraldine van Bueren, *The International Law on the Rights of the Child*, op. cit., p. 243, Geraldine van Bueren, „Education: Whose Right is it Anyway” in: L. Hefferman (ed.), *Human Rights, A European perspective*, Dublin: Colour Books Ltd., 1994, p. 346.

copiilor¹⁰¹. Copilul – până la o anumită vârstă de la care poate decide – are, în acest caz, dreptul de a fi protejat împotriva comunității și statul are astfel obligația de a proteja dreptul copiilor prin măsuri procedurale (care să oprească sau să diminueze presiunea comunității asupra părinților copiilor)¹⁰².

b). drepturi procedurale

Drepturile procedurale se circumscriu dreptului copilului ca statul să legisfeze anumite norme procedurale. Din cele patru categorii de drepturi de organizare și de procedură - procedura privind dreptul privat, proceduri administrative și ale instanțelor de judecată, proceduri organizatorice și proceduri privind luarea deciziilor de către stat - „cea mai relevantă este cea care cuprinde procedurile administrative și ale instanțelor de judecată pentru că asigură o protecție efectivă: rezultatul procedurii este de a proteja dreptul material al persoanei afectate”¹⁰³.

Cu referire la copii, statul trebuie să protejeze dreptul acestora la libertatea religioasă, legiferând proceduri care să garanteze o protecție efectivă. Copilului trebuie să i se asigure dreptul de acces la justiție pentru situațiile în care statul interferează cu dreptul acestuia la libertatea religioasă sau când statul eșuează în privința protecției copilului față de interferența familiei sau a comunității religioase, ori când statul nu îi oferă copilului drepturile materiale de care are nevoie.

De asemenea, de la o anumită vârstă, copilul are dreptul de a putea participa la luarea deciziilor care îi afectează dreptul la libertatea religioasă, *e.g.*, dreptul de a putea decide cu privire la educația religioasă (să opteze pentru ore de Religie, să le refuze ori să aleagă o disciplină alternativă).

c. dreptul la beneficii materiale în sens restrâns – dreptul unei persoane împotriva statului la ceva ce ar putea obține de la persoane private dacă ar avea suficiente mijloace financiare și dacă ar exista o ofertă pe piață.

Există ceva material în dreptul copilului la libertatea religioasă, fără de care acest drept ar fi incomplet?

¹⁰¹ Temă ce va fi dezvoltată în partea a treia a Tezei.

¹⁰² A se vedea, în acest sens, Emil Moise, „Aplicarea Deciziei Curții Constituționale nr. 669/2014: avatarurile înscrierii la ora de Religie (I)”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 3, București, 2016, pp. 41-59, respectiv, Emil Moise, „Aplicarea Deciziei Curții Constituționale nr. 669/2014: avatarurile înscrierii la ora de Religie (II)”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 1, București, 2017, pp. 41-63.

¹⁰³ R. Alexy, *op. cit.*, p. 126.

Domeniul în care s-ar manifesta aceste drepturi este educația, unde există o strânsă relație între caracterul public al sistemului de educație și caracterul privat al religiei. Prima întrebare care se pune este dacă copilul are dreptul la educație religioasă în școlile publice (are statul obligația să îi ofere acest tip de educație?). Dacă răspunsul este afirmativ, are statul obligația să finanțeze educația religioasă (în școlile publice)? Are statul obligația să asigure o anumită hrană copilului la școală în virtutea dreptului acestuia la libertatea religioasă – acolo unde școala oferă hrană copiilor la școală, sau să ofere copilului posibilitatea să își procure un anumit tip de hrană în cazurile în care școala nu oferă hrană – sau să îi ofere acestuia un loc special de rugăciune¹⁰⁴?

Articolul 14 din *Convenție* confirmă dreptul fundamental al copilului la libertatea de gândire, conștiință și religie (primul paragraf), care este acordat „fiecărei persoane” prin *Declarația universală a drepturilor omului*, prin *Pactul internațional privind drepturile civile și politice* (PIDCP) și convenții regionale. Al doilea paragraf, care reia principiul statuat în articolul 5 al *Convenției*, afirmă respectarea rolului părinților în ceea ce privește „îndrumarea” copilului „într-o manieră corespunzătoare capacităților în evoluție ale copilului”. PIDCP cere respectarea libertății părinților de a-și putea educa și instrui copiii, în acord cu propriile convingeri, însă, în *Convenția cu privire la drepturile copilului*, accentul este pus pe libertatea religioasă a copilului, cu o îndrumare a părinților, care să țină cont de capacitățile în evoluție ale copilului. Paragraful 3 stabilește restricțiile permise în ceea ce privește libertatea copilului de a-și manifesta religia sau credința.

Astfel, articolul 14 protejează dreptul copilului de a avea o religie (primul paragraf), care este un drept absolut și dreptul de a-și manifesta religia, drept care poate fi supus unor restricții limitate, prezentate în paragraful 3.

De asemenea, articolul 30 al *Convenției* confirmă dreptul unui copil care aparține unei minorități etnice, religioase sau lingvistice sau de origine autohtonă¹⁰⁵, „de a-și declara apartenența religioasă și de a-și practica propria religie”. Iar conform articolului 20 (paragraful al treilea), în stabilirea îngrijirii alternative, statele trebuie să acorde o atenție corespunzătoare originii religioase a copilului.

¹⁰⁴ În anul 2013, directorul Colegiului Agricol Buzău a primit o cerere prin care unul din cadrele didactice, motivând pe considerente ce țin de libertatea religioasă a copiilor, dar și pe considerente de mediu și de drepturile animalelor, a solicitat ca societățile comerciale care vindeau produse alimentare în curtea școlii să fie condiționate de comercializarea și a unor alimente de origine vegetală. Directorul școlii a răspuns afirmativ petiției și chioșcurile din incinta școlii au comercializat, pe lângă alimentele inițiale, fructe și legume.

¹⁰⁵ Sintagma „de origine autohtonă” este preluată din traducerea românească a *Convenției* (indigenous people), republicată în M.Of.R. nr. 314 din 13.06.2001.

Subiectele avute în vedere de articolul 14, copilul, părinții și statul, generează 3 tipuri de relații drept – obligație: părinți – stat, copil – părinți, copil – stat. Principiul călăuzitor al prevederilor art. 14 îl reprezintă „capacitățile în formare ale copilului” („capacitățile în dezvoltare”¹⁰⁶), o aplicație specifică a prevederilor art. 5 – „responsabilitățile, drepturile și îndatoririle părinților de a asigura, de o manieră corespunzătoare capacităților în continuă dezvoltare ale copilului, îndrumarea și orientarea necesare în exercitarea de către copil a drepturilor recunoscute în *Convenție*”.

Copilul are drepturi împotriva statului conform art. 14 (1) și 14 (3), părinții au drepturi împotriva statului în baza art. 14 (2), iar tot în baza art. 14 (2) statul are obligația să se asigure că părinții își exercită dreptul de îndrumare într-o manieră consistentă cu capacitățile în formare ale copilului.

În analiza sa cu privire la interpretarea și aplicarea art. 14 din *Convenție*, Comitetul pentru Drepturile Copilului oferă un loc important, cum am arătat, conceptului de „capacități în formare ale copilului” care este principalul principiu director al acestui articol, statuat în art. 5 al *Convenției* și reluat în art. 14 (2), alături de celelalte principii directoare exprimate prin concepte precum „interesul superior al copilului” (art. 3), „drepturi participative” (art. 12), „vârsta limită” (concept folosit de Comitet pentru a interpreta „capacitățile în formare ale copilului”).

În lucrările preparatorii pentru alcătuirea proiectului final al *Convenției*, încercarea de a echilibra drepturile copilului cu cele ale părinților a parcurs mai multe etape, de la propunerea Canadei, în care se menționa că îndrumarea copilului cu privire la libertatea de gândire, de conștiință și de religie este „subiectul autorității părinților”, la propunerea Suediei, care a depus un text redactat în comun cu Danemarca, Finlanda și Norvegia¹⁰⁷, conform căruia statele părți trebuie să respecte „dorințele, libertățile și drepturile părinților” în exercițiul dreptului copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie. În textul propus de Statele Unite ale Americii, se menționa că educația religioasă a copilului poate fi făcută în acord cu „dorințele și convingerile părinților”¹⁰⁸.

¹⁰⁶ În traducerea românească a *Convenției*, republicată în M.Of.R. nr. 314/13.06.2001, conceptul „evolving capacities” din varianta originală a *Convenției* este tradus prin „capacități în dezvoltare” (art. 5), respectiv „capacități în formare” (art. 14).

¹⁰⁷ Cele două propuneri pot fi citite în Raportul Grupului de Lucru, *UN Doc. E/CN.4/1984/71*, par. 13, care poate fi vizualizat aici: <http://hr-travaux.law.virginia.edu/dengrove/document/crc/ecn4198471/nid-145> (accesat la 01.08.2018).

¹⁰⁸ Textul propus de Statele Unite ale Americii poate fi citit aici (par. nr. 57): <http://hr-travaux.law.virginia.edu/document/crc/ecn4198362/nid-144> (accesat la 01.08.2018).

În urma discuțiilor s-a convenit ca „autoritatea părinților” în îndrumarea copilului să fie înlocuită cu „drepturile și obligațiile părinților”, cum de altfel s-a și adoptat în varianta finală.

Lucrările preparatorii pentru alcătuirea *Convenției* ne arată că art. 14 (2), ca o aplicare specifică a art. 5, a fost propus pentru a trasa o limită a drepturilor părinților, iar Comitetul pentru Drepturile Copilului a clarificat faptul că atenția trebuie să fie acordată copilului ca individ autonom, îndreptățit pe de-a-ntregul să beneficieze de drepturile sale, subliniind că accentuarea drepturilor părinților poate submina principiul interesului superior al copilului care este principiu fundamental în *Convenție*.

În *Rezumatul Final* al celei de a 6-a sesiuni, Comitetul pentru Drepturile Copilului și-a exprimat îngrijorarea cu privire la faptul că Norvegia a considerat art. 5 al *Convenției* ca aplicabil numai din punctul de vedere al părinților și a subliniat că îndrumarea acordată de părinți trebuie să țină cont de capacitățile în formare ale copilului, incluzând exercițiul drepturilor acestuia¹⁰⁹; în *Rezumatul Final* al celei de a 8-a sesiuni, răspunzând raportului periodic al Poloniei, a subliniat că prevederile din *Codul familiei* nu sunt în conformitate cu art. 5 din *Convenție*, deoarece pun accentul pe dreptul părinților de a oferi îndrumare copilului în exercițiul drepturilor sale, în loc ca importanța să fie acordată exercitării efective a drepturilor de către copil¹¹⁰. Observații similare au fost făcute de Comitet în urma rapoartelor Turciei, Sfântului Scaun, Sri Lanka, iar în instrucțiunile privind forma și conținutul rapoartelor periodice a solicitat menționarea informațiilor privind exercițiul dreptului copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie.

Dincolo de statuarea dreptului la libertatea religioasă pentru copil, ca drept fundamental absolut, *Convenția cu privire la drepturile copilului* diferă de documentele anterioare prin modul în care abordează dreptul copilului la libertatea religiei în raport cu părinții¹¹¹. Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice, în paragraful 4 al articolului 18, se referă la relația părinte-copil și prevede respectarea „libertății

¹⁰⁹ *UN Doc CRC/C/SR.150*, 21.04.1994. Aprecieră Comitetului față de Norvegia se găsește la par. 47, p. 11 a documentului care poate fi vizualizat aici: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/G9416148.pdf> (accesat la 20.04.2019).

¹¹⁰ *UN Doc CRC/C/SR.193*, 23.01.1995. Opiniile Comitetului pot fi citite la par. 35, p. 7 a documentului care poate fi vizualizat aici: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/G9515153.pdf> (accesat la 20.04.2019).

¹¹¹ Pentru susținerea acestei observații a se vedea și Rachel Hodgkin, Peter Newell, *Manual pentru implementarea Convenției cu privire la Drepturile Copilului* (Ediție revizuită), București: UNICEF, Casa ONU, 2004, pp. 229-235. Manualul a fost realizat la solicitarea Fondului Națiunilor Unite pentru Copii (UNICEF). Autoarea și autorul manualului sunt consultanți ai UNICEF.

părinților de a asigura educația religioasă și morală a copiilor lor, în conformitate cu propriile lor convingeri”¹¹². Totuși, articolul 14 din *Convenție* se referă, fără echivoc, la dreptul copilului la libertatea religiei. Al doilea paragraf se referă la „drepturile și obligațiile” părinților mai degrabă decât la „libertatea” acestora.

În mod similar principiului general introdus prin articolul 5, articolul 14 le cere statelor „să respecte drepturile și obligațiile părinților de a-l îndruma pe copil în exercitarea dreptului său, ținând cont de capacitățile în formare ale acestuia”. Copilul este cel care exercită dreptul. Părinții pot îndruma, însă îndrumarea trebuie să țină cont de capacitățile în formare ale copilului și trebuie oferită în conformitate cu prevederile *Convenției*, ca întreg. De exemplu, „îndrumarea” nu poate implica nici o formă de violență fizică sau mentală (articolul 19). De asemenea, opiniile copilului trebuie luate în considerare (articolul 12 prevede dreptul copilului care își poate forma opinii, de a și le exprima liber „în toate problemele care îl privesc”, care includ aspecte legate de religie și de alegerea religiei, iar articolul 13 confirmă libertatea de exprimare a copilului).

Formularea articolului 14 și principiile generale ale *Convenției* nu susțin principiul conform căruia copiii până în 18 ani îmbrățișează în mod automat religia părinților lor, chiar dacă articolul 8 (păstrarea identității), articolul 20 (păstrarea religiei în cazul în care copilul este lipsit de mediul familial) și articolul 30 (dreptul de a practica religia împreună cu membrii grupului copilului) susțin dreptul copilului de a îmbrățișa religia părinților lui/ei. *Instrucțiunile pentru elaborarea Rapoartelor Periodice* solicită informații despre „libertatea copilului de a-și manifesta propria religie sau credință”. Conform articolului 1 al *Convenției* (definiția copilului), în *Instrucțiuni* se solicită informații cu privire la vârsta legală minimă stabilită de legislație pentru alegerea religiei sau frecventarea învățământului religios din școli. Și toate se aplică în spiritul interesului superior al copilului.

¹¹² Prevederi similare conțin *Pactul Internațional privind Drepturile Economice, Sociale și Culturale* (art. 13, pct. 3), *Declarația cu privire la eliminarea tuturor formelor de intoleranță și de discriminare bazate pe religie sau credință* (art. 5), *Protocolul adițional la Convenția europeană privind drepturile omului* (art. 2).

PARTEA A II-a. PROTECȚIA EUROPEANĂ A DREPTULUI COPILULUI LA LIBERTATEA RELIGIOASĂ

Introducere

În prima parte am analizat dreptul copilului la libertatea religioasă și de conștiință, respectiv dreptul copilului la nediscriminare pe motive de religie și conștiință, urmărind evoluția reglementării acestor drepturi în instrumentele și jurisprudența internațională¹¹³ (dar și în sistemul alternativ de protecție a drepturilor – mecanismul rapoartelor periodice, administrat de Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului).

Principalul instrument folosit, dar care ghidează și interpretările juridice din această parte, este *Convenția ONU privind drepturile copilului*, care recunoaște și protejează copilul ca subiect de drept în domeniile cultural, social, economic, politic și civil și reglementează exercitarea drepturilor pe măsura capacităților în formare ale copilului.

În această parte voi analiza instrumentele europene privind protecția drepturilor omului încercând, totodată, să evidențiez posibilitatea exercitării acestor drepturi și în cazul copiilor (în situațiile în care drepturile copiilor nu sunt consacrate sau luate în considerare explicit în acte europene, respectiv în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului), cu referire, în special, la dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie.

La finalul acestei părți, după discutarea cauzelor din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, cu referire la drepturile copilului, mă voi referi la unele dintre cauzele judecate de Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii.

¹¹³ Declarația Universală a Drepturilor Omului, Pactul Internațional privind Drepturile Civile și Politice, Pactul Internațional privind Drepturile Economice, Sociale și Culturale, Declarația Drepturilor Copilului, adoptată de Liga Națiunilor în 1924 (Declarația de la Geneva), Declarația Drepturilor Copilului, adoptată de Organizația Națiunilor Unite la 1959, Declarația cu privire la eliminarea tuturor formelor de intoleranță și de discriminare bazate pe religie sau credință, Convenția ONU privind Drepturile Copilului, Convenția UNESCO privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului, Rezoluția ONU nr. 45/113/1990 privind Normele pentru protecția minorilor privați de libertate.

II.1. Recunoașterea și protecția drepturilor omului în Europa

Drepturile omului sunt garantate în Europa prin sistemul de protecție juridică al Consiliului Europei – *Convenția europeană a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului* (*Convenția europeană*), adoptată la 04.11.1950 –, prin cel al Uniunii Europene și prin cel al Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa.

Faptul că toate statele membre ale Uniunii Europene și ale Consiliului Europei au ratificat *Convenția ONU privind drepturile copilului* conferă acestui instrument internațional o poziție importantă la nivel european.

II.1.1. Instrumente ale Uniunii Europene

*Tratatul privind Uniunea Europeană*¹¹⁴ (TUE), modificat de *Tratatul de la Nisa*¹¹⁵ afirmă – prin aplicarea politicilor și acțiunilor sale – combaterea discriminării pe motive de religie sau convingeri (art. 5b¹¹⁶).

În negocierile pe marginea elaborării Proiectului de Tratat de instituire a unei Constituții pentru Europa (*Tratatul Constituțional*)¹¹⁷ au existat divergențe cu referire la menționarea creștinismului în prevederile actului. Nu a fost reținută referirea la creștinism, preferându-se ca preambulul să invoce „moștenirea culturală și spirituală” a Europei¹¹⁸.

Tratatul de la Lisabona, care a înlocuit *Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa*, menționează, de asemenea, „moștenirea culturală, spirituală și umanistă a Europei”.

Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene (Carta) nu este încorporată direct în *Tratatul de la Lisabona*, ci dobândește un caracter juridic obligatoriu prin

¹¹⁴ Data semnării 07.02.1992, data intrării în vigoare 01.11.1993.

¹¹⁵ OJ C80, semnat la 26.02.2001 și intrat în vigoare la 01.02.2003.

¹¹⁶ Versiunea Consolidată a TUE (adoptată prin *Tratatul de la Lisabona*). *Tratatul de la Lisabona*, care modifică TUE și *Tratatul de instituire a Comunității Europene (Tratatul privind Funcționarea Uniunii Europene)*, a fost semnat la 13.12.2007 și a intrat în vigoare la 01.12.2009, fiind ratificat de toate statele membre ale Uniunii Europene).

¹¹⁷ *Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa* a fost adoptat de Consiliul Europei la 18.06.2004 și a fost semnat la Roma la 29.10.2004, însă nu a fost ratificat.

¹¹⁸ Iordan Bărbulescu, Gabriel Andreescu, „References to God and the Christian Tradition in the Treaty Establishing a Constitution for Europe: An Examination of the Background”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, volume 8, no. 24, Winter 2009, pp. 207-230.

articolul 6 alineatul (1) din TUE, care conferă *Cartei* aceeași valoare juridică precum cea a tratatelor (4.1.2)¹¹⁹.

Dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, care include libertatea persoanei de a-și schimba religia sau credința este menționat în art. 10 al *Cartei*, iar reglementarea privind nediscriminarea, pe motive ce includ religia, se regăsește în art. 21. De asemenea, în art. 22 se menționează că Uniunea respectă diversitatea culturală, religioasă, lingvistică¹²⁰.

În manualul cu privire la drepturile copilului în Europa, editat de Agenția Unuinii Europene pentru Drepturi Fundamentale și Consiliul Europei, dreptul copilului la libertatea religioasă, respectiv dreptul părinților la a-și educa și instrui copiii după propriile convingeri, sunt descrise prin menționarea, în conjuncție, a prevederilor art. 2 din *Protocolul adițional la Convenția europeană* și ale art. 14 (2) din *Convenția ONU privind drepturile copilului*¹²¹, respectiv „Formularea articolului 14 alineatul (2) din *Convenția privind drepturile copilului* este în concordanță cu concepția generală a acestui act privind responsabilitățile părintești: acestea trebuie exercitate în concordanță cu capacitățile în evoluție ale copilului (articolul 5 din *Convenție*) și pe baza interesului superior al copilului (articolul 18 alineatul (1))”¹²².

II.1.2. Consiliul Europei

Unul dintre scopurile principale ale constituirii Consiliului Europei a fost promovarea respectului pentru drepturile omului, democrație și supremația legii în statele

¹¹⁹ *Carta* a obținut statutul juridic obligatoriu, pentru toate statele membre ale Uniunii Europene, odată cu intrarea în vigoare a *Tratatului de la Lisabona*, la 1 decembrie 2009.

¹²⁰ Cu referire la faptul că „dreptul la căsătorie și dreptul de a întemeia o familie”, ca drepturi culturale, care includ o legătură cu religia, „sunt garantate în conformitate cu legile interne care reglementează exercitarea acestor drepturi”, a se vedea Anat Scolnicov, *The Right to Religious Freedom in International Law, Between groups and individual rights*, New York: Routledge, 2012, p. 18.

¹²¹ „Părinții au dreptul să asigure educația și instruirea copiilor lor în conformitate cu convingerile lor religioase, filosofice și pedagogice. Părinții au dreptul și datoria de a oferi îndrumare copilului în exercitarea dreptului copilului la libertatea de gândire, conștiință și religie într-o manieră compatibilă cu capacitățile în evoluție ale copilului”. (European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, *Handbook on European law relating to the rights of the child*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015, p. 35). Ediția din 2017 a manualului, editată de aceleași instituții, păstrează această interpretare în conjuncție.

¹²² *Ibidem*, p. 38.

europene, scop ce putea fi atins, printre altele, prin stabilirea unei garantări colective a drepturilor omului, care să fie impusă statelor care o ratifică.

Astfel, Consiliul Europei a avut de la înființare scopul de a proteja și promova drepturile omului. Primul tratat de drepturile omului, ratificat de toate statele membre ale Consiliului Europei, a fost *Convenția europeană privind drepturile omului*¹²³ -promovată drept „instrument constituțional al ordinii publice europene”¹²⁴ - care cuprinde o listă de drepturi civile și politice și un mecanism internațional de control al respectării acestor drepturi¹²⁵, incluzând înființarea Curții Europene a Drepturilor Omului (Curtea de la Strasbourg)¹²⁶. *Convenția europeană*, aplicabilă la nivel național fiind încorporată în legislația statelor părți, a fost completată prin cele 16 protocoale adiționale și a evoluat prin interpretările oferite în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului. Pe lângă hotărârile judecătorești, Curtea EDO poate emite și avize consultative. Executarea hotărârilor Curții este asigurată de Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei.

Drepturile consacrate în *Convenția europeană* sunt drepturile civile și politice prevăzute în *Declarația universală a drepturilor omului*¹²⁷.

¹²³ *Convenția europeană* a fost adoptată la Roma, la 04.11.1950 și a intrat în vigoare la 03.09.1953 după ce a fost ratificată de primele 10 state.

¹²⁴ Cauza *Loizidou v. Turkey* (23.03.1995, Application no.15318/89), par. 75. Cu privire la postularea existenței unui ansamblu de reguli percepute ca „fundamentale pentru societatea europeană și care se impun membrilor ei” a se vedea Frédéric Sudre, Jean-Pierre Marguénaud, Jöel Adriantsimbazovina, Adeline Gouttenoire, Michel Levinet, *Marile hotărâri ale Curții Europene a Drepturilor Omului*, București: Editura Rosetti International, 2011, pp. 5-11.

¹²⁵ *Convenția europeană* a fost primul acord internațional privind drepturile omului care a instituit un mecanism de supraveghere și executare; a se vedea și Andrew Z. Drzemczewski, *European Human Rights Convention in Domestic Law: A Comparative Study*, Oxford: Oxford University Press, 1987, pp. 9-10, 231-242.

¹²⁶ Curtea Europeană a Drepturilor Omului a fost înființată la 21.01.1959, în baza prevederilor art. 19 din *Convenție*. Inițial, până la adoptarea *Protocolului nr. 11 la Convenție* (la 01.11.1998), admisibilitatea cererilor era judecată de Comisia Europeană a Drepturilor Omului, înființată în cadrul Curții Europene a Drepturilor Omului (Comisia a fost desființată odată cu adoptarea protocolului).

¹²⁷ Dreptul la viață, interzicerea torturii și a pedepselor sau tratamentelor inumane sau degradante, interzicerea sclaviei și a muncii forțate, dreptul la libertate și siguranță, dreptul la un proces echitabil, interzicerea retroactivității legii penale, dreptul la respectarea vieții private și de familie, a domiciliului și a corespondenței, libertatea de gândire, de conștiință și de religie, libertatea de exprimare, libertatea de întrunire și de asociere, dreptul la căsătorie și la întemeierea unei familii, dreptul la un remediu efectiv în cazul încălcării drepturilor și libertăților recunoscute în *Convenție*, interzicerea discriminării. Consiliul Europei a adoptat și alte convenții cu scopul asigurării unei arii mai largi de drepturi ale omului: *Carta Socială Europeană*, adoptată în 1961, care garantează drepturile sociale și economice, completată prin 3 Protocoale (1988, 1991, 1995) = *Carta Socială revizuită*, deschisă pentru semnături în 1996 și intrată în vigoare la 01.07.1999 - , *Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare* (1992), *Convenția Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale* (1995), *Convenția Europeană privind Exercițiul Drepturilor Copiilor* (1996), *Convenția privind Drepturile Omului și Biomedicina* (1997), *Convenția privind*

Dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie este garantat prin prevederile art. 9, iar dreptul la egalitate în legătură cu drepturile consacrate în *Convenție* este statuat în art. 14. Dreptul la egalitate cu referire la oricare drept stabilit prin lege este garantat prin prevederile art. 1 din *Protocolul nr. 12 la Convenție*.

Unul dintre principalele instrumente de transformare a valorilor sociale și de influențare a comportamentelor față de copii sunt instanțele de judecată. Analiza jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului cu privire la drepturile copiilor este cu atât mai importantă cu cât în unele dintre statele Consiliului Europei legislația nu susține (nu susține) unele dintre normele sociale fundamentale care stau la baza drepturilor copiilor¹²⁸.

Deși nu oferă o interpretare unitară privind aplicarea prevederilor referitoare la drepturile copiilor, în analiza cererilor cu care a fost investită, de la caz la caz, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a consolidat o jurisprudență care se ocupă de drepturile copiilor, inclusiv prin trimiteri frecvente la *Convenția ONU privind Drepturile Copilului*.

Una dintre modalitățile de a exploata potențialul *Convenției europene pentru drepturile omului* de a proteja copiii este de a combina standardele aproape universal acceptate, ale drepturilor copiilor, stabilite în *Convenția ONU privind drepturile copilului* cu sistemul european de petiții individuale.

Convenția europeană se referă în mod explicit la copii în art. 5, alin (1) pct. d și în art. 6, dar ambele trimiteri privesc procedurile legale. De asemenea, în art. 2 al *Protocolului nr. 1 la Convenție* este prevăzut dreptul la educație și obligația statului de a respecta dreptul părinților de a asigura educația și instruirea copiilor conform convingerilor lor religioase și filozofice. De asemenea, cu relevanță pentru copii sunt articolele 3 și 8 din *Convenția europeană*, prin care sunt interzise tortura, tratamentul și pedepsele inumane și degradante și este garantat dreptul la respectarea vieții private și de familie.

Carta Socială Europeană conține o serie de referințe specifice cu privire la copii: Partea I, pct. 7 (dreptul copiilor la protecție specială împotriva pericolelor fizice și morale), Partea a II-a, art. 7 (dreptul copiilor și tinerilor la protecție, cu privire la condițiile

Prevenirea și Combaterea Violenței Împotriva Femeilor și a Violenței Domestice (Convenția de la Istanbul), adoptată în 2011.

¹²⁸ A se vedea cazurile, infra, în care drepturile copiilor nu erau respectate, după adoptarea *Convenției ONU privind Drepturile Copilului*, în condițiile în care toate statele membre ale Consiliului Europei au ratificat-o.

de muncă și de angajare), art. 8 și 17 (care se referă la măsurile economice sociale, directe sau indirecte, necesare pentru protecția copilului).

În 1979, cu ocazia celebrării *Anului internațional al copilului*, Adunarea Generală a Consiliului Europei a recomandat Comitetului de Miniștri să elaboreze un proiect al *Cartei Europene a Drepturilor Copilului*¹²⁹, urmată de recomandarea elaborării unui *Protocol adițional la Convenție*, privind drepturile copilului¹³⁰.

Următoarele capitole sunt dedicate jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului.

II.2. Aspecte generale din jurisprudența Curții EDO care sunt incidente în materia Tezei

În acest capitol voi analiza unele dintre cauzele soluționate de Curtea EDO care privesc drepturile copiilor. Analiza va urmări, pe de o parte, evoluția interpretărilor Curții în cauzele privind drepturile copilului, iar pe de altă parte identificarea unui model, sau a unor modele de interpretare, care să poată fi folosite în analiza unor problematici similare ce privesc alte drepturi ale copiilor decât cele prezentate în acest capitol, în special cel care face obiectul Tezei -- dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la nediscriminare.

Apreciind că sunt relevante în identificarea modelului propus, voi acoperi teme precum: vârsta drept criteriu al discriminării, aplicarea *Convenției europene* în cazurile referitoare la copii, protecția juridică a copiilor în viziunea Curții EDO, referiri în hotărârile Curții EDO la alte instrumente internaționale privind drepturile copiilor și la *Observațiile* Comitetului ONU privind Drepturile Copiilor, consultarea copiilor.

II.2.1 Vârsta drept criteriu al discriminării

Cum drepturile statuate în *Convenția europeană a drepturilor omului* nu sunt exprimate explicit cu referire la copii¹³¹ se justifică întrebarea legată de vârstă drept

¹²⁹ *Recomandarea 874/1979 a Adunării Generale a Consiliului Europei.*

¹³⁰ *Recomandarea 1211 a Adunării Generale a Consiliului Europei*; a se vedea Geraldine van Bueren, *The international law on the rights of the child*, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1998, pp. 403-404.

¹³¹ Cu excepțiile menționate supra, dar care privesc proceduri legale sau drepturi ale părinților în legătură cu educația copiilor.

criteriu al discriminării, în cauzele care analizează această problematică, a egalității de tratament în legătură cu drepturile prevăzute în Convenție¹³² (dar nu numai¹³³).

Primul articol al *Convenției europene a drepturilor omului* obligă statele părți să recunoască oricărei persoane din propria jurisdicție drepturile și libertățile consacrate în Titlul I al actului. Acest principiu al egalității în drepturi este consolidat prin prevederile art. 14 al *Convenției* și prin art. 1 al *Protocolului nr. 12 la Convenție* (care extinde interzicerea discriminării la orice drept prevăzut de lege) – cu mențiunea că în jurisprudența sa Curtea Europeană a Drepturilor Omului a stabilit că o diferență de tratament cu o justificare obiectivă și rezonabilă, care a urmărit un scop legitim și a fost proporțională cu scopul urmărit nu va încălca articolul 14¹³⁴.

Lectura *Convenției europene* în această cheie duce la concluzia că prevederile art. 1 și 14 și ale art. 1 din *Protocolul 12* sunt aplicabile și copiilor (criteriul vârstei)¹³⁵, exceptând situațiile proporționale cu scopul legitim urmărit, în care există temeiuri obiective și rezonabile ca aceștia să fie tratați diferit față de adulți sau față de alți copii. De altfel, criteriile enumerate în cele două articole (14 din *Convenție*, respectiv 1 din *Protocol*) ca temei al discriminării includ, printre altele (limbă, religie etc), sintagma „orice altă situație”, lăsând loc unei interpretări extinse a acestora.

Criteriul vârstei se regăsește în jurisprudența Curții de la Strasbourg: în cauza *X v. United Kingdom*¹³⁶: un bărbat de 26 de ani a reclamat că a fost condamnat la 3 ani de închisoare, în Marea Britanie, pentru că a avut relații sexuale cu doi bărbați de 18 ani, deoarece legea prevedea ca vârstă minimă pentru consensul relațiilor sexuale între persoane de același sex (bărbați) 21 de ani, în condițiile în care pentru relațiile heterosexuale vârsta pentru consimțământ era de 16 ani¹³⁷. Deși a decis că nu au fost încălcate articolele din Convenție menționate de reclamant (8 și 14), în judecarea cauzei,

¹³² Având în vedere prevederile art. 14 al *Convenției*.

¹³³ Luând în considerare prevederile art. 1 al *Protocolului nr. 12 la Convenție*.

¹³⁴ Vezi, eg, "*Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium*" v. *Belgium* (23.07.1968, Application no.1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64), *X v. United Kingdom*, Comm. Rep. (12.10.1978, Application no. 7215/75).

¹³⁵ Această interpretare este oferită și în European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, *Handbook of European law relating to the rights of the child*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017, p. 23.

¹³⁶ *X v. United Kingdom*, Comm Rep. (12.10.1978, Application no. 7215/75); Council of Europe, European Commission of Human Rights, Decisions and reports, Strasbourg, 1987, p. 66.

¹³⁷ Abia în 2000, prin două acte ale Parlamentului Marii Britanii a fost egalizată vârsta de consimțământ la 16 ani, atât pentru comportamente homosexuale, cât și pentru comportamente heterosexuale.

Comisia Europeană a Drepturilor Omului, a luat în considerare criteriul vârstei ca temei al discriminării reclamate.

II.2.2 Aplicarea *Convenției europene a drepturilor omului* în cazurile referitoare la drepturile copilului

Curtea Europeană a Drepturilor Omului a aplicat prevederile *Convenției europene* și în cazurile care făceau trimitere la drepturile copilului. Sintetizez în cele ce urmează câteva dintre aceste cazuri¹³⁸.

*Costello-Roberts v. United Kingdom*¹³⁹: un băiat de șapte ani și mama acestuia s-au plâns că cel dintâi a fost supus pedepselor corporale de către directorul școlii în care învăța, pentru încălcări minore ale regulamentului școlar (pedeapsa, în conformitate cu codul disciplinar al școlii, a presupus aplicarea a 3 lovituri cu un pantof din cauciuc, la trei zile după ce băiatul a fost anunțat că ar trebui să se confrunte cu această pedeapsă pentru acțiunile sale, fără ca mama copilului să fie înștiințată – copilul locuia în internatul școlii); Comisia pentru Drepturile Omului din cadrul Curții Europene a Drepturilor Omului a respins plângerea mamei ca inadmisibilă și a judecat plângerea copilului (în vârstă de 8 ani la data depunerii cererii la Curtea de la Strasbourg) (articolele din *Convenția privind drepturile copilului* aplicabile: art. 16 – protejarea vieții private; art. 19 – protejarea față de abuzuri și neglijare; art. 28 – dreptul la educație, în special alin. (2) – aplicarea disciplinei școlare într-un mod compatibil cu demnitatea copilului ca ființă umană; art. 37 – interzicerea pedepselor sau tratamentelor crude, inumane ori degradante¹⁴⁰).

*A v. United Kingdom*¹⁴¹: un băiat, în vârstă de 10 ani s-a adresat Curții de la Strasbourg reclamând că statul nu l-a protejat împotriva relelor tratamente aplicate de tatăl său vitreg; instanțele din Marea Britanie au apreciat că pedeapsa corporală aplicată băiatului când avea 9 ani - după mai multe astfel de violențe fizice reclamate încă de când copilul avea 6 ani (constând în lovituri repetate cu o legătură de bețe de trestie, care i-au produs acestuia răni ce probau aplicarea cu putere a loviturilor, confirmate de medicul

¹³⁸ La sfârșitul fiecărui caz prezentat, care face referire la copii, voi menționa și articolele din *Convenția ONU privind drepturile copilului* aplicabile.

¹³⁹ *Costello-Roberts v. United Kingdom* (25.03.1993, Application no. 13134/87), par. 1.

¹⁴⁰ Art. 37 din *Convenție* este mai larg, cuprinzând și prevederi referitoare la condițiile în care un copil poate fi privat de libertate.

¹⁴¹ *A v. United Kingdom* (23.09.1998, Application no. 25599/94).

pediatru) - constituie pedepse rezonabile. Curtea EDO a admis cererea, apreciind că în cauză sunt aplicate prevederile art. 3 din *Convenția europeană* – interzicerea pedepselor sau a tratamentelor inumane ori degradante (articolele din *Convenția privind drepturile copilului* aplicabile: art. 16 – protejarea vieții private; art. 19 – protejarea față de abuzuri și neglijare; art. 37 – interzicerea pedepselor sau tratamentelor crude, inumane ori degradante).

*T v. United Kingdom, V v. United Kingdom*¹⁴² (judecate împreună): doi copii de 11 ani s-au adresat Curții Europene a Drepturilor Omului reclamând că nu au avut parte de un proces echitabil, având în vedere că au fost judecați și condamnați la închisoare (cu durată nedeterminată) de o instanță pentru adulți (cu regulile specifice proceselor pentru adulți). Prin hotărârea din 16.12.1999 Curtea EDO a apreciat că aceștia nu au beneficiat de un proces echitabil, drept garantat prin prevederile art. 6 din *Convenție* (articolele din *Convenția privind drepturile copilului* aplicabile: art. 3 – interesul superior al copilului; art. 37 – privarea de libertate a copilului; art. 40 – administrarea justiției minorilor).

*D.M.D. v. Romania*¹⁴³: reclamantul a fost abuzat fizic și emoțional de tatăl său, când avea 3 ani. Mama băiatului a raportat această violență la Autoritatea pentru Protecția Copilului și la Poliția din București în mai multe rânduri pe tot parcursul anului 2004. La cinci luni de la prima plângere, poliția a trimis dosarul către parchet. Peste un an a fost declanșată o anchetă penală, iar în septembrie 2007 tatăl a fost pus sub acuzare pentru comportament abuziv față de fiul său. În urma a două procese, el a fost condamnat pentru „maltratare aplicată unui minor”. Copilului i s-a acordat inițial o despăgubire pentru vătămarea suferită, dar după mai multe apeluri în care sentința tatălui a fost modificată, hotărârea privind despăgubirea a fost revocată. Copilul s-a adresat Curții Europene a Drepturilor Omului reclamând încălcarea art. 3 și 6 din *Convenția europeană*.

Curtea a constatat că statul a încălcat articolul 3 din *Convenție* - ancheta ca urmare a acuzațiilor de rele tratamente a fost inefficientă, deoarece a durat o perioadă mare de timp și a fost instrumentată cu deficiențe grave - și că reclamantului i s-a încălcat dreptul la un proces echitabil stabilit de art. 6 (criticând, printre altele, faptul că instanța de apel nu a avut în vedere rolul instanței inferioare în asigurarea interesului superior al

¹⁴² *T v. United Kingdom* (16.12.1999, Application no. 24724/94), respectiv *V v. United Kingdom* (16.12.1999, Application no. 24888/94).

¹⁴³ *D.M.D. v. Romania* (03.10.2017, Final judgment on 03.01.2018, Application no.23022/13); a se vedea și Cristina Andreescu, „Cauza D.M.D. v. România”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 2, 2018, pp. 120-130.

reclamantului); articolele din *Convenția privind drepturile copilului* aplicabile: art. 3 – interesul superior al copilului; art. 19 – protejarea copilului față de abuzuri și neglijare.

Revenind la cauza *Costello-Roberts v. United Kingdom*, Comisia Europeană pentru Drepturile Omului¹⁴⁴ a stabilit că nu au fost încălcate prevederile art. 3, dar că au fost încălcate prevederile art. 8 (considerând conceptul de „viață privată”, în acord cu jurisprudența „consistentă” a Curții Europene a Drepturilor Omului, ca acoperitor pentru integritatea fizică și morală a persoanei) și 13 ale *Convenției europene*¹⁴⁵; în hotărârea finală Curtea EDO a hotărât că nu au fost încălcate prevederile art. 3, 8 și 13¹⁴⁶ (4 din 9 judecători, în opinia separată, au argumentat că au fost încălcate prevederile art. 3 din *Convenție*).

Citez din *Observațiile finale* ale Comitetului ONU privind Drepturile Copilului, ca urmare a Raportului periodic (inițial), transmis de Regatul Unit: „Comitetul este preocupat de faptul că măsurile legislative și administrative cu privire la integritatea fizică a copiilor nu sunt compatibile cu dispozițiile și principiile Convenției (privind Drepturile Copilului), inclusiv cu cele din articolele 3, 19 și 37. Comitetul este de asemenea preocupat de faptul că școlile finanțate și administrate în mod privat sunt în continuare autorizate să aplice pedepse corporale copiilor aflați acolo, incompatibile cu prevederile *Convenției privind drepturile copilului*, inclusiv cu cele ale articolului 28 alineatul 2”¹⁴⁷.

La 18 aprilie 2011, Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului a emis *Comentariul General* (nr. 13) cu privire la dreptul copilului de a fi protejat de orice formă de violență, oferind o imagine de ansamblu asupra cazurilor de violență în viața copiilor și o analiză juridică cuprinzătoare a articolului 19 din *Convenția ONU privind drepturile copilului*. Citez din document:

17. Fără excepții. Comitetul a menținut în mod constant poziția potrivit căreia orice formă de violență împotriva copiilor, oricât de ușoară ar fi, este inacceptabilă. „Orice formă de violență fizică sau mentală” nu lasă loc niciunui nivel de violență legalizată împotriva copiilor. Frecvența, gravitatea prejudiciului și intenția de a face rău nu sunt condiții prealabile pentru definițiile violenței. Statele părți se pot referi la astfel de factori în strategiile de intervenție pentru a permite răspunsuri proporționale în interesul superior al

¹⁴⁴ A se vedea nota nr. 139, supra.

¹⁴⁵ *Costello-Roberts v. United Kingdom*, Comm. Report (08.10.1991, Application no. 13134/87), par. 61-63.

¹⁴⁶ Hotărârea Curții EDO este în contradicție cu prevederile art. 19 din *Convenția ONU privind drepturile copilului*, în vigoare la data adoptării hotărârii și ratificată de Regatul Unit: „copilul are dreptul de a fi protejat împotriva oricăror forme de violență, vătămare ori abuz fizice sau mintale...”, care, în interpretarea Comitetului ONU pentru Drepturile Copilului include dreptul de a fi protejat împotriva pedepselor corporale în orice loc, inclusiv în școli.

¹⁴⁷ *CRC/C/15 Add. 34* (15.02.1995), par. 16.

copilului, dar definițiile nu trebuie în niciun caz să erodeze dreptul absolut al copilului la demnitatea umană și integritatea fizică și psihologică prin descrierea unor forme de violență ca fiind legal și/sau social acceptabile.

„Dreptul” la o pedeapsă rezonabilă aplicată de profesori a fost restricționat de secțiunea 548 (*No right to give corporal punishment*) din *Legea învățământului din 1996 a Regatului Unit* (modificată astfel în 1998), care a reglementat abolirea pedepsei corporale pentru majoritatea copiilor școlari¹⁴⁸.

Este de notat că, în septembrie 2000, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a respins în unanimitate și fără audiere o cerere adresată de persoane individuale (părinți, directori și profesori ai unor școli private creștine) din Regatul Unit, întemeiată pe faptul că aplicarea interzicerii pedepsei corporale în școlile private ar încălca drepturile părinților la libertatea religioasă și viața de familie (*Philip Williamson v. United Kingdom*¹⁴⁹).

În cauza *Osman v. Denmark*¹⁵⁰, aplicanta, născută în Somalia, în 1987, după ce a locuit cu părinții săi în Danemarca (de la vârsta de 7 ani, când după ce au primit azil, tatălui său și unei surori li s-a permis să își reîntregească familia), a fost trimisă de tatăl ei într-o tabără de refugiați, în Kenia, împotriva voinței ei. Când încă era minoră, fata a depus o cerere pentru a fi alături de familie, în Danemarca. Deoarece legislația din Danemarca permitea doar copiilor sub 15 ani să beneficieze de reîntregirea familiei – pentru a împiedica astfel imigranții să își trimită copiii adolescenți în țările de origine pentru a fi educați *în spirit tradițional* – cererea fetei a fost respinsă.

Fata s-a adresat Curții Europene a Drepturilor Omului care a afirmat că scopul în temeiul căruia statul danez a respins cererea era unul legitim, dar că dreptul copilului la respectarea vieții sale private și de familie nu poate fi ignorat și a hotărât că, în cauză, au fost încălcate prevederile art. 8 din *Convenție*.

¹⁴⁸ Cu toate acestea, secțiunea 550A (abrogată în 2011) prevedea că un membru al personalului unei școli poate folosi forța, în raport cu orice elev din școală, dacă este rezonabilă, în anumite împrejurări, în scopul de a împiedica elevul să comită o infracțiune, vătămarea corporală sau deteriorarea proprietății oricărei persoane sau angajarea în orice comportament care aduce atingere menținerii ordinii și disciplinei la școală sau în rândul elevilor.

¹⁴⁹ *Philip Williamson v. United Kingdom* (07.09.2000, Application no.55211/00).

¹⁵⁰ *Osman v. Denmark* (14.06.2011, Application no.38058/09).

II.2.3 Viziunea Curții EDO cu privire la protecția juridică oferită de stat copiilor

Una din chestiunile de interpretare juridică ivite odată cu adoptarea și ratificarea *Convenției ONU privind drepturile copilului* este aceea a protecției juridice oferite de stat copilului pentru acțiunile de care statul nu este (direct) responsabil. Exemplul oferit în prima parte a tezei este cel al dreptului copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie (art. 14 din *Convenție*), a cărui exercitare poate intra în conflict cu dreptul părinților de a-și crește copiii după propriile convingeri.

Aici paternalismul adulților este limitat în acord cu nivelul de maturitate al copilului în curs de dezvoltare și, în mod semnificativ, accentul este pus pe ajutorarea acestuia în exercitarea personală a drepturilor sale. În loc să presupună că părinții își vor exercita întotdeauna drepturile copiilor în numele lor, *Convenția privind drepturile copilului* pledează pentru un proces gradual prin care copiii să își găsească propria voce pentru a putea solicita recunoașterea drepturilor lor.¹⁵¹

Voi prezenta în cele ce urmează câteva cauze ajunse pe rolul instanței europene a drepturilor omului în care subiectele principale au fost copiii și în care au fost puse în balanță cele două categorii de drepturi: ale copilului și ale părinților (așa cum aceștia din urmă le-au revendicat) sau ale unor persoane juridice particulare. Cum, până la data redactării Tezei, Curtea Europeană a Drepturilor Omului nu a fost sesizată cu soluționarea vreunui caz în care să fie opuse dreptul copilului la libertatea de conștiință și de religie și dreptul părinților în legătură cu aceleași libertăți (sau cu dreptul de a-și educa și îndruma copiii după valorile și convingerile proprii), voi analiza câteva dintre cauzele judecate de instanța europeană în care în opoziție erau drepturile copilului și ale părinților (uneori chiar dreptul acestora din urmă la libertatea religioasă, așa cum a fost revendicat).

¹⁵¹ Cu privire la îngrijorarea (reprezentanților bisericii) dată de faptul că art. 14 al *Convenției* ar garanta dreptul copiilor de a refuza să participe la slujbele religioase impuse de părinții lor, a se vedea Kieran Cronin, „What about children rights?”, *The Furrow*, Vol. 62, No. 7/8 (July/August 2011), pp. 387-393; autorul, prezentat în revistă ca preot franciscan, îl citează pe teologul american Stanley Hauerwas, „un sceptic cu privire la drepturi în general, cu privire la drepturile copilului, în special”, care - în articolul „Rights, Duties and Experimentation on Children”, în *Suffering Presence: Theological Reflections on Medicine, the Mentally Handicapped and Church*, Edinburgh, T&T Clark, 1988, 125-41 - afirmă că „Drepturile sunt necesare atunci când se presupune că cetățenii se raportează unii la alții, în mod fundamental, ca străini, dacă nu chiar ca dușmani” (p. 392).

Curtea EDO a afirmat că, deși responsabilitatea pentru acțiunile persoanelor particulare nu poate fi impusă direct statului, acesta trebuie să ofere o protecție juridică adecvată față de orice tratament care nu respectă standardele Convenției¹⁵².

În cauza *Costello-Roberts v. United Kingdom*, Curtea a invocat responsabilitatea statului, chiar dacă vătămarea reclamată era produsă de o persoană (juridică) de drept privat (par. 26 - 28, în care, printre altele, a făcut referire la *Young, James and Webster v. United Kingdom*¹⁵³, respectiv la *Van der Musele v. Belgium*¹⁵⁴). În motivarea hotărârii Curtea EDO a făcut trimitere la *Convenția ONU privind drepturile copilului*, apreciind că sistemul disciplinar al unei școli se încadrează în domeniul dreptului la educație recunoscut prin articolul 28 din *Convenție*¹⁵⁵.

În cauza *A v. United Kingdom*¹⁵⁶ un copil (în vârstă de 9 ani) s-a adresat Curții de la Strasbourg acuzând că a suportat tratamente inumane și degradante aplicate de tatăl său, după ce instanțele din Regatul Unit au apreciat că „pedeapsa a fost rezonabilă” (băiatul fusese bătut, de mai multe ori, prin lovituri aplicate cu o legătură de bețe de trestie).

Curtea a apreciat că articolul 1 coroborat cu articolul 3 al *Convenției europene* trebuiau interpretate ca impunând statelor o obligație pozitivă de a asigura protecția celor din jurisdicția lor și de a preveni tortura, tratamentul sau pedeapsa inumană ori degradantă, în special în ceea ce privește copiii. Deși statul nu era direct responsabil pentru relele tratamente aplicate băiatului, obligația prevăzută în articolul 1 al *Convenției* denotă că a fost responsabil pentru faptul că nu i-a oferit acestuia o protecție juridică efectivă împotriva oricărui abuz contrar articolului 3.

Astfel de interpretări ale Curții Europene a Drepturilor Omului, necesare mai ales în situațiile în care lipsesc reglementări (interne) specifice nevoilor de protecție a copilului, dau măsura modului în care instanța europeană a distins între obligațiile pozitive și cele negative ale statelor, care le incumbă prin ratificarea *Convenției europene privind drepturile omului*.

¹⁵² Cu privire la calitatea persoanei fizice ca subiect de drept internațional a se vedea Valentin Constantin, *ibid.*, pp. 269-271.

¹⁵³ *Young, James and Webster v. United Kingdom* (18.10.1982, Application no.7601/76, 7806/77).

¹⁵⁴ *Van der Musele v. Belgium* (23.11.1983).

¹⁵⁵ care, în alin (2) statuează că „Statele vor lua măsuri corespunzătoare pentru a asigura aplicarea disciplinei școlare într-un mod compatibil cu demnitatea copilului ca ființă umană și în conformitate cu prezenta *Convenție*”.

¹⁵⁶ A se vedea nota 141.

În timp ce obligațiile negative sunt clare în măsura în care impun unui stat să se abțină de la a lua măsuri care interferează cu un drept al *Convenției*, obligația de a asigura drepturile *Convenției* poate, în anumite circumstanțe, necesita o acțiune afirmativă¹⁵⁷.

Această interpretare a fost oferită pentru prima dată de Curtea Europeană a Drepturilor Omului într-un caz cu referire la copii (primul caz, de altfel, în care a judecat o cerere privind drepturile copilului și primul în care a făcut trimitere la alt instrument internațional de drepturile omului decât *Convenția europeană*). În cauza *Marckx v. Belgium*¹⁵⁸, Paula Marckx s-a adresat Curții Europene a Drepturilor Omului în 1974, în numele ei și al fiicei sale Alexandra, în legătură cu drepturile legate de statutul copiilor născuți "în afara căsătoriei". Curtea a stabilit că pot exista obligații pozitive inerente unui respect eficient al vieții de familie și a afirmat că, nerecunoscând un copil din afara familiei, - nu a depus diligențele necesare pentru a-și îndeplini obligația pozitivă în temeiul articolului 8 - statul a împiedicat solicitantele să ducă o viață de familie normală. Prin urmare, Curtea EDO a hotărât că au fost încălcate drepturile copilului stabilite prin prevederile art. 8 și 14 (în conjuncție cu art. 8) și drepturile mamei stabilite prin prevederile art. 8 și 14 (în conjuncție cu art. 8) din *Convenția europeană*.

Totodată, hotărârea în cauza *Marcks v. Belgium* arată o evoluție în interpretarea *Convenției europene*, dată de schimbările și standardele acceptate în mod obișnuit în politicile și legile statelor membre, dar și de evoluția instrumentelor internaționale.

Așa cum judecătorii/judecătoarele Curții Europene a Drepturilor Omului au motivat, „în momentul în care *Convenția* a fost redactată, în multe țări europene a fost considerat ca fiind permis și normal să se distingă între familia «ilegitimă» și «legitimă». Cu toate acestea, Curtea reamintește că această *Convenție* trebuie interpretată în lumina condițiilor actuale; în cazul de față, Curtea nu poate decât să ia act de faptul că legea internă în statele membre ale Consiliului Europei a evoluat și continuă să

¹⁵⁷ R. Alexy, *A Theory of Constitutional Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 120-127.

¹⁵⁸ *Marckx v. Belgium* (13.06.1979, Application no. 6833/74).

evolueze, împreună cu instrumentele internaționale relevante¹⁵⁹, recunoscând maxima *mater semper certa est*¹⁶⁰.

De observat că, deși hotărârea a fost dată cu 10 ani înaintea adoptării *Convenției ONU privind drepturile copilului*, judecătorii își motivează soluția printr-o abordare centrată pe copil cu privire la recunoașterea legală a relațiilor de familie, bazată pe obligația pozitivă de respectare a vieții de familie¹⁶¹. Invocarea, în motivarea hotărârii, a *Convenției privind statutul legal al copiilor născuți în afara căsătoriei* consolidează linia de interpretare a Curții Europene a Drepturilor Omului câtă vreme instrumentul internațional citat fusese adoptat, dar nu intrase în vigoare la data pronunțării hotărârii¹⁶² (la acea dată Belgia nu numai că nu ratificase convenția respectivă, dar nici nu o semnase).

Potențialul unei astfel de abordări este limitat de constrângerile Convenției înseși, așa cum Curtea a motivat în cauza *Johnston și alții v. Ireland*: „Este adevărat că articolul 8, referindu-se la conceptul oarecum vag de «respect» pentru viața de familie, pare să conducă la o interpretare evolutivă față de articolul 12; cu toate acestea, *Convenția* trebuie citită ca un întreg”¹⁶³.

¹⁵⁹ În urma unei anchete de peste 5 ani, în Irlanda, o comisie judiciară de investigații asupra orfelinelor, aparținând Bisericii Catolice, în care erau internate mamele și copiii lor născuți în afara căsătoriei, a documentat ratele mortalității și de insensibilitate în instituțiile care aveau și rol de agenții de adopție. Raportul, de peste 3000 de pagini, în care sunt prezentate date și mărturii ale supraviețuitorilor, estimează decesul a 9000 de copii în perioada 1922-1998 (când a fost închis ultimul astfel de orfelinat), rată de mortalitate infantilă - datorată neglijenței, malnutriției și bolilor - dublă față de rata națională (Rory Carroll, ” Report to reveal scale of abuse at Ireland's mother and baby homes”, in *The Guardian*, 12 Jan 2021). Raportul dezvăluie politica organizațiilor religioase și a statului de a împiedica accesul persoanelor adoptate la informații pentru a-și putea găsi rudele și părinții naturali. Statul și biserica au lucrat împreună pentru a se asigura că femeile, mamele și fetele necăsătorite, care dădeau naștere unor copii și care erau considerate a fi o amenințare morală pentru țară, erau izolate pentru a se asigura că „nu vor ofensa moralitatea publică” (“Leak of mother-and-baby report 'regrettable' – Taoiseach”, *RTE*, Ireland's National Public Service Media, 11 Jan 2021). Copiii astfel născuți erau dați spre adopție unor „familii normale”.

¹⁶⁰ *Marckx v. Belgium*, op. cit. par. 41.

¹⁶¹ Ibid., par. 37, în care Curtea apreciază că situația în care Alexandra - fata aplicantei (care, de asemenea, avea calitatea de applicantă, în cauză) - a fost pusă prin nerecunoașterea statutului legal (fiind născută în afara căsătoriei) denotă o lipsă de respect a vieții ei de familie. Motivând astfel Curtea EDO nu numai că identifică dreptul legal de recunoaștere a legăturilor biologice de familie ca parte a dreptului la respectarea vieții de familie, dar extinde această abordare la copii și la părinții acestora (pentru prima dată în jurisprudența Curții; a se vedea și nota următoare).

¹⁶² A se vedea și Ursula Kilkelly, „Protecting children's rights under the ECHR: the role of positive obligations”, *Northern Ireland Legal Quarterly*, Vol. 61, No. 3, pp. 245-261, 2010, pp. 249-255.

¹⁶³ *Johnston and others v. Ireland* (18.12.1986, Application no.96/97/82), par. 57.

În cauzele *T. v. United Kingdom* și *V. v. United Kingdom*, judecate împreună (a se vedea supra, nota 137), doi copii de 11 ani s-au adresat Curții de la Strasbourg reclamând că nu au avut parte de un proces echitabil având în vedere că au fost judecați și condamnați la închisoare (cu durată nedeterminată) de o instanță pentru adulți (cu regulile specifice proceselor pentru adulți). Prin hotărârea din 16.12.1999 Curtea EDO a afirmat că celor doi copii li s-a încălcat dreptul la un proces echitabil, contrar prevederilor art. 6 din *Convenția europeană*.

Copiii aflați în conflict cu legea au dreptul să fie tratați printr-un sistem separat de justiție pentru minori, adaptat situației lor speciale și nu ar trebui supuși proceselor penale publice; aceste aspecte sunt, de altfel, reglementate prin prevederile art. 37 și 40 din *Convenția ONU privind drepturile copilului*.

Sunt *Convenția privind drepturile copilului* și alte instrumente internaționale (sau regionale) folosite de Curtea Europeană a Drepturilor Omului în cauzele care privesc copiii?

II.2.4. Referiri în hotărârile Curții EDO la alte instrumente internaționale (sau regionale) privind drepturile copilului

În cauza *Marckx v. Belgium*¹⁶⁴ Curtea Europeană a Drepturilor Omului a menționat *Convenția europeană asupra statutului juridic al copiilor născuți în afara căsătoriei*, din 15.10.1975¹⁶⁵.

În cauzele *X. v. United Kingdom*¹⁶⁶ - în care instanța europeană a dat întâietate relațiilor create în cadrul familiei adoptive față de cele din familia naturală, după ce adopția a fost încheiată - și *Inze c. Austria*¹⁶⁷, Curtea EDO a invocat *Convenția europeană în materia adopțiilor de copii*¹⁶⁸.

În cauzele *T v. United Kingdom* și *V v. United Kingdom*¹⁶⁹, Comisia Europeană pentru Drepturile Omului s-a referit la *Ansamblul regulilor minime ale Națiunilor Unite cu privire la administrarea justiției pentru minori* (Regulile de la Beijing)¹⁷⁰.

În cauza *Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen c. Denmark*¹⁷¹, Comisia Europeană pentru Drepturile Omului a luat în considerare *Declarația drepturilor copilului*, din 1959 și *Convenția UNESCO împotriva discriminării în învățământ* (1960).

În cauza *Costello – Roberts v. United Kingdom*¹⁷², Curtea Europeană a Drepturilor Omului s-a raportat la *Convenția ONU privind drepturile copilului*, cu trimitere la prevederile art. 16 privind protejarea vieții private.

În cauza *Keegan v. Ireland*, Curtea EDO¹⁷³ a făcut referire la *Convenția ONU privind drepturile copilului*, cu trimitere la prevederile art. 7 referitoare la nume și cetățenie.

¹⁶⁴ *Marckx v. Belgium*, op. cit. par. 20.

¹⁶⁵ *Convenția* a intrat în vigoare în 11.08.1978. România a aderat la *Convenție* prin *Legea 101* din 16.02.1992.

¹⁶⁶ *X v. United Kingdom* (11.07.1977, Application no.7626/76); a se vedea și Linda Hart, *Relational subjects, family relations, law and gender in the european court of human rights*, Academic dissertation, Department of Social Research University of Helsinki Finland, Helsinki, 2016, pp. 156-157 și Ursula Kilkelly, *The Child and the European Convention on Human Rights*, New York: Ashgate Publishing Company, 2016, p. 15.

¹⁶⁷ *Inze v. Austria* (28.10.1987, Application no.8695/79), par. 21.

¹⁶⁸ La 27.11.2008, la Strasbourg, a fost adoptată *Convenția europeană revizuită în materia adopției de copii, ratificată de România prin Legea nr. 138/2011*.

¹⁶⁹ *T v. United Kingdom* op. cit., respectiv *V v. United Kingdom* op. cit..

¹⁷⁰ Act adoptat de ONU prin *Rezoluția 40/33* din 29.11.1985

¹⁷¹ *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, Comm. Report (21.03.1975, Applications no. 5095/71; 5920/72; 5926/72), par. 149, 153; a se vedea și Frédéric Sudre et al., op. cit., pp. 475-481.

¹⁷² *Costello – Roberts v. Great Britain*, op. cit., par 35.

¹⁷³ *Keegan v. Ireland* (26.05.1994, Application no.16969/90), par. 50.

Citez din paragraful 50 al hotărârii: „În conformitate cu principiile stabilite de Curte în jurisprudența sa, în care a fost stabilită existența unei legături familiale cu un copil, statul trebuie să acționeze pentru a permite dezvoltarea acestei legături și trebuie create garanții legale pentru integrarea copilului în familia sa din momentul nașterii. În acest context se poate face trimitere la principiul prevăzut la articolul 7 din *Convenția ONU privind drepturile copilului* conform căreia un copil are, în măsura posibilului, dreptul de a fi îngrijit de către părinți”.

În cauza *A. v. United Kingdom*, Curtea¹⁷⁴ a citat *Convenția ONU privind drepturile copilului*, cu trimitere la prevederile art. 19 (protejarea față de abuzuri și neglijare) și 37 (interzicerea torturii și a privării ilegale de libertate).

În cauza *Sahin v. Germany*¹⁷⁵, invocând *Convenția privind drepturile copilului*, a trimis la prevederile art. 3, 8 și 9: „drepturile copiilor și standardele pe care toate statele trebuie să le atingă în realizarea acestor drepturi sunt stabilite în *Convenția ONU privind drepturile copilului*” (par. 39).

În cauza *Folgero v. Norway*¹⁷⁶, Curtea EDO a pus în valoare o plângere similară adresată Comitetului ONU pentru Drepturile Omului care a declarat plângerea admisibilă și a concluzionat că statul a încălcat drepturile copiilor și ale părinților statuate prin prevederile art. 18 din *Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice*. În concluziile sale Curtea a citat *Convenția ONU privind drepturile copilului*¹⁷⁷.

În cauza *Mazurek v. France*¹⁷⁸ a luat în considerare prevederile art. 2 din *Convenția privind drepturile copilului*.

În cauza *Gas și Dubois v. France*, Curtea face referire la *Convenția europeană privind adopția* (adoptată în 2008, intrată în vigoare în 2011, actualizată) și la *Recomandarea Comitetului de Miniștri, adresată Statelor Membre cu privire la măsurile de combatere a discriminării pe motive de orientare sexuală și de gen* (CM/Rec/2010)); judecătorul Villiger, în opinia dizidentă, a adus ca argument interesul superior al copilului, iar judecătorul Jean-Paul Costa, în opinia concurentă, a făcut trimitere la prevederile *Convenției ONU privind Drepturile Copilului* (articolul 3, privind interesul

¹⁷⁴ *A v. United Kingdom*, op. cit., par. 22.

¹⁷⁵ *Sahin v. Germany* (08.07.2003, Application no.30943/96), par. 39-41, 64, 66.

¹⁷⁶ *Folgerø and others v. Norway* (29.06.2007 – Grand Chamber, Application no.15472/02), par. 43-46.

¹⁷⁷ *Leirvåg and others v. Norway*, (03.11.2004, Case no.1155/2003), par. 7.3, 9.10, 11.1, 11.6, 14.2.

¹⁷⁸ *Mazurek v. France* (01.02.2000, Final judgment on 01.05.2000, Application no. 34406/97), par. 18.

superior al copilului și articolul 21, referitor la adopție)¹⁷⁹. De asemenea, organizațiile neguvernamentale care au intervenit în proces în fața Curții Europene a Drepturilor Omului, în favoarea aplicanților, au invocat prevederile *Convenției privind drepturile copilului*.

În cauza *Hasan și Eylem Zengin v. Turkey*¹⁸⁰, Curtea EDO a menționat *Recomandările 1396 (1999) și 1720 (2005) privind religia și democrația*, ale Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, care tratează problematica educației religioase a copiilor.

În cauza *M.G.C. v. Romania*¹⁸¹, Curtea de la Strasbourg a citat prevederile art. 19 (protecția împotriva abuzului și neglijenței) și 34 (protecția împotriva exploatării sexuale) din *Convenția privind drepturile copilului*.

II.2.5. Referiri în hotărârile Curții EDO la *Observațiile* Comitetului ONU pentru Drepturile Copilului

În cauza *A v. United Kingdom*, Comisia Europeană pentru Drepturile Omului a citat *Observațiile finale* din 15.02.1995, pe marginea Raportului periodic (inițial) transmis de Regatul Unit, prin care Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului a criticat acceptarea, în legislația națională a Regatului Unit, a „pedepselor rezonabile” aplicate copilului în familie¹⁸², apreciind că „natura imprecisă a expresiei „pedeapsă rezonabilă” care figurează în aceste dispoziții legale poate deschide calea pentru o interpretare subiectivă și arbitrară”¹⁸³.

Comisia face trimitere la aceleași *Observații finale* în cauzele *T. v. United Kingdom* și *V. v. United Kingdom*, recomandând statului ca reforma legislativă să asigure că sistemul de administrare a justiției pentru minori este orientat spre copil și să se acorde

¹⁷⁹ *Gas and Dubois v. France* (15.03.2012, Final judgment on 15.06.2012, Application no.25951/07), par. 32-33, respectiv Dissenting opinion of Judge Villiger și Concurring opinion of Judge Jean-Paul Costa, joined by Dean Spielman.

¹⁸⁰ *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey* (09.10.2007, Application no.1448/04, Final judgment on 09.01.2008), par. 26-27.

¹⁸¹ *M.G.C. v. Romania* (15.06.2016, Application no.61495/11).

¹⁸² *A v. United Kingdom*, Report of the Commission (18.09.1997), par. 52.

¹⁸³ Documentul Comitetului pentru drepturile Copilului, *CRC/C/15 Add. 34*, poate fi citit aici file:///C:/Users/Admin/Downloads/G9515397.pdf_(accesat la 25.06.2019). Citatul folosit de Comisia Europeană pentru Drepturile Omului se regăsește în par. 16; a se vedea și supra, II.2.2., p. 55, unde am reprodus o continuare a citatului.

o atenție deosebită creșterii vârstei de răspundere penală în toate regiunile Regatului Unit¹⁸⁴.

În cauza *D.M.D. v. Romania*, Curtea Europeană pentru Drepturile Omului a citat *Comentariul General nr 8 (2006) privind dreptul copilului de a fi protejat împotriva pedepselor corporale și a altor forme degradante de pedeapsă* – cu referire la art. 19, 28, par. 2 și 37, printre altele, din *Convenția privind drepturile copilului -- și Comentariul General nr 13 (2011) – art. 19 -- ale Comitetului ONU privind Drepturile Copilului*

II.2.6. Consultarea copiilor

Comisia Europeană pentru Drepturile Omului (Comisia) și Curtea Europeană a Drepturilor Omului (Curtea) au clarificat importanța acționării în concordanță cu dorințele copilului, acolo unde este posibil.

În cauza *Hokkanen v. Finland*¹⁸⁵, Curtea a subliniat că nu are niciun motiv să pună sub semnul întrebării faptul că o instanță (Curtea de Apel din Finlanda) a apreciat că fata apelantului, în vârstă de 9 ani la data audierii, a devenit suficient de matură ca dorințele acesteia să fie ascultate (instanța internă a ținut cont de dorința fetei de a nu se întâlni cu tatăl său când vizita bunicii din partea mamei care o aveau în îngrijire după divorțul părinților și după decesul mamei).

Totuși, contrar hotărârii finale a Curții Europene a Drepturilor Omului¹⁸⁶, Comisia, în Raportul final, concluzionase că a fost încălcat dreptul tatălui la viața privată și de familie (art. 8 din *Convenția europeană*). Pentru a decide astfel, Comisia a motivat că instanțele naționale nu ar trebui să refuze dreptul părintelui la îngrijirea (custodia)/vizitarea copilului doar ca urmare a atitudinii negative a copilului, și să țină cont de vârsta și maturitatea copilului pentru a decide semnificația opiniilor acestuia (în plus, în cauză, copilul a refuzat contactul cu tatăl, în prezența bunicilor care, de asemenea, se opuneau custodiei tatălui)¹⁸⁷.

¹⁸⁴ *T v. United Kingdom*, Report of the Commission (04.12.1998, Application no.24724/94), par. 67, respectiv *V v. United Kingdom*, Report of the Commission (04.12.1998, Application no.24888/94), par. 75.

¹⁸⁵ *Hokkanen v. Finland* (23.09.1994, Application no.19823/92), par. 61.

¹⁸⁶ Față de soluția Comisiei, care a concluzionat că a fost încălcat dreptul aplicantului garantat de art. 8 din *Convenția europeană*, Curtea a hotărât că acest drept a fost încălcat doar cu privire la o parte din perioada de timp invocată de aplicant.

¹⁸⁷ *Hokkanen v. Finland*, Commission Report (22.10.1993, Application no.19823/92), par. 69, 95, 143.

Concluziile Comisiei și ale Curții reflectă aplicarea principiului capacităților în evoluție ale copiilor, statuat prin prevederile art. 5 și 12 ale *Convenției ONU privind drepturile copilului*. Determinarea capacității copilului de a decide este o chestiune ce ține de autoritățile naționale ceea ce, în termenii folosiți de instanța europeană constituie marja de apreciere a statelor.

Nici în cauza *Nielsen v. Denmark*, Curtea nu a împărtășit concluziile Comisiei, dar în sens contrar față de cauza menționată supra.

Jon Nielsen, în vârstă de 12 ani, a fost internat (împotriva voinței lui), la cererea mamei sale - cu avizul Comitetului Regional de Bunăstare Socială și la recomandarea medicului de familie -, într-un centru de psihiatrie pentru că a fugit în mod repetat la tatăl său după separarea părinților (la data internării, copilul se afla în grija mamei, singura persoană care, conform legii daneze din acea vreme era îndreptățită să obțină custodia copilului născut în afara căsătoriei).

În numele copilului, tatăl s-a adresat Ministerului Justiției reclamând „detenția”, împotriva voinței copilului, la Spitalul de Psihiatrie. Împotriva răspunsului negativ primit de la Ministerul Justiției, tatăl s-a adresat instanței de fond care a respins cererea, menținând argumentele Ministerului Justiției: copilul fusese internat la cererea mamei acestuia, care îl avea în îngrijire și deci „nu poate fi invocată privarea copilului de libertate”. La fel a fost respins apelul tatălui, declarat în numele copilului.

Instanțele care au judecat fondul și Curtea de Apel au respins, de asemenea, cererile tatălui privind transferul custodiei copilului. La 21.08.1984 Curtea Supremă a Danemarcei a admis recursul și, „în acord cu dorința copilului”¹⁸⁸, a transferat custodia copilului în sarcina tatălui acestuia.

Jon Nielsen, în vârstă de 13 ani, s-a adresat Comisiei Europene, în 1984, cu privire la internarea (împotriva voinței lui) de către mama sa în centrul de psihiatrie – din cauza vârstei aplicantul a beneficiat de sprijinul legal oferit de sistemul european instituit de *Convenția europeană* în acest sens. Reclamantul a pretins că internarea sa a constituit o privare de libertate contrar prevederilor paragrafelor 1 și 4 ale articolului 5 din *Convenția europeană* – nu putea să primească vizitatori decât cu permisiunea personalului din spital, pentru apeluri telefonice avea nevoie de aprobare specială, persoanele aflate în afara

¹⁸⁸ Decizia Curții Supreme a Danemarcei din 21.08.1984, apud. *Nielsen v. Denmark* (28.11.1988, Application no.10929/84), par. 37.

spitalului aveau, de asemenea, nevoie de aprobare specială pentru a intra în contact cu el și se afla sub supraveghere aproape constantă.

Comisia Europeană a Drepturilor Omului a subliniat că reclamantul, în vârstă de 12 ani la data faptei, a fost internat contrar voinței lui într-un centru psihiatric pentru o perioadă de aproximativ 6 luni (cu condiții specifice de siguranță), fără ca acesta să fie bolnav mintal, situație ce poate fi considerată lipsire de libertate în sensul art. 5 al *Convenției europene*. Pentru a susține această opinie, Comisia a reținut că prevederile art. 5 se aplică și copiilor și, astfel, consimțământul persoanei care deține drepturile părintești nu este suficient în circumstanțele cauzei. În opinia Comisiei, deși dorințele copiilor foarte mici cu privire la problema spitalizării și tratamentului în secțiile de psihiatrie nu pot fi decisive, cazul în cauză „se referea la o persoană în vârstă de 12 ani, în mod normal dezvoltată, capabilă să-și înțeleagă situația și să-și exprime opinia clar”¹⁸⁹. Totodată, Comisia a amintit decizia Curții Supreme prin care custodia copilului a fost transferată tatălui și faptul că după această decizie copilul nu a mai avut nevoie de tratament medical.

Cu unsprezece voturi la unu, Comisia a concluzionat că prin internarea copilului a fost angajată răspunderea statului prin spitalizarea acestuia (într-un spital public) și au fost încălcate prevederile art. 5, paragraful 1. din *Convenția europeană*.

Apreciind că „deși reclamantul avea 12 ani la data internării statul trebuia să îi asigure un sistem în care să poată fi legal reprezentat în proceduri de acest fel; multe sisteme juridice prevăd numirea unui reprezentant *ad litem* în cazurile unui conflict de interese între un minor și reprezentantul său obișnuit”^{190/191}, Comisia a decis, cu 10 voturi la două, că reclamantului i s-a încălcat dreptul statuat prin art. 5, par. 4 din *Convenția europeană* de a se adresa unei instanțe care să decidă asupra legalității detenției sale.

Pe de altă parte, subliniind dorința mamei de a interna copilul și nu culpa spitalului de stat (cum a făcut Comisia), Curtea EDO a apreciat că „în ceea ce privește ponderea care ar trebui acordată opiniei reclamantului în privința spitalizării sale, acesta era încă la vârsta la care ar fi normal ca o decizie să fie luată de părinte, chiar împotriva dorințelor copilului. Spitalizarea a fost decisă de mama copilului în conformitate cu sfatul medicului de specialitate. Trebuie să fie posibil ca un copil să fie admis în spital la cererea titularului drepturilor părintești, caz care în mod clar nu este acoperit de articolul 5 alineatul 1”¹⁹².

¹⁸⁹ *Nielsen v. Denmark*, Comm. Report (12.03.1987, Application no.10929/84), par. 128.

¹⁹⁰ *Nielsen v. Denmark*, Comm. Report, op. cit., par. 137.

¹⁹¹ În sistemul de drept românesc există prevederi în acest sens (*Codul de procedură civilă*).

¹⁹² *Nielsen v. Denmark* (28.11.1988, Application no.10929/84), par. 72.

Cu nouă voturi la șapte *Curtea* a hotărât că articolul 5 din *Convenția europeană* nu este aplicabil în cauză.

În opinia dizidentă separată, cei/cele șapte judecători/judecătoare au susținut concluziile *Comisiei* apreciind că internarea copilului, contrar voinței acestuia și în condițiile de spitalizare menționate au constituit lipsire de libertate în sensul art. 5 al *Convenției* și încălcarea dreptului acestuia de a se adresa unei instanțe care să decidă asupra legalității detenției sale, conform alin. 4 al aceluiași articol.

Comisia Europeană pentru Drepturile Omului a constatat, încă de la începutul activității sale, că este în concordanță cu articolul 8 să refuze contactul părinților cu copiii, dacă aceasta ar implica o acțiune contrară dorințelor copiilor.

În cauza *X. v. Austria*¹⁹³ reclamanta a acuzat statul că nu i-a încredințat tutela, educarea și îngrijirea propriei fete după ce a lăsat-o, mai mulți ani, în grija rudelor. Fata, de 14 ani, a fost întrebată, în fața autorităților publice naționale, dacă dorește să se întoarcă la mama ei după ce aceasta a lăsat-o (de la vârsta de 3 ani) în grija unei surori de la care a ajuns în grija cumnatei surorii. Fata și-a exprimat dorința de a nu se întoarce la mama ei, afirmând că noua familie a tratat-o ca pe propriul copil. Importanța audierii copilului, solicitată în baza prevederilor *Codului Civil* din Austria, a fost subliniată de ambele instanțe interne din Austria (*Curtea Districtuală* și *Curtea de Apel regională*) și de Comisia Europeană a Drepturilor Omului. *Comisia* a declarat inadmisibilă cererea reclamantei.

În cauza *Kurtz and Selmann v. Germany*¹⁹⁴, aplicanta, mama unei fete născute *în afara căsătoriei*, s-a adresat Curții de la Strasbourg acuzând că i-a fost respinsă cererea de a o lua înapoi pe fata ei după ce, timp de doi ani, din cauza unei boli (pleurezie), o lăsase în grija mamei tatălui fetei (între timp, tutela și îngrijirea fetei a fost cerută și de tatăl acesteia care a recunoscut-o, oficial, abia când avea 3 ani). În vârstă de 9 ani, fata a declarat în scris, în fața unui funcționar municipal, că dorește să rămână cu bunica din

¹⁹³ *X v. Austria* (05.01.1960, Application no.514/59), apud Directorate of Human Rights, Council of Europe, *Yearbook of the European Convention on Human Rights, The European Commission and European Court of Human Rights, 1960*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1961, pp. 196-204; a se vedea și Jonas, Christoffersen, *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, p. 245, în care este menționată cauza, dar cu referire la marja de apreciere a statului în ceea ce privește gradul de consultare cu copiii și ponderea atribuită opiniilor acestora în luarea deciziilor privind chestiuni ce țin de familie (art. 8 din *Convenția europeană*).

¹⁹⁴ *Kurtz & Selmann against Federal Republic of Germany* (04.04.1967, Application no.2707/66), apud Directorate of Human Rights, Council of Europe, *Yearbook of the European Convention on Human Rights, The European Commission and European Court of Human Rights, 1967*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1969, pp. 320-336.

partea tatălui, în Berlinul occidental și că nu vrea să treacă de partea cealaltă a *Zidului*, în partea sovietică a Germaniei, unde mama ei se căsătorise între timp. Câteva luni mai târziu fata i-a scris mamei că dorește să rămână cu tatăl ei și cu bunica acestuia.

Declarația fetei și corespondența acesteia au fost luate în considerare în analiza cauzei, inclusiv în fața Comisiei Europene a Drepturilor Omului. Întrucât după mai multe procese în instanțele naționale de judecată reclamanta a acceptat ca fata acesteia să rămână la bunici, Comisia a dispus scoaterea cererii de pe listă.

În cauza *X. v. Denmark*¹⁹⁵ doi copii, în vârstă de 12, respectiv 14 ani, au declarat la sediul Poliției că nu doresc să meargă în vizită la mama lor (așa cum fusese stabilit prin act oficial după ce părinții divorțaseră, iar copiii au fost dați în grija tatălui). Ținând cont, printre altele, de declarațiile copiilor, Poliția a refuzat să pună în aplicare ordinul obținut de mama copiilor. O cerere adresată de aceasta din urmă instanței de judecată a fost respinsă, instanța confirmând decizia Poliției. Curtea Supremă de Justiție a admis recursul mamei, motivând că „nu au existat circumstanțe care, luând în considerare bunăstarea copiilor, ar putea da motive pentru refuzul de a executa ordinul de acordare a dreptului de acces al solicitantei”.

Ținând cont, printre altele, de comportamentul manifest ostil al copiilor atunci când se aflau în vizită la mama lor, Ministerul Justiției, la propunerea Guvernatorului districtului Copenhaga a suspendat dreptul mamei de acces la cei doi copii, iar aceasta s-a adresat Curții Europene a Drepturilor Omului, reclamând violarea drepturilor stabilite în *Convenția europeană*: art. 6 - apreciind că decizia Ministerului Justiției nu a respectat prevederile acestui articol - și 8 – reclamând că a fost lipsită, *de facto*, de soțul ei și, *de jure*, de autoritățile daneze, de dreptul de a avea legături cu proprii copii. Comisia Europeană a respins cererea ca inadmisibilă, motivând, printre altele că: „punerea în executarea a dreptului mamei contrar dorințelor exprimate explicit ale celor doi copii de 12, respectiv 14 ani, cel mai probabil ar conduce la grave conflicte mintale ale acestora, în dauna dezvoltării lor normale”.

În cauza *Bogdanski v. Sweden*¹⁹⁶ petentul a reclamat faptul că i s-a retras dreptul de a-și vizita copilul rămas la fosta soție după divorț – prima cerere, care i-a fost aprobată, a fost depusă după ce timp de 7 ani acesta nu și-a văzut copilul (de la vârsta de un an a acestuia) și nici nu au corespondat. Băiatul, de 9 ani, și-a exprimat de mai multe ori, în

¹⁹⁵ *X v. Denmark* (07.05.1962, Application no.1329/62).

¹⁹⁶ *Bogdanski v. Sweden* (29.11.1995, Application no.24482/94).

fața funcționarului public de la Consiliul Social refuzul de a se întâlni cu tatăl lui, manifestându-și respingerea de fiecare dată când a fost nevoit să accepte vizita acestuia, tot în prezența funcționarului public – unele întâlniri au fost anulate ca urmare a comportamentului copilului (la una din întâlniri, în care băiatul a refuzat să stea în aceeași cameră cu tatăl, cel dintâi a spus că nu dorește să îl mai vadă vreodată pe aplicant, discuția fiind purtată în camere separate, prin microfon). Copilul a avut aceeași atitudine față de tatăl său și în cadrul consultului la Centrul Psihiatric pentru Copii. În aceste condiții instanța de judecată (Curtea Districtuală) a refuzat cererea tatălui de a putea vizita copilul și cererea de a îi fi încredințat copilul. Curtea de Apel a admis în parte apelul reclamantului, a respins cererea de încredințare a copilului, dar a admis cererea de vizită periodică. Cum, în continuare, copilul refuza întâlnirile cu tatăl său, Curtea de Apel, considerând că „situația este una de excepție”, a admis apelul mamei, anulând decizia prin care tatăl putea vizita și lua periodic copilul. Curtea Supremă a respins apelul tatălui.

Domnul Bogdanski s-a adresat Curții de la Strasbourg invocând încălcarea prevederilor *Convenției europene*: art. 3 (interzicerea tratamentelor inumane și degradante), 6 (dreptul la un proces echitabil), 8 (dreptul la respectarea vieții private și de familie) și 14, în legătură cu art. 5 din *Protocolul nr. 7* (interzicerea discriminării, respectiv egalitatea între soți).

Admițând că a existat o interferență cu dreptul tatălui stabilit în paragraful 1 al art. 8 din *Convenția europeană*, motivată, însă, de temeiurile reglementate în paragraful al doilea¹⁹⁷, Comisia Europeană a respins cererea ca inadmisibilă și a subliniat, în motivarea deciziei, importanța refuzului repetat al copilului de a se întâlni cu tatăl său. Citez din decizia Comisiei Europene a Drepturilor Omului: „Ingerința a avut un scop legitim, consistent cu par. 2 al art 8 și anume interesul copilului care, în acest caz, se încadrează în sensul expresiei *protecția sănătății, a moralei, a drepturilor și a libertăților altora (...)* fiind necesară într-o societate democratică”.

În cauza *K. v. Netherlands*¹⁹⁸, după separarea în fapt a soților, custodia copilului a fost încredințată mamei, în mod repetat, după mai multe procese, la cererea acesteia, la cererea copilului, în vârstă de 12, respectiv 16 ani și la recomandarea Consiliului Pentru Protecția Copilului. Tatăl s-a adresat instanței pentru a obține custodia și în subsidiar dreptul de a vizita copilul, însă, ca urmare a refuzului copilului, instanța a respins cererile

¹⁹⁷ A se vedea și nota 81, infra.

¹⁹⁸ *K v. Netherlands* (04.07.1983, Application no.9018/80).

acestui. Invocând interesul copilului, Curtea de Apel a respins apelul tatălui. Curtea Supremă, de asemenea, a invocat interesul superior al copilului ca prioritar față de interesele tatălui, ținând cont și de opinia copilului, care, în vârstă de 16 ani a ridicat „serioase și întemeiate obiecții” față de acordarea dreptului de acces al tatălui.

Apelantul s-a adresat Curții Europene a Drepturilor Omului invocând violarea art. 8 din *Convenția europeană*. Comisia a apreciat că interferența cu dreptul la viața privată și de familie a apelantului nu a fost disproporționată față de scopul urmărit fiind, totodată, necesară într-o societate democratică pentru protecția drepturilor și a libertăților altora, în cauza respectivă ale copilului apelantului și a respins cererea ca nefondată.

În cauza *U. and G. F. v. Germany*¹⁹⁹ instanțele de judecată au hotărât să decidă în locul părinților pentru adoptarea celor 3 copii ai lor. Copiii fuseseră dați în plasament în urma relexelor tratamente la care fuseseră supuși de către părinții lor, în urma refuzului de a i educa și a refuzului ofertei de sprijin în privința educației venite de la instituții publice și de la o comunitate religioasă. Anterior, un alt copil a fost luat din familie în urma relexelor tratamente aplicate acestuia de către părinți, dat în plasament familial și ulterior adoptat de familia care l-a îngrijit.

Expertizele medicale făcute imediat după inițierea plasamentului au constatat starea gravă în care se aflau copiii atât fizic cât și psihic. După 4 ani de îngrijire a copiilor, familiile la care au fost dați în plasament au decis să îi adopte. Instanța de judecată investită să judece cauza a hotărât, în conformitate cu prevederile *Codului civil* din Germania, să suplinească acordul părinților și a acceptat cererile de adopție. Apelurile formulate de părinți au fost respinse, cum a fost respinsă și cererea adresată Curții Constituționale a Germaniei.

Părinții copiilor s-au adresat Curții de la Strasbourg invocând violarea drepturilor statuate în art. 8 și 12 ale *Convenției europene*: dreptul la respectarea vieții private și de familie, respectiv dreptul de a continua viața de familie.

Apreciind că măsura de a suplini acordul părinților în vederea adopției propriilor copii constituie o interferență cu dreptul acestora la viața privată și de familie, Comisia Europeană a analizat dacă această interferență a fost justificată, în acord cu prevederile art. 8, alin. (2) din *Convenția europeană*²⁰⁰. Comisia a constatat că interferența a avut un

¹⁹⁹ *U and G. F. v. Germany* (15.05.1986, Application no.11588/85).

²⁰⁰ Interferența statului în exercițiul acestui drept este permisă numai „în măsura în care aceasta este prevăzută de lege și constituie, într-o societate democratică, o măsură necesară pentru securitatea națională, siguranța publică, bunăstarea economică a țării, apărarea ordinii și prevenirea faptelor penale, protecția sănătății, a moralei, a drepturilor și a libertăților altora”.

scop legitim (sănătatea și bunăstarea viitoare ale copiilor) și a fost necesară într-o societate democratică, pentru protecția sănătății și a drepturilor copiilor și a respins cererea aplicanților ca inadmisibilă, fiind nefondată.

Problema care apare, în astfel de cazuri, este de a decide, în primul rând, dacă a fost încălcat dreptul la viață privată și de familie. În aceste cazuri din jurisprudența Curții EDO interesul superior al copilului a fost prioritar în a aprecia dacă refuzul de a accepta contactul dintre părinți și copiii acestora este consistent cu prevederile art. 8 și a reconcilia drepturile aflate în competiție, ale familiei și ale persoanei: dreptul individual al părintelui de a-și vedea copilul, dreptul la viața de familie și dreptul copilului de a nu fi forțat să se întâlnească cu părintele²⁰¹.

Deși în cauzele citate Curtea Europeană a Drepturilor Omului - urmărind interesul superior al copilului - a admis interfezența cu dreptul părintelui la viață privată și de familie (dar, așa cum am menționat, sub incidența excepțiilor statuate în paragraful al doilea al articolului), a subliniat că „ținând cont de legătura naturală și fundamentală între părinți și copii” doar „temeiuri foarte serioase” și „cele mai presante motive²⁰²” pot justifica asemenea restricții²⁰³.

²⁰¹ A se vedea și Ralph Beppard, *Human rights and Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, p. 80.

²⁰² *K v. Netherlands*, op. cit..

²⁰³ A se vedea și Yutaka Arai, *The margin of appreciation doctrine and the principle of proportionality in the jurisprudence of ECHR*, New York: Intersentia, 2001, p. 87, 223.

II.3. Recunoașterea drepturilor participative ale copiilor

Drepturile protejate de *Convenția privind drepturile copilului* pot fi grupate în trei categorii: drepturi și libertăți fundamentale, cum ar fi drepturile copilului la viață (art. 6), la egalitate (art. 2), la nume și cetățenie (art. 7, 8), sau libertatea de expresie (art. 12, 13), de gândire, de conștiință și religie (art. 14), ori de asociere (art. 15); cele care garantează un tip special de protecție împotriva pericolelor la care copilul e susceptibil de a fi expus, cum ar fi abuzul fizic sau mental, relele tratamente, exploatarea economică sau sexuală (art. 19, 32, 34), traficul sau răpirea (art. 35); cele care caută să promoveze propria dezvoltare a copilului prin acces la nevoile de bază: educație (art. 28, 29), informație (art. 17), timp liber, joacă sau activități culturale (art. 31).

Dintre drepturile fundamentale distingem drepturile participative ale copilului: la libertatea de expresie, la asociere și la libertatea de gândire, de conștiință și de religie.

Drepturile participative au fost consacrate în actele internaționale (DUDO și PIDCP), însă recunoașterea acestora în cazul copiilor a întârziat, nefiind incluse nici în cele două acte internaționale cu privire la drepturile copiilor, *Declarația din 1924*, respectiv din 1959.

Drepturile participative ale copiilor au fost statuate prin adoptarea *Convenției ONU privind drepturile copilului* (1989) – primul act internațional care a recunoscut copiilor aceste drepturi în mod expres (art. 12, 13, 14 și 15), consacrand totodată și importanța consultării copiilor, în acord cu principiul capacităților în formare ale acestora (art. 5). Această categorie de drepturi a fost (și încă mai este) privită ca cea mai mare provocare a *Convenției*²⁰⁴.

Lucrările preparatorii pentru elaborarea și adoptarea *Convenției* au durat 10 ani, timp în care mai multe state și-au exprimat îngrijorarea cu privire la recunoașterea drepturilor participative ale copiilor²⁰⁵.

²⁰⁴ A se vedea și Aisling Parkes, *Children and International Human Rights Law: The Right of the Child to be Heard*, New York: Routledge, 2013, p. xvii, 25; autorul prezintă și câteva modele teoretice de *participare* a copilului, pp. 15-25; de asemenea, Fiona Orr, op. cit., p. 46, cu privire la faptul că actul internațional garantează copiilor pentru prima dată drepturile civile, politice, sociale, economice și culturale.

²⁰⁵ A se vedea și Sharon Detrick (ed), J. E. Doek, Nigel Cantwell, *The United Nations Convention on the Rights of the Child: A Guide to the "Travaux Préparatoires"*, Martinus Nijhoff Publishers, 1992, pp. 224-255; de asemenea, cu privire la opoziția la recunoașterea dreptului copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, a se vedea Emil Moise, „Dreptul copilului la libertatea religioasă”, în Centrul European de Studii și Cercetări Juridice, *Studii și cercetări juridice europene*, Editura Universul Juridic, 2019, p. 773 -785.

Convenția europeană a drepturilor omului conține prevederi cu referire la libertatea religioasă, libertatea exprimării opiniilor și libertatea de asociere (art. 9, 10 și 11) și reglementări privind limitarea exercitării acestor drepturi, dar nu face referire explicită la drepturile copilului în legătură cu aceste libertăți. Faptul că, pe de o parte, limitările exercitării acestor drepturi nu fac referire la vârstă, iar pe de altă parte, articolul 1 obligă statele părți să recunoască oricărei persoane din jurisdicțiile proprii drepturile și libertățile stabilite în *Convenția europeană* confirmă aplicarea generală a prevederilor acestui act²⁰⁶.

II.3.1. Drepturile participative ale copiilor în jurisprudența Curții EDO

În conformitate cu prevederile art. 9 din *Convenția europeană* orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, articol care nu prevede nicio restricție cu privire la exercitarea acestui drept de către copii. De asemenea, exercitarea drepturilor prevăzute în *Convenție* trebuie să fie asigurată fără nicio deosebire bazată, printre altele, pe religie sau orice altă situație (art. 14 din *Convenție* și art. 1 din Protocolul nr. 12 la *Convenția*).

Exercitarea acestor drepturi de către copii (pe măsura capacităților în formare ale acestora) necesită adoptarea unor măsuri afirmative care, deși nu se regăsesc în actul european, sunt stabilite ca obligații pentru statele părți în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului (în cauze precum *Dahlab v. Switzerland*, *Kurtulmuş v. Turkey*, *C.J., J.J. and E.J. v. Poland*, *A.R. and L.R. v. Switzerland*, *Mansur Yalçın and others v. Turkey*, *Philip Williamson and others v. United Kingdom*²⁰⁷, *Zenon Bernard v. Luxembourg*, *Dogru v. France*, *Esmā-Nur Kervancı v. France*, *Lautsi v. Italy*, *Folgerø and others v. Norway*, *Grzelak v. Poland*, *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*).

În jurisprudența sa, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a analizat cazuri privind dreptul copiilor la libertatea de conștiință și de religie, în legătură cu dreptul la educație în sistemul public de învățământ. Un mare interes în dezbaterile publice din țările europene a fost acordat temei educației religioase în școlile publice.

²⁰⁶ A se vedea și Ursula Kilkelly, op. cit. pp. 116-117.

²⁰⁷ *Philip Williamson v. United Kingdom* (07.09.2000, Application no.55211/00).

II.3.1.1. Cauze privind cadrele didactice

În cauza *Dahlab v. Switzerland*²⁰⁸, o profesoară din învățământul public primar (cu copii având vârste între 4 și 8 ani) s-a plâns că școala (și statul) i-au interzis să poarte, la școală, în timpul orelor la clasă, capul acoperit cu eșarfa specifică religiei din care făcea parte (vălul/baticul islamic).

Curtea Europeană pentru Drepturile Omului și-a exprimat preocuparea față de „impactul pe care un simbol religios extern, cum ar fi purtarea unui văl islamic – greu de împăcat cu principiul egalității de gen -- îl poate avea asupra libertății de conștiință și de religie a copiilor foarte mici, putând avea efect de prozelitism” apreciind, prin urmare, că „este dificil să se concilieze purtarea unui văl islamic cu mesajul de toleranță, respect față de alții și, mai presus de toate, egalitate și nediscriminare”.

Citez din hotărârea Curții Europene a Drepturilor Omului:

Libertatea de gândire, conștiință și religie, consacrată de articolul 9 al *Convenției*, reprezintă unul dintre elementele fundamentale ale unei societăți democratice. În dimensiunea sa religioasă este unul dintre elementele care duc la alcătuirea identității persoanelor credincioase și a concepției lor despre viață, dar este, de asemenea, un element prețios pentru atei, agnostici, sceptici și indiferenți. Pluralismul indisociabil de o societate democratică, câștigat de-a lungul secolelor, depinde de această libertate. În societățile democratice, în care mai multe religii coexistă, poate fi necesar să se impună restricții cu privire la manifestarea religioasă pentru a reconcilia interesele diferitelor grupuri și a se asigura că credințele tuturor sunt respectate.

Recunoscând marja de apreciere acordată autorităților naționale în cazurile în care au stabilit că măsura este „necesară într-o societate democratică”, Curtea EDO a respins cererea profesoarei, apreciind că interferența cu libertatea acesteia de a-și manifesta religia a fost justificată și proporțională, ca măsură de protecție a drepturilor și libertăților copiilor cărora le preda (articolul 9 (2) din *Convenție*). Al doilea capăt de cerere, cu referire la discriminarea pe motive de gen, în legătură cu apartenența religioasă - art. 14, în conjuncție cu art. 9 -, a fost, de asemenea, respins ca nefiind admisibil.

În cauza *Kurtulmuş v. Turkey*²⁰⁹, reclamanta, profesoară asociată la Universitatea din Istanbul, a făcut obiectul unei anchete disciplinare în 1998, în conformitate cu normele în vigoare privind îmbrăcămintea funcționarilor publici, ceea ce a dus la avertizarea acesteia și la interdicția de promovare timp de doi ani pentru nerespectarea regulilor deoarece a refuzat să renunțe la purtarea eșarfei islamice (care îi acoperea capul) în timpul programului de predare. Ulterior a fost demisă pentru nerespectarea regulamentului

²⁰⁸ *Dahlab v. Switzerland* (15.02.2001, Application no.42393/98).

²⁰⁹ *Kurtulmuş v. Turkey* (24.01.2006, Application no. 65500/01).

privind vestimentația. Instanța administrativă i-a respins cererea de anulare a ultimei sancțiuni primite.

Profesoara a declarat apel împotriva hotărârii primei instanțe, care a fost înregistrat la Curtea Supremă Administrativă. Înainte ca cererea de apel să fie examinată a intrat în vigoare o lege prin care se acorda o amnistie funcționarilor publici care au făcut obiectul unor măsuri disciplinare, urmând ca efectele acestor măsuri să fie anulate. Deoarece reclamanta a solicitat continuarea audierii cazului său, în pofida amnistiei, Curtea Administrativă Supremă a confirmat hotărârea dată în primă instanță, fără a dezbate cauza. Reclamanta nu a solicitat reintegrarea în postul din care fusese demisă.

Profesoara s-a adresat Curții Europene a Drepturilor Omului reclamând că - urmare a codului vestimentar impus funcționarilor publici în îndeplinirea atribuțiilor lor și a sancțiunilor care i-au fost aplicate - i-au fost încălcate drepturile la viață privată (art. 8 din *Convenția europeană*), la manifestarea religioasă, garantat prin prevederile art. 9, la libertatea de exprimare (art. 10) și la nediscriminare (art. 14). Curtea a apreciat că normele în cauză reprezentau o ingerință în exercitarea dreptului la manifestarea religioasă, invocat de reclamantă, dar că ingerința a urmărit scopuri legitime, și anume protejarea drepturilor și libertăților altora și a ordinii publice.

Citez din decizia Curții:

Într-o societate democratică, statul este îndreptățit să restricționeze purtarea eșarfelor islamice dacă practica intră în conflict cu scopul de a proteja drepturile și libertățile altora. În cazul de față, reclamanta a ales să devină funcționar public; „toleranța” arătată de autorități, pe care s-a bazat reclamanta, nu a făcut ca regula în cauză să fie mai puțin obligatorie din punct de vedere juridic. Codul vestimentar în cauză, care se aplica fără distincție tuturor funcționarilor publici, avea drept scop susținerea principiilor laicismului și neutralității funcției publice și, în special, a educației de stat. În consecință, având în vedere marja de apreciere de care se bucură Statele contractante în materie, ingerința reclamată a fost justificată în principiu și proporțională cu scopul urmărit.

Curtea a decis că cererea este inadmisibilă - vădit nefondată - sub acest aspect și la fel a dispus și cu privire la celelalte articole invocate de reclamantă. În ceea ce privește articolul 14, Curtea a menționat că normele atacate nu se bazau pe religia reclamantei sau pe faptul că era femeie și a respins și capătul de cerere formulat în baza acestui articol.

II.3.1.2. Cauze privind copiii. Dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie

Cu privire la dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, Curtea face referire explicită în cauza *C.J., J.J. and E.J. v. Poland*: „a doua reclamantă s-

a decis în timpul anului școlar 1992-1993 să participe la cursurile de religie, pe când a treia reclamantă a ales să participe la cursuri de etică”²¹⁰.

Cele două reclamante, surori, aveau vârsta de 11, respectiv 17 ani la data la care Comisia Europeană pentru Drepturile Omului face referire. Pe prima reclamantă părinții nu au înscris-o pentru ora de religie, dar pentru că aceasta era trecută în mijlocul orarului, fata era nevoită să stea pe holurile școlii și a decis să participe în urma presiunilor la care era supusă din partea cadrelor didactice și a colegelor/colegilor. De altfel, unul din capetele cererii adresate Curții de la Strasbourg viza supunerea la un tratament degradant (art. 3 din *Convenția europeană*) prin presiunea psihologică exercitată de profesori și de colegi, care a avut drept consecințe stări de depresie, nervozitate și sentimentul de a fi respinsă.

În cauza *Lautsi v. Italy* Curtea se referă la „dreptul copilului de a crede sau de a nu crede” – și nu doar la dreptul părinților de a-și educa și instrui copiii după propriile convingeri – precum și la scopul educației publice de a încuraja gândirea critică la elevi”²¹¹.

II.4. Jurisprudența Curții EDO cu referire la îndoctrinarea religioasă sub umbrela statului

Citez din motivarea Comisiei Europene pentru Drepturile Omului în cauza *Angeleni v. Sweden*²¹²: „Comisia consideră că art. 9 din *Convenția europeană* acordă protecție împotriva îndoctrinării religioase de către stat, atât în educația școlară cât și în orice activitate în care statul își asumă responsabilitatea”²¹³.

În cauza *C.J., J.J. and E.J. v. Poland*, Curtea amintește că, „potrivit jurisprudenței sale, art. 9 din *Convenția europeană* oferă protecție împotriva îndoctrinării religioase din partea statului”²¹⁴.

²¹⁰ *C.J., J.J. și E.J. v. Poland* (16.01.1996, Application no. 23380/94).

²¹¹ *Lautsi and Others v. Italy* (03.11.2009, Application no.30814/06). A se vedea și Gabriel Andreescu, Liviu Andreescu, op. cit. p. 63.

²¹² *Lena and Anna-Nina Angeleni v. Sweden* (03.12.1986, Commission Decision on the admissibility, Application no.10491/83).

²¹³ *ibid.*, cap. „The Law”, pct. 3 par. 3.

²¹⁴ *C.J., J.J. și E.J. v. Poland*, op. cit..

În motivarea hotărârii din cauza *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, Curtea a afirmat că, „deși, în jurisprudența sa Curtea nu a considerat că educația care oferă informații despre religii este contrară *Convenției*, a examinat cu atenție dacă elevii au fost obligați să ia parte la o formă de manifestare religioasă, sau au fost expuși la vreo formă de îndoctrinare religioasă”²¹⁵.

Adaug cauza *A.R. et L.R. contre la Suisse*, în care, din motive religioase, reclamanta se opusese predării educației sexuale în școla în care învăța fata acesteia, în vârstă de 8 ani. În motivarea hotărârii, Curtea EDO a declarat că „art. 9 nu acordă dreptul unui adept al unei anumite religii sau filosofii de a refuza participarea copilului său la educația publică, care ar putea fi contrară ideilor sale, dar ia în considerare interdicția pentru Stat de a îndoctrina copiii prin această educație”²¹⁶.

În cauza *Mansur Yalçın and others v. Turkey*²¹⁷, reclamanții - adepți ai credinței alevi, o diviziune minoritară, considerată *neortodoxă*, a islamului - ai căror copii erau înscriși în școli publice din Istanbul, s-au plâns că lecțiile obligatorii de „cultură religioasă și etică” predate în școli erau bazate pe înțelegerea sunnită a islamului (în Turcia, educația școlară este obligatorie pentru toți copiii cu vârste între 6 și 13 ani, iar cursul făcea parte din programa școlară obligatorie).

Cu unanimitate de voturi, Curtea a hotărât că au fost încălcate prevederile art. 2 din *Protocolul nr. 1 la Convenție* (dreptul la educație) în privința a trei dintre reclamanți, ai căror copii erau înscriși în ciclul secundar de învățământ. Curtea a motivat că, în domeniul educației religioase, sistemul public de învățământ din Turcia nu era pregătit pentru a respecta propriile convingeri ale părinților.

Citez din hotărârea Curții:

Deși, în trecut, instituțiile *Convenției* au considerat că educația care furnizează informații despre religii nu este contrară *Convenției*, au examinat cu atenție în prealabil dacă elevii erau obligați să ia parte la o formă de ceremonie religioasă, sau erau expuși oricărei forme de îndoctrinare religioasă. În același context, reglementările pentru scutirea de la clasele de „cultură religioasă și etică” în discuție în prezenta cauză sunt, de asemenea, un factor care trebuie luat în considerare (par. 64).

Curtea își reiterează jurisprudența în sensul că, în exercitarea puterii sale de reglementare în această sferă și în relațiile sale cu diferitele religii, confesiuni și credințe, statul, ca

²¹⁵ *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, op. cit., par. 53.

²¹⁶ *A.R. et L.R. contre la Suisse* (19.12.2017, Requête no. 22338/15), par. 49.

²¹⁷ *Mansur Yalçın and others v. Turkey* (16.09.2014, Final decision on 16.02.2015, Application no.21163/11).

garant final al pluralismului într-o societate democratică, inclusiv al pluralismului religios, are datoria de a rămâne neutru și imparțial (par.70).

Curtea a constatat, de asemenea, că procedura de scutire ar putea supune părinții elevilor la o povară grea și la necesitatea de a-și dezvălui convingerile religioase sau filozofice pentru a putea solicita scutirea copiilor lor de la lecțiile de religie (par. 76).

Deoarece încălcarea prevederilor art. 2 din *Protocolul adițional* fusese deja stabilită și într-o altă cauză contra Turciei, *Hasan and Eylem Zengin* (a se vedea supra), Curtea a invocat prevederile art. 46 din *Convenția europeană* (forța obligatorie și executarea hotărârilor) și a hotărât că Turcia trebuie să remedieze fără întârziere situația, astfel încât elevii să poată fi retrași de la studiul disciplinei Religie, fără declinarea convingerilor religioase ale lor sau ale părinților acestora.

În cauza *Philip Williamson and others v. United Kingdom*²¹⁸, în unanimitate și fără audiere, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a respins o cerere adresată de persoane individuale (părinți, directori și profesori ai unor școli private creștine) din Regatul Unit, întemeiată pe faptul că aplicarea interzicerii pedepsei corporale în școlile private ar încălca drepturile părinților la libertatea religioasă și viața de familie²¹⁹.

În afara cazurilor prezentate, în care în conflict au fost dreptul copilului la educație și dreptul părintelui la educarea copilului după propriile convingeri, Curtea nu a avut de soluționat niciun caz în care în conflict să fie dreptul copilului la libertatea religioasă și dreptul (menționat al) părintelui (*e.g.* un caz în care părintele să dorească să își înscrie copilul pentru studiul religiei confesionale în școală, iar copilul să nu dorească să urmeze cursurile acestei materii confesionale, din motive de religie și/sau conștiință²²⁰).

²¹⁸ *Philip Williamson v. United Kingdom* (07.09.2000, Application no.55211/00).

²¹⁹ Hotărârea Curții EDO este în acord cu prevederile art. 19 din *Convenția ONU privind Drepturile Copilului*, în vigoare la data adoptării hotărârii și ratificată de Regatul Unit: „copilul are dreptul de a fi protejat împotriva oricăror forme de violență, vătămare ori abuz fizice sau mintale...”, care, în interpretarea Comitetului ONU pentru Drepturile Copilului include dreptul de a fi protejat împotriva pedepselor corporale în orice loc, inclusiv în școli. De asemenea, conform art. 28 „Statele părți vor lua măsuri corespunzătoare pentru a asigura aplicarea disciplinei școlare într-un mod compatibil cu demnitatea copilului ca ființă umană și în conformitate cu prezenta *Convenție*”.

²²⁰ Sau situația în oglindă: părintele să nu dorească să înscrie copilul, iar acesta din urmă să solicite să participe la cursurile disciplinei confesionale (exemplul face referire la situații în care copilul are vârsta mai mică decât cea impusă de stat pentru a face opțiunea). În situația actuală, în România, un astfel de conflict ar fi soluționat în favoarea copilului, dacă acesta are între 14 și 18 ani deoarece 14 ani este vârsta la care, conform prevederilor *Legii nr. 272/2004* și ale *Codului civil*, copilul poate să își exercite autonom dreptul la libertatea de conștiință și de religie și poate să își aleagă tipul de educație (contrar prevederilor *Legii nr. 1/2011* a educației,

Motivarea Curții, în cauza *Zenon Bernard v. Luxembourg*, surprinde acest nivel al protecției drepturilor copiilor în sistemul de educație: „În cazul în care, în loc să susțină dreptul la educație al copilului, drepturile părintelui intră în conflict cu acesta, drepturile copilului trebuie să prevaleze²²¹”.

II.5. Jurisprudența Curții EDO cu referire la purtarea vestimentației religioase sau la afișarea simbolurilor religioase, în școlile publice

În cauza *Köse and others 93 v. Turkey*²²² aplicanții, elevi ai școlii gimnaziale publice din Iman-Hatip și unii dintre părinții acestora, s-au adresat Curții de la Strasbourg reclamând că deși până în 2002 li s-a permis accesul la cursuri purtând eșarfa islamică, începând cu acel an nu au mai avut voie să intre în școală cu elemente de vestimentație religioasă. Aceștia au invocat încălcarea dreptului la educație statuat în prima teză a art. 2 din *Protocolul adițional la Convenția europeană*, cu referire la copii și în teza a doua a aceluiași articol - obligația statului de a se asigura că, în domeniul educației, informațiile și cunoștințele sunt transmise într-un mod obiectiv, critic și pluralist - cu privire la părinții acestora și a dreptului la libertratea de conștiință și de religie, garantat prin prevederile art. 9 din *Convenție*.

În fapt, în februarie 2002 Guvernatorul din Istanbul a emis o directivă prin care atenționa directorii școlilor publice și cadrele didactice că vor fi aplicate sancțiuni dacă nu sunt respectate regulile privind vestimentația în timpul programului școlar. În 02.03.2002 un memorandum al Guvernatorului a sancționat orice nerespectare a normelor privind îmbrăcămintea, ca o încălcare a principiilor fundamentale ale Republicii. După mai multe petiții și incidente în legătură cu interdicția privind purtarea elementelor de vestimentație cu caracter religios în școlile publice, Comitetul pentru Drepturile Omului

dar care ar fi actul normativ cu putere inferioară, într-un astfel de conflict). Cazul care a generat nota de subsol ar fi însă unul în care copilul să aibă o vârstă mai mică decât cea reglementată legal pentru autonomia religioasă în țara respectivă (în cazul României, mai mică de 14 ani) – situații de acest gen au ridicat întrebări din partea Comitetului ONU pentru Drepturile Copilului în *Comentariile* la rapoartele unora dintre state (situații prezentate în prima parte a tezei).

²²¹ *Zenon Bernard v. Luxembourg* (Commission Decision of 08.09.1983 on the admissibility of the application, Application no. 17187/80), dată la care nu fusese adoptată (și nici elaborată) Convenția ONU privind Drepturile Copilului. Cauza este redată în Council of Europe, *Yearbook of the European Convention on Human Rights*, Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 1993; paragraful citat se află la pagina 105.

²²² *Köse and 93 Others v. Turkey* (24.01.2006, Application no.26625/02).

din cadrul Biroului Guvernatorului din Istanbul a emis un aviz în care a concluzionat că regulile contestate respectă drepturile omului și principiile constituționale ale laicismului și neutralității în sistemul de învățământ. Acesta a reiterat faptul că aceste principii au fost deja expuse în detaliu în hotărârea Curții Constituționale din 7 martie 1989.

Curtea a decis că cererea este inadmisibilă (vădit nefondată). Pentru a decide astfel, a constatat că regulile vestimentare reprezintă o măsură cu aplicabilitate generală indiferent de credințele religioase ale elevilor și - presupunând că a existat o interferență cu dreptul reclamanților de a-și manifesta religia -, a apreciat că nu a existat o încălcare a articolului 9 din *Convenție*. Instanța europeană a constatat, pe de o parte, că restricția în cauză se baza pe principii clare, era proporțională cu scopul propus (păstrarea ordinii, protejarea drepturilor și a libertăților altora și păstrarea neutralității în învățământ) și că, pe de altă parte, codul vestimentar și măsurile reglementate nu au încălcat dreptul prevăzut în articolul 2 din *Protocolul adițional*.

În cauzele *Aktas v. France*, *Bayrak v. France*, *Gamaleddyn v. France*, *Ghazal v. France*, *J. Singh v. France* și *R. Singh v. France*²²³, reclamanții, copii și părinți ai acestora, s-au adresat Curții de la Strasbourg ca urmare a deciziilor directorilor școlilor, în anul școlar 2004/2005, de a le interzice să poarte elemente de vestimentație care atestă afiliere religioasă, respectiv de a le interzice accesul în școală pentru nerespectarea regulilor privind codul vestimentar – fetele aveau părul acoperit cu un batic, iar băieții purtau pe cap un accesoriu (keski) care se pune sub turban. În motivarea deciziilor școlile au invocat prevederile *Codului educației*, din 2004. Conducătorii districtelor (inspectoratelor) școlare au confirmat deciziile directorilor, iar instanțele administrative au respins contestațiile părinților, atât în prima instanță cât și în faza procesuală a apelului. Unii dintre părinți au formulat recurs, însă Consiliul de Stat a respins cererile acestora.

În cererile adresate Curții Europene a Drepturilor Omului aplicanții au susținut că au fost victimele unui tratament discriminatoriu, pe motive de religie și au reclamat încălcarea prevederilor art. 9 interpretate împreună cu prevederile art. 14 din *Convenția europeană* și ale art. 2, prima teză (dreptul la educație), din *Protocolul adițional la Convenție*.

²²³ Curtea EDO a decis prin hotărârea nr. 584/17.07.2009, în cauzele: *Aktas v. France* (Application no. 43563/08), *Bayrak v. France* (Application no. 14308/08), *Gamaleddyn v. France* (Application no. 18527/08), *Ghazal v. France* (Application no. 29134/08), *J. Singh v. France* (Application no. 25463/08) and *R. Singh v. France* (Application no. 27561/08).

Curtea a hotărât că cererile sunt inadmisibile (vădit nefondate), reținând că interferența cu dreptul elevilor la libertatea de a-și manifesta religia a fost prescrisă de lege și a urmărit un scop legitim - protejarea drepturilor, libertățile altora și ordinea publică - și a subliniat rolul statului ca organizator neutru al exercitării diferitelor religii și credințe. În ceea ce privește interzicerea accesului copiilor în școală, instanța a apreciat că măsura nu a fost disproporționată față de obiectivele urmărite, deoarece elevii aveau posibilitatea să își continue școlarizarea prin cursuri de corespondență.

În cauza *Dogru v. France*²²⁴ aplicanta (Belgin Dogru), în vârstă de 11 ani, a fost înscrisă în școala gimnazială publică din Flers, Franța, în anul școlar 1998/1999. Fiind crescută în familie de religie musulmană, din ianuarie 1999 a început să poarte la școală, pe cap, vălul islamic. Profesorul de sport a rugat-o, de mai multe ori, ca la ora de sport să își dea jos vălul pentru a respecta normele de siguranță, atât în ceea ce o privea pe elevă cât și pe ceilalți copii, colegi/colege de clasă. După refuzul repetat al elevei, profesorul a întocmit două rapoarte către conducerea școlii (22.01., respectiv 08.02.1999).

În data de 11.02.1999 comisia de disciplină a școlii a decis exmatricularea elevei pentru încălcarea obligației de a participa activ la orele de educație fizică și sport.

Părinții fetei au contestat decizia de exmatriculare la comitetul de soluționare a contestațiilor, însă fata lor a continuat cursurile prin corespondență.

În data de 17.03.1999, Inspectoratul Școlar Regional a confirmat decizia comisiei de disciplină după ce a primit și hotărârea comitetului de soluționare a contestațiilor, motivată pe 4 temeuri legale: obligația de a participa activ și efectiv la ora de sport în conformitate cu prevederile legislației privind educația, regulamentul intern al școlii care prevedea că elevii trebuie să poarte vestimentație conformă cu regulile de sănătate și de siguranță și să participe la orele de sport în echipament adecvat, obligația de a respecta memorandumul din 1994 privind siguranța elevilor în timpul activităților școlare²²⁵, decizia Consiliului de Stat din 10.03.1995 prin care s-a decis că purtarea unui vâl în semn de apartenență religioasă este incompatibilă cu desfășurarea corespunzătoare a orelor de educație fizică și sport.

²²⁴ *Dogru v. France* (04.03.2009 – Final Decison, Application no.27058/05).

²²⁵ Care reglementa discreția lăsată profesorului, atunci când se confruntă cu situații concrete, de a fi capabil să identifice și să pună capăt oricărui comportament din partea elevilor care poate prezenta un pericol.

La 05.10.1999, Curtea Administrativă din Caen a respins plângerea pe care părinții fetei, ca reprezentanți ai acesteia, dar și în nume personal, au depus-o împotriva deciziei inspectoratului școlar.

La 31.07.2003, Curtea Administrativă de Apel din Nantes a respins apelul formulat împotriva hotărârii primei instanțe, pe aceleași considerente: prin comportamentul și refuzul său, reclamanta a depășit limitele dreptului de a-și exprima și manifesta convingerile religioase în sediul școlii.

Recursul în interesul legii formulat de părinți, motivând prin încălcarea drepturilor fetei lor la libertatea de conștiință și la libertatea de expresie, a fost respins de Consiliul de Stat în 29.12.2004.

La 22.07.2005, Belgin Dogru, în vârstă de 18 ani, s-a adresat Curții Europene a Drepturilor Omului pentru a reclama încălcarea prevederilor art. 9 din *Convenție* (dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie) și ale art. 2 al *Protocolului nr. 1 la Convenție* (dreptul la educație).

Cu referire la primul capăt de cerere, Curtea a declarat plângerea admisibilă și luând în considerare marja de apreciere a statului în acest domeniu a apreciat că interferența statului cu dreptul aplicantei a fost justificat și a concluzionat că nu au fost încălcate prevederile art. 9.

Al doilea capăt de cerere a fost declarat, de asemenea, admisibil, dar apreciind că circumstanțele relevante sunt aceleași ca cele analizate la primul capăt de cerere a respins plângerea și sub acest aspect apreciind că nu este necesar să examineze dacă drepturile garantate de art. 2 din *Protocol* au fost încălcate.

O plângere similară a fost depusă de *Esma-Nur Kervanci*²²⁶, judecată în aceeași zi, în același complet, soluționată cu o hotărâre similară.

Cauza *Lautsi v. Italy*²²⁷: Solie Lautsi s-a adresat Curții de la Strasbourg în numele ei și al celor doi copii ai săi, Dataico și Sami Albertin, reclamând că în sălile de clasă ale școlii publice în care sunt înscriși cei doi copii sunt afișate simboluri religioase (în fiecare sală de clasă era prezent un crucifix catolic), ceea ce constituie o interferență incompatibilă cu libertatea de credință și de religie și cu dreptul la educație și instruire în conformitate cu convingerile sale religioase și filozofice.

²²⁶ *Kervanci v. France* (04.03.2009 – Définitif, Requête no.31645/04).

²²⁷ *Lautsi v. Italy* (03.11.2009, Application no.30814/06).

Cei doi copii, în vârstă de 11 și 13 ani, urmau cursurile unei școli publice din Abano Terme, Italia. În 22 aprilie 2002, la o ședință organizată la școală, doamna Lautsi a invocat faptul că prezența crucifixelor în sălile de clasă este contrară principiului secularismului în acord cu care dorește să își crească și să își educe copiii. În susținerea intervenției sale, prin care a solicitat să fie înlăturate crucifixe, doamna Lautsi a invocat Decizia nr. 4273/01.03.2000 a Curții de Casație a Italiei, prin care instanța a decis că prezența unui crucifix în secția de votare în timpul procesului electoral era contrară principiului secularismului recunoscut de statul italian.

În 27.05.2002 consiliul de conducere al școlii, cu 10 voturi pentru, două împotriva și o abținere, a decis că va păstra crucifixe în sălile de clasă. Doamna Lautsi a contestat decizia la Curtea Administrativă Regională, în 23.07.2002, solicitând trimiterea cauzei la Curtea Constituțională a Italiei (CCI) în urma invocării excepției de neconstituționalitate (încălcarea prevederilor art. 3, 19 și 97 din Constituția Italiei - principiul secularismului și al imparțialității autorităților administrative și dreptul la libertatea religioasă - și a art. 9 din *Convenția europeană*). În 14.01.2004 Curtea Administrativă a sesizat CCI. Ca răspuns, Guvernul a transmis că prezența crucifixelor în școlile publice este „naturală”, acestea fiind nu doar simboluri religioase, ci și stindardul Bisericii Catolice, singura menționată în Constituție și astfel reprezintă un simbol al statului italian.

Cum prevederile reclamate nu erau statuate într-un text de lege²²⁸, Curtea Constituțională a respins cererea ca inadmisibilă prin decizia din 15.12.2004.

După reluarea procesului, prin hotărârea din 17.03.2005 Curtea Administrativă a respins cererea doamnei Lautsi apreciind că crucifixul este un simbol al istoriei și culturii și (astfel) al identității italiene și un simbol al principiilor egalității, libertății, toleranței și al bazei seculare a statului.

În 13.02.2006 Consiliul de Stat (Curtea Administrativă Supremă) a respins apelul formulat de doamna Lautsi împotriva hotărârii Curții Administrative, considerând că crucifixul a devenit una din valorile seculare ale Constituției.

La 27.07.2006 doamna Lautsi s-a adresat Curții Europene a Drepturilor Omului în nume personal și în numele celor doi copii ai săi, reclamând încălcarea drepturilor stabilite prin prevederile art. 9 și 14 din *Convenția europeană* și ale art. 2 din *Protocolul*

²²⁸ Crucifixe erau prezente în sălile de clasă în baza a trei decrete regale din anii 1860, 1926, respectiv 1827 și a două circulare ale Ministerului Educației din 1922 și 1926, care impuneau școlilor primare și gimnaziale afișarea acestor simboluri religioase; a se vedea par. 16, 19, 20 din Hotărârea Curții EDO din 2009, respectiv par. 17 și 19 din hotărârea Marii Camere a Curții Europene a Drepturilor Omului din 2011.

nr. 1 – dreptul copiilor la educație și dreptul părinților la educarea copiilor după propriile convingeri. Curtea a declarat cererea admisibilă, urmând să o judece pe fond. În susținerea plângerii doamnei Lautsi, în proces a intervenit organizația non-guvernamentală Greek Helsinki Monitor.

Prin hotărârea din 03.11.2009 Curtea EDO a decis că au fost încălcate prevederile art. 2 al *Protocolului nr 1*, în conjuncție cu prevederile art. 9 din *Convenția europeană*: „afișarea obligatorie a simbolurilor religioase ale unei anumite religii într-o instituție publică și în mod particular într-o școală publică încalcă dreptul părinților de a-și educa și instrui copiii după valorile religioase și filosofice proprii și drepturile copiilor de a crede sau de a nu crede, fapte incompatibile cu obligația statului de a respecta neutralitatea în exercițiul autorității publice, în mod particular în domeniul educației”²²⁹.

Cu referire la prevederile art. 14, Curtea EDO a apreciat că nu mai este cazul să analizeze cauza și sub acest aspect.

La 28.01.2010 Guvernul Italiei a solicitat retrimiteră cauzei în fața Marii Camere a Curții Europene a Drepturilor Omului. 33 de membri ai Parlamentului European, mai multe organizații neguvernamentale și guvernele a 10 state²³⁰ au intervenit în procedura scrisă în fața Marii Camere (din care 8 au intervenit și în procedura orală).

Prin hotărârea din 18.03.2011 Marea Cameră a admis plângerea Guvernului Italiei²³¹ și decis, cu 15 voturi la două, că nu au fost încălcate prevederile art. 2 din *Protocolul adițional*, că nicio altă chestiune separată nu este de analizat în legătură cu prevederile art. 9 și că nu mai este cazul să analizeze cauza și cu referire la prevederile art. 14²³².

²²⁹ *Lautsi v. Italy*, op. cit., par. 57.

²³⁰ Printre care și Guvernul României.

²³¹ *Lautsi v. Italy* (18.03.2011, Final judgment, Grand Chamber, Application no.30814/06).

²³² Pe tema prezenței simbolurilor religioase în școli, în special după adoptarea celor două hotărâri în cauza *Lautsi c. Italiei* s-au scris numeroase articole exprimând luări de poziție pro și contra. A se vedea, printre altele, Eva Brems, *Article 14: The Rights to Freedom of Thought, Conscience and Religion (A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child)*, Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2006, Gabriel Andreescu, Liviu Andreescu, *The European Court of Human Rights' Lautsi Decision: Context, Contents, Consequences*, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 9, 26 (Summer 2010): 47-74, Gabriel Andreescu, Liviu Andreescu, „Taking Back Lautsi: Towards a ‘Theory of Neutralisation?’”, *Religion and Human Rights* 6 (2011), 207–212, Lucian Bojin, „Lupta principiilor. Un comentariu la hotărârea Marii Camere în cauza Lautsi”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, Nr. 2, 2011, pp. 17-26 (un text care analizează cele două hotărâri ale Curții EDO din afara disputei dintre cele două tabere aflate de o parte și de alta a susținerilor judecătorilor folosind o interpretare pe bază de principii).

Deși au menționat că plângerea a fost adresată și în numele celor doi copii ai aplicantei, nici prima Cameră și nici Marea Cameră nu au analizat cauza sub aspectul încălcării drepturilor acestora la libertatea de conștiință și de religie (art. 9 din *Convenția europeană* și 14 din *Convenția privind drepturile copiilor*) și la educație (art. 2, prima teză, din *Protocolul adițional* și art 28 și 29 din *Convenția privind drepturile copilului*).

Niciuna din cele două Camere nu a luat în considerare incidența prevederilor art. 14, alin (2) din *Convenția privind drepturile copilului* care, față de reglementările internaționale și regionale anterioare, mută accentul de pe dreptul părinților la educația și învățarea copiilor în conformitate cu convingerile proprii, pe dreptul copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie (faptul că, urmare a diverselor rapoarte periodice transmise de state, Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului și-a exprimat îngrijorarea cu privire la alegerea anumitor vârste de la care copiii își pot alege/schimba religia sau forma de educație (religioasă) denotă că un copil poate deveni autonom, sub acest aspect, înainte de împlinirea vârstei de 18 ani)²³³.

II.6. Înscrierea la studiul Religiei

Cauza *Folgero v. Norway*: În 1997 în sistemul de educație din Norvegia a fost introdusă materia obligatorie „Cunoștințe creștine, educație etică și religioasă” care cuprindea elemente religioase creștine, iar excluderea de la frecventarea cursurilor era permisă doar pentru un anumit segment din curriculum.

După ce au epuizat procedurile judiciare naționale, mai mulți părinți și copiii lor s-au adresat Comitetului ONU pentru Drepturile Omului²³⁴, iar alții Curții Europene a Drepturilor Omului²³⁵, reclamând faptul că obligarea copiilor de a participa la curs și sistemul de obținere a scutirii sunt incompatibile cu prevederile art. 18 din *Pactul*

²³³ Cu privire la importanța - și chiar întâietatea *Convenției ONU privind drepturile copiilor* față de instrumentele internaționale sau regionale anterioare - acordată dreptului copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, pe măsura capacităților în formare ale acestuia, a se vedea: Jeroen Temperman, „State Neutrality in Public School Education: An Analysis of the Interplay Between the Neutrality Principle, the Right to Adequate Education, Children’s Right to Freedom of Religion or Belief, Parental Liberties, and the Position of Teachers”, 32 *Human Rights Quarterly* (2010), Jeroen Temperman (edt.), *The Lautsi Papers: Multidisciplinary Reflections on Religious Symbols in the Public School Classroom*, Leiden/Boston: BRILL/Martinus Nijhoff, 2012.

²³⁴ *Leirvåg and others v. Norway*, (03.11.2004, Case no.1155/2003).

²³⁵ *Folgerø and others v. Norway* (29.06.2007 – Grand Chamber, Application no.15472/02).

Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice, respectiv cu art. 9 din *Convenția europeană* și cu art. 2 din *Protocolul adițional la Convenția europeană* (dreptul copiilor și părinților la libertatea de religie și conștiință și dreptul părinților ca educația copiilor să fie asigurată în acord cu convingerile lor religioase sau filosofice).

În *Observațiile finale* din 2 iunie 2000, ca urmare a *Raportului periodic* trimis de Norvegia, Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului și-a exprimat îngrijorarea că noul *curriculum* cu privire la disciplina „Cunoștințe creștine, educație etică și religioasă” poate fi discriminatoriu; de asemenea, a criticat procesul de scutire de la studiul acestei materii și a recomandat Norvegiei să revizuiască punerea în aplicare a noului *curriculum* și să ia în considerare un proces alternativ de scutire.

Ca și Comitetul pentru Drepturile Omului²³⁶, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a admis cererea părinților²³⁷, apreciind că materia nu era suficient de neutră, iar schema parțială de excludere nu era suficientă pentru a proteja drepturile apelanților/apelantelor și a decis că situația reclamată este incompatibilă cu prevederile art. 2 din *Protocolul adițional nr. 1 la Convenție* (în hotărârea finală a Primei Camere Curtea²³⁸ a declarat admisibile cererile atât cu referire la art 9 din *Convenția europeană* și la art. 2 din *Protocolul nr. 1 la Convenție*, cât și cu referire la art. 14 din *Convenție*, în legătură cu articolele menționate și cu art. 8).

Articole din *Convenția privind drepturile copilului* aplicabile: art. 14 (dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie), art. 29 (Scopurile educației²³⁹).

În cauza *Grzelak v. Poland*²⁴⁰, cei doi apelanți (care s-au declarat agnostici) și copilul lor - în vârstă de 11 ani la data sesizării Curții de la Strasbourg - au decis ca acesta din urmă să nu urmeze cursurile de educație religioasă confesională în clasele primare și

²³⁶ Citate din Raportul Comitetului pentru Drepturile Omului pot fi consultate în United Nations, *Report of the Human Rights Committee*, Volume I, Eighty-second session (18 October-5 November), Eighty-third session (14 March-1 April 2005), Eighty-fourth session (11-29 July 2005), United Nations, New York, General Assembly Official Records, Sixtieth session Supplement No. 40 (A/60/40), 2005, pp. 112-113.

²³⁷ Cu mențiunea că în răspunsul oferit Comitetul pentru Drepturile Omului a declarat admisibile atât cererile copiilor cât și pe cele ale părinților. Curtea EDO a declarat inadmisibile cererile copiilor deoarece în instanțele interne nu au fost formulate cereri și în numele acestora.

²³⁸ *Folgerø and others v. Norway* (14.02.2006 – First Section, Application no.15472/02).

²³⁹ Art. 29 din *Convenția privind drepturile copilului*, pct. 1 lit. c): „copilul trebuie educat în spiritul respectului față de părinții săi, față de limba sa, de identitatea și valorile sale culturale, față de valorile naționale ale țării în care acesta locuiește, ale țării de origine, precum și față de civilizații diferite de a sa”.

²⁴⁰ *Grzelak v Poland* (15.06.2010, Final judgment on 22.11.2010, Application no.7710/02).

secundare și au solicitat scutirea de la frecventarea acestora. Ora de Religie era trecută în orar la mijlocul programului, între orele materiilor obligatorii. Deoarece solicitarea expresă a părinților ca școala să ofere o disciplină alternativă (de etică) a primit răspuns negativ, când ceilalți copii frecventau ora de Religie, acesta era nevoit să rămână nesupravegheat pe holurile școlii, în bibliotecă sau în clubul unității de învățământ²⁴¹. Părinții au reclamat, de asemenea, că fiul lor a fost supus discriminării, hărțuirii fizice și psihice, urmare a faptului că nu frecventa cursurile disciplinei confesionale Religie, ceea ce i-a determinat să îl transfere, în timpul clasei a 3-a, la o altă școală, apoi la o alta.

În motivarea hotărârii, Curtea EDO a afirmat că lipsa accesului, în fapt²⁴², la orele de etică în școlile poloneze constituie o încălcare de către autorități a dreptului la libertatea religioasă și are un caracter discriminatoriu. Curtea a declarat că art. 14 din *Convenția europeană* impune statului obligații negative și pozitive cu referire la exercitarea dreptului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, pentru a da posibilitatea unei persoane să își exprime convingerile, respectiv pentru a nu obliga o persoană să își dezvăluie credința sau convingerile direct sau indirect.

Citez din hotărârea Curții EDO: „Includerea notelor obținute la disciplina Religie în calculul mediei generale poate avea un efect negativ real asupra situației elevilor precum solicitantul, care nu au putut, în ciuda dorințelor lor, să urmeze un curs de etică. Unor astfel de elevi, fie le-ar fi mai dificil să-și crească media generală, deoarece nu pot urma subiectul opțional dorit, sau s-ar putea simți constrânși - împotriva conștiinței lor - să participe la orele de religie pentru a-și îmbunătăți media²⁴³ (par. 96); credințele religioase nu constituie informații care pot fi utilizate pentru a distinge un cetățean în

²⁴¹ La data redactării prezentei *Teze* situația este identică în școlile publice din România.

²⁴² Deși în Polonia exista reglementată oferirea unor cursuri de etică alternative celui de Religie confesională, prevederea nu era transpusă în fapt (la data redactării prezentei *Teze*, în România nu există reglementată posibilitatea înscrierii copiilor la un curs alternativ celui de Religie confesională deși Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, din 2017, prin hotărâre definitivă, a sancționat neglijența Ministerului Educației în acest sens ca discriminatorie).

²⁴³ În decizia din 02.12.2009 Curtea Constituțională a Poloniei a făcut referire la „riscul ca alegerea religiei ca subiect facultativ să fi fost rezultatul presiunii opiniei publice locale; Alegerea liberă a unui subiect suplimentar de studiu depinde în mare măsură de respectarea principiilor pluralismului, toleranței pentru convingeri și credințe diferite în comunitățile locale. În cazuri specifice în care a fost exercitată presiunea externă - care afectează libera alegere - aceasta ar fi fost rezultatul unui nivel scăzut al culturii democratice” (citatele sunt preluate din motivarea hotărârii Curții EDO, par. 48, 96). Citez din Decizia Curții Constituționale a Poloniei: „Ordonanța ar trebui interpretată ca acordând fiecărui elev dreptul de a urma cursuri atât în religie, cât și în etică, spre deosebire de alternativa de a alege doar una dintre ele. Adoptarea unei astfel de interpretări a ordonanței ar face obiectul preocupărilor Avocatului Poporului cu privire la împărțirea elevilor în credincioși și necredincioși”, apud *Grzelak v Poland*, op. cit, par. 39.

relațiile sale cu statul. Acestea nu sunt doar o chestiune de conștiință individuală, ci se pot schimba, ca și alte informații, de-a lungul vieții unei persoane” (par. 93).

Curtea a declarat admisibilă cererea doar pentru copil (nu și pentru părinții acestuia) și - apreciind că prin includerea mediei disciplinei Religie la media generală²⁴⁴ și astfel prin trecerea în catalog și în documentele matricole oficiale a acestei medii sau a marcării lipsei acesteia (ca în cazul dedus judecății) sunt dezvăluite apartenența sau convingerile religioase ale unei persoane - a decis că au fost încălcate prevederile art. 14 în legătură cu prevederile art. 9 din *Convenția europeană*.

În cauza *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*²⁴⁵, un tată și fiica sa, membri ai comunității aleviste, au solicitat o scutire de la un curs obligatoriu de cultură și etică religioasă, predat în școala publică în care învața fata, motivând că este incompatibil cu dreptul la libertatea religiei sau credinței, cu dreptul părinților la educarea copiilor conform propriilor convingeri religioase și filosofice, și cu principiul secularismului statuat în Constituția Turciei.

Decizia Directoratului Provincial al Educației Naționale, susținută ulterior de Curtea Administrativă de Justiție din Istanbul, apoi de Curtea Supremă a Turciei, a fost de a respinge cererea fetei și a părintelui acesteia²⁴⁶. Cei doi (în vârstă de 15, respectiv 44 ani) s-au adresat Curții Europene a Drepturilor Omului, reclamând că orele de cultură și etică religioasă nu au fost realizate în mod obiectiv, critic sau pluralist și, prin urmare, nu îndeplinesc criteriile identificate de Curte în contextul interpretării sale a articolului 9 din *Convenția europeană* și a articolului 2 din *Protocolul adițional nr. 1*.

Citez din motivarea Curții, cu referire la interpretarea art. 2 din *Protocol*²⁴⁷:

Cele două teze ale articolului 2 din *Protocolul nr. 1* trebuie citite nu numai în interdependență reciprocă, dar și - în special - în lumina articolelor 8, 9 și 10 din *Convenție*. [...] Verbul „respectă” înseamnă mai mult decât „a recunoaște” sau „a ține cont”. Pe lângă o garanție în primul rând negativă, aceasta implică o anumită obligație pozitivă din partea statului. [...] A doua teză implică obligația statului -- îndeplinind funcțiile asumate de acesta cu referire la educație -- de a avea grijă ca informațiile incluse

²⁴⁴ Cu referire la trecerea mediei la Religie în calculul mediei generale a elevilor/elevelor, a se vedea par. 96 din hotărârea Curții EDO.

²⁴⁵ *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey* (09.10.2007, Application no.1448/04, Final judgment on 09.01.2008).

²⁴⁶ Conform unei decizii din 09.07.1990 a Consiliului Superior al Educației din Turcia, doar pentru copiii „de naționalitate turcă și care aparțin religiei creștine sau evreiești” s-a instituit opțiunea de exceptare de la studiul religiei, „cu condiția de a declara aderarea lor la aceste religii” (tatăl fetei din speța dedusă judecății instanței europene a declarat că era aderent al religiei Alevi și își îndruma copilul conform principiilor acestei religii).

²⁴⁷ „Nimănui nu i se poate refuza dreptul la instruire. Statul, în exercitarea funcțiilor pe care și le va asuma în domeniul educației și învățământului, va respecta dreptul părinților de a asigura această educație și acest învățământ conform convingerilor lor religioase și filozofice”.

(în programa pentru materia Religie) să fie transmise în mod obiectiv, critic și pluralist, permițând elevilor să-și dezvolte o minte critică în ceea ce privește religia. [...] Deși, în trecut, *instituțiile* Convenției nu au considerat că educația religioasă furnizează informații despre religii contrare Convenției, ele au examinat cu atenție dacă elevii au fost expuși la orice formă de îndocinare religioasă. [...] Curtea reiterează ceea ce a subliniat întotdeauna și anume că, într-o societate democratică pluralistă, datoria de imparțialitate și neutralitate a statului față de diverse religii, credințe și convingeri este incompatibilă cu orice evaluare din partea statului asupra legitimității credințelor religioase sau a modurilor în care aceste credințe sunt exprimate²⁴⁸.

Cu unanimitatea de voturi a judecătoarelor/judecătorilor care au judecat cauza, Curtea a concluzionat că a existat o încălcare a dreptului reclamanților în temeiul articolului 2 teza a doua din *Protocolul adițional la Convenție*.

În cauza *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*²⁴⁹, trei cupluri de părinți s-au adresat Comitetului Regional pentru Cultură, Ministerului Educației, Parlamentului și Avocatului Poporului, solicitând scutirea copiilor lor de la cursurile obligatorii de educație sexuală predate în școlile publice în care aceștia (din urmă) învățau, dar cererile lor au fost respinse.

În 1970 Danemarca a adoptat o prevedere, completată prin acte normative succesive în 1971 și 1972, care modifica legea educației prin integrarea educației sexuale ca materie obligatorie, urmare a unei politici publice de a diminua rata crescută a sarcinilor nedorite și a avorturilor²⁵⁰ (înainte ca acest act să fie adoptat, educația sexuală era predată în școlile publice ca materie opțională, atât părinții cât și cadrele didactice având posibilitatea de a opta pentru a beneficia sau nu de - respectiv pentru a preda, sau nu - această materie). Modificarea legislativă, prin care a fost introdusă obligativitatea predării educației sexuale în școlile publice, a primit suportul Asociației Naționale a Cadrelor Didactice (care, în cadrul elaborării proiectului legislativ a solicitat să fie anulată

²⁴⁸ Citatele au fost preluate din paragrafele nr. 47, 49, 52, 53, 54, 74.

²⁴⁹ *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark* (07.12.1976, Applications no. 5095/71; 5920/72; 5926/72).

²⁵⁰ În România, în 2018 rata avorturilor era de 79/1000 de locuitori; Un studiu citat de Reprezentanța Comisiei Europene în România a arătat că: „România este pe primul loc în UE la numărul de copii născuți de mame cu vârste sub 15 ani, reprezentând o treime dintre toate cazurile Uniunii Europene, adică 676 din 2000; rata fertilității cu grupa de vârstă 10-14 ani este 1,32, comparativ cu media UE (0,15) - de nouă ori mai mare, datorită lipsei educației sexuale din școli și tabu-urilor existente în multe familii referitoare la sexualitate; România ocupă locul a doilea în lume, după Rusia, în statistica numărului de avorturi raportat la populația actuală: 22.832.650 de avorturi, doar în spitalele de stat, în perioada 1958–2016, față de o populație de 19.760.000 de persoane la 1 ianuarie 2016”.

Sursa: <http://www.dspb.ro/diverse/dspb/2018/250918/Informare%20ZMC%202018.pdf>, accesat la data de 12.10.2019; a se vedea și https://ec.europa.eu/romania/news/20170808_romania_cel_mai_mare_procent_de_mame_adolescente_din_ue_ro, accesat la 01.12.2020..

posibilitatea cadrelor didactice de a refuza predarea acestei discipline), al Asociației Naționale a Societății și Școlii (reprezentată, la nivel național, de asociații de părinți și comitete de conducere a școlilor) și al Asociației Naționale a Consiliilor Municipale.

La 18 octombrie 1972, Adunarea Consultativă a Consiliului Europei a adoptat *Recomandarea 675 privind controlul sarcinilor și planificarea familială în statele membre ale Consiliului Europei* și a adresat Comitetului de Miniștri solicitarea de a invita guvernele să se asigure că tinerilor le este oferită o educație sexuală potrivită, „parte a efortului educațional mai larg de a ajuta generațiile tinere să ajungă la vârsta adultă liberă de teamă (...); existența omenirii și chiar viitorul drepturilor omului depind de rezultatul acestei lucrări care, evident, trebuie să includă informații și educație privind planificarea familiei”²⁵¹.

În plângerea adresată Curții de la Strasbourg, reclamantii au susținut că educația sexuală obligatorie (în școala publică) este contrară credințelor lor, ca părinți creștini, și constituie o încălcare a art. 2 din *Protocolul adițional la Convenție* (în plus, soții Kjeldsen au invocat și încălcarea prevederilor art. 8, 9 și 14 din *Convenția europeană*).

În Raportul asupra cauzei, *Comisia* a concluzionat că faptele prezentate nu constituie o încălcare a prevederilor *Convenției europene*, motivând că guvernul danez nu a avut ca scop îndoctrinarea copiilor prin impunerea unei anumite morale sau etici, ori a lipsei acestora (ceea ce ar fi fost contrar prevederilor art. 2 din *Protocolul la Convenția europeană*), ci de a oferi informații obiective cu referire la educația sexuală²⁵².

Citez din paragraful 162 al Raportului *Comisiei pentru Drepturile Omului*: „În ceea ce privește situația din Danemarca, *Comisia* consideră că nu poate exista nici o îndoială cu privire la rezonabilitatea introducerii educației sexuale ca atare în școli. Se poate întreba dacă nu cumva art. 12 din *Convenție* - protejarea dreptului la căsătorie și la întemeierea unei familii - solicită o formă rezonabilă de educație sexuală în școli (...) Pentru din ce în ce mai multe țări a devenit evident că trebuie să ofere copiilor cunoștințe în chestiuni ce țin de educația sexuală. Guvernele au acționat pentru a face față situației alarmante a creșterii sarcinilor nedorite, a bolilor venerice etc. *Comisia* consideră că este rezonabil pentru un stat să decidă că școlile ar trebui să fie centrele pentru o astfel de educație”²⁵³.

²⁵¹ *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, Comm. Report (21.03.1975, Applications no. 5095/71; 5920/72; 5926/72), par. 138-139.

²⁵² *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, Comm. Report, op. cit..

²⁵³ *ibid.*, par. 162-164, 167.

Cu o hotărâre luată cu șapte voturi contra șapte, adăugând votul președintelui (de *dublare* a votului, în astfel de cazuri), Comisia a constatat că nu a fost încălcat art. 2 din *Protocolul adițional*, iar cu referire la prevederile art. 8 și 9 a stabilit, în unanimitate, că nu au fost încălcate. De asemenea, cu 7 voturi împotriva a 4 și cu 3 abțineri, *Comisia* a stabilit că faptele prezentate nu indică o încălcare a prevederilor art. 14 din *Convenția europeană*, în legătură cu cele ale art. 2 din *Protocolul adițional*.

Apreciind că scopul și natura orelor de educație sexuală, contestate de aplicanți, au fost legitimate de interesul statului de a reduce numărul sarcinilor nedorite și nu îndoctrinarea²⁵⁴, iar informațiile oferite în cadrul acestor cursuri erau fapte obiective și cunoștințe iar nu credințe sau convingeri, Curtea EDO a hotărât, cu o majoritate de 6 voturi la 1, că în cauză nu au fost încălcate prevederile art. 2 din *Protocolul adițional* și nici ale art. 14 din *Convenția europeană* în legătură cu art. 2 din *Protocol*. De asemenea, a hotărât, în unanimitate, că prevederile art. 8 și 9, în legătură cu prevederile art. 2 din *Protocolul adițional*, nu au fost încălcate.

²⁵⁴ Pentru prezentarea problematicii introducerii educației pentru sănătate în școlile publice (incluzând și educația sexuală), în contextul confruntării dintre grupările religioase și cei care susțin promovarea drepturilor copiilor la educație, a se vedea Jesse R. Merriam, „Why don't more public schools teach sex education?: a constitutional explanation and critique”, *William and Mary Journal of Women and the Law*, Vol. 13, pp. 539-591, 2007.

SISTEME ALTERNATIVE DE PROTECȚIE A DREPTURILOR COPILULUI

Prezentarea jurisprudenței relevante a Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii în cauze cu referire la drepturile copiilor

După prezentarea protecției drepturilor copiilor în sistemul *Convenției europene a drepturilor omului*, voi analiza unele dintre cauzele judecate de Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii – perioada acoperită: 1935–2000 - pentru a urmări cum diferite state și-au dezvoltat propriul sistem de protecție a copilului și cum legislația și jurisprudența națională (a instanțelor de judecată din Statele Unite ale Americii) vin în întâmpinarea valorilor *Convenției privind drepturile copilului*²⁵⁵.

Înainte de prezentarea cazurilor relevante din jurisprudența Curții Supreme a SUA voi parcurge, într-o descriere cronologică, câteva din articolele de specialitate care au evaluat situația predării educației religioase în școlile publice sau private (confesionale), ori care au discutat problematica drepturilor copiilor cu referire la libertatea de conștiință și de religie, în relație cu educația școlară.

Un articol publicat în 1881 - în care, analizând faptul că școlile publice din SUA au eliminat religia din programa școlară, autorul apreciază „trecerea la fapte” a unora din cultele religioase care au înființat școli confessionale preluând din sarcina fiscală publică - citează declarația superintendentului sistemului de educație publică din statul New York: „Poziția a fost adoptată timpuriu, distinct și aproape universal de către oamenii de stat, legiuitori și prieteni proeminenți ai educației, „bărbați cu cel mai cald zel religios și care aparțin fiecărui cult”, și anume că educația religioasă trebuie interzisă în școlile publice și destinată familiei și bisericii (...) Am văzut că inclusiv rugăciunea, acea datorie de dimineață și de seară pe care omul o datorează Creatorului său, a fost declarată de doi dintre cei mai eminenti superintendenți ai noștri la fel de inadmisibilă, ca exercițiu școlar, în timpul orelor de școală; conștiința elevului nu va fi încălcată prin a fi obligat să asculte asta”²⁵⁶.

²⁵⁵ Sistemul american este cu atât mai relevant cu cât Statele Unite ale Americii este singura țară care nu a ratificat *Convenția ONU privind drepturile copilului*. a se vedea și nota 54.

²⁵⁶ Bernard J. McQuaid, „Religion in schools”, *The North American Review*, Vol. 132, No. 293, Apr., 1881, pp. 332-344, pp. 336-337. Autorul a citat din discursul superintendentului

O nouă paradigmă este oferită 20 de ani mai târziu, prin invocarea susținerii financiare, din fonduri publice, a școlilor confesionale: „Școlile religioase, adică școlile aflate sub control religios, ar putea fi organizate de orice confesiune, iar impozitele în scopuri școlare le vor fi atribuite proporțional. Acest lucru ar face posibilă susținerea din costuri publice a școlilor, cum ar fi școlile publice actuale, în care nu se oferă deloc instruire religioasă, și, în același timp, a școlilor în care educația este predată de catolici, de metodici, de presbiterieni sau de oricare alt grup religios, după caz. (...) Dacă luăm în considerare această sugestie, ne confruntăm imediat cu faptul că nu există aproape nicio doctrină politică pe care experiența noastră o are mai ferm încorporată în conștiința națională decât cea a separării bisericii de stat”²⁵⁷.

Într-un articol publicat cu puțin înainte de adoptarea *Convenției privind drepturile copilului*, autorul se raportează critic la faptul că instanțele federale și curțile de apel ale diferitelor state din SUA, dar și părțile litigante, urmăresc „autoritatea părinților, în special autoritatea acestora de a-și educa și îndoctrina copiii, în chestiuni ce țin de religie”, în dauna interesului copiilor:

Cu toate acestea, instanțele au ezitat să intervină în deciziile părintești – (cu privire la dreptul acestora de a-și educa și instrui copiii după propriile convingeri religioase), intervenția mea, E.M. --, cu excepția cazului în care viața copilului sau sănătatea fizică sunt amenințate. Deși această reticență este ușor de înțeles, este nejustificată. Interesele copiilor ar trebui să aibă o pondere mai mare decât acordă în prezent majoritatea instanțelor; chiar și în cauzele în care instanțele s-au pronunțat împotriva pretențiilor părintești, acestea nu au justificat deciziile prin apel expres la interesul copiilor. În majoritatea cazurilor, nici măcar nu au menționat interesele copiilor. În schimb, au citat unele „interese de stat convingătoare” care, probabil, justificau prioritatea asupra cererilor părintești (...) cred că putem discerne o confuzie profundă și omniprezentă cu privire la sfera drepturilor părintești și a copiilor; dacă copiii au drepturi care merită menționate în proceduri legale, atunci părinții nu pot avea dreptul să controleze educația religioasă a

pe probleme de educație publică din statul New York (la data redactării articolului situația era similară în toate statele din Uniune), deoarece prima școală gratuită care nu avea legătură cu o societate bisericească a fost înființată în New York în 1805 (articolul a urmărit, cel puțin în prima parte, evoluția problematicii educației religioase în școlile publice (și în școlile confesionale) în New York). Autorul este cunoscut pentru susținerea eliminării educației religioase din școlile publice și pentru pledoariile în favoarea finanțării publice a școlilor religioase în SUA – a se vedea, în acest sens, lucrarea publicată 11 ani mai târziu: McQuaid, Bernard, J., *Christian Free Schools or the Right of Parents to Provide Religious Education for their Children without Let or Hindrance*, Rochester, NY, Union & Advertiser Press: 1892. Lucrarea a fost republicată în 2019, la editura Wentworth Press, cu titlul *Christian Free Schools or the Right of Parents to Provide Religious Education for their Children*.

²⁵⁷ Harry Pratt Judson, „Religion in the public schools”, *The Elementary School Teacher*, Vol. 9, No. 5, Jan., 1909, pp. 223-232, pp. 227-228.

copiilor. Dacă copiii au drepturi, aceștia ar putea avea nevoie să se protejeze nu numai împotriva intruziunii statului, ci, cel puțin în unele cazuri, de îndoctrinarea părinților. Părinții nu pot argumenta în mod consecvent pentru ambele drepturi; nici judecătorul nu le poate recunoaște în mod consecvent pe ambele²⁵⁸.

În 1935, Billy Gobitis, elev într-o școală publică din Pennsylvania, în vârstă de zece ani, crescut într-o familie membră a cultului religios Martorii lui Iehova, a refuzat să salute drapelul american și să recite angajamentul de loialitate²⁵⁹, apreciind că gestul ar fi fost împotriva convingerilor sale religioase (conform cărora fapta ar fi reprezentat *închinare la idoli*, o nesocotire a poruncii a doua din Vechiul Testament). Deși elevul a explicat directorului școlii, în scris, care sunt motivele pentru care nu poate respecta ordinul de a saluta zilnic steagul, a fost exmatriculat, împreună cu sora sa – care procedase la fel.

În fața instanței, elevul a invocat drepturile sale la libertatea religioasă și la libertatea de exprimare, garantate de *Primul Amendament*, împotriva deciziei guvernului de a-l obliga să participe la ceremonia zilnică. Tatăl lui Billy, care l-a reprezentat în proces, a susținut că politica districtuală, care impunea salutarea zilnică a steagului, încalcă dreptul la libertatea religioasă a copiilor săi. Cu o majoritate de 8 la 1, Curtea Supremă a SUA a decis²⁶⁰ în favoarea politicii școlare și a respins cererea elevului considerând că părinții, nu școala, sunt primii îndrumători religioși ai copiilor și astfel gestul de loialitate față de steag, la școală, nu interferează cu educarea religioasă a copilului.

Citez din considerentele Curții: „gestul de loialitate ajută la evocarea acelui element de unire fără de care nu poate exista, în cele din urmă, libertăți, civile sau religioase. Exceptarea copiilor din familia Gobitis, de la efectuarea acestei activități, i-ar face pe ceilalți copii mai puțin loiali țării. Unitatea națională este baza securității naționale”.

În opinia dizidentă, judecătorul Harlan Stone, a susținut că obligarea elevilor la exprimarea angajamentului față de steag a încălcat *Primul Amendament*, deoarece a restricționat libertatea de exprimare și a interzis exercitarea liberă a religiei. Citez din

²⁵⁸ Hugh Lafolette, „Freedom of religion and children”, *Public Affairs Quarterly*, Jan., 1989, Vol. 3, No. 1 (Jan., 1989), pp. 75-87, pp.75-76. Autorul menționează însă, ca excepție, opinia separată a judecătorului Douglas, în cauza *Wisconsin v. Yoder et al.*, op. cit..

²⁵⁹ Un jurământ obligatoriu care afirmă loialitatea celui care l-a depus.

²⁶⁰ *Minersville School District v. Gobitis*, 310 U.S. 586 (1940). Hotărârea poate fi citită aici: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/310/586/#tab-opinion-1936815> (accesat la 11.11.2020).

textul opiniei scrise a judecătorului Sone: „Statul încearcă să-i constrângă pe acești copii să exprime un sentiment care (...) le încalcă cele mai profunde convingeri religioase. (...) Esența libertății (...) este libertatea individului de a nu fi constrâns cu privire la ceea ce gândește și ce spune, cel puțin acolo unde constrângerea este cu referire la libertatea religioasă”.

Opinia dizidentă a judecătorului Stone a devenit baza deciziei Curții Supreme într-un dosar pe care l-a judecat trei ani mai târziu²⁶¹. În acest caz, care a implicat tot membrii unei familii din cultul religios Martorii lui Iehova, Curtea Supremă a întors decizia inițială, dată în cazul lui Billy Gobitis. Curtea a considerat că dreptul la liberă exprimare garantat în Primul Amendament la Constituție înseamnă că guvernul nu poate forța pe nimeni să salute drapelul american sau să recite angajamentul de loialitate. Citez din decizia Curții: „Dacă există vreun punct stabil în constelația noastră constituțională, niciun oficial, de niciun rang, nu poate impune care e calea cea dreaptă în politică, naționalism, religie, sau alte chestiuni de opinie sau să îi oblige pe cetățeni să își dezvăluie convingerile prin vorbe sau fapte”.

În cauza *Engel v. Vitale*²⁶², Curtea a analizat dacă lectura zilnică, în școlile publice, a unei rugăciuni neconfesionale²⁶³ compuse de stat încalcă *Clauza de stabilire a Primului Amendament*. Elevii care nu doreau puteau alege să nu rostească rugăciunea, sau puteau să părăsească clasa în timpul cât rugăciunea era rostită, fără să fie penalizați. Prin decizia votată cu o majoritate de 6 la 1, Curtea a decis că rugăciunea oficială din statul New York, rostită la începutul fiecărei zi în școlile publice, constituie o încălcare a *Clauzei de stabilire*.

Citez din opinia concurentă a judecătorului Hugo Black: „Folosind sistemul școlar public pentru a încuraja recitarea *Rugăciunii Regentilor*, statul New York a adoptat o practică total incompatibilă cu *Clauza de stabilire*. Nu este treaba guvernului să compună rugăciuni oficiale pentru niciun grup de americani, care să fie recitate ca parte a unui program religios desfășurat de guvern”.

²⁶¹ *West Virginia State Bd. of Educ. v. Barnette*, 319 U.S. 624 (1943). Hotărârea poate fi citită aici: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/319/624/#tab-opinion-1937809> (accesat la 11.11.2020)

²⁶² *Engel v. Vitale*, 370 U.S. 421 (1962). Hotărârea poate fi citită aici: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/370/421/#tab-opinion-1943887> (accesată la data de 11.11.2020).

²⁶³ Numită și „Rugăciunea regentilor”: „Dumnezeule atotputernic, recunoaștem dependența noastră de Tine și Te implorăm să ne binecuvântezi, pe noi, pe părinții noștri, pe profesorii noștri și țara noastră”.

În cauza *School District of Abington Township, Pennsylvania contra Schempp (1963)*²⁶⁴, Curtea a analizat dacă o lege din Pennsylvania și o politică a districtului școlar Abington, care impuneau elevilor din școlile publice să participe la activități de citire zilnică a versetelor biblice, în clasă, încalcă libertatea religioasă a elevilor în temeiul primului și al celui de al paisprezecelea amendament. Într-o primă judecată, instanța districtuală a decis că statul a încălcat primul amendament, chiar și după ce legea a fost modificată pentru a permite elevilor să nu participe la recitarea rugăciunii.

În aceeași perioadă, într-un alt caz²⁶⁵, în orașul Baltimore, statul Maryland, mai multe persoane care au declarat că sunt atee, au contestat o regulă, a orașului Maryland, care impunea citirea unui capitol din Biblie și a unei rugăciuni, în fiecare zi, în școlile publice. În acest caz, cea mai înaltă instanță a statului a susținut că o astfel de prevedere nu a încălcat primul amendament.

Într-o decizie votată cu o majoritate de 8 la 1, în ambele cazuri (conexate), Curtea Supremă - menținând decizia din Pennsylvania și răsturnând decizia din Maryland - a constatat că legea din Pennsylvania, practica districtului școlar din Abington și regula din Maryland au încălcat *Clauza de stabilire* și *Clauza liberului exercițiu*.

În statul Arkansas a fost adoptată o lege care interzicea cadrelor didactice, din școlile publice, sau finanțate de stat, să predea (sau să folosească manuale care prezentau) evoluția omului. Epperson, o profesoară care preda într-o școală publică, a dat statul în judecată, susținând că legea este contrară *Clauzei de Stabilire* și că i-a încălcat dreptul la libertatea de exprimare, protejată de *Primul Amendament*. Instanța din statul Arkansas a decis că i-a fost încălcat dreptul la libertatea de exprimare.

În decizia sa unanimă²⁶⁶, Curtea Supremă a considerat că legea a încălcat *Clauza de Stabilire*. Citez din decizia Curții: „Statul Arkansas a încercat să împiedice profesorii să discute teoria evoluției, deoarece este contrară credinței acelor care consideră că relatarea biblică din *Cartea Genezei* trebuie să fie sursa exclusivă a doctrinei cu privire la

²⁶⁴ *School District of Abington Township v. Schempp*, 374 U.S. 203 (1963). Hotărârea poate fi citită aici: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/374/203/#tab-opinion-1944457> (accesat la 11.11.2020).

²⁶⁵ *Murray v. Curlett*, 179 A. 2d 698, 228 Md. 239 - Md: Court of Appeals, 1962. Hotărârea poate fi citită aici: https://scholar.google.ro/scholar_case?case=8035599185107134458&q=Murray+v.+Curlett,+179+A.+2d+698,+228+Md.+239+-+Md:+Court+of+Appeals,+1962.&hl=en&as_sdt=2006&as_vis=1 (accesat la 11.11.2020).

²⁶⁶ *Epperson v. Arkansas*, 393 U.S. 97 (1968). Hotărârea poate fi citită aici: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/393/97/#tab-opinion-1947841> (accesată la 11.11.2020).

originea omului. Nu au fost prezentate argumente conform cărora legea ar putea fi justificată de alte considerații ale politicii de stat, în afară de opiniile religioase ale unora dintre cetățenii statului. Dreptul statului de a prescrie programa pentru școlile sale publice nu include dreptul de a interzice, sub sancțiunea pedepsei penale, predarea unei teorii sau doctrine științifice, în cazul în care această interdicție se bazează pe motive care încalcă primul amendament".

În plus, Curtea a decis că Primul Amendament nu permite unui stat să solicite ca predarea și învățarea să fie adaptate principiilor sau interdicțiilor oricărei religii, secte sau dogme religioase.

În cauza *Lemon contra Kurtzman*²⁶⁷ Curtea Supremă a analizat dacă o lege din Pennsylvania (din 1969), care permitea finanțarea școlilor religioase cu fonduri din bugetul de stat pentru manuale, salariile profesorilor și materiale didactice pentru *subiecte seculare*, respectiv un statut din Rhode Island (din 1969), prin care cadrele didactice din școli private primeau 15% din salariu din fonduri publice, au încălcat *Clauza de Stabilire a Primului Amendament*. Curțile districtuale din cele două state au decis astfel: în Pennsylvania a fost admisă moțiunea oficialilor statului și a fost respins cazul, iar în Rhode Island s-a decis că statutul încălca Clauza de Stabilire a Primului Amendament.

Într-o decizie votată în unanimitate (8 la 0), în cazul din Pennsylvania și cu o majoritate de 8 la 1, în cazul din Rhode Island, instanța supremă a stabilit un test cu trei direcții pentru a verifica dacă o lege este constituțională: (1) scopul reglementării să fie în primul rând secular; (2) efectul său principal să nu ajute și nici să nu *inhibe* religia; și (3) între guvern și religie să nu fi o *legătură excesivă*. Pe această bază, Curtea a considerat că ambele acte normative aveau scopuri legislative seculare, deoarece reflectau dorința statelor de a asigura îndeplinirea cerințelor minime de educație seculară în școlile private, nu a ajuns la o rețineră cu privire la cea de-a doua direcție a testului și a respins legea din Pennsylvania și statutul din Rhode Island ca fiind o încălcare a *Clauzei de Stabilire*, constatând că prevederile legale contestate constituiau o legătură excesivă a guvernului cu religia. Implicarea financiară a guvernului în astfel de instituții conduce inevitabil la „o relație intimă și continuă” între biserică și stat. Curtea a remarcat, de asemenea, implicațiile politice potențiale ale finanțării publice, deoarece există riscul ca problemele religioase să devină politice.

²⁶⁷ *Lemon v. Kurtzman*, 403 U.S. 602 (1971). Hotărârea poate fi citită aici: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/411/192/#tab-opinion-1950231> (accesat la 11.11.2020).

În cauza *Stone contra Graham*²⁶⁸, Sydell Stone și alți părinți au contestat o lege a statului Kentucky care impunea afișarea unei copii a celor *Zece Porunci* în fiecare clasă a școlii publice în care învățau copiii lor. Plângerea, în care se reclama încălcarea *Clauzei de stabilire a Primului Amendament*, a fost depusă împotriva lui James Graham, superintendentul școlilor publice din Kentucky. Aplicând testul cu trei direcții din cauza *Lemon v. Kurtzman*, Curtea a decis *per curiam*, cu o majoritate de 5 la 4, că legea din Kentucky era neconstituțională, deoarece nu avea un scop legislativ secular (nu a respectat prima din cele trei direcții ale testului). Curtea a mai constatat că, prin afișarea celor *10 porunci*, sub îndrumarea legislativului, statul acorda sprijin oficial religiei, ceea ce constituia o încălcare a clauzei de stabilire. Citez din decizia instanței supreme: „Poruncile nu s-au limitat doar la chestiuni seculare discutabile (cum ar fi crima, furtul etc.), ci mai degrabă priveau chestiuni precum închinarea lui Dumnezeu și respectarea Zilei Sabatului”.

În cauza *Edwards v. Aguillard*²⁶⁹, Curtea a examinat dacă o lege din Louisiana - „Legea tratamentului egal pentru știința creației și știința evoluției în școlile publice” - care interzicea predarea teoriei evoluției în școlile publice, cu excepția cazului în care era însoțită de predarea „științei creației” (conform căreia formele avansate de viață au apărut dintr-o dată pe Pământ, o doctrină centrală în dogmele anumitor confesiuni religioase), a încălcat *Clauza de Stabilire a Primului Amendament*, aplicată statelor prin al *Paisprezecelea Amendament*.

Cu o majoritate de 7 la 2, Curtea a decis că reglementarea din Louisiana a încălcat *Clauza de Stabilire*, deoarece a eșuat pe toate cele trei direcții ale testului din cauza *Lemon contra Kurtzman* (1971), în sensul că: (prima direcție) nu avea un scop secular clar, (a doua direcție) a susținut religia promovând credința (religioasă) că o ființă supranaturală a creat omenirea și (direcția a treia) a suprapus interesele bisericii și ale statului căutând „să folosească sprijinul simbolic și financiar al guvernului pentru a atinge un scop religios”.

²⁶⁸ *Stone v. Graham*, 449 U.S. 39 (1980). Hotărârea poate fi citită aici: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/449/39/#tab-opinion-1953777> (accesat la 11.11.2020)

²⁶⁹ *Edwards v. Aguillard*, 482 U.S. 578 (1987). Hotărârea poate fi citită aici: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/482/578/#tab-opinion-1957185> (accesat la 11.11.2020).

În cauza *Lee v. Weisman*²⁷⁰, Daniel Weisman - a cărui fată, Deborah, participa la festivitatea de absolvire a unei școli publice - a solicitat tribunalului districtual din Providence, Rhode Island, să emită un ordin temporar care să interzică directorului școlii (Robert E. Lee) să organizeze o ceremonie religioasă de absolvire, în timpul căreia se rosteau rugăciuni (ceremonia religioasă, aprobată oficial, era practică și la alte școli gimnaziale și licee din Providence). Cererea a fost respinsă, iar tatăl fetei a depus o nouă cerere de interzicere permanentă a ceremoniilor religioase (care implică invocații și binecuvântări) la festivitățile școlare. Curtea Districtuală a aprobat cererea, la fel și Curtea de Apel (respingând apelul directorului), însă directorul școlii s-a adresat Curții Supreme a Statelor Unite.

Curtea a analizat dacă ceremonia religioasă aprobată oficial, condusă de clerici, la absolvirea școlilor publice din Providence, Rhode Island, a încălcat *Clauza de Stabilire a Primului Amendament*. Curtea a aplicat testul cu trei direcții din *Lemon v. Kurtzman* (1971) și, printr-o decizie votată cu o majoritate de 5 la 4, a considerat că practica reprezintă o încălcare a *Clauzei de Stabilire*. În opinia Curții, implicarea guvernului în practica ceremoniei religioase de absolvire condusă de clerici a fost generalizată „până la crearea unui exercițiu religios sponsorizat de stat și dirijat de stat într-o școală publică”, conduită aflată în conflict cu regulile stabilite, care interzic organizarea de rugăciuni pentru elevi în școlile publice. Curtea a motivat că astfel de practici creează constrângeri subtile și indirecte (elevii trebuie să asiste cu respect și în tăcere), obligându-i pe aceștia să acționeze în moduri care stabilesc o religie de stat. Principiul de bază al clauzei de stabilire este că guvernul nu poate accepta rugăciuni pentru a fi recitate ca parte a unui program religios organizat de guvern.

Cauza *Zobrest contra Catalina Foothills School District*²⁷¹, relevă modul în care Curtea Supremă a considerat interesul superior al copilului ca primordial.

James Zobrest, un copil surd din naștere, a urmat școala publică, până în clasa a VIII-a, unde consiliul școlar local i-a asigurat un interpret în limbajul semnelor. Din clasa a IX-a, părinții lui Zobrest au ales să-și trimită fiul la un liceu romano-catolic și au cerut consiliului școlar local să continue să-i ofere fiului lor un interpret. Consiliul școlar a

²⁷⁰ *Lee v. Weisman*, 505 U.S. 577 (1992). Hotărârea poate fi citită aici: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/505/577/#tab-opinion-1959089> (accesat la 11.11.2020)

²⁷¹ *Zobrest v. Catalina Foothills School Dist.*, 509 U.S. 1 (1993). Hotărârea poate fi citită aici: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/509/1/#tab-opinion-1959295> (accesat la 11.11.2020).

respins cererea, motivând prevederi constituționale. James Zobrest și părinții lui au depus plângere, susținând că *Legea privind educația persoanelor cu dizabilități* (LEPD) și *Clauza Liberului Exercițiu* din *Primul Amendament* cereau districtului școlar să furnizeze interpretul și că *Clauza de Stabilire* nu interzicea un astfel de serviciu. Judecătoria districtului a respins cererea pe motiv că interpretul va acționa ca instrument pentru îndoctrinarea religioasă a copilului, promovând astfel dezvoltarea sa religioasă pe cheltuiala guvernului, încălcând *Clauza de Stabilire*. Curtea de Apel a menținut decizia primei instanțe.

Printr-o decizie votată cu o majoritate de 5 la 4, Curtea Supremă a considerat că *Clauza de Stabilire* nu interzicea districtului școlar să ofere interpretul solicitat, motivând că, deoarece LEPD nu creează niciun stimulent financiar pentru ca părinții să aleagă o școală religioasă, prezența unui interpret nu este legată de stat și este rezultatul deciziei private a părinților copilului. Citez din decizia Curții: „Serviciul în cauză în acest caz face parte dintr-un program al administrației publice care distribuie beneficii în mod neutru oricărui copil care se califică drept `handicapat` în temeiul LEPD, fără a se ține seama de `natura religioasă-nereligioasă sau publică-nepublică` a școlii la care participă copilul”.

În cauza *Santa Fe Independent School District contra Doe*²⁷², două familii, una aparținând cultului mormon, alta celui catolic, au intentat o acțiune împotriva practicii - aprobate de școala publică Santa Fe Independent School District - prin care un elev, ales în calitate de capelan al consiliului elevilor, rostea o rugăciune, adresată public, înaintea fiecărui meci de fotbal disputat *acasă* (pe terenul școlii). Judecătoria districtului a acceptat apărarea școlii și a decis că aceasta își poate menține practica privind acceptarea rostirii rugăciunii. În timpul judecării procesului, districtul a adoptat o nouă politică, prin care permitea, dar nu impunea, rostirea unei rugăciuni la inițiativa elevilor, rostite de elevi, înainte de meci. Instanța districtuală a adoptat un ordin de modificare a politicii districtuale pentru a permite numai rugăciunile nespecifice unui anumit cult, care „să nu aibă caracter de prozelitism”.

Curtea de Apel a admis cererea familiilor care au contestat practica și a decis că, chiar și modificată de instanța districtuală, politica de acceptare a rostirii rugăciunii nu era legală. Reprezentanții Districtului au apelat la Curtea Supremă a SUA, susținând că

²⁷² *Santa Fe Independent School District v. Doe*, 530 U.S. 290 (2000). Hotărârea poate fi citită aici: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/530/290/#tab-opinion-1960785> (accesat la 11.11.2020).

politica districtuală nu încalcă *Clauza de Stabilire*, deoarece rugăciunile premergătoare jocurilor de fotbal erau discursuri private ale studenților, nu discursuri publice.

Într-o decizie votată cu o majoritate de 6 la 3, Curtea a considerat că politica Districtului Școlar Santa Fe, din statul Texas, care permite rugăciunea inițiată și rostită de elevi la jocurile de fotbal, încalcă *Clauza de stabilire*. Curtea a concluzionat că rugăciunile erau discursuri publice autorizate printr-o politică guvernamentală, care aveau loc pe proprietăți guvernamentale la evenimente legate de școală sponsorizate de guvern și că politica districtului implica aprobarea guvernului pentru recitarea rugăciunilor la evenimentele importante ale școlii. Citez din decizia Curții: „Un astfel de discurs, propagat prin sistemul de adresare publică al școlii, de către un vorbitor care reprezintă consiliul elevilor, sub supravegherea conducerii școlii și conform unei politici școlare care încurajează în mod explicit și implicit rugăciunea publică, nu este caracterizat în mod corespunzător ca privat. Datorită acestui fapt, contextul transmiterii mesajului fiind un eveniment școlar oficial, politica districtului școlar implică atât aprobarea percepută, cât și cea reală a religiei”.

În plus, Curtea a aplicat testul cu trei direcții din cauza *Lemon* contra *Kurtzman*, apreciind că politica districtului nu a reușit să îl treacă pentru că nu avea un scop secular (direcția 1), deoarece „a fost pus în aplicare cu scopul de a susține recitarea unei rugăciuni în școală”.

PARTEA A III-a. DREPTUL COPILULUI LA LIBERTATEA RELIGIOASĂ ÎN ROMÂNIA

*Copiii nu își pierd drepturile fundamentale prin faptul că intră pe porțile școlii*²⁷³

Introducere

Această parte sintetizează în cea mai mare parte investigații asupra exercitării drepturilor copiilor încadrați în sistemul de învățământ național. Am apreciat că în absența unei tradiții a gândirii juridice în materia drepturilor copiilor, este binevenit un inventar al demersurilor pentru respectarea drepturilor copiilor aflați în unitățile publice de învățământ din România, ale părinților acestora, ale elevilor majori și ale cadrelor didactice, la libertatea de conștiință și de religie și la tratament egal în fața legii (nediscriminare). Am plecat de la faptul că partenerii principali în educație sunt copiii²⁷⁴

²⁷³ Preluat din *Comentariul General al Comitetului ONU pentru Drepturile Copilului, nr. 1, 2001, HRI/GEN/1/Rev.5, pp. 256 - 257. Comentariul poate fi citit aici: file:///C:/Users/Admin/Downloads/G0141468.pdf* accesat la 22.01.2020.

²⁷⁴ În România, definiția elevului, în termenii unui *concept pedagogic operațional*, a evoluat de la *obiect, produs, sau receptor* al educației, la *subiect* al educației, apoi *partener* în educație. Citez: „Elevul reprezintă obiectul educației cu bio-psiho și sociostructura sa individuală care își încorporează *conținutul* atât prin acțiunea pedagogică a *subiectului* educațional (învățător, profesor etc)...”, Tudoran, D., „Funcția învățării și configurația acțiunii educaționale”, în Tudoran, D. coord., *Probleme fundamentale ale pedagogiei*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1982, p. 68, „Elevul are calitatea de obiect și de produs al acțiunii educaționale ...”, Neacșu, I., *Educație și acțiune*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 30, „Elevul reprezintă obiectul acțiunii educaționale, sau receptorul acțiunii asupra căruia se vor exercita efectele acțiunii respective”, Nicola, I., *Tratat de pedagogie școlară*, Editura Didactică și Pedagogică, R. A. București, 1996, p. 30 (de asemenea, în Sorin Cristea, *Pedagogie generală. Curs pentru învățământul deschis la distanță*, Universitatea Ovidius, Constanța, 2001, p. 6, 33, 56, autorul prezintă elevul ca *obiect* al educației). În Laurențiu Șoitu, Cherciu Rodica Dana (coord), *Strategii educaționale centrate pe elev*, București, 2006, p. 58, 59, 86, 136, 138, 189, 205, 219, 230, 241, 260, autorul/autoarea prezintă elevul ca subiect al educației (e.g., „Modernizarea învățământului presupune o reconsiderare a rolurilor specifice cadrelor didactice și elevilor. Trecerea de la activitatea centrată pe profesor la activitatea centrată pe elev impune inovarea formelor de expresie a rolului conducător pe care îl joacă profesorul, dar și a rolului de subiect activ ce îi revine elevului în cadrul procesului instructiv-educativ”), „Rolul profesorului poate fi analizat și din perspectiva relației profesor-elev (...) se impune o nouă abordare a relației profesor-elev: asumarea de către profesor și elevi a unei responsabilități morale comune în cadrul relației educaționale, conducând la (...) recunoașterea reciprocă a „dreptului de a fi altfel” și valorizarea fiecărei ființe umane în parte, indiferent de cât și de cum este diferită, recunoașterea faptului că toți elevii și profesorii sunt parteneri sociali cu funcții complementare, dar cu responsabilitate comună”, Cristina Ivana, „Rolul profesorilor în formarea și pregătirea elevilor”, *EDICT - Revista educației*, 03.06.2018.

și de la observația că drepturile copilului, ca instrument relativ nou de drepturile omului, sunt adesea neglijate.

În prima parte a *Tezei* am analizat dreptul copilului la libertatea religioasă și de conștiință, respectiv dreptul copilului la nediscriminare pe motive de religie și conștiință, urmărind evoluția reglementării acestor drepturi în instrumentele și jurisprudența internaționale²⁷⁵ și în sistemul alternativ de protecție a drepturilor – mecanismul rapoartelor periodice, administrat de Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului.

În a doua parte am avut în vedere instrumentele europene privind protecția drepturilor omului, încercând să evidențiez posibilitatea exercitării acestor drepturi și în cazul copiilor (în situațiile în care drepturile copiilor nu sunt consacrate sau luate în considerare explicit în acte europene, respectiv în jurisprudența Curții EDO).

În capitolul privind drepturile participative ale copiilor am prezentat jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului cu referire, printre altele, la dreptul copiilor la libertatea de conștiință și de religie (art. 9 din *Convenția europeană*) -- uneori în legătură cu dreptul la nediscriminare (art. 14) –, la educație (art. 2, prima teză, din *Protocolul adițional nr. 1*) și la dreptul părinților de a oferi educație copiilor după propriile valori (teza a doua din același articol), în cauze precum: *Dahlab v. Switzerland*, *Kurtulmuş v. Turkey*, *C.J., J.J. and E.J. v. Poland*, *A.R. and L.R. v. Switzerland*, *Mansur Yalçın and others v. Turkey*, *Philip Williamson and others v. United Kingdom*²⁷⁶, *Zenon Bernard v. Luxembourg*, *Dogru v. France*, *Esmā-Nur Kervancı v. France*, *Folgerø and others v. Norway*, *Grzelak v. Poland*, *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, *Lautsi v. Italy*, *Papageorgiou and others v. Greece*, *Angeleni v. Sweden*, *Alexandridis v. Greece*.

Din jurisprudența analizată rezultă că în sistemul *Convenției europene* au fost folosite două niveluri de protecție a drepturilor copiilor în procesul de educație²⁷⁷.

Primul nivel se referă la interzicerea îndoctrinării religioase a copiilor în școlile publice, contrar convingerilor religioase sau filosofice ale părinților (art. 9 din *Convenția*

²⁷⁵ DUDO, PIDCP, PIDESC, *Declarația Drepturilor Copilului*, adoptată de Liga Națiunilor în 1924 (*Declarația de la Geneva*), *Declarația Drepturilor Copilului*, adoptată de Organizația Națiunilor Unite la 1959, *Convenția ONU privind drepturile copilului*, *Declarația cu privire la eliminarea tuturor formelor de intoleranță și de discriminare bazate pe religie sau credință*, *Convenția UNESCO privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului*, *Rezoluția ONU nr. 45/113/1990 privind Normele pentru protecția minorilor privați de libertate*.

²⁷⁶ *Philip Williamson v. United Kingdom* (07.09.2000, Application no. 55211/00).

²⁷⁷ A se vedea și Gabriel Andreescu, Liviu Andreescu, „The European Court Of Human Rights’ *Lautsi* Decision: Context, Contents, Consequences”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 9, 26 (Summer 2010): 47-74, pp. 61-63.

europăană, interpretat în lumina art. 2 din *Protocolul adițional nr. 1*), în cazuri precum: *Angeleni v. Sweden*, *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, *Lautsi v. Italy*, *C.J., J.J. and E.J. v. Poland*.

Al doilea nivel de protecție privește relația dintre copii și părinți în cazurile conflictelor de drepturi dintre aceste două categorii de subiecți de drept, cazuri în care Curtea Europeană a Drepturilor Omului a folosit, ca principiu de interpretare, „ceea ce în limbajul *Convenției* se numește interesul superior al copilului”²⁷⁸, în cauze precum: *Philip Williamson and others v. United Kingdom*, *Zenon Bernard v. Luxembourg*.

De asemenea, putem distinge între limitarea manifestărilor religioase²⁷⁹ în unitățile publice de învățământ cu scopul de a asigura copiilor - chiar contrar dorințelor propriilor părinți – condițiile proprii necesare dezvoltării personalității și a capacităților mentale, dar și dezvoltării fizice și a sănătății (în cazuri precum: *Dogru v. France* și *Kervanci v. France*, *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*), respectiv cu scopul de a proteja pe ceilalți beneficiari ai procesului educativ (*Dahlab v. Switzerland*, *Leyla Şahin v. Turkey*²⁸⁰).

Principalul instrument folosit în susținerea primelor două părți ale *Tezei*, dar care ghidează și interpretările juridice din prezenta parte, este *Convenția ONU privind drepturile copilului*, cu trimitere, în special, la articolele 2, 3, 14, 28 și 29 (nediscriminarea, interesul superior al copilului, dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, dreptul copilului la educație, respectiv scopurile educației).

Având ca reper reglementările internaționale privind drepturile copilului și standardele stabilite în jurisprudența Curții EDO în aplicarea *Convenției europene a drepturilor omului*, în această parte voi analiza modul în care în România sunt respectate drepturile copiilor la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare (în legătură cu primul drept enunțat) începând cu anul 1990²⁸¹. Analiza, condusă pe două paliere, *de jure* și *de facto*, va urmări nu numai reglementarea drepturilor enunțate, ci și modul în care autoritățile publice, instanțele de judecată, Curtea Constituțională a României și

²⁷⁸ Gabriel Andreescu, Liviu Andreescu, op. cit. p. 61.

²⁷⁹ Limitarea folosirii simbolurilor religioase, mai exact (în cauzele citate) a vestimentației impuse de apartenența la o anumită comunitate religioasă (a se vedea și Gabriel Andreescu, Liviu Andreescu, op. cit. p. 63).

²⁸⁰ *Leyla Şahin v. Turkey* (10.11.2005, Application no. 44774/98). Cu mențiunea că, acest caz se referă la o universitate publică.

²⁸¹ Motivele pentru care am ales acest an ca punct de plecare: 1990 este anul schimbării regimului politic în România, este anul în care România a ratificat *Convenția ONU privind drepturile copilului* și anul în care în școlile publice din România a fost introdusă educația religioasă, ca materie confesională.

actorii civici au respectat sau au protejat/promovat aceste drepturi. Demersurile civice și confruntarea de idei care le-au însoțit, au condus la o evoluție juridică a interpretărilor și chiar au determinat noi reglementări – la nivel de minister și la nivel legislativ – referitoare la aplicarea celor două drepturi.

Voi porni, în analiza pe care o propun în această parte, de la una din hotărârile importante ale Curții Europene a Drepturilor Omului cu referire la dreptul la libertatea de conștiință și de religie, adoptată în cauza *Lautsi v. Italy*.

După o primă hotărâre în care Curtea a admis cererea reclamantei în cauza *Lautsi v. Italy*²⁸², adoptată cu unanimitatea de voturi a judecătorilor care au deliberat și care „părea bine argumentată, convingătoare, în concordanță cu evoluția jurisprudenței relevante a Curții”²⁸³, Marea Cameră a inversat decizia inițială printr-o hotărâre²⁸⁴ luată cu o majoritate de 15 la 2.

În analiza celei de a doua hotărâri, autorii articolului din care am citat apreciază că testul²⁸⁵ schițat de Marea Cameră pare să fie unul cu trei direcții²⁸⁶: dacă simbolul religios este asociat cu predarea obligatorie a religiei (creștine) și, mai ales, dacă „încurajează [dezvoltarea] practicilor didactice cu tendință de prozelitism”; dacă mediul școlar este „deschis [...] față de alte religii”, astfel încât școlile să găzduiască o varietate de practici religioase; dacă părinții „își păstrează pe deplin” dreptul „de a-și instrui și sfătu” copiii, de a-și îndeplini „funcțiile naturale de educator” și de a „îndruma [copiii] în conformitate cu” convingerile lor filosofice. Astfel, Marea Cameră motivează că, dacă aceste condiții sunt îndeplinite, statele beneficiază de o marjă considerabilă de apreciere pentru a stabili dacă prezența simbolurilor religioase în școlile publice este permisă.

²⁸² *Lautsi v. Italy* (03.11.2009, Application no.30814/06).

²⁸³ Gabriel Andreescu, Liviu Andreescu, ”Taking Back Lautsi: Toward a `Theory of Neutralization`?”, *Religion and Human Rights*, 6 (2011), p. 207. În interpretarea autorilor, în considerentele hotărârii, Marea Cameră a ridicat două întrebări principale (al căror răspuns ar determina și amploarea marjei de apreciere a statului în acest caz): natura „pasivă” a simbolului reprezentat de crucifix în contextul școlilor publice italiene, și testul de legalitate utilizat pentru a determina dacă afișarea simbolului menționat constituie o încălcare a articolului 2 din *Protocolul nr. 1* citit împreună cu articolul 9 din *Convenția europeană*.

²⁸⁴ *Lautsi v. Italy* (18.03.2011, Final judgment, Grand Chamber, Application no. 30814/06).

²⁸⁵ Gabriel Andreescu, Liviu Andreescu, ”Taking Back Lautsi (...)”, op. cit., p. 209: „testul de neutralitate” care, în opinia autorilor este „menit să constate dacă interesele concurente în joc - libertatea individuală față de îndoctrinarea religioasă în educație și dreptul unei comunități de a-și transmite valorile - sunt protejate în mod adecvat prin garanții instituite de stat”.

²⁸⁶ *Ibidem*, p. 210. Pentru a-și susține interpretarea autorii citează par. 74-75 ale hotărârii Marii Camere.

Sunt cele trei condiții, trasate de Marea Cameră a Curții Europene a Drepturilor Omului, îndeplinite în (școlile publice din) România? Pentru a răspunde la această întrebare, în capitolele care urmează voi prezenta evoluția demersurilor și a reglementărilor cu referire la drepturile copiilor la libertatea de conștiință și de religie – și, în subsidiar, al părinților de a-și educa și instrui copiii după propriile valori – și la nediscriminare în școlile publice din România.

În ce măsură respectă autoritățile statului, în România, drepturile copiilor la egalitate de tratament și la libertatea de conștiință și de religie? În cazul în care este sesizat și somat să remedieze situațiile în care aceste drepturi au fost încălcate, își exercită statul obligația pozitivă de a crea norme sau de a lua măsurile de protecție care se impun? *Exempli gratia*, respectă statul dreptul copilului de a fi protejat împotriva practicilor dăunătoare vieții sau sănătății copilului? Respectă România prevederile *Convenției ONU pentru drepturile copilului*, cel mai ratificat instrument de drepturile omului, în domeniul ales spre cercetare?

Are România un sistem coerent și viabil pentru relația Stat-Biserică (inclusiv) sub acest aspect, al respectării drepturilor copiilor și al interesului superior al acestora? Și dacă da, este acest sistem funcțional?

Predarea educației religioase (materie confesională) în școlile publice din România a ridicat probleme pe mai multe paliere: adoptarea actelor normative, sau administrative, prin care a fost introdusă disciplina Religie²⁸⁷, acceptarea/impunerea prozelitismului religios în școlile publice (manifestat prin afișarea simbolurilor religioase în sălile de clasă în timpul predării disciplinelor obligatorii, dar și în cancelarii sau pe holurile școlilor²⁸⁸, construirea de paraclise, capele, sau biserici în incinta școlilor²⁸⁹, oficierea de slujbe ori alte servicii religioase la începutul și în timpul (ori la sfârșitul) anului școlar), înscrierea copiilor din oficiu pentru studiul *Religiei*, respectiv obligativitatea înscrierii lor pentru mai mult de un an școlar, contrar prevederilor legale

²⁸⁷ E. Moise, idem, pp. 600-612.

²⁸⁸ E. Moise, „Discriminarea în educație pe criteriul de conștiință și religie. Partea a doua: Prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România”, *Studii și cercetări juridice europene*, București: Editura Universul Juridic, 2018, pp. 806-817; Lavinia Stan, Lucian Turcescu, „Educația religioasă în România”, *Altera* 32/2007, Editura Pro Europa, Tg-Mureș, 2007, Gabriel Andreescu, „Prezența simbolurilor religioase în școlile publice: o bătălie pentru viitorul învățământului”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, 2006, pp. 38-57; S. Enache (coord.), *Monitorizarea educației religioase în școlile publice din România*, Editura Pro Europa, Târgu-Mureș, 2007.

²⁸⁹ E. Moise, „Cazul elevului Cosmin Olteanu”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 1, 2018, pp. 88-99.

și constituționale, nerespectarea prevederilor constituționale și legale privind înscrierea copiilor pentru studiul disciplinei confesionale *Religie*²⁹⁰, calculul mediei generale cu luarea în considerare a notelor obținute la Religie.

În cele ce urmează, pe parcursul a 5 secțiuni - *Reglementarea educației religioase în școlile publice din România, Adoptarea și aplicarea Deciziei nr. 669/2014 a Curții Constituționale, Oficierea de slujbe religioase în unitățile publice de învățământ, Discriminarea copiilor prin punerea de note la disciplina Religie și Prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România* -, voi analiza fiecare din aceste teme.

²⁹⁰E. Moise, „Aplicarea Deciziei Curții Constituționale nr. 669/2014: avatarurile înscrierii la ora de Religie”, în *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, 2016, pp. 41-59; E. Moise, „Aplicarea Deciziei Curții Constituționale nr. 669/2014: avatarurile înscrierii la ora de Religie (II)”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 1, 2017, pp. 41-64.

III.1. Reglementarea educației religioase în școlile publice din România

III.1.1. Un caz care a generat schimbarea unui sistem

În anul 2013 Judecătoria Buzău a fost investită cu soluționarea unei plângeri în care se invoca răspunderea civilă delictuală a unei școli pentru că obligase un părinte, conform *Legii educației*, să înregistreze o solicitare scrisă dacă dorește să retragă copilul de la studiul religiei. Copiii erau înscriși din oficiu pentru studiul acestei materii, iar ca să poată preda, profesorii de religie aveau nevoie de aprobarea (și binecuvântarea) Bisericii. În conformitate cu programa școlară, elaborată de Biserica Ortodoxă, cu aprobarea Ministerului Educației, disciplina Religie cuprinde elemente de catehism, liturgică și dogmatică, având astfel caracter confesional și (în cazul descris) era predată de un preot creștin ortodox²⁹¹.

Drept urmare, directoarea școlii a procedat în conformitate cu prevederile legale (*Legea educației*). De partea cealaltă, părintele invoca legislația privind combaterea discriminării și legea privind libertatea de conștiință, dar și neconstituționalitatea legii educației – astfel, instanța era investită să judece un conflict de legi și admisibilitatea unei cereri în care era invocată o excepție de neconstituționalitate.

Legile aflate în conflict²⁹² se aflau pe același palier al importanței juridice²⁹³: legea educației contra legislației privind combaterea discriminării, ambele în categoria legilor organice, respectiv legea educației în opoziție cu legea privind libertatea de conștiință, aceasta din urmă fiind tot o lege organică. Cum decide completul de judecată într-o astfel

²⁹¹ Citez din *Programa școlară pentru disciplina Religie, cultul ortodox, clasa pregătitoare, clasa I, clasa a II-a*, (Ordinul Ministrului Educației nr. 3418/19.03.2013). „Lista elementelor de conținut este completată cu un ansamblu de elemente de tip predominant confesional (rugăciuni, texte biblice, cântări religioase și colinde), recomandate a fi abordate pe parcursul fiecărei clase”. La fiecare clasă, lista începe cu „audierea și învățarea unor rugăciuni”. Similar, în programa pentru clasele a III-a și a IV-a, aprobată prin OME, nr. 5001/02.12.2014, unde sintagma „elemente de tip predominant confesional” este subliniată îngroșat, iar lista e completată și cu „texte din viața unor sfinți”. De asemenea, în programa pentru clasele V - VIII, aprobată prin OME 5097/09.08.2009, se recomandă „participarea la slujbele religioase ale Sfințelor Taine”. Programa școlară pentru clasele IX-XIII, aprobată prin OME nr. 5230/01.09.2008, cuprinde „teme de sinteză oferind oportunități de valorificare a cunoștințelor asimilate în anii anteriori: dogmatică, morală creștină, liturgică, spiritualitate și misiune”.

²⁹² Cauza a fost disjunsă în 3 dosare: unul în care a fost admisă cererea de sesizare a Curții Constituționale privind excepția de neconstituționalitate invocată, un altul în care urma să se judece conflictul de legi între legea educației și legislația privind combaterea discriminării și al treilea în care în balanță se aflau legea educației și legea privind libertatea de conștiință.

²⁹³ Ierarhia este stabilită de Constituția României în art. 73.

de speță? Există vreun efect dăunător în cazul aplicării uneia dintre legi, împotriva valorilor protejate de cea de a doua lege? Și dacă da, cum decide instanța, câtă vreme cele două legi sunt pe același palier al importanței juridice, cum își justifică alegerea uneia dintre cele două legi aflate în conflict?

Într-un articol care comenta tehnic hotărârea Marii Camere a Curții Europene a Drepturilor Omului în cauza *Lautsi contra Italiei*²⁹⁴, autorul readuce în discuție ipoteza, folosită într-un articol publicat anterior, „că litigiile de drepturile omului ar putea fi analizate din perspectiva dworkiniană a conflictelor între principii”, apreciind că „domeniul litigiilor privind drepturile omului este un teren predilect pentru conflictele între principii”²⁹⁵ – în cauză fiind în opoziție principiul dreptului la educație și principiul marjei de apreciere a statului.

În cauza *Lautsi*, așa cum a hotărât în jurisprudența sa, Curtea EDO reafirmă obligația negativă a statului de a nu permite îndoctrinarea religioasă în sistemul public de educație (incompatibilitatea îndoctrinării religioase în școlile publice cu prevederile art. 2 din *Protocolul adițional la Convenția europeană*), dar și obligația pozitivă de a preveni sau opri astfel de practici, care ar duce la îndoctrinare religioasă. Citez din motivarea Curții: „în afară de sensul preponderent negativ, termenul „respect” din art. 2 al *Protocolului nr. 1* implică o anumită obligație pozitivă din partea statului”²⁹⁶. În acest sens, Curtea s-a referit la importanța mediului școlar ca instrument ce ar putea fi utilizat pentru îndoctrinare²⁹⁷.

Plecând de la distincția între cele două categorii de obligații pozitive ale statului în materia drepturilor fundamentale -- acordarea unor prestații către titularul dreptului, respectiv, intervenția împotriva unor persoane care nu respectă drepturile altei persoane --, autorul citat face trimitere la *efectul direct orizontal*: aplicarea drepturilor omului în așa numitele „relații triunghiulare” („relații între victima violării (persoană particulară),

²⁹⁴ *Lautsi and Others v. Italy* [GC], op. cit..

²⁹⁵ Lucian Bojin, „Lupta principiilor. Un comentariu la Hotărârea Marii Camere în cauza *Lautsi*”, în *Noua Revistă de Drepturile Omului*, Nr. 2, București: Editura C. H. Beck, 2011, p. 17; articolul la care autorul face referire este L. Bojin, „Libertatea presei vs. autoritatea justiției. Principiile lui Dworkin și o relectură a deciziei *Sunday Times*”, în *Noua Revistă a Drepturilor Omului*, nr. 4/2007, p. 12. Am ales ca punct de pornire susținerile din articolul lui Lucian Bojin deoarece autorul cererii în cauză menționată în exemplul prezentat de mine a invocat, în soluționarea acesteia, apelul la principii, argument pe care completul de judecată l-a reținut în judecarea speței.

²⁹⁶ *Lautsi and Others v. Italy* [GC], op. cit., par. 61.

²⁹⁷ *Ibidem*, par. 69, 71, în care Curtea EDO face referire la „mediul școlar”.

autorul violării (persoană particulară)²⁹⁸ și stat, ca garant al protecției drepturilor²⁹⁹, menționate atât în prima hotărâre a Curții Europene a Drepturilor Omului în cauza *Lautsi*, cât și în hotărârile din cauzele *Folgerø and others v. Norway* și *Grzelak v. Poland*³⁰⁰.

Cazul de la care am pornit, ca și cele ce vor fi redate în referat, au și această componentă, a „relațiilor triumfiulare”.

Pentru conturarea și înțelegerea aprofundată a cazului descris - și a modului în care a fost soluționat de instanța de judecată și de Curtea Constituțională a României - mă voi referi la câteva dintre temele care, în timp, în România, au adăugat la problematica drepturilor copilului la libertatea de conștiință și de religie și la tratament egal în fața legii (uneori, în text, voi folosi noțiunea, sinonimă, de *nediscriminare*): introducerea religiei³⁰¹ confesionale în școlile publice, înscrierea copiilor pentru studiul religiei, prozelitismul religios (prezența simbolurilor religioase în școli, slujbele și serviciile religioase în timpul programului școlar), presiunea oficială exercitată asupra copiilor pentru a-i determina să urmeze cursurile disciplinei confesionale religie (luarea în considerare a mediei obținute la materia religie în calculul mediei generale, lipsa unei discipline alternative, nerespectarea prevederilor legale și constituționale privind înscrierea copiilor pentru studiul religiei).

²⁹⁸ Este și cazul profesorilor de Religie, prezentat în referatul al doilea, care au fost acuzați că au folosit lovituri împotriva unor elevi ca urmare a refuzului acestora de a se conforma cerințelor confesionale (refuzul de a se închina, copilul fiind de altă confesiune, înscris în mod obligatoriu, nelegal, pentru studiul religiei), respectiv ca urmare a cererii legale depuse de cei de al doilea și al treilea elev, pentru a nu mai urma cursurile de religie, după ce fuseseră înscriși din oficiu pentru studiul acestei materii. Este drept că autorii violențelor din exemplele date erau profesori în școli publice (funcționari ai statului), însă aceștia erau, în același timp, dublu subordonați cultului religios din care fac parte: mai întâi pentru că erau preoți, apoi pentru că aveau nevoie de aprobarea/binecuvântarea cultului de care aparțin pentru a putea preda religia în școli (o a treia subordonare e implicată de angajamentul religios, dat prin jurământ, la terminarea studiilor teologice). Însă, în același timp, este discutabilă calitatea de *cadre didactice* a persoanelor care predau religia în școlile publice. În fapt, acestea sunt deservenți ai cultelor care prestează un serviciu religios copiilor/părinților care solicită acest serviciu, prin intermediul școlilor.

²⁹⁹ Lucian Bojin, op. cit. p. 22.

³⁰⁰ *Folgerø and Others v. Norway*, op. cit., *Grzelak v Poland*, op. cit..

³⁰¹ Am ales sintagma „introducerea religiei în școlile publice” față de „introducerea studiului religiei ...” deoarece situația reală, atât *de jure*, cât și *de facto*, prezentată în detaliu pe parcursul acestei părți a *Tezei* arată că în școlile publice (dar și în instituțiile publice și în autoritatea centrală care le coordonează) instituția care a fost introdusă este religia, cu ramificații și presiuni care permit și susțin prozelitismul religios în școlile publice, cotidian, practicat în privința – în primul rând – a copiilor.

III.1.2. Introducerea Religiei, materie confesională, în școlile publice din România

Educația religioasă a fost introdusă în unitățile publice de învățământ în 1990 prin *Protocolul* încheiat între Secretariatul de Stat pentru Culte și Ministerul Educației, act administrativ secundar³⁰². Titulatura cursului era *Educație moral – religioasă*, cu statut de disciplină opțională, cu o normă de o jumătate de oră pe săptămână, care a fost dublată în semestrul școlar următor prin alt act administrativ – un Comunicat, asumat de cele două autorități.

Sunt de notat două aspecte importante: mai întâi, noua disciplină, pe o temă importantă reglementată în *Convenția privind drepturile copilului* și apoi în *Constituția României* - dreptul copilului la libertatea de conștiință și de religie -, a fost inserată în sistemul public de educație prin acte administrative secundare³⁰³; apoi, disciplina Religie nu a fost reglementată la cererea copiilor sau a părinților, ci prin mijlocirea autorităților publice (sub influența reprezentanților Bisericii, angajați ai acestor autorități, sau cu putere de influență asupra acestora). Așa cum voi arăta în continuare, Biserica, în special Biserica Ortodoxă Română (BOR), reușește să determine Parlamentul României, sau Ministerul Educației, să adopte acte normative sau administrative, în folosul acesteia și în dauna interesului superior al copilului și a drepturilor acestuia, contrar prevederilor art. 2, 3, 14 și 29 din *Convenția privind drepturile copilului*.

Statutul de disciplină opțională al Religiei încalcă dreptul copilului la libertatea de conștiință și de religie, statuat în art 14 al *Convenției*: este cunoscut că, în practică, materiile opționale nu sunt alese de copii și părinți, ci sunt *oferite* de școli pentru constituirea sau completarea normelor cadrelor didactice; apoi, caracterul de disciplină opțională face imposibilă renunțarea la studiul acesteia în timpul anului școlar³⁰⁴.

Fiind o materie confesională, Religia nu poate fi predată în școlile publice decât cu statut de disciplină facultativă - înscrierea pentru studiu urmând a fi făcută doar la solicitarea explicită a copiilor sau părinților (cu posibilitatea de a se renunța oricând, tot

³⁰² *Protocolul pentru predarea Educației moral-religioase în școlile de stat din România*, înregistrat la nr. 150052/11.09.1990 (ME), respectiv 7758/11.09.1990 (*Secretariatul*).

³⁰³ O posibilă temă de analiză vizează modul în care au fost aplicate aceste acte (indicațiile/norme de interpretare sau aplicare, măsurile aplicate pentru neconformare) și consecințele aplicării lor: *e.g.*, încadrarea persoanelor pentru predarea Religiei, sau remunerarea acestora.

³⁰⁴ După ce a fost aleasă o disciplină opțională, frecventarea cursurilor devine obligatorie în anul școlar pentru care a fost aleasă.

la cerere), aspecte care trebuie să fie clar reglementate în metodologia de organizare a studiului religiei -- și cu existența unei discipline alternative, cu același statut.

La solicitarea Patriarhiei BOR, Ministerul Educației a schimbat numele disciplinei *Educație moral-religioasă* în *Religie*, tot prin act administrativ (în anul 1993), act care modifica și modalitatea evaluării (de la calificative la note – a fost, pe de o parte, un prim pas pentru echivalarea acestei discipline cu celelalte, dar și un mijloc de presiune religioasă: folosirea unităților publice de învățământ pentru constrângeri de natură religioasă, în dauna interesului superior al copiilor și contrar dreptului acestora la libertatea de conștiință și de religie³⁰⁵).

III.1.3. Predarea religiei în școlile publice - prevederi legale neconstituționale

Reglementările inițiale cu referire la predarea *Religie* în școli, adoptate prin acte administrative, în perioada 1990-1995, indicau disciplina ca materie non-confesională („educație moral-religioasă”), ce „accentuează asupra elementelor de etică și istorie culturală”, iar „elaborarea programelor de învățământ și predarea se vor face în spirit irenic, ținând seama de principiile vieții comune într-un stat modern”³⁰⁶. Prevederile menționate nu au fost niciodată respectate, disciplina Religie a avut, de la început, caracter confesional.

În *Apelul* folosit la strângerea de semnături, ca inițiativă cetățenească utilă legiferării ”introducerii învățământului religios-moral în Școală, la nivel preșcolar, primar, gimnazial și liceal”, se menționează că ”deservenții cultelor admise în România, în mod gratuit, doresc să predea aceste lecții copiilor care aparțin acestor culte”³⁰⁷.

³⁰⁵ Constrângerile la care fac referire sunt directe, sau indirecte. Una din constrângerile directe este notarea copiilor la disciplina confesională Religie, cu luarea în considerare a notelor obținute în calculul mediei generale. Din categoria presiunilor indirecte fac parte echivalarea disciplinei Religie cu celelalte discipline, în condițiile în care, în fapt, aceasta nu poate fi predată decât ca materie facultativă și (plecând de aici) includerea persoanelor care *predau* religie în categoria cadrelor didactice (titulare), fapt ce a condus la accederea acestora în funcții precum diriginte, director, inspector școlar, inspector școlar general județean, inspector general în Ministerul Educației, incompatibile (în instituții și autorități publice de învățământ) cu calitatea de *deservent* al unui cult religios. Alte tipuri de constrângere vor fi descrise pe parcursul referatului.

³⁰⁶ Citatele sunt din actul administrativ încheiat între cele două autorități publice (a se vedea supra, nota 285).

³⁰⁷ *Deservenții* cultelor nu au predat și nu predau religia în școlile publice în mod gratuit, așa cum au promis pentru a convinge în procesul de strângere a semnăturilor. Mai mult, aceștia ocupă și alte funcții, incompatibile, în cadrul unităților publice de învățământ: diriginți, directori,

În corespondența internă și în adresările către propriii membri, BOR se referă la educație religioasă confesională, pe când în corespondența cu autoritățile statului face referire la o educație religioasă irenică, non-confesională.

Odată cu adoptarea *Legii nr. 84/1995 a educației*, care includea Religia ca disciplină școlară, a început procesul reglementării acestei materii prin acte normative, căpătând astfel un statut distinct care i-a conferit stabilitate (în programa școlară) și a permis actorilor angajați religios să forțeze și să impună interpretări și chiar reglementări (prin acte normative secundare) în favoarea Bisericii (în special a BOR), în detrimentul interesului superior al copiilor și împotriva drepturilor acestora.

Statutul disciplinei Religie avea toate cele 3 forme de statut posibil³⁰⁸, în funcție de ciclul de învățământ: obligatorie în ciclul primar, opțională pentru învățământul secundar și facultativă în studiile liceale și profesionale. Mai mulți parlamentari (57 de deputați) s-au adresat Curții Constituționale cu privire la neconstituționalitatea prevederilor care stabileau caracterul disciplinei confesionale Religie de disciplină obligatorie³⁰⁹.

Printr-o adresă transmisă Parlamentului în 1997, Ministerul Educației (ME) a solicitat respingerea propunerii legislative, din decembrie 1996, a Sinodului BOR prin care se dorea ca Religiei să i se acorde statutul special de „disciplină școlară de bază”. Prin aceeași adresă, însă, ME propunea ca religia să devină disciplină obligatorie pentru copiii crescuți în familii care aparțineau unuia dintre cultele recunoscute³¹⁰, în contradicție cu prevederile art. 2, 3, 14, 28 din *Convenția privind drepturile copilului*. O astfel de prevedere, în plus, este în contradicție cu drepturile la viață privată și la libertatea de conștiință și de religie. În motivarea hotărârilor în cauze precum *Folgerø and others v. Norway*, *Grzelak v. Poland*, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a reținut că

inspectori școlari și chiar inspectori școlari-generalii în conducerea inspectoratelor școlare județene și inspectori generali în Ministerul Educației; în cazul preoților, din informațiile pe care le-am obținut, aceștia și-au transferat cărțile de muncă de la unitățile de cult la unitățile publice de învățământ.

³⁰⁸ Statutul disciplinelor școlare poate fi: obligatorii, opționale, facultative (art. 127 din *Legea educației*).

³⁰⁹ Răspunsul CCR este redat în capitolul următor; în plus, sesizarea era semnată și de 27 de senatori și alți 53 de deputați cu privire la neconstituționalitatea prevederilor din legea educației prin care se stabilea că „învățământul de toate gradele se desfășoară în limba română”.

³¹⁰ Propunerea ME pentru ceilalți copii, care erau nevoiți să își decline apartenența religioasă: „Există posibilitatea ca aceștia - foarte puțini - să primească spre rezolvare, în școală, individual sau în grup diverse sarcini didactice” (Adresa ME nr. 9304/1997).

„obligarea la a dezvălui informații privind religia personală sau convingerile filosofice, poate constitui o încălcare a prevederilor art. 8 și 9 ale *Convenției europene*”.

În fapt, prin *OUG nr. 36/1997*, propunerea BOR a fost acceptată: disciplina Religie a fost inclusă în planurile cadru ale tuturor ciclurilor de învățământ, fără reglementarea unei prevederi legale de renunțare la studiul disciplinei, înscrierea copiilor fiind făcută din oficiu, reglementare contrară prevederilor menționate din *Convenția europeană*.

Următoarea reglementare, *Legea 151/1999*, de aprobare a *OUG 36/1997*, stabilește statutul de disciplină facultativă al Religiei, însă reglementat special: disciplina a fost inclusă în trunchiul comun³¹¹ (din care fac parte disciplinele obligatorii), cu precizarea că la solicitarea scrisă copiii pot renunța la studiul acesteia (după ce au fost înscriși din oficiu pentru urmarea cursurilor), situație în care media școlară se încheie fără disciplina Religie. Prin urmare, disciplina Religie devenea facultativă³¹² doar la cerere (în caz contrar, copiii erau obligați să urmeze cursurile, indiferent de valorile religioase sau filosofice ale lor sau ale părinților lor). Această reglementare a constituit, în fapt, obligarea copiilor de a urma cursurile disciplinei Religie, în interesul cultelor religioase. ME nu a elaborat niciun act (normativ, sau de altă natură) prin care să explice statutul disciplinei - faptul că doar oferta școlii este obligatorie și nu urmarea cursurilor - și procedura de retragere de la studiul acesteia.

Noua reglementare a creat o presiune asupra părinților sau copiilor care nu doreau studiul religiei. Organizații neguvernamentale au raportat situații în care statul a reglementat sau susținut diverse metode care au condus la astfel de presiuni³¹³, sau nu a sancționat abuzurile comise prin astfel de presiuni³¹⁴: „numeroase informații, plângeri ale unor părinți, evaluări întreprinse de societatea civilă, articole de presă, au relevat de-a lungul anilor că educația religioasă în școlile publice din România nu respectă în toate

³¹¹ O nouă etapă în consolidarea statutului disciplinei religie.

³¹² Un statut aparte, deoarece disciplinele facultative sunt, prin definiție, alese de elevi, condiția fiind să fie solicitată predarea lor și nu retragerea după ce au fost înscriși în mod obligatoriu (din oficiu).

³¹³ Prin *Ordinele nr. 3638/11.04.2001*, respectiv *nr. 3670/17.04.2001*, ME a schimbat, în mod nelegal, statutul disciplinei Religie, din facultativă în opțională: „elevii care solicită să nu studieze Religia în școală trebuie să își aleagă pentru studiu o altă disciplină opțională”. Noua reglementare anula posibilitatea elevilor de a renunța la studiul Religiei (după ce au fost înscriși din oficiu) în timpul anului școlar (disciplinele opționale se aleg în anul școlar anterior celui în care urmează să fie predate).

³¹⁴ Unele dintre cazuri sunt prezentate în Emil Moise, „Relația Stat-Biserică în privința educației religioase în școlile publice din România”, în *Journal for Studies of Religions and Ideologies*, nr. 7, Spring, 2004, p. 88 și urm..

cazurile principiile non-discriminării, egalității de șanse, libertății de conștiință, inclusiv opțiunea părinților și elevilor”³¹⁵; astfel de situații au fost evidențiate și prin rapoarte oficiale³¹⁶.

Proiectul de lege al ME din decembrie 2007, care propunea studierea religiei doar în ciclul primar și gimnazial a întâmpinat reacția de respingere a BOR prin campania „Niciun liceu fără Dumnezeu”, în cadrul căreia, printre altele, a invitat reprezentanții tuturor cultelor religioase, la Palatul Patriarhiei, pentru a stabili o strategie comună pentru menținerea studiului religiei la toate nivelurile de învățământ preuniversitar.

Ministerul Educației și-a retras proiectul, în favoarea BOR, și prin *Ordinul nr. 3410/16.03.2009* a menționat Religia în planurile cadru pentru liceu.

Proiectul de lege elaborat și propus de Comisia Prezidențială pentru Analiza și Elaborarea Politicilor din Domeniile Educației, în aprilie 2009, propunea, de asemenea, ca religia să fie predată doar în ciclurile de învățământ primar și gimnazial, și să nu mai facă parte din trunchiul comun.

Raportul „Riscuri și inechități sociale în România”, elaborat de Comisia Prezidențială, publicat în septembrie 2009, precizează că „Până și preoții, o categorie socială cu influență mare în comunități și la nivel politic central, au obținut privilegii (salarii din bani publici, subvenționarea masivă a construcției și reparațiilor bisericilor, obligativitatea predării religiei în școală care asigură venituri absolvenților de teologie)”³¹⁷.

Proiectul *Codului educației*, publicat spre dezbateri de ME în august 2009, prelua prevederile prin care Religia era parte a trunchiului comun și devenea facultativă doar la solicitarea scrisă a părinților (după înscrierea, din oficiu, a copiilor, pentru studiul acestei discipline).

În august 2009, Patriarhia BOR a solicitat ME să respingă propunerea *Comisiei Prezidențiale* și să păstreze prevederea din *Codul educației*.

Noua *lege a educației, nr. 1/2011*, încadrează Religia la disciplinele din trunchiul comun pentru toate ciclurile de învățământ preuniversitar, păstrând înscrierea elevilor din

³¹⁵ Smaranda Enache (coord.), *Monitorizarea educației religioase în școlile publice din România*, Editura Pro Europa, Târgu-Mureș, 2007, capitolul „Concluzii generale”.

³¹⁶ A se vedea infra, pp. 9-10 cele 3 exemple prezentate, cu copii care au fost loviți sau calomniati pentru că nu mai doreau să studieze disciplina Religie, sau pentru că nu doreau să se închine, la ora de Religie,

³¹⁷ p. 6 a *Raportului*, care poate fi citit aici:
http://media.hotnews.ro/media_server1/document-2010-04-20-7150607-0-raportul-comisiei-prezidentiale.pdf, accesat la 25.10.2020.

oficiu, cu retragerea de la studiul acesteia doar în urma unei cereri scrise³¹⁸; prevederile legale, conforme cu cerințele BOR, erau contrare prevederilor art. 2, 3 și 14 din *Convenție*, prevederilor constituționale și celor din legislația națională privind combaterea discriminării³¹⁹.

III.1.4. Hotărârile instanțelor de judecată și deciziile CCR cu privire la înscrierea copiilor pentru studiul religiei

Curtea Constituțională a soluționat excepția de neconstituționalitate cu referire la caracterul obligatoriu al disciplinei Religie³²⁰ prin *Decizia nr. 72/1995*. Deși a respins excepția cu a cărei soluționare a fost investită, instanța de contencios constituțional clarifică statutul disciplinei Religie, ca materie confesională: obligativitatea este a școlii - cu referire la oferta, spre studiu, a acestei discipline -, iar nu a copiilor de a o studia. Decizia CCR devine astfel primul reper interpretativ important: disciplina Religie nu poate fi predată în școlile publice decât ca materie facultativă.

Citez din decizia CCR: „Introducerea în învățământul primar a religiei, ca "disciplină obligatorie", nu înseamnă obligativitatea religiei pentru elevi, nesocotindu-se dreptul părintelui de a asigura educația copiilor minori potrivit propriilor convingeri. Prin coroborarea tezei a doua cu cea finală din structura art. 9 alin. (1) rezultă că "obligativitatea" privește includerea religiei ca disciplină în planurile de învățământ, religia și confesiunea rămânând să fie alese sau nu”³²¹. Decizia CCR nu a luat în considerare prevederile *Convenției ONU privind drepturile copilului*. Motivarea a avut în vedere norme cuprinse în *Declarația universală a drepturilor omului* (art. 18), în *Pactul internațional privind drepturile civile și politice* (art. 18), în *Pactul internațional privind drepturile economice, sociale și culturale* (art. 13), *Convenția europeană* (art. 9), *Constituția României* (art. 29, 32).

Posibilitatea copiilor (sau, mai exact, a părinților acestora) de a nu alege pentru studiu religia, sau de a renunța la studiu după înscrierea, prin lege, din oficiu - pentru toate clasele -, nu a fost transpusă în fapt până la modificarea legii educației în anul 1999.

³¹⁸ Prevederile art. 18 din *Legea 1/2001* preiau prevederile art. 9 din *Legea 84/1995* republicată.

³¹⁹ La data de 02.09.2000 a intrat în vigoare *O.G. 137* privind prevenirea și sancționarea discriminării, completată prin *Legea 48/2002*, *O.G. 77/2003*, *Legea 27/2004*, *Legea 324/2006*.

³²⁰ Excepția viza art. 9, alin (1) din legea educației.

³²¹ Decizia nr. 72/1995 a CCR, cap. IV, par. 6.

În anul 2011 CCR a fost sesizată cu excepția de neconstituționalitate a prevederilor din legea educației care includeau Religia în trunchiul comun și condiționau părinții/elevii majori să depună o cerere scrisă dacă nu doresc studiul Religiei³²² (materie la care copiii erau înscriși, prin lege, din oficiu).

Prin *Decizia nr. 306/27.03.2012*, CCR a respins excepția de neconstituționalitate. Pentru a-și motiva decizia, judecătorii CCR au invocat prevederile constituționale și internaționale care garantează dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie (art. 29, din Constituție, art. 18 din DUDO, art. 18 din PIDCP, art. 9 din *Convenția europeană*), respectiv, dreptul părinților de a asigura educația copiilor conform propriilor convingeri (art. 29, din *Constituție*, art. 13 din PIDCP), dând prioritate celor din urmă.

Judecătorii CCR nu au reținut însă, în cauză, prevederile art. 14 din *Convenția privind drepturile copilului* care, cu referire la relația părinte - copil când în cauză e analizat dreptul copilului la libertatea de conștiință și de religie, statuează că drepturile și obligațiile părintelui sunt în legătură cu îndrumarea copilului, distinct față de prevederile instrumentelor internaționale anterioare, care se regăsesc și în legea fundamentală – art. 18 PIDCP, art. 2 din *Protocolul adițional nr. 1 la Convenția europeană*, art. 13 din PIDESC.

Convenția privind drepturile copilului statuează interesul superior al copilului ca principiu general (art. 3). Copilul este cel care exercită dreptul, părinții au obligația și dreptul să îndrume copilul în exercitarea drepturilor sale, iar îndrumarea trebuie oferită în conformitate cu prevederile *Convenției* (art. 5).

Criticând menținerea (doar a) prevederilor și interpretărilor legale mai vechi, în spețele cu referire la interesul superior al copilului care ajung în fața instanței de judecată, președintele Asociației Române pentru Custodie Comună afirmă că „Interpretarea unei situații privind drepturile copilului după prevederi legale mai vechi, fără a lua în considerare prevederile legii noi, distorsionează sensul și filozofia legii noi și tinde să creeze o jurisprudență deplasată față de spiritul legii noi”³²³.

³²² Prevederile legale contestate se regăseau în *Legea 84/1995* (în vigoare la data depunerii cererii la instanța de judecată), respectiv, *Legea 1/2011* (în vigoare la data judecării excepției de către instanța de contencios constituțional).

³²³ Codin Batlagan, „Către magistrații implicați în cauze cu minori: Renunțarea benevolă la autoritatea parintească”, http://www.euroavocatura.ro/articole/1240/Catre_magistratii_implicati_in_cauze_cu_minori:Renuntarea_benevola_la_autoritatea_parinteasca accesat la 29.01.2020.

Principiile generale ale *Convenției* și formularea articolelor cu referire la dreptul copilului la libertatea de conștiință și de religie și la drepturile și obligațiile părinților de a-l îndruma pe copil în exercitarea acestui drept, ținând cont de capacitățile în evoluție ale acestuia - 14.1, respectiv 14.2 -, „cu siguranță nu susțin principiul conform căruia copiii până în 18 ani îmbrățișează în mod automat religia părinților lor”³²⁴.

La a 51-a sesiune din 2009 Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului, în *Observațiile finale* cu referire la România, a criticat faptul că „instanțele judecătorești nu fac referire la *Convenția privind drepturile copilului* în momentul examinării cazurilor în care sunt implicați copii”³²⁵.

La mai bine de 3 ani de la *Observațiile* Comitetului, judecătorii CCR nu s-au referit, în motivarea deciziei, la *Convenție*, deși excepția invocată viza, în primul rând, obligarea copiilor de a participa la ora de Religie prin înscrierea lor din oficiu (art. 9, alin. (1), din *Legea 84/1995*, respectiv art. 18, alin (1), din *Legea 1/2011*) și abia apoi obligarea părinților de a înregistra o solicitare scrisă dacă nu doreau studiul Religiei (alin. (2) al ambelor articole menționate).

În motivarea *Deciziei 306/2012* judecătorii CCR au afirmat că „nu se poate reține obligarea copiilor de a participa la studiul Religiei câtă vreme părinții pot depune o cerere scrisă de renunțare”, comițând eroarea logică a circularității, deoarece reglementarea depunerii unei astfel de cereri făcea, la rândul ei, obiectul excepției de neconstituționalitate.

Situația descrisă atrage atenția asupra unui aspect de constituționalitate: prevederile Constituției care statuează relația părinte-copil cu privire la educația religioasă (art. 29, alin. (6)) sunt în contradicție cu prevederile art. 14.2 din *Convenția privind drepturile copilului* și astfel sunt neconstituționale, cu referire la art. 11 din legea fundamentală.

Cum *Constituția* a fost adoptată după ratificarea *Convenției privind drepturile copilului* cele două variante de soluționare a conflictului sunt: revizuirea *Constituției*³²⁶

³²⁴ Rachel Hodgkin, Peter Newell, UNICEF, *Manual pentru implementarea Convenției cu privire la drepturile copilului*, Ediție revizuită, București: Vanemonde, 2004, p. 235. Autorii au fost mandatați de UNICEF pentru editarea manualului.

³²⁵ Textul *Recomandărilor* pentru România ale Comitetului ONU pentru Drepturile Copilului poate fi citit aici <https://www.unicef.org/romania/CRC-C-ROM-CO-4.pdf>, accesat la 26.11.2020. Referința citată este la pct. 7, p. 2.

³²⁶ Prin lege de revizuire, varianta *ex ante* fiind epuizată odată cu ratificarea *Convenției*. Pentru varianta *ex post*, reglementată prin *Legea 590/2003*, care adaugă astfel la prevederile cuprinse în art. 11 din *Constituția României*, a se vedea critica prezentată în Valentin Constantin, *Drept internațional*, Editura Universul Juridic, București, 2010, p. 100.

sau (până la revizuire) interpretarea dispozițiilor legii fundamentale în concordanță cu *Convenția*³²⁷, așa cum precizează art. 20 al legii fundamentale.

Interpretarea pe care o sugerez nu anulează dreptul părinților la educarea copiilor după *propriile convingeri*, ci mută accentul, așa cum este statuat în art. 14.2 al *Convenției*, pe interesul superior al copilului. În fața judecătorilor care au de soluționat spețe precum cea menționată este adus un nou subiect: copilul, al cărui interes superior trebuie să prevaleze, ale cărui drepturi trebuie să fie asigurate, garantate și apărate, în conformitate cu prevederile actului internațional.

Convenția privind drepturile copilului nu anulează prevederile din instrumente internaționale anterioare cu privire la drepturile părinților în legătură cu educația propriilor copii, ci valorifică drepturile copilului, adăugând și obligațiile părinților (și ale statelor părți) în a urmări interesul superior al copilului în acord cu principiile și prevederile *Convenției*.

În lumina acestei interpretări este de observat că Parlamentul României a republicat legea de ratificare a *Convenției*³²⁸, pentru a elimina diferențele de traducere din conținutul actului. În varianta tradusă inițial, art. 14.2 avea următorul conținut: „Statele părți vor respecta dreptul și obligația părinților de a *orienta* copilul în exercitarea dreptului sus-menționat de o manieră care să corespundă dezvoltării capacităților sale”, pe când în varianta finală, republicată, în text se precizează „[...] drepturile și obligațiile părinților *de a-l îndruma* pe copil în exercitarea dreptului sus-menționat[...]” -- varianta care se regăsește și pe site-ul UNICEF România³²⁹ și în manualele și textele editate de UNICEF în limba română.

Modul în care legiuitorul a transpus în legislația internă prevederile *Convenției* confirmă, din nou, această interpretare. În primul rând, în acord cu prevederile art. 1 din *Legea 272/2004*, „autoritățile publice, organismele private autorizate, precum și persoanele fizice și persoanele juridice responsabile de protecția copilului sunt obligate să respecte, să promoveze și să garanteze drepturile copilului, în concordanță cu prevederile *Convenției* și ale celorlalte acte internaționale în materie la care România este parte”.

³²⁷ Pentru includerea convențiilor internaționale în categoria tratatelor a se vedea Valentin Constantin, *ibidem*, p. 128.

³²⁸ *Legea nr. 18/1990* de ratificare a *Convenției privind drepturile copilului* a fost republicată în M.Of.R. nr. 314 din 13.06.2001.

³²⁹ <http://www.unicef.ro/wp-content/uploads/brosura-crc.pdf> p. 78, accesat la 26.11.2020; expresia în engleză este „to provide direction”.

În al doilea rând, art. 30³³⁰ precizează că „părinții îndrumă copilul, *potrivit propriilor convingeri*³³¹ în alegerea unei religii, în condițiile legii, ținând seama de opinia, vârsta și de gradul de maturitate a acestuia”. Teza a doua însă completează, în spiritul *Convenției*: „fără a-l putea obliga să adere la o anumită religie sau la un anumit cult religios”.

Cum deciziile CCR sunt publicate în Monitorul Oficial, reacțiile generate de publicarea *Deciziei 306/2012* a CCR (și deci a motivării care a stat la baza ei) au constituit un alt pas important în promovarea drepturilor copiilor³³².

Secretarul de stat în Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului a afirmat: „Mi-ar plăcea să știu că în consiliul profesoral sau în consiliile școlare copilul își poate spune părerea, la fel și la nivelul unei comunități sau când își alege școala, religia. Mi-ar plăcea ca aceste dorințe să fie înțelese de către adulți nu ca un moft, ci ca o obligație”³³³.

Abuzul privind înscrierea din oficiu a copiilor pentru studiul religiei a fost evidențiat și în concluziile cercetării naționale, derulate de Liga Pro Europa, cu referire la problematica educației religioase în unitățile publice de învățământ din România, dar și oficial, prin raportul „Riscuri și inechități sociale în România”, întocmit de comisia Președinției României.

Dosarul constituit în baza plângerii menționate la începutul acestui capitol a fost disjuns de Judecătoria Buzău în alte două dosare³³⁴.

În primul dosar, în care în conflict erau prevederile legii educației și cele ale legislației privind combaterea discriminării, argumentația în sensul confirmării situației

³³⁰ Am folosit numerotarea din varianta legii republicate.

³³¹ Sintagmă adăugată față de textul art. 14.2 al *Convenției privind drepturile copilului*; s.m., E.M..

³³² Mircea Miclea, psiholog și atunci ministru al Educației, Asztalos Csaba, Președinte al CNCD, Mihaela Gună, Președintă a Federației Naționale a Asociațiilor Părinților, Andrei Ștefan Anghel, cercetător român la Harvard au susținut că de studiul materiei confesionale Religie ar putea beneficia doar copiii ai căror părinți au solicitat în mod expres acest serviciu. Monica Macovei, europarlamentară, a susținut proiectul eliminării Religiei, ca disciplină confesională, din învățământul public din România.

³³³ Interviu acordat în Aurelia Alexa, „La 25 de ani de Convenție ONU privind drepturile copilului, România are încă restante în domeniu”, *Mediafax.ro*, București, 20.11.2014, textul poate fi citit aici <http://www.mediafax.ro/social/analiza-la-25-ani-de-conventie-onu-privind-drepturile-copilului-romania-are-ince-restante-in-domeniu-13602112>, accesat la 20.08.2020.

³³⁴ Dosarul 2954/200/2013, în care s-a invocat excepția de neconstituționalitate, Dosarul 10005/200/2014, care a avut ca obiect constatarea discriminării (a încălcării dreptului la egalitate în fața legii) și Dosarul 22884/200/2014 care a avut ca obiect constatarea încălcării dreptului la libertatea de conștiință și de religie.

ca discriminatorie s-a bazat pe următoarele premise: avem două categorii de copii (sau de părinți); cei din prima categorie doresc să studieze religia, cei din a doua categorie, nu; statul, prin legea educației, înscrie toți copiii, din oficiu, pentru studiul religiei, și impune celor care nu doresc studiul acestei materii să depună o cerere expresă pentru a fi scutiți; astfel, deși cei din a doua categorie nu doresc, statul, pe de o parte, îi înscrie în mod obligatoriu pentru studiul acestei materii, iar pe de altă parte le solicită să depună o cerere pentru a fi scutiți de la ceva ce nu au cerut, pe când celor care doresc să studieze religia nu le solicită nimic.

Admițând cererea, în primul dosar, Judecătoria Buzău a confirmat că „situația reprezintă o deosebire, o preferință, în defavoarea copilului și a părinților acestuia și o excludere de la exercitarea dreptului fundamental la educație, care au avut ca scop și efect restrângerea și înlăturarea recunoașterii, folosinței sau exercitării, în condiții de egalitate, a drepturilor fundamentale, la libertatea de conștiință și de religie și la viață privată, în domeniul educației publice, fapte care constituie discriminare” (Sentința 15317/29.09.2014).

Pentru a dispune astfel (pentru a distinge între cele două legi organice aflate în conflict), completul de judecată a făcut apel la principiile de drept. Aplicarea prevederilor legii educației venea în contradicție cu principiul egalității de tratament în fața legii, consacrat în instrumentele internaționale privind drepturile omului (PIDCP, *Convenția privind drepturile copilului*), în cele regionale (*Convenția europeană și Protocolul nr. 12 la Convenție*) și în *Constituția României*. Legislația privind combaterea discriminării avea deci prioritate în cauza dedusă judecării, fiind subsumată acestui principiu (transpunerea în reguli de drept a principiului respectiv).

În al doilea dosar, în care conflictul era între legea educației și legea privind libertatea de conștiință, argumentația folosită a fost similară, principiul invocat fiind cel al libertății de conștiință, consacrat în instrumentele internaționale, în cele regionale și în *Constituția României* (art. 29).

Instanța de judecată a admis cererea și în acest dosar, confirmând încălcarea dreptului fundamental la libertatea de conștiință și de religie, prin aplicarea de către pârâtă a prevederilor (stabilite acum ca) discriminatorii ale legii educației, contrar prevederilor legislației privind libertatea religioasă (Sentința din 10.11.2014). Legea privind libertatea de conștiință a avut deci prioritate în cauza dedusă judecării, fiind subsumată principiului libertății de conștiință.

Hotărârile instanței sunt în acord cu prevederile art. 2, 3, 14 și 29 ale *Convenției privind drepturile copilului*.

În dosarul aflat pe rolul Curții Constituționale Avocatul Poporului, prin *Punctul de vedere*³³⁵ exprimat a susținut că excepțiile de neconstituționalitate invocate sunt neîntemeiate. Citez din opinia exprimată în documentul transmis de Avocatul Poporului: „dacă autorul nu ar fi dorit ca fiica acestuia să asiste la ora de religie avea posibilitatea prevăzută de lege de a solicita în scris școlii respective neparticiparea la orele de religie”. Or, ceea ce nu observase reprezentantul acestei instituții este faptul că tocmai această „solicitare scrisă” făcea obiectul excepției de neconstituționalitate.

Instanța constituțională a admis excepția³³⁶, motivând că „modul în care legiuitorul a reglementat oferta educațională referitoare la disciplina Religie este de natură să afecteze libertatea de conștiință și astfel numai după exprimarea dorinței elevului major, respectiv a părinților elevului minor, de a-și însuși prin studiu preceptele specifice unui anumit cult religios, intervine obligația pozitivă a statului de a asigura cadrul necesar” (*Decizia nr. 669/2014, CCR*). Decizia CCR este în acord cu prevederile art. 2, 3, 14 și 29 ale *Convenției*.

Citez din nou din motivarea *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*:

17. Curtea constată că modul în care legiuitorul a reglementat prin art. 9 alin. (2) din Legea nr. 84/1995 și art. 18 alin. (2) din Legea nr. 1/2011 oferta educațională referitoare la disciplina Religie, este de natură să afecteze libertatea de conștiință.
19. Pe de o parte, există o obligație negativă a statului de a nu interveni în formarea sau aderarea la o convingere sau credință religioasă, iar, pe de altă parte, există obligația pozitivă potrivit căreia, în măsura în care persoana se manifestă în sensul studierii învățăturilor unui anumit cult sau credință religioasă, să creeze cadrul legislativ și instituțional necesar exercitării drepturilor prevăzute de art. 29 și art. 32 din Constituție. Însă, în niciun caz o persoană nu poate fi pusă *ab initio* în situația de a-și apăra sau proteja libertatea conștiinței, pentru că o asemenea abordare ar contraveni obligației negative a statului, care, în virtutea acestei obligații, nu poate impune studierea religiei. Așa fiind, numai după exprimarea dorinței elevului major, respectiv a părinților elevului minor, de a-și însuși prin studiu preceptele specifice unui anumit cult religios, intervine obligația pozitivă a statului de a asigura cadrul necesar menționat. În adoptarea reglementărilor sale în domeniul învățământului, legiuitorul trebuie să țină seama de faptul că art. 29

³³⁵ Înregistrat la CCR la nr. 3573/07.08.2014.

³³⁶ Prevederile constatate ca neconstituționale au fost art. 9, alin (2) din Legea 84/1995 a educației, în vigoare la data delictului care a generat plângerea adresată instanței de judecată și art. 18, alin (2), al Legii nr. 1/2011 a educației, în vigoare la data formulării plângerii (în ce privește obiectul excepției, cele două prevederi sunt similare). O voi reproduce pe ultima (pentru rigoare, voi reproduce și aliniatul (1)). Articolul 18 (1): „Planurile-cadru ale învățământului primar, gimnazial, liceal și profesional includ religia ca disciplina școlară, parte a trunchiului comun; (2) La solicitarea scrisă a elevului major, respectiv a părinților pentru elevul minor, elevul poate să nu frecventeze orele de *Religie*. În acest caz, situația școlară se încheie fără disciplina *Religie*”.

din Constituție garantează dreptul la învățământul religios și nu obligația de a frecventa cursuri de religie. Sub acest aspect, manifestarea liberă a opțiunilor implică în mod necesar inițiativa proprie a persoanei în sensul frecventării disciplinei Religie, iar nu consimțirea tacită sau refuzul expres. Exprimarea unei opinii din perspectiva prevederilor constituționale referitoare la libertatea conștiinței și a religiei aplicabile în domeniul învățământului religios trebuie să aibă întotdeauna un sens pozitiv (persoana alege să studieze religia), iar nu un sens negativ (persoana alege să nu studieze religia), întrucât în cea de-a doua ipoteză persoana este prezumată ca manifestând deja opțiunea de a studia, fiind nevoită să acționeze ulterior pentru excluderea sa din grupul de studiu. Or, o atare reglementare nu reprezintă altceva decât o constrângere a persoanei în manifestarea unei opțiuni, ceea ce *de plano*, contravine libertății conștiinței consacrată de Constituție.

Par. 22 Pentru a fi deplin respectată libertatea de conștiință și religie, care implică libertatea de a aparține sau nu vreunei religii, consacrate de art. 29 din Constituție, legiuitorul este ținut de o obligație de neutralitate și imparțialitate. Această obligație este realizată în situația în care statul veghează la respectarea acestor libertăți, consacrand posibilitatea părinților, respectiv posibilitatea elevilor majori, de a solicita participarea la orele de religie.

După publicarea *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*, Judecătoria Buzău a admis cererea și în primul dosar (Sentința din 09.03.2015).

Toate cele trei hotărâri ale Judecătoriei Buzău au devenit irevocabile prin neexercitarea căii de atac a recursului.

III.1.5. Concluzii la Capitolul întâi

În jurisprudența sa³³⁷, Curtea Europeană a Drepturilor Omului „a elaborat principiul cântăririi intereselor, care presupune existența unui echilibru echitabil și proporțional între interesele concurente ale copiilor, ale celor doi părinți și ale ordinii publice, în marja de apreciere acordată statelor; interesul superior al copilului trebuie să fie avut în vedere în mod principal, acesta putând prevala în raport de cel al părintelui, în circumstanțele specifice cauzei”³³⁸.

În România, introducerea studiului religiei, ca educație școlară, nu a fost reglementată ca urmare a solicitării copiilor sau părinților în exercitarea drepturilor acestora la libertatea de conștiință și de religie. Biserica, în special Biserica Ortodoxă Română, direct, sau prin reprezentanți ai acesteia angajați în autoritățile publice centrale, a reușit să determine Ministerul Educației, sau Parlamentul, să emită ori să adopte acte administrative sau normative în folosul Bisericii și (în cele mai multe cazuri) în

³³⁷ A se vedea cauza *E.P. vs. Italy* (16.11.1999), sau cauza *Maumousseau and Washington vs. Franța* (06.12.2007); a se vedea și supra, nota 6.

³³⁸ *Maumousseau and Washington vs. France*, (06.12.2007, Application no.39388/05, par. 62), *E.P. vs. Italy*, (16.11.1999, Application no. 31127/96, par. 62).

detrimentul interesului superior al copilului, contrar prevederilor *Convenției ONU privind drepturile copilului*. Interesul care a contat pentru ME a fost cel al Bisericii, în dauna drepturilor copiilor.

Cum Parlamentul României și (în special) Ministerul Educației au reglementat introducerea acestei discipline și metodologia de organizare și de predare a acesteia în folosul BOR (la solicitările acesteia din urmă), rolul principal în respectarea drepturilor copiilor și ale părinților acestora la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare l-a avut societatea civilă. Demersurile inițiate și derulate de organizațiile neguvernamentale, adesea implicând și instanțele de judecată, sau Curtea Constituțională, au determinat ME să schimbe sau să aplice reglementările administrative sau legale, în acord cu principiile stabilite în instrumentele internaționale privind drepturile copilului și cu prevederile *Constituției României*.

Pe de o parte, la propunerea BOR, autoritățile publice centrale (Parlamentul și Ministerul Educației) au reglementat introducerea și predarea disciplinei Religie în funcție de solicitările BOR, în interesul acesteia. Pe de altă parte, instanțele de judecată și CCR au hotărât că reglementările sunt nelegale, respectiv neconstituționale. Actele administrative și normative și deciziile CCR, cu privire la înscrierea copiilor pentru studiul Religiei, au avut ca subiect de drept părinții copiilor. În demersurile lor, organizațiile neguvernamentale au invocat drepturile copiilor și interesul superior al acestora. Judecătoria Buzău, în cele 3 hotărâri ale sale, a avut în vedere și acest subiect de drept.

În capitolul al doilea voi analiza reacția Ministerului Educației în urma hotărârilor instanțelor de judecată și ale CCR.

III.2. Înscrierea copiilor pentru studiul Religiei. Adoptarea și aplicarea Deciziei nr. 669/2014 a Curții Constituționale

Introducere

Acest capitol - structurat în două subsecțiuni, în funcție de perioadele urmărite - investighează influența unor actori sociali asupra procesului de aplicare a *Deciziei nr. 669/2014 a CCR* care a schimbat metodologia de înscriere a elevilor pentru studiul religiei în sistemul public de învățământ din România.

Prima parte acoperă perioada noiembrie 2014 (când a fost adoptată Decizia CCR) – martie 2015 (când s-a încheiat perioada, acordată de Ministerul Educației, de depunere a cererilor pentru studiul Religiei urmând dispozițiile din decizia CCR). În această perioadă BOR, ministrul Educației și unii funcționari din ME, au pregătit *terenul* pentru bătălia pe care o anticipase. Este perioada în care BOR a înființat Asociația Părinți pentru Ora de Religie, iar ministrul Educației a amânat, contrar prevederilor Constituției României, aplicarea *Deciziei nr. 669/2014* - ale cărei dispoziții erau general obligatorii de la data publicării în M.Of.R. - până când APOR, cu sprijinul BOR a reușit să înființeze filiale în toate județele României.

În partea a doua voi prezenta acțiunile cultelor religioase, ale organizațiilor neguvernamentale și ale instituțiilor/autorităților publice din domeniul educației după expirarea primei perioade acordate de ME pentru înscrierea elevilor care doresc să studieze Religia: de o parte sunt organizațiile neguvernamentale care promovează drepturile copiilor la libertatea de conștiință și de religie și la tratament egal în fața legii, de cealaltă parte sunt Biserica Ortodoxă Română, APOR, alte organizații fundamentalist religioase, Ministerul Educației și inspectoratele școlare, care susțin interesul BOR în detrimentul interesului superior al copiilor și în dauna drepturilor acestora.

III.2.1. Primul subcapitol. Decizia nr. 669/2014 a CCR și piedicile întâmpinate în aplicarea acesteia

Recunoscând violarea drepturilor copiilor și ale părinților acestora la libertatea de conștiință și de religie și la egalitate în fața legii, prin *Decizia nr. 669/2014*, CCR a admis excepția cu care a fost sesizată, a decis că prevederile legale privind înscrierea din oficiu a copiilor pentru studiul religiei sunt neconstituționale și a dispus ca metodologia de

înscrisoare să prevadă formula *opting in* și nu *opting out* - cum fusese legiferat, timp de 10 ani, prin cele două legi ale educației supuse judecății și controlului constituțional.

În mod repetat, mai multe organizații neguvernamentale au sesizat public faptul că metodologia anterioară contribuia la îndoctrinarea religioasă din învățământul public, contrar cerințelor principiilor de drept, încălcând prevederile art. 2, 3, 14, 28 și 29 ale *Convenției privind drepturile copilului*, ale art. 9 și 14 ale *Convenției europene*, ale art. 2 din *Protocolul adițional* și ale art. 1 din *Protocolul nr. 12 la Convenția europeană*, ale art. 1, 4, 16 și 29 din *Constituția României*, ale legislației naționale privind combaterea discriminării, educația și libertatea de conștiință și acordarea la *Principiile de la Toledo*³³⁹.

Până în anul 2014, când au fost emise hotărârile instanței de judecată și decizia CCR, Ministerul Educației a răspuns solicitărilor BOR, în interesul acestei organizații și în dauna drepturilor copiilor (adoptând anumite măsuri, cum ar fi introducerea Religiei în școlile publice fără prevederi legale în acest sens, schimbarea statutului disciplinei, contrar prevederilor legale, din facultativă în opțională, titularizarea persoanelor care predau disciplina Religie, notarea copiilor și luarea în calculul mediei generale a mediei obținute la disciplina Religie, sau neîndeplinind anumite obligații legale precum interzicerea oficierei slujbelor religioase în școlile publice, sau obligația de a informa copiii și părinții, cu privire la statutul Religiei de materie școlară facultativă).

Decizia nr. 669/2014 a CCR a fost prima hotărâre care - până la modificarea legii educației de către Parlament sau Guvern pentru a fi acord cu cerințele deciziei CCR - impunea³⁴⁰ unele acțiuni administrative în sarcina Ministerului Educației, cu referire la dreptul copilului la libertatea de religie și conștiință³⁴¹. De la data publicării *Deciziei nr. 669/2014 a CCR* în M.Of.R., Ministerul Educației avea obligația să reglementeze procedura de înscriere pentru studiul Religiei.

³³⁹ „Toledo Guiding Principles on teaching about religions and beliefs in public schools”, 2007 - <http://www.osce.org/odihr/29154?download=true> (accesat la 10.11.2020).

³⁴⁰ În conformitate cu prevederile art. 147 din *Constituția României*, dispozițiile din deciziile CCR sunt general obligatorii de la data publicării în M.Of.R..

³⁴¹ În fapt, prima hotărâre care a impus Ministerului Educației luarea unor măsuri administrative pentru respectarea drepturilor copiilor la libertatea de conștiință și de religie a fost *Hotărârea 323/2006* prin care Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării a decis că afișarea simbolurilor religioase în unitățile publice de învățământ reprezintă un act de discriminare față de copiii crescuți în familii fără apartenență religioasă, sau aparținând unei alte religii decât cea căreia îi aparțin simbolurile afișate. Diferența juridică între cele două hotărâri este dată de natura obligației din dispozițiile acestora cu privire la acțiunile ce trebuie întreprinse de ME. Hotărârea CNCD obliga indirect ME să dispună înlăturarea simbolurilor religioase din unitățile publice de învățământ, pe când dispozițiile deciziei CCR sunt general obligatorii (în plus, împotriva deciziilor CCR nu există cale de atac, pe când hotărârile CNCD pot fi contestate pe calea contenciosului administrativ – ceea ce, în cazul menționat, s-a și întâmplat).

III.2.1.1. Biserica Ortodoxă Română: prima mobilizare în urma pronunțării Deciziei nr. 669

Ca urmare a presiunii continue și sistematice exercitate de BOR împreună cu organizațiile pe care le mobilizează și a conivenței funcționarilor din autoritățile și instituțiile publice cu atribuții în domeniul educației, Ministerul Educației a întâmpinat dificultăți în aplicarea *Deciziei nr. 669/2014 a CCR* și a reglementărilor care au transpus dispozițiile acestei decizii în acte administrative sau normative.

BOR a reacționat imediat după pronunțarea deciziei CCR. Prin comunicatul de presă, care a calificat decizia ca „discriminatorie și umilitoare pentru ora de religie”, a anunțat că „nu se lasă intimidată și descurajată, ci va intensifica atenția și acțiunea pe diferite planuri”. Unele pasaje ale comunicatului anunțau activismul BOR: „Este evident că se încearcă descurajarea participării elevilor la ora de religie (...) asigurăm pe părinții credincioși care doresc o educație creștină a copiilor că vor avea în Biserică un aliat fidel în apărarea și promovarea valorilor eterne ale credinței creștine ortodoxe, proprii poporului român, profund religios, prețuind dorința lor de a nu reduce educația copiilor la orizonturi limitate și efemere”³⁴².

O adresă oficială a fost transmisă de BOR Curții Constituționale. Adresa, deși înregistrată la CCR și aflată în dosarul cauzei, nu este menționată de instanța de contencios constituțional în *Decizia nr. 669/2014*, însă CCR a dat curs solicitării BOR. Redau, în continuare, faptele.

După pronunțarea *Deciziei nr. 669/2014* și înainte de motivarea și publicarea acesteia în M.Of.R., Patriarhia BOR a transmis Curții Constituționale un *Punct de vedere*³⁴³ pentru „a supune atenției o serie de aspecte de fapt și de drept necesar să fie cunoscute, pentru a se evita exagerări sau favorizarea unor ideologii fără legătură cu realitățile românești și ale majorității statelor europene”. În adresă este exprimat și scopul, de a fi menținută apartenența Religiei în trunchiul comun al disciplinelor,³⁴⁴ (în cauza

³⁴² A se vedea: Catiușa Ivanov, „Patriarhia Română consideră decizia Curții Constituționale privind orele de religie drept discriminatorie și umilitoare” <http://www.hotnews.ro> (accesat la 11.11.2020).

³⁴³ Nr. 52/12.01.2015, înregistrat la CCR la nr. 135.

³⁴⁴ Citez, din nou, din adresa BOR: „În România ora de Religie este disciplină obligatorie ca parte integrantă a trunchiului comun (are rubrica proprie în catalog) (...) ora de Religie, ca disciplină componentă a trunchiului comun, nu încalcă drepturile omului”.

soluționată prin *Decizia nr. 669/2014* prevederile care așezau Religia în trunchiul comun nu au făcut obiectul excepției de neconstituționalitate, însă BOR a dorit să se asigure că acest statut privilegiat al disciplinei Religie nu va fi afectat). Citez din *Nota BOR*: „Absența sau descurajarea orei de Religie în școlile publice împiedică educația adecvată a elevului român, crescut în mijlocul unui popor eminentemente religios și îl privează de pregătirea necesară pentru a dialoga cu alte culte. Sperăm (...) în redactarea unei motivări care să reflecte tradiția românească în domeniul învățământului religios și să nu creeze tensiuni artificiale în cooperarea dintre Statul Român și cultele recunoscute”³⁴⁵.

Punctul de vedere transmis de BOR Curții Constituționale după pronunțare pentru a influența motivarea și dispozitivul deciziei și-a atins scopul. Excepția de neconstituționalitate ridicată în fața instanței de judecată - atât în cererea de investire a instanței de fond, cât și în concluziile scrise - și invocată în fața Curții Constituționale era cu referire explicită doar la prevederile art. 9, alin (2) din *Legea nr. 84/1995*, respectiv ale art. 18, alin (2) din *Legea nr. 1/2011*. Prevederile criticate reglementau obligativitatea părinților/elevilor majori de a depune o cerere pentru a renunța la studiul Religiei, după ce înscrierea pentru această materie se făcea din oficiu. În afară de excepția ridicată, prin *Decizia nr. 669/2014*, CCR a respins o excepție care nu a fost invocată făcând referire la respingerea acesteia atât în dispozitiv cât și în motivare³⁴⁶ și anume neconstituționalitatea prevederilor art. 9, alin (1) din *Legea nr. 84/1995*, respectiv ale art. 18, alin (1) din *Legea nr. 1/2011*, care reglementau includerea Religiei în trunchiul comun (al disciplinelor obligatorii), dând astfel curs solicitării BOR care nu numai că nu a fost parte în proces, dar a transmis *punctul de vedere* după dezbateră cauzei în ședință publică, după deliberări și după pronunțare³⁴⁷.

Soluționarea nelegală a acestei solicitări a BOR vine după ce, în anul 2012, Curtea Constituțională a organizat aniversarea a 20 de ani de la înființare, la Palatul Patriarhiei

³⁴⁵ Anticiparea unor „tensiuni între Statul Român și cultele recunoscute” s-a dovedit doar un fel de amenințare a BOR, căci celelalte culte recunoscute, în dezbateră publică din Comisia de Învățământ și Drepturile Omului a Camerei Deputaților, care a precedat schimbarea Legii educației pentru a o pune în acord cu *Decizia nr. 669/2014 a CCR*, nu au susținut propunerea BOR ca cererea de înscriere pentru studiul religiei să fie valabilă pentru perioade de timp mai mari de un an (BOR a avut două propuneri: cererea să fie valabilă pe durata unui ciclu de învățământ, respectiv pe toată perioada de școlarizare – niciuna din cele 6 comisii ale celor două Camere ale Parlamentului nu au aprobat solicitarea BOR). Mai mult, reprezentanții unora dintre cultele recunoscute au susținut că educația religioasă trebuie făcută la biserică și în familie, nu la școală; a se vedea și infra.

³⁴⁶ *Decizia nr. 669/2014 a CCR*, par. 11, 14-16.

³⁴⁷ În plus, condiție obligatorie, excepțiile de neconstituționalitate se invocă în timpul procesului aflat pe rolul instanțelor judecătorești și nu direct în fața Curții Constituționale.

BOR. La eveniment, Patriarhul BOR a acordat Ordinul religios "Sfinții Împărați Constantin și Elena" al Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Române judecătorilor CCR „ca semn de prețuire și apreciere a activităților prezente și ca semn de încurajare pentru activitățile viitoare”.

De asemenea, *Adunarea solemnă, dedicată împlinirii a 150 de ani de la adoptarea Constituției din 1866 și a 25 de ani de la adoptarea Constituției din 1991*, a fost organizată la Palatul Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Române, sub patronajul Parlamentului României, al Curții Constituționale a României și al Academiei Române (în data de 25.11.2016).

Imediat după pronunțarea CCR, Cancelaria Sfântului Sinod al BOR și Sectorul Teologic Educațional al Administrației Patriarhale au stabilit înființarea Asociației Părinți pentru Ora de Religie (APOR), la Centrul *Iustin Patriarhul* din București, care să controleze aplicarea deciziei CCR³⁴⁸. Statutul asociației a fost elaborat, cu binecuvântarea Patriarhului BOR, de Cancelaria Sfântului Sinod al BOR și de Sectorul teologic educațional al Administrației Patriarhale. S-a hotărât înființarea de filiale județene în toată țara și la nivelul unităților de învățământ, ce urmau să fie binecuvântate de Patriarh (presupun ca ai vrut sa spui). Sinodul BOR a hotărât ca APOR să prezinte două rapoarte de activitate anuale și un raport financiar și să urmeze obligațiile din *Statutul pentru organizarea și funcționarea BOR*³⁴⁹.

Deși documentele statutare o subordonau BOR, APOR a fost prezentată drept „o inițiativă civică independentă a părinților doritori ca fetele și băieții lor să fie înscriși la ora de Religie”. În demersurile și dezbaterile privind aplicarea *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*, reprezentanții APOR și ai BOR au fost promovați ca două entități independente.

III.2.1.2. Atitudinea Ministerului Educației după pronunțarea Deciziei nr. 669/2014: neglijarea drepturilor copiilor și a interesului superior al acestora

În ziua în care a pronunțat *Decizia nr. 669/2014*, CCR a anunțat pe site-ul propriu, prin postarea unui extras din decizie, că a admis excepția de neconstituționalitate și că,

³⁴⁸ Cancelaria a depus toate diligențele pentru înființarea asociației. Grupul de inițiativă s-a întrunit, în 09.12.2014, la Mănăstirea Antim.

³⁴⁹ Cancelaria Sfântului Sinod al BOR, adresa 12.471/22.12.2014 (***) „Noi reglementări în înscrierea la ora de *Religie*. Decizii, comunicate, luări de poziție”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, vol., nr. 1, 2015, pp. 108-109).

astfel, participarea la ora de Religie se poate face doar dacă se depune o cerere scrisă în acest sens.

Intenția CCR de a posta anunțul în ziua pronunțării (contrară practicii) a fost de a veni în sprijinul Ministerului Educației astfel încât această autoritate să poată organiza, administrativ, procedura de înscriere, până la publicarea deciziei în M.Of.R., pentru a evita aglomerarea activității registrarilor și confuzia legislativă care s-a creat după publicarea deciziei. Ministerul Educației, în schimb, nu numai că nu a dispus luarea măsurilor necesare implementării deciziei CCR, dar a încercat să amâne cât mai mult punerea în aplicare a acesteia (chiar și după publicare, dată de la care punerea în aplicare era obligatorie). În intervalul dintre data pronunțării și data publicării deciziei, ME și inspectoratele școlare nu au informat școlile că ora de Religie poate fi urmată doar dacă se vor depune cereri în acest sens.

În paralel, spre deosebire de celelalte culte religioase, BOR nu și-a anunțat membrii care predau religia în școli că materia nu mai poate fi predată decât elevilor pentru care vor fi depuse cereri, cum nu a solicitat nici școlilor să asigure condițiile necesare înscrierii elevilor. Din contră, la ședința din 16/17.12.2014 au decis „să informeze profesorii de Religie și părinții că până la adoptarea de către Parlamentul României a unei noi forme a legii educației statutul consacrat al orei de Religie rămâne nemodificat”³⁵⁰. Aceasta era, de fapt, o dezinformare, căci, odată declarate neconstituționale, prevederile legii erau suspendate de drept, până la modificarea legii, astfel încât noile prevederi legale să fie în acord cu legea fundamentală (art. 147 din Constituție).

Nici după publicarea deciziei CCR în M.Of.R. Ministerul Educației nu și-a îndeplinit obligațiile legale, lăsând timp APOR să își înființeze filiale în toate județele. Ca urmare a refuzului ministrului Educației de a pune în aplicare decizia CCR, Religia a fost predată, în continuare, nelegal pentru o perioadă de timp, contrar prevederilor art. 2, 3 și 14 ale *Convenției*, contrar dispozițiilor *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*, direct aplicabile, în situația dată.

Imediat după publicarea deciziei în M.Of.R., ministrul Educației a transmis (prin mass-media³⁵¹) că nu va dispune punerea în aplicare a dispozițiilor acesteia – contrar

³⁵⁰ A se vedea Daniel Vla, „Hotărâri ale Sinodului BOR privind suținerea orei de Religie și suținerea unei alternative la Cardul Național de Sănătate”, 17.12.2014, <https://danielvla.wordpress.com> (accesat în 02.02.2020).

³⁵¹ A se vedea, printre altele, Raluca Pantazi, „Ce se întâmplă cu ora de Religie în școală: Care este poziția Ministerului Educației, cum arată decizia Curții Constituționale și ce spune

prevederilor *Constituției* citate supra – decât după începerea anului școlar următor. Afirmările ministrului Educației, care îndemnau și directorii de școli să aplice, în continuare, prevederile declarate neconstituționale ale legii educației, coincideau cu poziția Sinodului și a Patriarhului BOR.

Cum, după publicarea deciziei în M.Of.R., până la modificarea legii educației, trebuia găsită o soluție astfel încât, în lipsa unei reglementări privind înscrierea, copiii să poată studia, dacă doresc, disciplina Religie, în conformitate cu prevederile *Constituției României*, în data de 28.01.2015, o organizație neguvernamentală³⁵² a solicitat ME să pună în aplicare dispozițiile obligatorii ale deciziei CCR. Nici de această dată ministrul Educației nu a dispus intrarea în legalitate și nici nu a răspuns petiției. Toate cele 42 de inspectorate școlare au fost sesizate prin petiții similare și li s-a solicitat să transmită tuturor unităților publice de învățământ că au obligația legală să informeze părinții și elevii cu privire la procedura de înscriere pentru studiul Religiei.

Petiții similare au fost adresate cultelor recunoscute, cărora li s-a solicitat să transmită cadrelor didactice care predau Religia în școlile publice³⁵³ să respecte dispozițiile obligatorii ale deciziei CCR³⁵⁴.

III.2.1.3. Modificarea legii educației ca urmare a Deciziei nr. 669 a CCR: dezbateră asupra proiectului de lege

În cadrul procedurii de modificare a *Legii educației*, pentru a fi pusă în acord cu dispozițiile *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*, Comisia pentru Învățământ, Știință, Tineret și Sport a Camerei Deputaților a organizat dezbateră „Predarea religiei în școală”³⁵⁵.

Dezbateră a împărțit participanții în două tabere: de o parte, reprezentanții BOR,

profesorul de la care a plecat plângerea”, 26.01.2015, <http://www.hotnews.ro> și Teodor Istrate, „Ministrul Educației: Decizia CCR va produce efecte din septembrie 2015”, 26.01.2015, <http://www.mediafax.ro> (accesate la 26.01.2020).

³⁵² Asociația Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință.

³⁵³ „În activitatea lor, cultele religioase au obligația să respecte Constituția și legile țării și să nu aducă atingere ordinii publice, precum și drepturilor și libertăților fundamentale ale omului” (art. 5 din *Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor*); or, cadrele didactice care predau Religia în școlile publice sunt numite cu acordul (și *binecuvântarea*) cultului pe care îl reprezintă.

³⁵⁴ Prin act guvernamental se „poate retrage calitatea de cult recunoscut atunci când, prin activitatea sa, cultul aduce atingere grave ordinii publice ori drepturilor și libertăților fundamentale ale omului” (art. 21 din *Legea nr. 489/2006*).

³⁵⁵ Deși discuțiile nu au avut ca obiect „predarea disciplinei Religie”, ci reglementarea înscrierii elevilor pentru studiul religiei, numele dezbaterii a fost un argument pentru a invita reprezentanții cultelor religioase recunoscute din România.

ai organizațiilor fundamentalist religioase³⁵⁶ și unii dintre demnitari sau înalți funcționari publici (secretarul de stat din Ministerul Culturii, sub-secretara de stat din Ministerul Educației, consilierul pe probleme de religie al ministrului Educației³⁵⁷), de cealaltă parte, reprezentanții celorlalte culte recunoscute și reprezentanții organizațiilor neguvernamentale care au inițiat și susținut demersul prin care s-a obținut decizia CCR.

Participanții din prima categorie au susținut propunerea BOR, ca legea educației să prevadă înscrierea pentru studiul religiei o singură dată, valabilă pentru toată perioada de școlarizare, iar retragerea să fie acceptată doar în urma unei cereri scrise depuse la registratura unității de învățământ, la începutul anului școlar. Susținerea acestora declina intenția de a prezuma un angajament al părinților și copiilor pe termen lung de participare (iar posibilitatea retragerii doar la început de an școlar schimba statutul disciplinei Religie din facultativă în opțională, contrar prevederilor constituționale, așa cum acestea au fost interpretate de CCR în toate cele 3 decizii care au vizat educația religioasă în școlile publice - *Deciziile 72/1995, 306/2012 și 669/2014*). Or, decizia CCR afirma că o astfel de reglementare reprezintă o formă de presiune inacceptabilă în cazul *Religiei*³⁵⁸.

Demnitarii și înalții funcționari publici invitați la dezbateri au susținut poziția BOR, contrară legii. Citez din intervenția secretarului de stat în Ministerul Culturii: „poporul român aparține creștinătății, ortodoxiei”; „numai Parlamentul poate schimba legea, dacă este necesar”; „toate cultele religioase trebuie respectate”.

Conform legii, în atribuțiile date de funcția de autoritate, reprezentanții ME trebuiau să urmărească prevalența interesului superior al copilului³⁵⁹. Aceștia au susținut

³⁵⁶ Unele dintre organizațiile religioase prezente la dezbateri fuseseră primite fără a fi trecute pe lista invitațiilor (deși filtrele pentru intrarea în sediul Camerei Deputaților respectă reguli foarte stricte, conform cărora nu se poate intra decât pe baza unei invitații care trebuie să fie transmisă serviciului care asigură securitatea autorității centrale).

³⁵⁷ Poziția ME ar fi trebuit să fie susținută de un funcționar cu competențe și atribuții în domeniul juridic. Făcând dese confuzii de terminologie juridică, sub-secretara de stat a declarat, printre altele, că „disciplina *Religie* este opțională, că decizia CCR nu poate fi aplicată retroactiv; anul școlar este în curs, și astfel decizia se va aplica începând cu anul școlar următor; susținerile autorului excepției au fost aprobate de *Curte* doar în procent de 20 %” (afirmație falsă, dar și redundantă în cadrul discuțiilor).

³⁵⁸ Adoptarea unor prevederi legale în sensul propunerii BOR ar fi intrat în conflict cu dispozițiile din decizia CCR (care erau pronunțate în acord cu prevederi internaționale și constituționale). Modificarea unei legi după ce parte din prevederile acesteia au fost declarate contrare *Constituției* se poate face doar prin punerea în acord a noilor prevederi cu dispozițiile din decizia CCR (art. 147 al *Constituției României*).

³⁵⁹ Articolul 3 al *Convenției privind drepturile copilului*, a cărei prevedere este transpusă în legislația națională prin prevederile art. 2 din *Legea 272/2004* privind drepturile copilului: „principiul interesului superior al copilului va prevala în toate demersurile și deciziile care privesc copiii, întreprinse de autoritățile publice și de organismele private autorizate”.

totuși propunerea BOR. Reprezentanții ministerului nu aveau studii juridice. Consilierul pe probleme de religie a urmat Teologia ortodoxă și ocupa funcția de vicepreședinte al Asociației Părinți pentru Ora de Religie. Situația de fapt proba un conflict de interese care punea ocuparea simultană a celor două funcții în incompatibilitate.

Ministrul Educației a afirmat, în declarația pentru mass-media, preluând și asumându-și propunerea BOR, că „înscrierea copiilor pentru ora de *Religie* trebuie să se facă pentru un întreg ciclu școlar de 4 ani, pe un formular tip, urmând ca elevii care doresc să renunțe la studierea acestei discipline să nu o poată face decât la începutul anului școlar”³⁶⁰.

Subsecretara de stat din ME susținea, la rândul ei, inițiativele APOR și era adesea invitată la acțiunile inițiate de organizația religioasă; declarațiile din mass-media, oficiale și neoficiale³⁶¹, confirmă apropierea. Demersurile organizațiilor neguvernamentale în apărarea și promovarea drepturilor elevilor la educație, la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare s-au lovit de răspunsurile acesteia, contrare interesului superior al copilului și prevederilor legale³⁶². În timpul dezbaterii din Camera Deputaților intervențiile sale, care susțineau propunerile BOR, au contestat, încă o dată, principiile menite să protejeze drepturile copiilor, pe care, de drept și de fapt, ar fi trebuit să le apere.

Propunerea BOR, care urmărea interesul propriu în detrimentul interesului superior al copiilor, nu a primit susținerea celorlalte culte, care, ca și organizațiile neguvernamentale prezente, au solicitat ca înscrierea să se facă pentru fiecare an școlar. Uniunea Comunităților Creștine Baptiste, prin reprezentantul prezent la dezbateri, a declarat poziția statutară proprie: „cel mai bun loc pentru învățământul religios este în familie și apoi în biserică. Însă, date fiind prevederile legale care reglementează predarea acestei materii confesionale în școli, înscrierea ar trebui să se facă anual”. Reprezentantul Uniunii Bisericilor Creștine după Evanghelie a reiterat principiile din petiția depusă la Camera Deputaților: „înscrierea la ora de *Religie* să se facă la sfârșitul anului școlar, pentru anul școlar următor, nu o dată la 4 ani”; „ora de *Religie* să fie la începutul sau la sfârșitul programului școlar”; „legislația privind ora de *Religie* și normele de aplicare să

³⁶⁰ A se vedea: http://www.b365.ro/campeanu-pentru-participarea-la-ora-de-religie-ar-putea-fi-facuta-o-cerere-pe-ciclu-de-invatamant_225030.html, 13.02.2015, sau Doina Mătiș, „Cîmpeanu: Sunt 1.809.000 de cereri de înscriere la ora de religie la nivelul orei 12,00, 77% baza de raportare” <http://www.agerpres.ro>, 05.03.2015 (accesat 27.08. 2020).

³⁶¹ A se vedea nota 14, dar și <http://www.oradereligie.ro/01-octombrie-cerere-depusa-de-apor-la-inspectoratul-scolar-al-municipiului-bucuresti/> (accesat 26.01.2020).

³⁶² În calitate de director general al Direcției Învățământ Preuniversitar din cadrul M. E..

fie intens mediatizate de Minister și inspectoratele școlare”; „organizarea de evenimente cu caracter religios specific unei anumite confesiuni, la începutul anului școlar, sau cu alte ocazii, să fie strict reglementată de către Ministerul Educației”³⁶³.

Organizațiile neguvernamentale prezente la ședință au susținut respectarea prevederilor internaționale, constituționale, ale legislației naționale privind drepturile copilului și a dispozițiilor *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*. Totodată, au anunțat că au solicitat Primului ministru demiterea ministrului Educației și a subsecretarei de stat pentru declarațiile prin care incită la nerespectarea legii, că vor depune un denunț penal împotriva acestora și au reafirmat intenția de a iniția, conform prevederilor legale, procedura de retragere a calității de „cult recunoscut” pentru cultele religioase ale căror cadre didactice continuă să predea *Religia*, contrar dispozițiilor obligatorii ale *Deciziei nr. 669/2014 a CCR* și care astfel încalcă prevederile Constituției, ale legii cultelor și aduc atingere drepturilor și libertăților fundamentale ale copiilor și ale părinților acestora.

Opoziția față de refuzul Ministerului Educației de a respecta drepturile copiilor a fost susținută și oficial. Deputatul Cornel George Comșa³⁶⁴ a adresat ministrului Educației o interpelare asupra acțiunilor nelegale ale consilierului pe probleme de religie, membru, în același timp, al APOR. Interpelarea, numită „Suspiciuni de abuz în relația cu elevii în cazul consilierului ministrului Educației”, viza „susținerea, de către consilierul ministrului Educației, a poziției BOR cu privire la decizia CCR care privește ora de *religie*”³⁶⁵.

³⁶³ Principii pentru respectarea cărora organizațiile neguvernamentale care militau pentru drepturile omului în general, ale copiilor în special, au inițiat numeroase demersuri de-a lungul anilor. Interdicția de a organiza servicii cu caracter religios era (și este) reglementată, dar majoritatea școlilor publice ignoră prevederile legale imperative. Conform art. 4 din *ROFUIP*, aprobat prin *Ordinul Ministrului Educației nr. 5115/2014*, „unitățile de învățământ se organizează și funcționează independent de orice ingerințe religioase, în incinta acestora fiind interzise organizarea și desfășurarea activităților de prozelitism religios”, articol care pune în aplicare prevederile art. 7 din *Legea educației, nr. 1/2011*. *Principiile* invocate de Uniunea Bisericilor Creștine după Evanghelie sunt identice cu (cel puțin o parte din) solicitările organizațiilor neguvernamentale care militează pentru respectarea drepturilor copiilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie și la tratament egal în fața legii.

³⁶⁴ „Interpelarea constă într-o cerere adresată Guvernului de unul sau mai mulți deputați, prin care se solicită explicații asupra politicii Guvernului în probleme importante ale activității sale interne sau externe” (art. 173 din Regulamentul Camerei Deputaților).

³⁶⁵ *Interpelarea 6153A/17.02.2015*. Interpelarea a vizat și alte acțiuni ale consilierului, reclamate de copii, care priveau implicarea în procesul electoral al Consiliului Național al Elevilor, limitarea dreptului unor elevi de a-și exprima liber opiniile pe teme de interes în cadrul organizației reprezentative a elevilor, boicotarea dezbaterii din Comisia de învățământ a Camerei Deputaților, în care s-a discutat un proiect de modificare a unor prevederi ale legii educației (prin care se propunea ca elevii să poată propune un elev ca membru în Consiliul de administrație al liceelor) - proiect de lege nr. Pl-x nr 574/2014/Camera Deputaților.

Mai multe organizații neguvernamentale³⁶⁶ au solicitat ministrului Educației demiterea consilierului pe probleme de religie, invocând conflictul de interese determinat de ocuparea simultană a celor două funcții – funcționar public cu influență în deciziile ME și vice-președinte al APOR³⁶⁷. Citez: „Este inacceptabil ca ministrul Educației să păstreze în calitate de consilier o persoană cu o dovedită agendă proprie și care încearcă să impună viziunea unui ONG fundamentalist religios asupra întregului sistem de educație”³⁶⁸.

Ministrul Educației nu a răspuns nici la această sesizare, însă, presat de prevederile legale a căror încălcare se sancționează penal, consilierul ministrului Educației a demisionat din funcția de vicepreședinte al organizației religioase. Conflictul de interese nu a fost sancționat³⁶⁹.

Pledând pentru interesul superior al copiilor, dat fiind că regulile introduse de Parlament pentru organizarea educației religioase trebuie să fie compatibile cu drepturile copiilor și ale persoanelor, organizațiile neguvernamentale participante la dezbateri au solicitat respingerea propunerilor BOR, prin care se urmărea interesul Bisericii³⁷⁰.

³⁶⁶ Printre acestea se află Asociația Elevilor din Constanța, Asociația Elevilor din Bacău, Asociația Elevilor din Alba, Academia Tinerilor, Grupul Român pentru Apărarea Drepturilor Omului, Asociația Mame pentru Mame, ActiveWatch, Asociația pentru Apărarea Drepturilor Omului în România – Comitetul Helsinki, Asociația Secular-Umanistă din România, Centrul FILIA, Asociația Umanistă Română, Societatea de Educație Contraceptivă și Sexuală, Centrul Parteneriat pentru Egalitate, Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice; a se vedea și: Asociația pentru Apărarea Drepturilor Omului în România, Comitetul Helsinki, „Cerem demiterea lui Romeo-Nicu Moșoiu, consilier al Ministrului Educației”, <http://apador.org>, 12.06.2015.

³⁶⁷ <http://www.apador.org/cerem-demiterea-lui-romeo-nicu-mosoiu-consilier-al-ministrului-educatiei-nationale/> (accesat 25.01.2020).

³⁶⁸ Solicitarea a fost generată de inițiativa APOR și a altor organizații religioase prin care „se încerca adoptarea de către ME a unor politici bazate pe o ideologie fundamentalist religioasă în detrimentul evidenței științifice, prin care încerca să blocheze introducerea educației pentru sănătate în școli”. Dubla calitate a consilierului îl puna în conflict de interese și cu referire la chestiunea înregistrării copiilor pentru studiul religiei în școlile publice.

³⁶⁹ Agenția Națională Pentru Integritate a înregistrat o plângere împotriva funcționarului ca urmare a unui alt conflict din perioada 2010-2013 (când a fost consilier al ministrului Educației, consilier în Autoritatea Națională de Sport și Tineret, și implicat în afaceri și proiecte externe ministerului: administrator în societățile „Zip Travel România S.R.L” și „Zip Travel Internațional”, director în proiectul „Construcția instituției `lucrătorul de tineret` pentru integrarea tinerilor în societate” (în care a fost angajată și soția sa), angajat al asociației Euro 26 România – beneficiară a proiectului „Centre start-up pentru tineri”. Împotriva consilierului s-a reclamat și că s-a folosit de calitatea de consilier al ministrului Educației în relația cu Consiliul Național al Elevilor pe care l-a folosit în proiect. Reprezentanții elevilor din toate consiliile județene au fost introduși automat în proiect, devenind beneficiari direcți sau indirecti fără a ști acest lucru. ANI nu a răspuns plângerii formulate împotriva consilierului.

³⁷⁰ Organizațiile neguvernamentale au folosit 3 tipuri de argumente juridice prin care au invalidat propunerea BOR și s-au adresat președinților celor două Camere ale Parlamentului,

Pledoariile au inclus motivații educaționale și rațiuni de ordin administrativ, apreciind că propunerea de a face cereri valabile pentru un interval de 4 ani este disproporționată și afectează în substanță hotărârea CCR.

Comisiile Camerei Deputaților și ale Senatului au respins propunerea Bisericii Ortodoxe Române, rămânând ca înscrierea pentru studiul religiei să se facă anual.

III.2.1.4. Campania de înscriere a elevilor pentru studiul Religiei

În urma demersurilor organizațiilor neguvernamentale și imediat după dezbaterile din Camera Deputaților, Ministerul Educației a înțeles să pună în aplicare decizia CCR, la mai mult de o lună după publicarea în M.Of.R..

Inspectoratelor școlare li s-a transmis, printr-o primă adresă, să asigure punerea în practică a dispozițiilor deciziei CCR (într-un interval de 3 săptămâni), incluzând informarea elevilor și părinților de necesitatea de a înregistra o solicitare scrisă, dacă doresc să se înscrie pentru studiul religiei³⁷¹. De asemenea, a solicitat inspectoratelor școlare să informeze școlile cum să se facă înscrierea pentru studiul Religiei (adresa oferea și un model de cerere, care a fost distribuită nelegal³⁷² în unitățile publice de învățământ).

Ațiunea ME, deși necesară, a pus în evidență asimetria cu care tratează copiii și pe părinții acestora în legătură cu drepturile la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare. Realizarea procedurii de înscriere a probat modul discriminatoriu în care ME tratează copiii și părinții care nu doresc studiul Religiei în școală. Autoritatea centrală nu a acționat niciodată pentru a informa elevii (și părinții) că au dreptul constituțional de a nu studia această disciplină (nici în cazurile în care i s-a solicitat în mod explicit să întreprindă astfel de acțiuni), în cei 25 de ani de când religia era reglementată ca disciplină școlară, predată în școlile publice. Nu a transmis niciodată inspectoratelor ce trebuie făcut,

Prim-ministrului, ministrului Educației, Președinților comisiilor pentru Învățământ, Știință, Tineret și Sport din cele două Camere ale Parlamentului.

³⁷¹ Adresa, datată 16.02.2015, a fost transmisă inspectoratelor școlare în data de 18.02.2015. Reprezentanții ME la dezbaterile din 17.02.2015 de la Camera Deputaților, nu au menționat documentul (deși acesta era întocmit) cum nu s-au referit nici la intenția ministerului de a aplica decizia CCR (posibil ca actul să fi fost antedat, pentru a preîntâmpina un denunț, sau, dacă era redactat, ME să fi încercat amânarea punerii în executare a acestuia – oricare din aceste variante (nelegale) confirmă continuarea abuzurilor ministrului Educației și ale reprezentanților Ministerului.

³⁷² Contrar legislației de soluționare a petițiilor, cererile nu au fost amplasate la serviciul de Registratură, ci au fost distribuite direct de învățători, diriginți sau profesorii de religie, care în majoritatea cazurilor au influențat copiii să solicite pentru studiu Religia.

nu a elaborat un model de cerere și pentru elevii care, ulterior înscrierii ar dori să se retragă de la studiul Religiei, conform legii (cum un astfel de model nu a fost emis nici anterior deciziei CCR).

Adresa ME către inspectoratele școlare a preluat din hotărârea CCR doar aspectele care reafirmau că disciplina *Religie* face parte din trunchiul comun (prin care, în fapt, CCR răspundea solicitării BOR), deși substanța motivării și a dispozitivului deciziei se refereau la modalitatea de înscriere a elevilor pentru studiul religiei. Încă din 1995, prin Decizia nr. 72, CCR a afirmat că studiul religiei în școlile publice este facultativ și că apartenența disciplinei confesionale la trunchiul comun incumbă doar școlii obligația de a oferi această disciplină celor care doresc să o studieze. În decizia din 2014, constatând neconstituționalitatea prevederilor celor două legi ale educației, CCR a decis că „manifestarea liberă a opțiunilor privind studiul religiei implică în mod necesar inițiativa proprie a persoanei în sensul înscrierii pentru studiul disciplinei *Religie*”. Aceste aspecte, care au făcut obiectul deciziei CCR, nu erau menționate în adresa ME, deși constituiau referințele principale pentru eliminarea confuziei generate de acțiunile ilegale ale Ministerului Educației de a întârzia executarea dispozițiilor din decizia instanței de contencios constituțional și susținerea de către ministrul Educației și de către funcționarii din minister a solicitărilor BOR cu privire la noile prevederi din legea educației³⁷³.

În școli au fost făcute presiuni – în special de către cadrele didactice cu funcții de învățător/învățătoare sau diriginte/dirigintă, care, alături de directori sau inspectorii școlari, aveau obligația legală de a nu influența exprimarea opțiunii -- asupra copiilor și părinților pentru înscrierea la ora de religie. Presiunile au fost exercitate sub diverse forme³⁷⁴: pledoarii ale directorilor la fiecare clasă (la ședințele cu părinții), avertizarea asupra faptului că dacă nu se vor înscrie nu vor mai beneficia de serviciile cultului religios (căsătorie, sprijin religios în caz de îmbolnăvire etc), sau că nu se știe unde vor sta și cine va avea grijă de ei în timpul orei de Religie (situație valabilă mai ales în cazul copiilor cu vârste mici), că media generală va fi mai mică în lipsa notelor la Religie (știut fiind că evaluarea la această disciplină se face cu note maxime), sau că înscrierea este obligatorie

³⁷³ Adresa transmisă de ME inspectoratelor școlare nu privea noțiuni ce țin de conținutul materiei studiate la disciplina *Religie*, ci chestiuni de drept constituțional. Cu toate acestea, unii dintre semnatarii adresei sunt absolvenți de studii teologice de licență, fiind în conflict de interese (semnatarul cu cea mai înaltă funcție era secretarul general al Ministerului Educației, absolvent de teologie ortodoxă, care a deținut și funcția de director al compartimentului juridic).

³⁷⁴ A se vedea „Cititorii ne sesizează: Se pune presiune pe copii să urmeze orele opționale de Religie!” <http://www.tion.ro/stirile-judetului-timis>, 28.02.2015 (accesat în 26.07.2020).

câtă vreme au urmat această disciplină în primul semestru și deci vor primi absențe dacă nu participă la oră³⁷⁵. La mai multe școli, copiii ai căror părinți nu au solicitat pentru studiu religia li s-a interzis să plece acasă, chiar dacă disciplina era ultima în orarul zilei, la alte școli orarul a fost schimbat astfel încât disciplina Religie să fie trecută în mijlocul orarului, la altele copiii li s-a cerut să semneze cererile în locul părinților³⁷⁶.

Formularele de cerere au fost distribuite și înregistrate contrar dispozițiilor legale privind activitatea de soluționare a petițiilor³⁷⁷. Acestea au fost împărțite direct prin învățători, diriginți, sau chiar profesori de *Religie*, la clasă ori la ședințele cu părinții și la fel au fost colectate.

Ministrul Educației a fost sesizat să solicite tuturor unităților publice de învățământ respectarea legislației privind înregistrarea petițiilor. ME și inspectoratele școlare nu au luat nicio măsură.

Organizațiile neguvernamentale au solicitat ME să dispună înlocuirea din funcțiile de diriginte, director sau inspector școlar-general a celor care sunt, în același timp, profesori de *Religie*³⁷⁸. Cadrele didactice care predau religia sunt numite cu acordul (și *binecuvântarea*) cultului pe care îl reprezintă și astfel, ocupând funcțiile menționate, sunt

³⁷⁵ A se vedea Ramona Loznianu, Silviu Bănilă, „O profesoară de religie i-a trimis pe elevi acasă cu „un bilet”. Ce a făcut când a constatat că părinții nu îl semnaseră”, *Gândul*, 29.01.2015, <http://www.gandul.info/stiri> (accesat în 26.11.2019), sau Lurențiu Panait, „Ce a făcut o profesoară din Craiova ca să salveze ora de religie” 29.01.2015, <http://www.obiectiv.info> (accesat în 26.07.2020).

³⁷⁶ Abuzuri de acest tip au fost sesizate și de senatorul Remus Daniel Nițu, care a afirmat că a primit reclamații în acest sens și a pledat pentru oprirea presiunilor asupra copiilor și părinților acestora, pentru respectarea prevederilor Constituției, a drepturilor și a libertăților individuale. A se vedea „În Vâlcea se fac presiuni asupra elevilor pentru a se înscrie la ora de religie”, *Arena Vâlceană*, 25.02.2015, <http://arenavalceana.ro> (accesat în 26.07.2020).

³⁷⁷ „Funcționarilor publici și persoanelor încadrate cu contract individual de muncă le este interzis să primească petițiile direct de la petenți, să intervină sau să depună stăruință pentru soluționarea acestora în afara cadrului legal”; „conducătorii instituțiilor publice sunt direct răspunzători de buna organizare și desfășurare a activității de primire, evidențiere și rezolvare a petițiilor ce le sunt adresate, precum și de legalitatea soluțiilor” (art. 12, respectiv, art. 4., din *O.G. 27/2002*, aprobată prin *Legea 233/2002*).

³⁷⁸ În sensul prevederilor constituționale și legale menționate, persoanele angajate să predea religia în școlile publice nu ar putea ocupa funcții în afara celei de cadru didactic. Multe dintre acestea, unele fiind chiar preoți, sunt în același timp și diriginți, directori, inspectori școlari-general. În județul Buzău, un preot a deținut mai mulți ani funcția de inspector general, purtător de cuvânt la ISJ, director la Palatul Copiilor, apoi director al unei școli post-liceale de asistenți medicali (unitate publică de învățământ), funcție deținută și la data redactării Tezei. Toate funcțiile de conducere menționate sunt funcții publice, în unități publice de învățământ, aflate în subordinea Ministerului Educației.

în conflict de interese față de obligațiile trasate prin Decizia nr. 669/2014 a CCR³⁷⁹. ME nu a dispus nicio măsură pentru a rezolva situația.

Presiunea nu s-a exercitat doar în școli. Declarațiile publice ale ministrului Educației și ale altor înalți funcționari din ME, prin care au contestat dispozițiile deciziei CCR (și aplicarea acestora) au generat delictе și încălcări ale drepturilor copiilor și ale părinților. La ședințele de informare cu directorii școlilor, inspectorii școlari-generalі au invitat reprezentanți ai BOR care au influențat directorii³⁸⁰.

În perioada depunerii cererilor pentru studiul religiei, Consiliul Național al Audiovizualului recomanda posturilor de radio și televiziune să transmită programele de promovare a orei de religie în școli, realizate de APOR în studiourile postului *media* Trinitas, aparținând Patriarhiei BOR. În spoturile APOR-BOR vedetele de televiziuni îndemneau oamenii să își înscrie copiii pentru studiul religiei³⁸¹. Unele mănăstiri au acordat premii copiilor în concursuri care promovau alegerea Religiei ca disciplină de studiu la școală³⁸².

Deși cu două zile înainte de expirarea perioadei de înscriere ME a comunicat (prin mass-media) că doar 34% dintre elevi s-au înscris pentru studiul religiei (informații similare au fost prezentate și în mass-media³⁸³), în interval de numai două zile, raportările au crescut la procente precum 90%, sau 92%. În acele zile s-au intensificat activitățile

³⁷⁹ Conflictul de interese, care a existat și în perioada în care prevederile privind înscrierea din oficiu a copiilor pentru studiul religiei au fost în vigoare, este cu atât mai manifest după publicarea *Deciziei 669/2014 a CCR*.

³⁸⁰ În data de 19.02.2015, ISJ Buzău a organizat o ședință cu directorii școlilor publice din județ. Reprezentanților mass-media nu li s-a permis accesul, în schimb la discuții a participat episcopul Episcopiei Buzăului și Vrancei. În discursul pe ținut, timp de 30 de minute, episcopul a îndemnat directorii de școli să influențeze opțiunea părinților în sensul formulării și depunerii cererilor pentru studiul religiei. Deși angajat în subordinea ISJ Buzău și titular al hotărârii Curții Constituționale care a fost discutată în ședință, reprezentantul Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință (intervenientă în cauza judecată de CCR), nu a fost lăsat să ia cuvântul – contrar prevederilor Legii 52/2003 privind transparența decizională -- deși a insistat.

³⁸¹ A se vedea și Tudor Matei, „CNA recomandă televiziunilor să difuzeze trei spoturi ce promovează înscrierea la ora de religie”, <http://www.activenews.ro>, 03.03.2015 (accesat în 27.07.2020). Un membru al Asociației Române de Dezbateri, Oratorie și Retorică, cadru didactic, a depus o plângere împotriva acestei decizii nelegale a CNA.

³⁸² Andreea Dogar, „Concurs cu premii. Mănăstirea care oferă elevilor premii de 5500 lei”, <http://greatnews.ro>, 04.03.2015 (accesat în 27.07.2020); Andrei Stanca, „O mănăstire oferă premii de 5.500 de lei pentru un concurs: „De ce este importantă ora de religie pentru mine”, 03.03.2015, evz.ro (accesat în 25.11.2020).

³⁸³ A se vedea și *** „Elevii care nu au făcut cerere pentru ora de religie sunt obligați să stea la oră ca să fie supravegheați” <http://stiri.tvr.ro>, 04.03.2015 (accesată în data de 27.02.2020); de asemenea, a se vedea nota nr. 351, final de articol.

APOR³⁸⁴ și ale BOR în această direcție³⁸⁵. Prim-ministrul României și-a exprimat poziția în susținerea înscrierii copiilor pentru ora de Religie³⁸⁶.

III.2.2. Subcapitolul al doilea. Refuzul de a aplica Decizia nr. 669/2014 a CCR

III.2.2.1. Implicarea societății civile

Pentru a-și exercita influența, BOR s-a folosit de autorități publice locale (consilii județene), organisme cu influență în domeniul educativ, cum ar fi federațiile sindicale din învățământul public, trusturi de presă, sau postul public național de televiziune (TVR), ori de contribuția primită la nivel universitar. Unele cadre didactice universitare cu funcții de conducere (cum e cazul decanului Facultății de Filosofie și Științe Politice a Universității Al. Ioan Cuza din Iași), sau cunoscute în dezbaterile publice televizate (cazul fostului avocat al poporului³⁸⁷, profesor de drept constituțional al Facultății de Drept, Universitatea București) au susținut - în emisiunile televizate la care au fost invitate nerespectarea prevederilor legale privind înscrierea pentru studiul religiei și prozelitismul religios.

Parlamentul a modificat Legea educației și - prin *Legea 153/2015* - a pus prevederile acesteia privind înscrierea elevilor pentru a studia Religia în concordanță cu dispozițiile deciziei CCR; varianta de renunțare la cerere (*opting out*), după înscrierea

³⁸⁴ La una din emisiunile unui post local (Campus TV, Buzău), vicepreședintele filialei locale APOR, a afirmat că la nivelul județului organizația are 80 000 de membri (realizatorul emisiunii și unul dintre cameramani și-au exprimat îngrijorarea față de modalitatea nelegitimă a preoților de a colecta adeziuni în biserici, în școlile în care predau religia și în casele oamenilor, condiționând serviciile religioase de adeziunea la APOR).

³⁸⁵ Cu două zile înainte de termenul limită pentru înregistrarea solicitărilor pentru studiul religiei, la o școală publică din Buzău, erau înscriși pentru această disciplină 200 de elevi din totalul de 800 de elevi înscriși în școală. În cele două zile rămase, la școală au venit foarte mulți părinți, în condițiile în care, la școala respectivă, majoritatea elevilor sunt din mediul rural și sunt situații în care părinții vin la școală foarte rar, sau nu vin niciodată în cei 4 sau 5 ani de studii. Chiar și în aceste condiții, numărul elevilor înscriși pentru studiul religiei a fost de 400, deci 50% din elevii școlii (au fost și clase în care niciun elev nu s-a înscris ca să studieze această disciplină). – date din arhiva Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință.

³⁸⁶ A se vedea C.P. „Victor Ponta: 95% dintre copii s-au înscris la religie pentru ca au nevoie de valori”, <http://www.hotnews.ro>, 11.03.2015 (accesat în 27.02.2020).

³⁸⁷ Afirmările și comportamentul acestuia în emisiunea *Jocuri de putere* (Realitatea Tv), din 05.03.2015, pot fi găsite în documentarul „Noi reglementări în înscrierea la ora de Religie. Decizii, comunicate, luări de poziție”, op. cit.. Sesizarea adresată Senatului Universității București cu referire la comportamentul acestuia a rămas fără răspuns. Emisiunea poate fi vizionată pe site-ul <https://www.youtube.com/watch?v=V08Le64Jv5E> - accesat la 20.01.2020.

obligatorie a elevilor (din oficiu) a fost modificată în sensul înscrierii la cerere pentru studiul materiei confesionale (*opting in*)³⁸⁸. De această dată caracterul de disciplină facultativă al Religiei nu mai lasă loc interpretărilor³⁸⁹, fiind explicat în motivarea deciziei CCR³⁹⁰.

Varianta finală a legii de modificare a legii educației, acceptată de cele 6 comisii de specialitate Camerelor Parlamentului, nu a preluat susținerile BOR ca înscrierea pentru studiul Religiei să fie valabilă pentru toată perioada de școlarizare³⁹¹.

Noua lege a fost adoptată (și publicată) în perioada vacanței școlare, mult în afara termenului statuat în Constituția României³⁹², întârziere care a permis ME să întârzie, la rândul său, reglementarea administrativă a procedurii de înscriere a elevilor pentru a urma ora de Religie. Adresa din februarie a ministrului Educației, pentru punerea în aplicare a *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*, acoperea doar anul școlar 2014/2015 și astfel cererile depuse de părinți și elevii majori în februarie-martie 2015 erau valabile doar în acel an școlar³⁹³.

ME și inspectoratele școlare nu au elaborat acte prin care să transmită unităților de învățământ din subordine care este procedura de înscriere, aplicabilă în anul școlar

³⁸⁸ Articolul unic al *Legii 153/2015*, care modifică art. 18, alin. (2) din *Legea educației, nr. 1/2011*, reglementează un nou conținut: „Înscrierea elevului pentru a frecventa orele de religie se face prin cerere scrisă a elevului major, respectiv a părintelui, pentru elevul minor. Schimbarea acestei opțiuni se face tot prin cerere scrisă. În cazul în care elevul nu frecventează orele de religie, situația școlară se încheie fără disciplina Religie”.

³⁸⁹ Cu privire la lipsa de claritate a reglementărilor privind educația religioasă în unitățile publice de învățământ preuniversitar din România (și la dificultățile de a aplica în fapt aceste reglementări), a se vedea Emil Moise, „Relația Stat - Biserică în privința educației religioase în școlile publice din România, *Journal for Studies of Religions and Ideologies*, nr. 7, 2004, pp. 77-100, S. Enache, (coord.), *Educația religioasă în școlile publice*, Târgu Mureș: Editura Pro Europa, 2007.

³⁹⁰ Disciplina Religie (ca materie confesională) a avut caracter facultativ de la data (aplicării) reglementării acesteia prin lege. În varianta inițială a Legii educației nr. 84/1995, Religia a fost reglementată ca obligatorie în ciclul primar, caracter care, însă, nu a putut fi pus în fapt, urmare a obiecției de neconstituționalitate - ante publicare - admise prin Decizia 72/1995 a CCR.

³⁹¹ A se vedea și E. Moise, „Aplicarea Deciziei Curții Constituționale nr. 669/2014: avatarurile înscrierii la ora de Religie” (partea I), în *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, 2016, p. 52 și precizările din nota de subsol nr. 52 a articolului citat.

³⁹² Art. 147, alin. (1) din Constituție statuează că „dispozițiile din legile constatate ca fiind neconstituționale își încetează efectele juridice la 45 de zile de la publicarea deciziei CCR dacă, în acest interval, Parlamentul nu pune de acord prevederile neconstituționale cu dispozițiile Constituției”.

³⁹³ Afirmatie susținută și de ministrul Educației, citat de furnizorul de știri Hotnews atât în titlu cât și în prima parte a articolului, în Raluca Pantazi, „Ministerul Educației se răzgândește - Ora de Religie devine opțională pentru elevi din martie. Sorin Cimpeanu: Părinții care vor ora de Religie pentru copiii lor depun cerere până pe 6 martie, pentru anul școlar în curs”, București, 17.01.2015 (<http://www.hotnews.ro> - accesat la 02.02.2020).

2015/2016 și (eventual) în următorii ani școlari. Mass-media a intermediat un dialog pe această temă, între ministrul Educației și reprezentanți ai societății civile³⁹⁴.

Pentru noul an școlar, 2015/2016, elevii au fost înscriși din oficiu, nelegal, fără a fi depuse cereri formulate de părinți sau de elevii majori, contrar legii educației și contrar dispozițiilor *Deciziei nr. 669 a CCR*.

Adresa privind modalitatea de înscriere a elevilor pentru studiul Religiei, transmisă de ME în februarie 2015, fusese adoptată în aplicarea directă a dispozițiilor *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*.

III.2.2.2. Implicarea inspectoratelor școlare în susținerea poziției BOR

Sub titlul „În atenția directorilor”, postat pe 21.09.2015, pe site-ul ISJ Buzău, directorilor unităților publice de învățământ li se solicita să nu respecte prevederile legale cu referire la înscrierea elevilor pentru studiul Religiei și să transmită tabele cu numele elevilor care nu s-au înscris (termen limită: 23.09.2015). Deși era postat pe site-ul ISJ, anunțul nu avea antetul instituției, nu era înregistrat și nici semnat, dar purta numele inspectorului școlar pentru disciplina religie. Adresa de email la care directorii erau îndrumați să trimită datele solicitate era adresa personală a inspectorului școlar de religie.

În data de 14.09.2015, ministrul Educației a elaborat *Ordinul nr. 5232, de aprobare a Metodologiei de organizare a predării disciplinei Religie în învățământul preuniversitar (Metodologia)*. Actul normativ nu a fost făcut public până la data publicării, 24.09.2015³⁹⁵. *Metodologia* precizează că cererile pentru ora de Religie se depun anual (art. 3, reglementare în care sunt transpuse cerințele *Deciziei nr. 669 a CCR* și ale *Legii 153/2015*). În acest interval de timp unii inspectori școlari de religie le-au solicitat directorilor unităților publice de învățământ să nu respecte prevederile legale cu privire la înscrierea copiilor pentru studiul religiei³⁹⁶.

Se deduce, încă o dată, că a existat o comunicare neoficială între funcționari ai ME și inspectorii școlari pentru disciplina Religie.

³⁹⁴ Roxana Garaiman, „Reîncepe tevatura cu ora de Religie. Ministerul Educației susține că elevii nu trebuie să se înscrie în anul școlar 2015/2016, dar este contrazis”, Adevărul: București, 13.08.2015, (<http://adevarul.ro>, accesat la 02.02.2020).

³⁹⁵ Termenul până la care unitățile școlare erau atenționate să trimită datele pe adresa personală a inspectorului de Religie expira cu o zi înainte ca *Metodologia* să intre în vigoare.

³⁹⁶ Din informațiile deținute de organizațiile neguvernamentale rezultă că inspectoratele școlare și reprezentanții APOR lucrau unitar, ceea ce poate duce la concluzia că situația descrisă se regăsește la nivelul majorității inspectoratelor școlare din România.

Prin răspunsul oferit ca urmare a solicitării de informații publice în legătură cu anunțul postat³⁹⁷, ISJ a transmis că a retras anunțul, a confirmat că aparține inspectorului școlar de religie și a menționat că responsabilitatea îi revenise celui care a postat. Site-ul ISJ Buzău găzduia și blogul aceluiași inspector unde era postată invitația la „Marșul pentru viață”, organizat de Arhiepiscopia Buzăului și Vrancei, împotriva dreptului femeilor la întreruperea de sarcină. Profesorii de Religie, invitați special să participe, erau îndemnați de inspectorul școlar să invite și elevii³⁹⁸.

Imediat după publicarea *Metodologiei*, în care depunerea anuală a cererii pentru studiul Religiei era reglementată imperativ, Patriarhia BOR a transmis un comunicat³⁹⁹ prin care anunța că „Înscrierea la ora de Religie se face o singură dată și este valabilă permanent până la o eventuală schimbare a opțiunii”. Miniștrii Educației - cu o singură excepție, a se vedea infra - vor ține cont de această pretenție și în anii următori, deși punerea acesteia în aplicare este nelegală⁴⁰⁰. Comunicatul demonstra opunerea BOR la dispozițiile *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*, la avizele tuturor comisiilor de specialitate ale Senatului și ale Camerei Deputaților, la prevederile legii care modifică legea educației și ale *Metodologiei ME*.

Prin comunicatul BOR reglementările *Metodologiei* sunt traduse în sens invers celui în care au fost adoptate, contrar prevederilor legale și constituționale care au stat la

³⁹⁷ Totodată, prin petiția depusă, ISJ a fost avertizat că un astfel de anunț constituie instigare la nerespectarea legii (art. 368 din Codul penal).

³⁹⁸ Nu era prima dată când inspectorul de Religie folosea această metodă de a colecta materiale și chiar sume de bani, prin intermediul instituțiilor publice (de educație). În data de 05.05.2011, *Palatul Copiilor* din Buzău, unitate publică de învățământ în subordinea ISJ Buzău, a organizat simpozionul „Mircea Eliade – istoric al religiilor”, având ca *grup țintă* cadre didactice și parteneri în educație din țară. Adresa de email unde urma să fie expediate lucrările era aceeași, adresa personală a inspectorului școlar de Religie (fără a fi indicate numele destinatarului adresei, ori funcția deținută). Taxa de participare, în sumă de 35 lei, trebuia expediată prin mandat poștal, nu în contul unității publice organizatoare, ci pe numele inspectorului școlar de religie (a cărui funcție, din nou, nu se comunica). Director al Palatului copiilor era un preot ortodox care, în perioada 2004-2008, a ocupat, în mod nelegal, funcția de inspector școlar pentru disciplina Religie, iar în perioada 2008 - 2010 a ocupat, tot nelegal, funcția de inspector școlar general adjunct, ambele în cadrul ISJ Buzău. În ambele perioade inspectorul școlar era și preot angajat al BOR. *Asociația Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință* deține informații care probează că în perioada în care a ocupat funcții de conducere în cadrul ISJ Buzău (inspector școlar general și inspector de specialitate), unități publice de învățământ din Buzău au achiziționat, din bani publici, imprimate tipizate tipărite la tipografia administrată de părinții acestuia. La data redactării capitolului, preotul este director al Școlii post-liceale sanitare din Buzău, unitate publică de învățământ și administrează și o școală privată, cu același profil.

³⁹⁹ În data de 25.09.2015.

⁴⁰⁰ Raluca Pantazi, „Ministrul Educației dă curs BOR în cazul Religiei în școli: înscrierile elevilor la ora de Religie nu se mai face anual, ci o dată, permanent, până la eventuala schimbare a opțiunii”, hotnews.ro, 14.03.2015.

baza ei. Deși art. 3, alin. (5) menționează clar și explicit că înscrierea pentru ora de Religie se face anual, BOR afirmă că cererile se depun o singură dată, fiind valabile „permanent”. Comunicatul conține invective adresate jurnaliștilor care au semnalat și apreciat elaborarea și publicarea *Metodologiei* și a reprezentanților organizațiilor neguvernamentale care au contribuit la elaborarea acesteia⁴⁰¹.

Ministerul Educației nu a transmis nicio notă cu referire la modalitatea de aplicare a prevederilor *Metodologiei* (cu privire, în special, la înscrierea elevilor pentru a urma cursurile materiei Religie, așa cum a făcut în februarie 2015). Mass-media a intermediat un nou dialog⁴⁰², între ministrul Educației și subsecretara de stat, pe de o parte, și reprezentanții unor organizații neguvernamentale⁴⁰³ și un deputat, pe de altă parte. Declarațiile ministrului și ale subsecretarei de stat, prin care *interpretează* propriul ordin⁴⁰⁴ în conformitate cu afirmațiile din comunicatul bisericii majoritare și contrar sensului clar al articolelor pe care le cuprinde, dau măsura nivelului presiunii exercitate de BOR.

În 15.10.2015, la o ședință a ISJ Buzău cu directorii unităților publice de învățământ din Buzău, inspectorul școlar de religie a transmis acestora, din nou, că înscrierea pentru studiul Religiei se face în baza cererilor exprimate în februarie-martie 2015⁴⁰⁵.

⁴⁰¹ Citez din comunicatul BOR: „unele publicații au lansat interpretări eronate cu scop de manipulare”, „interpretarea eronată a unor jurnaliști”, „unii jurnaliști încearcă în continuare manipularea opiniei publice, insistând asupra reînscrierii anuale a elevilor la ora de Religie (umilitoare pentru părinți și împovărătoare pentru școală)”, „acest fapt îngrijorător [manipularea, n.m., E.M.] ar putea fi explicat fie prin pregătirea profesională precară a celor care scriu pe această temă, însușindu-și de regulă fără discernământ punctul de vedere al adversarilor orei de Religie, fie prin constrângeri editoriale impuse”.

⁴⁰² Ioana Nicolescu, „Exclusiv. Ministerul Educației bagă înapoi, pe ușa din dos, ora de Religie. Cererile, valabile până la sfârșitul clasei a XII-a”, *Adevărul*, București: 28.09.2015, <http://adevarul.ro>, accesat la 05.02.2020; a se vedea și Ioana Nicolescu, „Reprezentanții elevilor suspectează presiuni ale Patriarhiei asupra elevilor în cazul valabilității înscrierilor la ora de Religie”, *Adevărul*, 29.09.2015.

⁴⁰³ Asociația Secular Umanistă din România și Asociația Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință.

⁴⁰⁴ Ordinul 5232/2015 este semnat de ministrul Educației, iar APOR menționează, în adresele către inspectoratele școlare, că sub-secretara de stat a participat la elaborarea *Metodologiei* (specialitatea de licență a acesteia este Matematică).

⁴⁰⁵ Fapta inspectorului școlar pentru disciplina Religie - care le-a transmis directorilor ce au de făcut într-un domeniu care nu îi era subordonat - este sancționată prin prevederile Codului penal. Inspectorii școlari nu au atribuții în a îndruma activitatea directorilor și astfel inspectorul pentru disciplina Religie nu putea convoca o ședință cu directorii unităților de învățământ decât dacă, eventual, ar fi primit o delegație în acest sens din partea inspectorului școlar general, delegație care nu exista. În plus, acesta se afla în conflict de interese ca urmare atât a jurământului depus la absolvirea studiilor teologice, cât și ca urmare a raporturilor interesate cu BOR,

Și APOR⁴⁰⁶ a repetat solicitările la nerespectarea prevederilor legale, identice cu poziția BOR și, la fel ca BOR, a folosit termeni injurioși la adresa jurnaliștilor și a reprezentanților organizațiilor neguvernamentale care activează pentru drepturile copiilor (și ale părinților acestora) la libertatea de religie și la nediscriminare⁴⁰⁷.

În contextul presiunilor exercitate sistematic de BOR, direct sau prin APOR, organizațiile neguvernamentale⁴⁰⁸ și mai mult de 500 de persoane au făcut public un comunicat de presă prin care au atenționat asupra problemelor deosebit de grave⁴⁰⁹. O nouă petiție a fost adresată ME prin care au fost reclamate ilegalitățile comise la ISJ Buzău și s-a solicitat o verificare la nivelul celorlalte județe pentru a stabili dacă există o astfel de practică nelegală; în aceeași petiție i s-a cerut ministrului Educației să intervină și să solicite de urgență inspectoratelor școlare să înceteze folosirea nelegală a *Metodologiei*, interpretate în interesul BOR și în detrimentul interesului superior al copiilor și să se transmită tuturor unităților publice de învățământ că înscrierea pentru studiul Religiei în anul școlar 2016/2017 se poate face doar până la sfârșitul lunii decembrie 2015, conform *Metodologiei*. O petiție similară a fost adresată tuturor inspectoratelor școlare din țară, solicitându-se acestora să verifice dacă situația reclamată se regăsește și la nivelul propriilor instituții.

organizație care i-a dat acordul (și *binecuvântarea*) pentru a putea ocupa funcția de inspector școlar. Dispozițiile inspectorului școlar de Religie – care, de data aceasta, au fost date după ce ISJ a transmis că se dezice de opinia acestuia postată pe site-ul instituției și după ce ME reglementase care este modalitatea de înscriere a elevilor pentru studiul Religiei - erau contrare prevederilor *Metodologiei*, ale *Legii 153/2015 de modificare a legii educației* și ale *Constituției României* (interpretate prin *Decizia nr. 669/2014 a CCR*) și astfel constituiau o incitare la nerespectarea legii.

⁴⁰⁶ În data de 02.10.2015 Asociația Părinți pentru Ora de Religie a înregistrat la Inspectoratul Școlar București petiția, în esență, identică cu comunicatul BOR, prin care solicita ca unitățile publice de învățământ din București să considere ca valabile cererile depuse de părinți sau elevii majori, pentru studiul religiei, în perioada februarie-martie 2015, contrar prevederilor explicite ale *Metodologiei*. Cereri similare au fost depuse de APOR și la celelalte inspectorate școlare; a se vedea și infra, cazul ISJ Suceava. Petiția APOR poate fi citită aici: <http://www.oradereligie.ro/01-octombrie-cerere-depusa-de-apor-la-inspectoratul-scolar-al-municipiului-bucuresti/> - accesat la 15.02.2020.

⁴⁰⁷ Citez din adresa înregistrată de APOR la ISM București: ”Indivizi cunoscuți pentru aversiunea lor față de religie și culte, prin manipulare și rearedință în interpretarea legii, prin intermediul mass-media, fac presiuni asupra directorilor unităților din învățământ pentru **reînscrierea copiilor, în fiecare an, la ora de religie**” (subl. APOR).

⁴⁰⁸ Asociația Mame pentru Mame, Centrul Rațiu pentru Democrație, Asociația Secular-Umanistă din România, Centrul FILIA, Asociația GRADO, Centrul de Studii Internaționale, Centrul pentru Conștiință Critică, Asociația Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință.

⁴⁰⁹ Comunicatul a fost preluat în Roxana Garaiman, „Ora de Religie. BOR este acuzată că dezinformează inspectoratele școlare în legătură cu metodologia de înscriere”, *Adevărul*, <http://adevarul.ro>, 02.11.2015 - accesat la 05.02.2020).

III.2.2.3. Întocmirea, semnarea și conținutul răspunsurilor autorităților și instituțiilor publice la petiții

Urmare a petiției care sesiza abuzurile inspectorului școlar de Religie din Buzău și prin care se solicitase verificarea situației în celelalte județe, ME a transmis un răspuns - care încălca prevederile legislației de soluționare a petițiilor referitoare la procedura de semnare, ca și la conținut⁴¹⁰ - care nu făcea referire la niciunul din capetele de cerere.

Din cele 42 de inspectorate școlare, 17 nu au răspuns⁴¹¹. Doar 4 inspectorate au respectat procedura legală de semnare a răspunsurilor la petiții. Deși în petiție se menționau nelegalitățile comise de inspectorul școlar de Religie, cerându-se verificarea unei posibile situații similare în celelalte județe, 17 din cele 25 de răspunsuri primite au fost semnate de inspectorii școlari de Religie. Răspunsul ISJ Buzău este semnat chiar de cel reclamat în petiție – inspectorul școlar de Religie – și nu face nicio referire la faptele sesizate în legătură cu acesta⁴¹².

Contrar prevederilor legale imperative, unii inspectorii școlari de Religie au folosit adresele personale de email pentru a transmite răspunsurile⁴¹³ inspectoratelor școlare (Arad, Bacău, Buzău, Constanța, Harghita).

Pentru că datele deținute confirmau că școlile publice nu respectă prevederile legale cu privire la depunerea anuală a cererilor pentru studiul religiei, organizațiile semnatare ale petiției au indicat explicit conținutul acestor prevederi (art. 3 din Metodologie). Semnând în fals, inspectoratele școlare care au răspuns au declarat că

⁴¹⁰ Răspunsul era semnat de o singură persoană - directorul Direcției Generale Învățământ Preuniversitar. Aceeași semnătură se regăsește pe răspunsurile nelegale ale mai multor petiții adresate ME și pe adrese pe care funcționarul respectiv le-a transmis unor inspectorate școlare, în condițiile în care prevederile legale, imperative, sunt clare: „semnarea răspunsului se face de către conducătorul autorității/instituției publice ori de către persoana împuternicită de acesta, precum și de șeful compartimentului care a soluționat petiția” (art. 13 din *OG 27/2002*); art. 5 din *OG 27/2002*: „pentru soluționarea legală a petițiilor care le sunt adresate conducătorii autorităților publice vor dispune măsuri de cercetare și analiză detaliată a tuturor aspectelor sesizate”; teza finală a art. 13 menționează că „în răspuns se va indica, în mod obligatoriu, temeiul legal al soluției adoptate”.

⁴¹¹ Inspectoratele școlare ale județelor Argeș, Bistrița Năsăud, Brăila, Caraș Severin, Covasna, Dâmbovița, Dolj, Galați, Giurgiu, Harghita, Ialomița, Prahova, Sibiu, Suceava, Teleorman Vâlcea și al municipiului București nu au răspuns petiției.

⁴¹² Art. 11 din *OG 27/2002*: „În cazul în care prin petiție sunt sesizate anumite aspecte din activitatea unei persoane, aceasta nu poate fi soluționată de persoana în cauză sau de către un subordonat al acesteia”.

⁴¹³ Art. 6, alin. (4) din *OG 27/2002*: expedierea răspunsului către petiționar se face numai de către compartimentul pentru relații cu publicul.

respectă prevederile Metodologiei⁴¹⁴.

Inspectorul școlar general al ISJ Suceava a refuzat să se alinieze comportamentului celorlalte inspectorate școlare de a nu respecta prevederile legale⁴¹⁵. A avut însă de înfruntat o presiune la care nu a rezistat.

Ca răspuns la solicitarea de a respecta prevederile *Metodologiei* cu privire la înscrierea pentru studiul religiei ISJ Suceava a solicitat tuturor unităților școlare din județ să informeze părinții și elevii de peste 14⁴¹⁶ ani că pentru a studia Religia trebuie să semneze și să înregistreze o solicitare în acest scop, conform prevederilor *Metodologiei*. A doua zi, la ISJ Suceava a fost înregistrată o petiție, semnată de președintele și de trei vicepreședinți ai filialei APOR Suceava, prin care se solicita retragerea imediată a adresei transmise de ISJ unităților școlare pentru respectarea prevederilor legale. La încă o zi distanță APOR a depus o nouă petiție în care prelua interpretarea *Metodologiei* din comunicatul BOR. Petiția era identică cu cea transmisă la ISM București.

Deși adresa ISJ Suceava fusese transmisă pentru a asigura respectarea prevederilor legale privind înscrierea anuală a elevilor pentru studiul religiei, APOR sublinia în petiția adresată, în mod repetat și cu caractere îngroșate, că „(adresa ISJ) este lipsită de teme legal și chiar abuzivă, poate produce confuzie și aduce grave prejudicii predării disciplinei Religie”, respectiv „Nu aveți teme legal pentru solicitarea dvs. ca în fiecare an școlar să

⁴¹⁴ Însă niciun răspuns nu făcea referire la prevederile în care se menționează obligativitatea înscrierii anuale. Sintagma folosită de toate inspectoratele școlare era „am respectat prevederile legale”, fără să răspundă, astfel, la solicitarea care menționa, explicit, prevederile art. 3, alin (5) ale Metodologiei, în care se menționează obligativitatea înscrierii anuale, prevederi care, în fapt, nu erau respectate.

⁴¹⁵ Concluzia unei înțelegeri între BOR (respectiv, APOR) și inspectoratele școlare în realizarea interesului celei dintâi este susținută de mai multe motive, din care sintetizez: faptul că inspectoratele școlare au folosit aceeași formulă de răspuns, scurtă, evitând în mod vizibil răspunsul la chestiunile în discuție (contrar prevederilor legale); faptul că au dat curs interpretării transmise de BOR (și preluate de APOR) a unui text de lege (*Metodologia*); discuțiile cu inspectoarea generală a ISJ Buzău care în timpul unei audiențe a răspuns afirmativ solicitării, iar ulterior a răspuns, în scris, preluând interpretarea BOR, afirmând că „am făcut cum au făcut și celelalte inspectorate”. (Audiențele și discuțiile la care mă refer au avut loc în octombrie – noiembrie 2016, cu referire la o petiție similară care viza înscrierea elevilor pentru studiul Religiei în anul școlar 2017/2018, în conformitate cu prevederile *Metodologiei*). O înțelegere similară pare să fi avut loc cu funcționari ai ME (a se vedea mai departe).

⁴¹⁶ Indicarea vârstei de 14 ani pentru semnarea cererii este un alt element de legalitate pe care ISJ Suceava l-a avut în vedere. Deși *Legea educației* stabilește vârsta de 18 ani ca limită a exercitării dreptului la libertatea de conștiință și de religie, cu referire, în acest caz, la posibilitatea completării și semnării cererii pentru studiul religiei în școală, ISJ Suceava a procedat corect, luând ca prioritară *Legea 272/2004 privind drepturile copilului și Noul cod civil*. „Copilul care a împlinit 14 ani poate cere încuviințarea instanței judecătorești de a-și schimba felul învățaturii” (art. 47 din *Legea 272/2004*), respectiv, „copilul care a împlinit vârsta de 14 ani are dreptul să își aleagă liber confesiunea religioasă” (art. 491 din *Noul Cod civil*).

se facă completarea cererilor menționate”. APOR, în fapt, nu a făcut decât să transpună în petiții înregistrate la inspectoratele școlare alegerile BOR din comunicatul emis imediat după adoptarea *Metodologiei*. Finalul cererii adoptă un ton ultimativ, în acord cu cel folosit de BOR: „în cel mai scurt timp să comunicați tuturor unităților școlare o nouă adresă prin care să revocați aplicarea solicitării dumneavoastră pentru a nu bulversa părinții și sistemul de învățământ. Așteptăm răspunsul dumneavoastră urgent”.

Inspectorul general a refuzat să soluționeze cererea APOR așa cum i s-a solicitat și a transmis petiția, spre soluționare, inspectorului general adjunct care, la rândul lui, a transmis-o inspectorului școlar de Religie, preot al BOR, aflat, în cauză, în conflict de interese. O nouă adresă a fost transmisă tuturor școlilor din Suceava prin care, contrar primei adrese, în mod nelegal, se transmite ca elevii să fie înscriși pentru studiul Religiei în mod obligatoriu, fără solicitarea acestora, contrar prevederilor imperative ale *Metodologiei*. Adresa era semnată de inspectorul școlar general-adjunct și de informaticianul inspectoratului⁴¹⁷.

La petiția prin care se solicita ca ISJ Suceava să respecte prevederile *Metodologiei* privind înscrierea copiilor pentru studiul religiei a răspuns inspectorul școlar de Religie, preot angajat al BOR, care a oferit aceeași *interpretare juridică* pe care BOR a transmis-o în comunicat.

Un caz aparte este cel al ISJ Hunedoara, unul dintre cele 4 inspectorate școlare al căror răspuns a respectat procedurile legale de semnare a răspunsurilor. Deși era semnată de inspectorul general și de consilierul juridic, adresa de răspuns nu a fost întocmită, în fapt, de niciunul din cei doi semnatori. Consilierul juridic a afirmat că nu a citit petiția la care a răspuns; răspunsul a fost întocmit de inspectorul școlar de religie, care a venit cu răspunsul redactat iar cei doi au semnat⁴¹⁸.

Contrar situației *de facto* Ministerul Educației și inspectoratele școlare au menționat în răspunsurile la petiții că respectă prevederile *Metodologiei*. Investigațiile organizațiilor neguvernamentale probau că la nivel național unitățile publice de învățământ înscriau copiii pentru studiul religiei în mod nelegal, contrar prevederilor *Metodologiei*, încălcându-le astfel dreptul la libertatea de conștiință și de religie. O nouă serie de petiții au fost adresate autorității centrale și inspectoratelor școlare județene, prin

⁴¹⁷ Și sub acest aspect adresa era nelegală: ar fi trebuit semnată de consilierul juridic și nu de informatician (acesta din urmă nu avea nicio competență pentru a semna un document care reglementa exercitarea unor drepturi ale copiilor și ale părinților acestora).

⁴¹⁸ Declarațiile consilierului juridic se află în arhiva Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință.

care, în baza prevederilor *Legii 544/2001*, au fost solicitate numărul elevilor pentru care s-au depus cereri de înscriere după data adoptării *Metodologiei*, copii de pe adresele transmise de APOR sau de cultele religioase Ministerului Educației și inspectoratelor școlare după publicarea *Deciziei nr. 669/2004 a CCR* și de pe răspunsurile oferite.

Informațiile solicitate se aflau în baza de date atât a ME cât și a inspectoratelor școlare. Cererile pentru studiul Religiei sunt înregistrate în Sistemul Informatic Integrat al Învățământului din România – art. 3, alin (4) din *Metodologie*. Doar 27, din cele 42 de inspectorate, au răspuns petiției, și deși au afirmat că sunt respectate prevederile *Metodologiei*, numai 4 dintre acestea au furnizat (unele din) informațiile solicitate. Informațiile, însă, nu erau reale și deci nu confirmau respectarea prevederilor legale, cum se anunțase.

Două dintre inspectorate au confirmat în scris că informațiile solicitate se găsesc în SIIÎR, însă au refuzat să le furnizeze, deși le-ar fi putut prelua în câteva minute.

Cu toate acestea, cu privire la numărul de elevi, ME și 16 dintre inspectoratele școlare au răspuns că nu dețin informațiile publice solicitate și că petițiile trebuie să fie adresate unităților de învățământ⁴¹⁹ - ar fi trebuit redactate 19706⁴²⁰ petiții -, iar cu referire la petițiile adresate de APOR și la răspunsurile date au precizat că nu se încadrează în categoria informațiilor de interes public.

Cu referire la petițiile primite, 15 inspectorate școlare au răspuns că APOR sau cultele religioase nu le-au adresat petiții. Alte inspectorate au recunoscut că au primit petiții din partea APOR, însă nu au transmis copiile de pe acestea afirmând că sunt „informații cu caracter privat”, exceptate de la accesul liber.

Unele inspectorate au transmis copii de pe adresele depuse de APOR – care sunt identice cu cea înregistrată la ISM București, ceea ce probează că astfel de petiții au fost depuse și la celelalte inspectorate școlare județene⁴²¹ -, dar nu și răspunsurile la aceste adrese. Alte cereri care reproduc afirmațiile BOR au fost depuse de organizații precum

⁴¹⁹ Dacă totuși ME și ISJ ar fi apreciat că răspunsul privind numărul elevilor este de competența unităților publice de învățământ din subordine, ar fi trebuit să își decline competența către acestea și să comunice că se va primi răspuns de la fiecare unitate de învățământ în parte (art. 6 din *OG 27/2002* privind activitatea de soluționare a petițiilor).

⁴²⁰ Numărul unităților publice de învățământ din subordinea ME, informație publicată pe site-ul: <https://siiir.edu.ro/carto/#/statistici> - accesat la 07.03.2017.

⁴²¹ Concluzie susținută și de răspunsurile ME și ale celorlalte inspectorate școlare județene, în care acestea au menționat că petițiile depuse de APOR sau de culte nu sunt informații publice.

*Asociația Profesorilor de Religie „Sf. Paraschiva” Bacău, sau Asociația PRORELIS*⁴²², care au invocat prevederi internaționale inexistente - e.g., art. 52, alin (2) din *Declarația drepturilor copilului*⁴²³ - au inventat prevederi legale și au folosit invective pe linia celor folosite de BOR și APOR. În una dintre petiții se menționează cazul inspectoratului școlar din Suceava (detaliat supra), ceea ce confirmă, în plus, faptul că BOR (prin intermediul) APOR și inspectorii școlari de Religie, au lucrat sistematic împreună.

Inspectoratul Școlar Județean Timiș a confirmat, în răspunsul pe care l-a trimis în ianuarie 2016, că prevederile legale cu privire la înscrierea anuală a elevilor pentru studiul Religiei nu au fost respectate (confirmând, astfel, și faptul că inspectoratele școlare au declarat în fals când au răspuns că au fost respectate prevederile *Metodologiei*). Citez din răspunsul inspectoratului, semnat de inspectorul școlar general și de inspectorul școlar pentru disciplina Religie: „nu au existat reveniri ale elevilor față de cererile depuse anterior”, cu mențiunea că cererile la care se face referire au fost cele depuse în perioada februarie-martie 2015 și care erau exprimate doar pentru anul școlar 2014-2015.

În răspunsurile pe care le-au oferit, ME și inspectoratele școlare au încălcat prevederile Legii 544/2001 a informațiilor publice⁴²⁴.

III.2.2.4. Răspunsul ministrului Educației privind înscrierea la ora de religie. Refuzul subordonaților de a respecta deciziile ministrului Educației

Abuzurile inspectorului școlar de Religie care a îndemnat directorii unităților de învățământ să nu respecte prevederile legale și ale inspectorilor generali care nu au dispus remedierea situației create prin nerespectarea prevederilor legale cu privire la înscrierea

⁴²² Asociația PORELIS este - alături de APOR și alte organizații fundamentalist religioase - membră a *Coalitiei pentru Familie* care a inițiat proiectul de modificare a Constituției pentru definirea familiei ca uniune dintre un bărbat și o femeie. Printre obiectivele principale ale asociației este enunțată „derularea în școală a activităților de dezvoltare moral-creștină a elevilor, prin ora de religie și prin oferte didactice extracurriculare inter și transdisciplinare” (<http://www.prorelis.ro/sample-page/> - accesat la 08.01.2020).

⁴²³ Declarația ONU privind drepturilor copilului (1959) are 10 principii în cuprinsul cărora nu se regăsește prevederea menționată.

⁴²⁴ Răspunsul ME este semnat de o singură persoană, 10 din cele 27 de răspunsuri ale inspectoratelor școlare, de asemenea, sunt semnate de o singură persoană, iar celelalte 17 poartă semnătura inspectorului școlar de Religie. În niciunul dintre răspunsuri nu este indicat temeiul legal al refuzului furnizării informațiilor

elevilor pentru studiul Religiei și au refuzat să furnizeze informațiile publice solicitate, au fost sesizate ministrului Educației⁴²⁵ atât în scris cât și personal⁴²⁶.

În urma prezentării în detaliu a situației, în audiența acordată pe data de 01.11.2016, ministrul Educației, asistat de consilierul pe probleme de tineret și relația cu societatea civilă, a confirmat nelegalitatea aspectelor sesizate, a răspuns afirmativ solicitărilor și a dispus redactarea și expedierea de urgență a unei adrese către inspectoratele școlare⁴²⁷, în care să se dispună obligativitatea depunerii unei cereri de către elevii majori, sau părinții copiilor, care doresc să studieze Religia în anul școlar 2017/2018.

Deși ministrul Educației a răspuns afirmativ la cele 2 petiții, ordinele - clare și fără echivoc - nu au fost puse în aplicare. În continuare, elevii au fost înscriși în mod nelegal pentru studiul Religiei, fără ca aceștia, sau părinții lor, să depună cereri în acest sens.

Imediat după aflarea rezultatului alegerilor parlamentare, dar în afara termenului legal de răspuns, pe 13.12.2016, când se știa că, în urma noii configurații parlamentare, va fi schimbat guvernul și deci și ministrul Educației, ME a răspuns în scris la (doar) una din cele două petiții – înscrierea elevilor pentru studiul disciplinei Religie⁴²⁸. O scrisoare deschisă a fost adresată ministrului Educației (încă în funcție) prin care i s-a transmis că deciziile domniei sale au fost sabotate de funcționarii din subordine.

În urma schimbării guvernului și a ministrului Educației, funcționarii și demnitarii ME au asumat public poziția BOR-APOR, contrar dispozițiilor deciziei CCR și prevederilor noii legi a educației⁴²⁹. Pentru al treilea an școlar consecutiv, elevii au fost

⁴²⁵ În petiția adresată ministrului Educației se reclama încălcarea drepturilor copiilor la libertatea de religie și la nediscriminare și încălcarea drepturilor organizațiilor neguvernamentale la petiționare și de acces la informațiile de interes public - drepturi fundamentale, statuate prin prevederile art. 51, respectiv 31 din *Constituția României*.

⁴²⁶ O a doua sesizare, atât în scris, dar expusă și personal, a vizat oficierea nelegală a slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ - la aceasta mă voi referi infra, în capitolul dedicat prozelitismului religios.

⁴²⁷ O a doua decizie a ministrului Educației viza transmiterea unei adrese către toate inspectoratele școlare în care să se dispună interzicerea ofierii de slujbe și servicii religioase în incinta unităților publice de învățământ, în conformitate cu prevederile ROFUIP și ale *Legii educației*. Cele două decizii ale ministrului Educației au fost luate în prezența reprezentantului organizației neguvernamentale care a fost primit în audiență și au fost transmise consilierului pentru a fi redactate de urgență și expediate inspectoratelor școlare.

⁴²⁸ Răspunsul nu avea legătură cu obiectul petiție pentru care era formulat și era contrar dispozițiilor ministrului Educației.

⁴²⁹ În conferința de presă organizată în 07.03.2017, întrebat despre modalitatea nelegală de înscriere a elevilor, *noul* ministru al Educației a răspuns că e o temă la care nu se pricepe și l-a recomandat, pentru a răspunde jurnaliștilor, pe Romeo Moșoiu, ale cărui afirmații pot fi citite

înscriși pentru studiul Religiei în școlile publice fără o cerere din partea părinților copiilor sau a celor majori. Situația s-a repetat și în al patrulea an, 2018/2019.

Prin *Ordinul nr. 3218/2018*, ministrul Educației dă curs explicit solicitării BOR și modifică metodologia de organizare a predării Religiei, ca înscrierea pentru studiul acestei materii să nu se mai facă anual ci o dată pentru toată perioada de școlarizare. Modificarea articolului din metodologie care reglementa înscrierea anuală a elevilor pentru studiul Religiei, înlocuit cu prevederea care întoarce modalitatea de înscriere la prevederile legii educației anterioare admiterii excepției de neconstituționalitate a acestora, este în contradicție cu prevederile *Legii 153/2015 de modificare a Legii educației*, cu prevederile *Constituției României*, interpretate prin *Decizia 660/2014 a CCR* și cu prevederile art. 2, 3, 14 și 28 ale *Convenției privind drepturile copilului*.

III.2.3. Concluzii la Capitolul al doilea

În acest capitol am prezentat, pe un interval de mai mulți ani – noiembrie 2014 – ianuarie 2020 – modul în care, pe de o parte, dreptul la egalitate în fața legii în relație cu drepturile copiilor la libertatea de conștiință și de religie și la educație sunt negociate, în dauna interesului superior al acestora, de Biserica Ortodoxă Română și de organizațiile religioase fundamentaliste cu Ministerul Educației. Pe de altă parte, sunt evidențiate eforturile organizațiilor neguvernamentale care militeză pentru separarea dintre biserică și stat, ca principiu esențial în promovarea drepturilor copiilor în unitățile publice de învățământ. Urmărind firul presiunilor exercitate în folosul BOR și în dauna interesului superior al copiilor aflați în unitățile publice de învățământ, am investigat modul în care unii actori sociali s-au implicat pentru punerea în aplicare a *Deciziei nr. 669 a CCR*, sau pentru împiedicarea transpunerii în fapt a dispozițiilor acestei hotărâri, în perioada noiembrie 2014 – septembrie 2020.

Confruntarea actorilor menționați, mult mai veche decât perioada acoperită de studiu, trasează traseul reglementărilor și al jurisprudenței instanțelor de judecată și al

aici: Nicoleta Onofrei, „De ce fac elevii români Religia și nu Istoria Religiiilor. Precizările halucinante ale Ministerului Educației: Nu pot asimila noțiuni de doctrină religioasă” <http://adevarul.ro>, 07/03/2017, accesat la 15.01.2020. De altfel, la nicio conferință de presă, emisiune radio sau tv, ori dezbateri, unde s-au discutat temele înscrierii elevilor pentru studiul Religiei, a ofierii de slujbe religioase ori a prezenței simbolurilor religioase în școli, autoritatea publică centrală în domeniul educației nu a fost reprezentată de juriști ci, de fiecare dată, de absolvenți de teologie, salariați ai ME.

instanței de contencios constituțional, în acest domeniu, al separării dintre stat și biserică, cu accent, în acest caz, pe educația religioasă în unitățile publice de învățământ.

Un rol central în evoluția evenimentelor l-au avut organizațiile dedicate respectării drepturilor copiilor și interesului superior al acestora, care au avut de înfruntat opoziția unor actori cu influență, precum: Biserica Ortodoxă Română, organizații religioase fundamentaliste, funcționari și demnitari din Ministerul Educației - de la ministrul Educației și înalți funcționari publici, până la inspectori școlari (generalii sau de specialitate), directori, diriginți, cadre didactice - care au acționat împotriva exercitării drepturilor menționate, ale copiilor și ale părinților acestora.

În anii școlari 2015/2016, 2016/2017, 2017/2018, 2018/2019, 2019/2020, 2020/2021, elevii din unitățile publice de învățământ din România au fost înscriși pentru studiul Religiei fără ca aceștia sau părinții lor să solicite explicit acest lucru, contrar prevederilor legale, încălcându-li-se drepturile fundamentale la educație, la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare⁴³⁰.

III.3. Oficierea de slujbe religioase în unitățile publice de învățământ

În prima parte a capitolului voi prezenta câteva dintre cazurile în care efectele negative ale manifestărilor religioase în școlile publice din România au fost reclamate de părinții copiilor.

Următoarele subcapitole prezintă demersurile civice în vederea respectării drepturilor copiilor la libertatea de religie și la nediscriminare și răspunsurile autorităților și instituțiilor publice (centrale sau județene), respectiv hotărârile Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării și ale instanțelor de judecată.

⁴³⁰ O excepție - până la adoptarea noului ordin de ministru - este Colegiul Agricol „Dr. C. Angelescu” Buzău, unde directoarea a decis că respectarea legii are prioritate față de cerințele nelegale și abuzive ale inspectorului școlar de Religie. Elevilor și părinților acestora li s-a transmis că în cazul în care elevii doresc să studieze Religia, trebuie să înregistreze o cerere în acest scop. Exemplul a fost urmat, pentru anul școlar 2017/2018 și de Colegiul Național „B. P. Hașdeu” din Buzău. De menționat că în Colegiul Agricol, începând din anul școlar 2006/2007 până în prezent, în urma unei petiții, nu au mai fost oficiate slujbe religioase (în acest interval, conducerea unității școlare a fost schimbată de 3 ori, fiecare echipă managerială păstrând decizia de a nu oficia slujbe religioase).

III.3.1. Exemple de cazuri reclamate de părinți și asociații

Voi da în cele ce urmează doar două exemple pentru a distinge două categorii de situații, alte exemple fiind invocate anterior în celelalte capitole ale acestei părți.

(1) În 2013, la o școală din București, învățătoarea a dus toți copiii clasei într-o altă sală unde și ceilalți copii ai școlii, fără ca părinții să fie anunțați, au fost *împărtășiți*⁴³¹ de un preot creștin-ortodox, cu aceeași linguriță. Învățătoarea și asistenta medicală a școlii au fost anunțate de părinții unui copil, cu o săptămână înaintea săvârșirii serviciului religios, că acesta a avut mononucleoză infecțioasă și că este purtător al virusului contagios încă 18 luni⁴³². Cum mononucleoza se transmite prin orice contact cu saliva, riscul de îmbolnăvire a copiilor era considerabil, lingurița de folosință comună fiind mijlocul cel mai eficient de a transmite virusul.

Ca urmare a anunțării oficierii unui ritual de *împărtășire* a copiilor, în decembrie 2016, tatăl unui copil, elev la Școala Cezar Bolliac din București, a adresat conducerii școlii o petiție, în baza Legii 544/2001, prin care a solicitat să i se transmită copii de pe cererea prin care școlii i s-a cerut oferirea unui astfel de serviciu religios și de pe răspunsul cu acceptul școlii (o petiție similară a fost depusă în martie 2018, de tatăl unui copil, la Școala gimnazială nr. 10 „Maria Rosetti” din București). Cunoscând faptul că ritualul împărtășirii implică administrarea pe cale orală a unei cantități de vin cu aceeași linguriță pentru toți elevii, tatăl copilului a reclamat încălcarea normelor de sănătate și de igienă, fapt ce punea în pericol sănătatea copiilor și a solicitat explicații conducerii școlii cu privire la acest aspect⁴³³.

(2) În decembrie 2018, în timpul vacanței de iarnă, o organizație neguvernamentală a solicitat directoarei Liceului de Arte „Regina Maria” din Constanța să îi închirieze o sală de spectacole pentru susținerea unui recital coral de colinde cu intrare liberă (reprezentantul asociației era dirijor, absolvent al Universității Naționale de Muzică). După ce reprezentantul asociației, al cărui copil era elev al liceului, a spus că persoanele din cor sunt membre ale Cultului Adventist de Ziua a Șaptea, directoarea a

⁴³¹ Împărtășirea este serviciul religios prin care mai multe persoane primesc o cantitate de alcool, cu o lingură de folosință comună care este introdusă consecutiv în același vas și apoi în gura fiecărei persoane.

⁴³² Informații preluate din arhiva Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință.

⁴³³ Deși părinții nu au primit răspuns la cererile depuse, conducerea școlilor a anulat oficierea serviciilor religioase anunțate. Datele au fost preluate din arhiva Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, care i-a consiliat juridic pe părinții copiilor.

susținut că în școli, conform legii, sunt interzise manifestările religioase – dovedind cunoașterea prevederilor regulamentului de funcționare a unităților publice de învățământ și ale legii educației, deși interdicția era discutabilă în cazul prezentat, întrucât spectacolul se adresa publicului larg în timpul vacanței școlare în cadrul unei manifestări culturale .

Însă, cu doar trei luni înainte, directoarea a permis oficierea de către un preot ortodox a unei slujbe religioase la începutul anului școlar în timpul programului școlar în prezența copiilor și a părinților obligați de altfel să participe. Cum a permis și „sfințirea claselor cu apă sfințită”, tot în timpul programului școlar și tot în prezența copiilor, ceremonial oficiat în fiecare clasă de un preot creștin ortodox. Slujba religioasă a fost oficiată și la festivitatea din anul școlar următor, iar „sfințirea sălilor de clasă” a avut loc din nou, ambele în timpul programului școlar și în prezența copiilor.

Acest gen de servicii religioase, aprobat în mod nelegal în unitățile publice de învățământ, nu este singurul. Politica dublului standard nu încalcă doar drepturile organizațiilor, ci și ale copiilor, cărora li se refuză accesul la informații vitale creșterii lor.

III.3.2. Oficierea slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ

În România, în majoritatea unităților publice de învățământ, s-a instituit practica nelegală de oficiere a unor slujbe și servicii religioase, susținute de preoți, în prima zi a anului școlar, dar și în timpul anului școlar (ori la sfârșitul acestuia), cu susținerea directorilor instituțiilor menționate și a inspectorilor școlari generali. Persoanele obligate să participe sunt copii și cadre didactice, în timpul programului școlar. Astfel de fapte sunt interzise prin legea educației și prin regulamentul de organizare și funcționare a unităților publice de învățământ (ROFUIP) și sunt sancționate prin prevederile art. 381 din Codul penal⁴³⁴.

Demersuri civice pentru respectarea drepturilor copiilor aflați în școlile publice, la libertatea de religie și la nediscriminare, au fost susținute an de an, începând din anul

⁴³⁴ „În unitățile, în instituțiile de învățământ și în toate spațiile destinate educației și formării profesionale sunt interzise activitățile de natură politică și prozelitismul religios” (art. 7 din *Legea educației, nr. 1/2011*); „unitățile de învățământ se organizează și funcționează independent de orice ingerințe religioase, în incinta acestora fiind interzise organizarea și desfășurarea activităților de prozelitism religios” (art. 4 din ROFUIP, aprobat prin *Ordinul Ministrului Educației nr. 5115/2014*); „obligarea unei persoane, prin constrângere, să participe la serviciile religioase ale unui cult ori să îndeplinească un act religios legat de exercitarea unui cult se pedepsește cu închisoare de la unu la 3 ani sau cu amendă” (Codul penal în vigoare la data redactării prezentului capitol).

2004. Sintetizez aici demersurile unei organizații - în continuare, Asociația - dedicată temei cercetării pe care o întreprind, respectarea libertății de conștiință și de religie și a dreptului la egalitate de tratament a copiilor aflați în unitățile publice de învățământ din România.⁴³⁵ La demersurile Asociației s-au asociat uneori alte organizații neguvernamentale. Toți miniștrii Educației⁴³⁶ (sau funcționarii delegați să răspundă), au răspuns negativ – sau nu au răspuns - cererilor prin care s-a solicitat respectarea prevederilor legale privind interzicerea manifestărilor religioase în unitățile publice de învățământ (cu excepția celor din timpul orei de Religie). În anul școlar 2019/2020, ministrul Educației a refuzat în mod explicit să pună în aplicare două hotărâri în acest sens: *Hotărârea 706/06.12.2017 a Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării* și *Hotărârea 1871/31.05.2019 a Curții de Apel București*.

III.3.3. Obstacole puse accesului la informația privind manifestările religioase în școli

În anul 2006 Ministerul Educației a refuzat transmiterea informațiilor publice cu referire la numărul unităților publice de învățământ care, la începutul anului școlar 2005/2006, au permis oficierea de slujbe și servicii religioase în timpul programului școlar⁴³⁷. În motivarea refuzului, ME a afirmat că nu deține informațiile solicitate și că cererea trebuie să fie adresată, în mod direct, unităților publice de învățământ⁴³⁸.

În urma reclamației administrative, ME a revenit la decizia inițială și a transmis inspectoratelor școlare să colecteze informațiile și să le expedieze organizației neguvernamentale⁴³⁹ care le solicitase. Conținutul adreselor de răspuns ale inspectoratelor școlare județene relevă faptul că reprezentanții acestor instituții publice știau de oficierea slujbelor și serviciilor religioase, în timpul programului școlar, că erau oficiate și în

⁴³⁵ Este vorba despre Asociația Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, înființată în anul 2004.

⁴³⁶ Cu o singură excepție, menționată infra. Însă și în acest caz singular, în care ministrul Educației a dispus încetarea oficierei slujbelor și serviciilor religioase în școlile publice, deciziile acestuia au fost sabotate din interiorul ME și nu au fost puse în aplicare. În anul școlar 2019/2020, ministrul Educației a refuzat în mod explicit să pună în aplicare două hotărâri în acest sens: *Hotărârea 706/2017 a CNCD* și *Hotărârea 1871/2019 a Curții de Apel București* (a se vedea infra).

⁴³⁷ Din arhiva Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință.

⁴³⁸ Refuzul furnizării informațiilor publice era nelegal. Asociația care a solicitat informațiile publice nu se putea adresa celor peste 15 000 de unități publice de învățământ (în schimb, ME are pârghiile tehnice necesare pentru a comunica cu unitățile subordonate, și posibilitatea de a controla executarea dispozițiilor transmise).

⁴³⁹ Asociația Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință.

unitățile de învățământ preșcolar⁴⁴⁰ și că organizarea acestora era planificată în amănunt și condusă de inspectorii școlari de Religie, funcționari publici⁴⁴¹ aflați în subordinea inspectoratului școlar județean și a Ministerului Educației.

În baza informațiilor primite, în luna septembrie 2006, „Asociația” a sesizat Parchetul General, care a transmis denunțul tuturor parchetelor din România, reclamând că în situațiile expuse directorii – cu complicitatea preoților care au oficiat slujbele religioase – au săvârșit infracțiunile sancționate în Codul Penal prin prevederile articolelor 247, 248, 249⁴⁴² și 318.⁴⁴³

În vederea asigurării interesului superior al copiilor, la începutul fiecărui an școlar, începând din anul 2004, Asociația și alte organizații neguvernamentale au solicitat Ministerului Educației și inspectoratelor școlare să se dispună interzicerea oficierii de slujbe religioase în unitățile publice de învățământ în timpul programului școlar.

De regulă, nici autoritatea publică centrală, nici inspectoratele școlare județene nu răspundeau la petiții; atunci când răspundeau – prin adrese care nu respectau prevederile

⁴⁴⁰ Legislația privind educația nu alocă ore de educație religioasă confesională și la acest nivel de învățământ.

⁴⁴¹ Calitate stabilită de Codul penal pentru „orice persoană care exercită permanent sau temporar, cu orice titlu, indiferent cum a fost investită, o însărcinare de orice natură, retribuită sau nu, în serviciul unei unități publice” (art. 147 din Codul penal în vigoare la data respectivă).

⁴⁴² Art. 247: „îngrădirea, de către un funcționar public, a folosinței sau a exercițiului drepturilor unei persoane ori crearea pentru aceasta a unei situații de inferioritate pe teme de religie se pedepsește cu închisoare de la 6 luni la 5 ani”, art. 248: „fapta funcționarului public, care, în exercițiul atribuțiilor sale de serviciu, cu știință, nu îndeplinește un act ori îl îndeplinește în mod defectuos și prin aceasta cauzează o tulburare însemnată bunului mers al unei instituții de stat se pedepsește cu închisoare de la 6 luni la 5 ani”, art. 249: „încălcarea din culpă, de către un funcționar public, a unei îndatoriri de serviciu, prin neîndeplinirea acesteia sau prin îndeplinirea ei defectuoasă, dacă s-a cauzat o tulburare însemnată bunului mers al unei instituții de stat ori o vătămare importantă intereselor legale ale unei persoane, se pedepsește cu închisoare de la o lună la 2 ani sau cu amendă”, art. 318: „fapta de a obliga o persoană, prin constrângere, să participe la serviciile religioase ale unui cult, sau să îndeplinească un act religios legat de exercitarea unui cult, se pedepsește cu închisoare de la o lună la 6 luni” – Codul penal în vigoare la data denunțului (în Codul penal actual cuantumul pedepsei pentru infracțiunea din ultimul articol citat a fost mărit de 5 ori).

⁴⁴³ În discuțiile purtate cu reprezentanții organizației care a depus denunțurile, procurorii și funcționarii Poliției judiciare au confirmat caracterul penal al faptelor, însă, în majoritatea cauzelor, și-au exprimat neputința față de „numărul mare de cazuri”, și au susținut în mod explicit ca organizația să implice ME și inspectoratele școlare. Redau din discuțiile avute de unii dintre procurori cu reprezentantul asociației (documente din arhiva asociației): „este clar că aveți dreptate, dar nu am cum să propun arestarea tuturor directorilor de școli din județ” (procuror din Sibiu); „pentru mine e clară situația, îmi amintesc că atunci când eram elevă nu doream să participăm la slujba religioasă de la începutul anului școlar și odată chiar am sărit gardul căci nu ne lăsa să ieșim din școală în timpul oficierii slujbei. O să propun începerea urmăririi penale împotriva directorilor care au aprobat oficierea de slujbe religioase” (polițistă de la Poliția Judiciară Constanța) – date din arhiva Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință.

legislației privind activitatea de soluționare a petițiilor -- afirmau că sesizările trebuie să fie adresate direct unităților de învățământ deoarece acestea organizează autonom festivitatea de început de an școlar, inclusiv oficierea de slujbe sau servicii religioase.

III.3.4. Alte aspecte privind deciziile Curții Constituționale

Prin *Decizia nr. 669/2014*, Curtea Constituțională a României a declarat ca neconstituționale prevederile din legile educației care impuneau înscrierea din oficiu a tuturor elevilor pentru studiul disciplinei confesionale Religie și astfel înscrierea pentru studiul Religiei a fost reglementată prin procedură *opting in*, față de varianta neconstituțională *opting out*.

În afara discutării excepțiilor de neconstituționalitate care au făcut obiectul sesizării, două din cele trei decizii ale CCR cu referire la educația religioasă în unitățile publice de învățământ din România – Decizia nr. 72/1995, Decizia nr. 306/2012 și Decizia nr. 669/2015 – au o importanță aparte în oferirea unei interpretări clare a prevederilor privind respectarea drepturilor copilului și ale părinților la libertatea de religie și la egalitate în fața legii.

O primă interpretare a fost oferită de CCR prin Decizia nr. 72/1995. În considerentele deciziei, instanța de contencios constituțional a statuat că Religia, ca disciplină confesională, este obligatorie pentru școli ca ofertă a acestei materii școlare, însă studiul acesteia poate fi ales, sau nu, de părinții copiilor, sau de elevii majori. Însă reglementarea Religiei ca parte a trunchiului comun, prin modificarea legii educației (*Legea nr. 84/1995*) a dat naștere la interpretări - neoficiale, dar care, adesea, au fost transpuse în acte normative - prin care Religia era considerată materie opțională sau chiar obligatorie⁴⁴⁴.

Prin Decizia din 2014, CCR trasează o distincție clară și evidentă: disciplina Religie poate fi predată doar elevilor care au solicitat în scris înscrierea pentru studiul acestei materii (direct în cazul celor majori sau prin părinți pentru elevii minori). Astfel, ținând cont și de faptul că predarea disciplinei Religie este reglementată prin prevederi legale, manifestările religioase nu pot avea loc în școală decât în cadrul orei alocate

⁴⁴⁴ A se vedea Emil Moise, „Relația Stat-Biserică în privința educației religioase în școlile publice din România”, în *Journal for Studies of Religions and Ideologies*, nr. 7, Spring, 2004, și Smaranda Enache, *op. cit.* (în chestionarele la care lucrarea face referire, elevii, părinții, cadrele didactice și inspectorii școlari menționau Religia ca disciplină obligatorie).

acestei materii (cu atât mai mult cu cât manifestările religioase în unitățile publice de învățământ sunt interzise prin prevederi din *noua lege*⁴⁴⁵ a educației și din ROFUIP și sunt sancționate penal).

În acest nou context, dat de adoptarea și aplicarea *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*, prin petiția nr. 129/06.09.2016⁴⁴⁶, Asociația a sesizat ministrul Educației cu privire la încălcarea, în majoritatea unităților publice de învățământ, a prevederilor legale privind interzicerea prozelitismului religios. Prin invocarea prevederilor *Convenției privind drepturile copilului*, ale *Constituției României*, ale *Legii 272/2004*, ale *Legii 1/2011*, ale ROFUIP, ale *OG 137/2000*, ministrul Educației a fost solicitat să ia măsuri pentru respectarea dreptului copilului la libertatea de religie și la nediscriminare și astfel să nu se mai permită oficierea de servicii religioase în incinta unităților publice de învățământ⁴⁴⁷. Petiția a fost discutată cu ministrul Educației, în prezența consilierului din minister pe probleme de tineret și relația cu societatea civilă, în audiența din 01.11.2016. Confirmând nelegalitatea aspectelor sesizate, ministrul Educației a dispus întocmirea unei adrese și expedierea acesteia către toate inspectoratele școlare din țară în vederea interzicerii explicite a oficierei de slujbe și servicii religioase în incinta unităților publice de învățământ în timpul programului școlar⁴⁴⁸, în aplicarea prevederilor art. 7 din *Legea educației* și cu art. 4 din ROFUIP⁴⁴⁹.

O petiție similară a fost înregistrată la Camera Deputaților de Uniunea Bisericilor Creștine după Evanghelie din România⁴⁵⁰.

Un fenomen de menționat este faptul că - la fel ca în cazul înscrierii elevilor pentru studiul religiei în școlile publice -- în chestiunea slujbelor și serviciilor religioase deciziile

⁴⁴⁵ *Legea nr. 1/2011*. Manifestările religioase sunt interzise în unitățile publice de învățământ prin prevederile art. 7 în care se menționează imperativ: „în unitățile, în instituțiile de învățământ și în toate spațiile destinate educației și formării profesionale sunt interzise activitățile de natură politică și prozelitismul religios”.

⁴⁴⁶ Petiția a fost susținută de peste 1500 de persoane,

⁴⁴⁷ Două petiții cu conținut similar au fost adresate tuturor inspectoratelor școlare județene, însă răspunsul și deciziile ministrului Educației au fost acoperitoare.

⁴⁴⁸ A se vedea și nota 421.

⁴⁴⁹ La deschiderea anului școlar 2016/2017 la care au participat ministrul Educației și Președintele României, la Colegiul Național „Mihai Eminescu” din București nu s-a oficiat slujbă religioasă, contrar practicii nelegale din anii precedenți a unităților publice de învățământ. Tot contrar obișnuinței nelegale, la deschiderea anului universitar 2017/2018, la Universitatea Ovidius din Constanța, la care a participat Președintele României, Administrația prezidențială a solicitat să se renunțe la oficierea slujbelor religioase, iar solicitarea a fost soluționată favorabil, conform legii; informațiile pot fi citite (as spune mai degrabă ,consultate/confirmate’) și aici: Feri Predescu, „Premieră. Iohannis a interzis slujba religioasă la început de an universitar”, <http://evz.ro>, 03.10.2017- accesat în 02.03.2020.

⁴⁵⁰ Prin adresa nr. 494/19.02.2015.

ministrului Educației au fost eludate de către subordonați. Ordinele clare și fără echivoc ale ministrului Educației, date în urma răspunsului afirmativ la petițiile cu care a fost sesizat, nu au fost puse în aplicare⁴⁵¹. În ciuda deciziilor ministrului Educației, funcționarii din Ministerul Educației nu au răspuns la petiția privind organizarea de slujbe și servicii religioase în școlile publice din România. La cealaltă petiție, privind înscrierea nelegală a elevilor pentru studiul Religiei au răspuns negativ (peste răspunsul afirmativ al ministrului Educației), în afara termenului legal⁴⁵². Odată cu înlocuirea ministrului funcționarii din ME au asumat public poziția BOR privind oficierea de servicii și slujbe religioase și înscrierea pentru studiul Religiei în unitățile publice de învățământ, contrar legislației și dispozițiilor *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*⁴⁵³.

III.3.5. Oficierea slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ din perspectiva principiului non-discriminării

În septembrie 2017 Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării a fost investit, printr-o petiție, să confirme și să sancționeze discriminarea copiilor și a cadrelor didactice - în legătură cu dreptul la libertatea de conștiință și de religie - prin oficierea de slujbe și servicii religioase în unitățile publice de învățământ din România la începutul și în timpul anului școlar⁴⁵⁴.

⁴⁵¹ Într-o discuție la dezbateră *Opoziția, încotro?* organizată de Grupul pentru Dialog Social, în 21.11.2018, primul ministru din perioada în care au fost date cele două ordine, Dacian Cioloș, a afirmat că nu a știut de cele două dispoziții ale ministrului Educației și că nu i-a transmis ministrului să revină la ordinele date în urma audienței (a ținut să precizeze că nu era prima dată când deciziile unui ministru nu au fost puse în aplicare de către subordonați, dând exemplul unui alt ministru).

⁴⁵² După aflarea rezultatului alegerilor parlamentare din 11.12.2016, în urmă cărora se știa că ministrul Educației nu va mai ocupa, în continuare, această demnitate. Funcționarii din ME au trimis răspunsul când se știa care va fi configurația Parlamentului și ce partid/coalțiție va numi guvernul. Un apel, transmis printr-o scrisoare deschisă cu scopul de a ajuta la oprirea încălcării legii și a drepturilor copiilor de către cei mandatați să le respecte și să le susțină, îi aducea la cunoștință ministrului Educației că hotărârile domniei sale au fost sabotate de funcționarii din subordine.

⁴⁵³ O situație care reflectă transpunerea la nivel județean a presiunilor de la nivelul autorității publice centrale a fost cea de la ISJ Buzău unde, în audiență, inspectoarea școlară generală a răspuns afirmativ celor două solicitări și a spus că va transmite școlilor din subordine să respecte legislația în ambele situații semnalate. După expirarea termenului legal de răspuns, întrebată de ce nu a pus în aplicare deciziile luate, a menționat că, până la urmă, a făcut așa cum au făcut și celelalte inspectorate.

⁴⁵⁴ Petiția, depusă de o organizație neguvernamentală și de reprezentantul acesteia în nume personal (în calitate de cadru didactic), a fost motivată în special cu referire la drepturile copiilor, însă, cu privire la drepturile cadrelor didactice, referințele legale invocate vizau prevederile privind drepturile omului.

În motivarea sesizării adresate CNCD se argumenta că prin oficierea de slujbe și servicii religioase, care au natura unui act de prozelitism, unitățile publice de învățământ preuniversitar discriminează copiii crescuți acasă în altă confesiune, în familii non-teiste, sau agnostice și chiar pe cei crescuți în aceeași religie precum cea oficiată în școli dar care nu au optat pentru studiul Religiei. Oficierea de slujbe religioase în școlile publice constituie un act de discriminare și față de cadrele didactice care nu participă sau se opun acestor practici ilegale, ducând la marginalizarea lor și la punerea lor într-o situație vulnerabilă; obligarea acestora să participe la deschiderea anului școlar, sau la alte evenimente școlare similare, după formula religioasă probează că impactul marginalizării și vulnerabilizării reprezintă o discriminare directă⁴⁵⁵.

O petiție cu conținut similar, susținută de organizații neguvernamentale și de peste 870 de persoane, a fost adresată ME și tuturor inspectoratelor școlare.

Mai multe organizații neguvernamentale au adresat ministrului Educației o scrisoare deschisă, în data de 08.09.2017, în care aminteau că prozelitismul religios este interzis în școlile publice de legea educației, iar Statul este dator să-și păstreze neutralitatea față de diferitele culte religioase⁴⁵⁶.

Ministrul Educației nu a dat curs solicitărilor din petiție și din scrisoarea deschisă și a participat la deschiderea anului școlar 2017/2018 organizată de Liceul „Alexandru Filipașcu” din comuna Petrova și la Școala din Vișeu de Jos, Maramureș, unde a asistat la oficierea de slujbe religioase.

O adresă similară a fost transmisă Patriarhului (BOR) cu rugămintea de a solicita preoților să nu mai officieze servicii religioase în incinta unităților publice de învățământ.

O altă scrisoare deschisă, însoțită de o petiție de susținere, a fost adresată directorilor unităților publice de învățământ pe 11.09.2017. Acestora, li se atrăgea atenția că „Directorii care aprobă oficierea serviciilor religioase în școlile publice (printre care

⁴⁵⁵ A fost menționat și cazul notoriu al profesorului Emil Marcu care, în anul 2007, a părăsit școala și comunitatea din Boghești, Vrancea, fiind marginalizat de colegi și de săteni deoarece nu a acceptat să sărute crucea întinsă de preotul care oficia slujba religioasă, în incinta școlii, la deschiderea anului școlar 2006/2007; despre caz se poate citi aici: Valentin Muscă, „Profesor discriminat pentru că nu e ortodox”, *Ziarul de Vrancea*, 02.02.2007.

⁴⁵⁶ Scrisoarea deschisă, intitulată „Slujbele religioase din școli, un atentat la laicitatea învățământului”, a fost asumată de: Asociația Secular-Umanistă din România, Asociația Umanistă Română, Asociația ACCEPT, Ateliere Fără Frontiere, ActiveWatch, Grupul CARE, Asociația Viitorul Tinerilor, Alianța Națională a Organizațiilor Studentești din România, Asociația Sens Pozitiv, Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, ACEDO – Centrul de Acțiune pentru Egalitate și Drepturile Omului, APADOR-CH, Societatea de Analize Feministe AnA, Fundatia United Way, Miliția Spirituală și CPE – Fundatia Centrul Parteneriat pentru Egalitate.

slujba religioasă oficiată la începutul anului școlar) vor trebui să răspundă pentru acest abuz comis împotriva copiilor. Aceștia încalcă legea și nu au nicio justificare legală în favoarea aprobării oficerii de slujbe religioase. Nu există nicio adresă din partea Ministerului Educației sau a inspectoratelor școlare care să poată fi invocată în apărarea domniilor lor în cazul unor plângeri”.

Mai mulți părinți s-au adresat organizațiilor neguvernamentale reclamând că în cadrul festivității organizate cu ocazia începutului de an școlar copiii acestora au fost obligați să asiste la slujbele religioase aprobate de conducerea școlii⁴⁵⁷. La unele dintre școli copiii au fost obligați să participe și la slujbe religioase oficiate în biserică, la altele slujba religioasă a ținut peste o jumătate de oră, sau mai mult decât cuvântarea directoarei, ori a fost urmată și de „sfințirea sălilor de clasă cu aghiazmă”; au fost menționate școli la care slujba religioasă a fost oficiată de 7 preoți ortodocși, sau școli în care episcopul vicar i-a și muștrat pe copii că „nu sunt în stare să asculte”. La Școala „Sfântul Andrei” din București copiii au răspuns, în cor, cu „Nu” când au fost întrebați de preot dacă vor să rostească o rugăciune. Fără să țină cont de opoziția copiilor și fără să fie oprit, în acest context, de directoarea școlii, preotul a oficiat totuși slujba religioasă și a acuzat copiii afirmând că sunt „o adunătură oarecare”⁴⁵⁸.

Ca răspuns la cererea cu care a fost investit, prin *Hotărârea nr. 706.06.12.2017*, adoptată cu 6 voturi pentru și 1 împotriva, Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării a decis că faptele sesizate reprezintă discriminare „în măsura în care participarea la activitățile cu caracter religios în învățământul preuniversitar se desfășoară fără acordul prealabil al părinților elevilor minori, respectiv al elevilor majori, având caracter obligatoriu, cu consecințe disciplinare sau de altă natură”. CNCD a recomandat ME „să elaboreze o normă juridică care reglementează activitățile cu caracter religios în unitățile de învățământ preuniversitar[...]”⁴⁵⁹.

⁴⁵⁷ Plângerile au acoperit mai multe din județele și municipiile țării, din care menționez: Arad, Argeș, Bihor, Botoșani, București, Buzău, Constanța, Hârșova, Eforie Nord, Cluj, Târgoviște, Băilești, Galați, Giurgiu, Miercurea-Ciuc, Iași, Otopeni, Maramureș, Satu Mare, Timișoara.

⁴⁵⁸ „Toate cărțile sunt ateiste, afară de cartea de Religie, să facem un demers la ministerul învățământului pentru că toate manualele sunt ateiste”, a continuat preotul fără ca vreuna din directoare să intervină; a se vedea și Emil Moise, „Dacă Biserica Ortodoxă Română încalcă în mod repetat legea, nu rămâne decât să i se retragă statutul de cult recunoscut”, *Adevărul*, 06.09.2018.

⁴⁵⁹ *Hotărârea nr. 706/2017 a CNCD* este publicată în *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 1/2018, în rubrica „Documentar”.

Prin hotărârea care confirmă discriminarea copiilor prin oficierea de slujbe religioase, CNCD adoptă a doua dispoziție oficială în stabilirea ca nelegală a oficierei slujbelor și serviciilor religioase în unitățile școlare publice, după cea emisă de ministrul Educației în data de 01.11.2016, menționată supra⁴⁶⁰.

Ministerul Educației nu a contestat hotărârea CNCD care, astfel, a devenit executorie⁴⁶¹, rămânând în sarcina autorității publice centrale să elaboreze norma juridică recomandată de CNCD atât în considerentele hotărârii cât și în dispozitiv.

Petițiile adresate de organizațiile neguvernamentale Ministerului Educației, inspectoratelor școlare și BOR, au rămas, ca și în anii anteriori, fără răspuns.

La festivitatea organizată cu ocazia începerii anului școlar 2018/2019 au fost oficiate slujbe și servicii religioase în majoritatea școlilor publice, faptă stabilită deja ca discriminatorie prin hotărârea executorie⁴⁶² a CNCD. Ministerul Educației nu a dispus înlăturarea situației nelegale și astfel sute de mii de copii au fost discriminați fiind obligați să participe la oficierea de servicii religioase în unitățile publice de învățământ⁴⁶³.

⁴⁶⁰ CNCD a adăugat în hotărârea sa condiții care nu sunt prevăzute în actele internaționale și în legislația privind discriminarea. O eventuală cerere a părinților sau acordul consiliului de administrație al unei școli nu înlătură caracterul discriminatoriu al unei fapte îndreptate împotriva drepturilor unor copii. Mai mult, acordul căror/cător părinți trebuie cerut? Al tuturor? Al celor majoritari? Acordul majoritar nu ar înlătura caracterul discriminatoriu al faptei, cu referire la copiii aflați în minoritate, ba din contră, ar constitui o circumstanță agravantă. În plus, poate justifica acordul părinților discriminarea cadrelor didactice obligate să asiste la slujbele religioase și care nu împărtășesc valorile religiei ale cărei valori sunt transmise? O altă temă o ridică vârsta de la care copiii pot alege, independent de părinții lor, să asiste sau să participe la servicii și slujbe religioase (a se vedea Emil Moise, „Dreptul copilului la libertatea religioasă”, în Centrul European de Studii și Cercetări Juridice, *Studii și cercetări juridice europene*, Editura Universul Juridic, 2019, pp. 772-785). De asemenea, faptul că nu există consecințe disciplinare nu înlătură caracterul discriminatoriu al unei acțiuni. Cum am menționat, aceste condiții impuse de CNCD în *Hotărârea 706/2017* nu se regăsesc în definiția discriminării reglementată de legiuitor.

⁴⁶¹ Art. 20, alin (10) din *OG 137/2000* republicată: „Hotărârile care nu sunt atacate în termen de 15 zile constituie de drept titlu executoriu”.

⁴⁶² Odată stabilit că oficierea slujbelor și serviciilor religioase în unitățile școlare publice este discriminatorie, ME era obligat să dispună măsuri de oprire a discriminării – considerată nelegală prin prevederile *Constituției României* și ale legislației privind combaterea discriminării.

⁴⁶³ Am luat ca reper numărul de copii care nu s-au înscris pentru studiul Religiei în februarie-martie 2015 (singura perioadă când a fost respectată *Decizia nr. 669/2014 a CCR*) – 11% din cei aproximativ 2 500 000 de copii înscriși în școlile din învățământul preuniversitar - dar numărul este mult mai mare.

III.3.6. Hotărârea Curții de Apel București de recunoaștere a discriminării

În februarie 2018 Curtea de Apel București a fost învestită să judece contestația împotriva CNCD în vederea constatării nelegalității și anulării *Hotărârii nr. 706/2017* și a recunoașterii situației discriminatorii create prin oficierea slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ din România (fără condițiile adăugate la lege de CNCD).

Prin *Hotărârea 1871/31.05.2019*, admitând în parte acțiunea, Curtea de Apel București a anulat, parțial, *Hotărârea 706/2017 a CNCD* eliminând una din condițiile nelegale pe care CNCD le-a enunțat pentru a califica faptele descrise drept discriminatorii. În interpretarea instanței, slujbele religioase în școli pot fi organizate doar dacă sunt cerute de părinții copiilor (sau de elevii majori) și doar dacă nimeni nu este obligat să participe (eliminând condiția nelegală introdusă de CNCD, de confirmare a discriminării prin consecințele pe care le-ar avea o persoană care nu ar dori să participe).

Din interpretarea dată de instanța de judecată se deduce că slujbele religioase în școli nu pot fi organizate decât în afara programului școlar, la cererea părinților/elevilor majori și cu participare voluntară⁴⁶⁴.

Cu două hotărâri executorii – din care una definitivă, fără a mai exista o cale de contestare⁴⁶⁵ – Ministerul Educației era pus în fața unei situații fără precedent în ultimii 30 de ani (de când predarea Religiei a fost introdusă în școlile publice): era obligat, pentru a treia oară printr-o dispoziție oficială, să respecte dreptul copiilor înscriși în școlile publice și al părinților acestora la egalitate de tratament în fața legii, în legătură cu dreptul la libertatea de religie⁴⁶⁶.

Un fenomen de menționat este refuzul Ministrului Educației de a executa hotărârile CNCD și Curții de Apel București. Înainte de începerea anului școlar 2019/2020, organizațiile neguvernamentale au solicitat ME să dispună ca în unitățile publice de învățământ, aflate în subordinea autorității centrale, să nu se mai officieze slujbe religioase, luând ca argument interesul superior al copilului și drepturile acestuia. Aceeași cerere a fost adresată Avocatului Copilului.

⁴⁶⁴ Varianta de asemenea nelegală, câtă vreme manifestările religioase în unitățile publice de învățământ sunt interzise explicit prin prevederile legislației privind educația.

⁴⁶⁵ Ministerul Educației nu a contestat hotărârea CNCD și astfel dispozițiile din cuprinsul hotărârii erau executorii pentru autoritatea publică centrală.

⁴⁶⁶ Atât Ministerul Educației cât și Asociația care a sesizat discriminarea au formulat recurs împotriva *Hotărârii 1871/2019 a Curții de Apel București*.

O scrisoare deschisă, prin care elevii, părinții și cadrele didactice erau informați/informate că ceremoniile religioase în școlile publice sunt organizate nelegal, a fost preluată pe paginile de socializare online⁴⁶⁷. Au fost luate interviuri reprezentanților organizațiilor neguvernamentale, copiilor, părinților, cadrelor didactice, inspectorilor școlari⁴⁶⁸. Copiii intervievați au declarat că „Nimeni nu era atent la ce se explica la slujbele religioase și toată lumea vorbea, râdea (...) E plictisitor și neinteresant și atunci să nu se mai facă lucrul ăsta”. Întrebată de ce participă, o elevă a răspuns: „Pentru că eram obligată”⁴⁶⁹.

Demersul a fost postat și promovat pe site-ul de informații juridice E-Juridic⁴⁷⁰, iar forumul Softpedia (cel mai mare forum de discuții online din România) a găzduit un topic cu numele „Slujbe religioase în școli”, cu mesajul de inițiere a discuției: „Atâta timp cât la începutul fiecărei inaugurări de an școlar e nelipsită prezența slujbei religioase și parte sine qua non a inaugurării, părerea mea e că această cutumă e un amestec al BOR în laicitatea statului”⁴⁷¹.

Urmare a valului de reacții, Patriarhia BOR a publicat un comunicat de presă prin care anunța că nu va ține cont de hotărârile care interziceau oficierea serviciilor și slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ, în timpul programului școlar: „Patriarhia Română susține săvârșirea slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ la începutul anului școlar (...) cei care nu doresc să participe la rugăciune sunt liberi să nu

⁴⁶⁷ Comentariile, aprecierile și distribuiri de care s-a bucurat scrisoarea deschisă a făcut ca aceasta să fie preluată de mass media națională și locale, printre care: Adevărul, Pro Tv, Realitatea Tv, Antena 3, Europa Fm, 9AM, Observatorul prahovean. Articolele și reportajele erau favorabile demersurilor societății civile.

⁴⁶⁸ Redau câteva titluri: Iulian Bunilă, „Profesorul care a învins BOR în instanță: <<Slujbele și serviciile religioase în școli sunt organizate nelegal de 30 de ani>>”, *Adevărul*, 04.09.2019; *** „Scandal în jurul slujbelor din prima zi de școală. Avocat: «Codul penal interzice asta»”, *Pro Tv*, 06.09.2019, stirileprotv.ro/educatie (accesat în 15.11.2020); Andra Ilie, „Dispută în prima zi de școală. Cu sau fără slujbă religioasă la deschiderea noului an?” *Observatorul prahovean*, 08.09.2019, observatorulph.ro/social (accesat în 15.11.2020); L. Budin, „Se încinge bătălia între „illegal” și „obligatoriu”: Controverse pe tema slujbelor religioase în școli”, jurnalul.ro/stiri/social, 10.09.2019, accesat în 15.11.2020; „De ce nu a început anul școlar cu slujbă religioasă”, *Bună ziua Brașov*, 10.09.2019, *** „Prima zi de școală, cu politicieni și slujbe”, *Europa FM*, 09.09.2019, <https://www.europafm.ro/>, Andrei Caramitru, „Slujbele și acțiunile religioase din școli sunt ilegale. La fel cum este impunerea orei de Religie”, *9AM*, 05.09.2019.

⁴⁶⁹ „Scandal în jurul slujbelor din prima zi de școală...”, op. cit..

⁴⁷⁰ La rubrica „Noutăți juridice” <https://e-juridic.manager.ro/articole/profesor-slujbele-si-serviciile-religioase-in-scoli-organizate-nelegal-26436.html> (accesat la 28.08.2020).

⁴⁷¹ <https://forum.softpedia.com/topic/1153351-slujbe-religioase-in-scoli/> (accesat la 08.10.2019).

participe”⁴⁷². Comunicatul argumenta cu „*principiul asumării, promovării și păstrării identității naționale și a valorilor culturale ale poporului român*” (art. 3, litera h din *Legea nr. 1/2011 a educației naționale*).

Deși Ministerul Educației nu a contestat *Hotărârea 706/2017 a CNCD* cu referire la discriminarea cauzată de oficierea slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ, iar Curtea de Apel București a confirmat decizia CNCD, după toate demersurile prin care a fost sesizat (împreună cu inspectoratele școlare) cu privire la nelegalitatea oficiării unor astfel de servicii în timpul programului școlar și hotărârile obținute, la începutul anului școlar 2019/2020, în majoritatea școlilor publice, directorii au aprobat oficierea de slujbe și servicii religioase⁴⁷³. La festivitatea deschiderii anului școlar organizată de Școala nr. 79 din București, ministrul a declarat: „Nu putem să spunem că această slujbă este ilegală (...) Dacă cei din unitatea de învățământ consideră, doresc să cheme un preot pentru a ține o slujbă, nu este absolut nimic ilegal”.⁴⁷⁴ Declarații similare au făcut și inspectorii școlari generali⁴⁷⁵.

III.3.7. Sesizarea Prim-Ministrului și reacția Avocatului Copilului

Ca urmare a declarațiilor făcute în exercitarea atribuțiilor care le reveneau, în data de 14.09.2019, „Asociația” a cerut eliberarea din funcție a ministrului Educației, a inspectorului școlar general și a inspectorului școlar general adjunct, ai ISJ Brașov⁴⁷⁶.

⁴⁷² <https://basilica.ro/precizari-cu-privire-la-cadrul-constitutional-si-legal-referitor-la-savarsirea-slujbelor-religioase-in-unitatile-de-invatamant-la-inceputul-anului-scolar/> (accesat în data de 05.07.2020),

⁴⁷³ Au fost și directori de școli care nu au mai acceptat oficierea slujbelor religioase (printre altele, în județele Brașov, Buzău, Constanța și Iași), iar unele culte (altele decât BOR) care în anii anteriori au oficiat slujbe în școlile publice, au decis să officieze astfel de servicii religioase doar la biserică: „Scandal în jurul slujbelor din prima zi de școlală...”, op. cit.

⁴⁷⁴ Daniel Popescu, „Ministrul Educației despre slujbele religioase de la ceremoniile de începere a noului an școlar: Nu sunt obligatorii”, 08.09.2019, <https://www.agerpres.ro> (accesat în data de 05.11.2020).

⁴⁷⁵ „Eu sunt un om credincios și consider că e firesc să fie binecuvântată unitatea școlară, copiii, părinții, profesorii din unitățile respective” (inspectoarea școlară generală a ISJ Brașov - a se vedea supra, nota 466, reportajul transmis de Pro Tv.); „Eu vreau să vă spun un lucru, că ateismul fără Dumnezeu nu are cum să existe. Așa că de-asta se țin slujbele la începutul anului școlar și nu numai atunci” (inspectorul școlar general adjunct al ISJ Brașov - https://adevarul.ro/locale/brasov/adjunctul-iSj-brasov-ateismul-dumnezeu-nu-existe-de-asta-tin-slujbele-inceputul-anului-scolar- 1_5d766c11892c0bb0c6706347/index.html (accesat în data de 05.06.2020).

⁴⁷⁶ Motivele invocate în petiție au fost abuzul, respectiv neglijența în serviciu, și îndemn la nerespectarea legii în cazul primului dintre aceștia, neglijența în serviciu și incompetența în cazul celor din urmă.

După examinarea celor de al treilea și al patrulea raport periodic ale Guvernului și a rapoartelor alternative transmise de organizațiile neguvernamentale, cu referire la respectarea drepturilor copiilor, Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului a recomandat României să înființeze instituția Avocatul Copilului care să preia atribuțiile reglementate prin art. 44 al *Convenției privind drepturile copilului*⁴⁷⁷, menționate și de Comitet⁴⁷⁸.

Avocatul Copilului, este o structură condusă de un adjunct al Avocatului Poporului, înființată prin *Legea nr. 9/2018* în scopul promovării și protejării drepturilor copiilor și pentru a susține și a încuraja respectarea drepturilor acestora⁴⁷⁹, în acord cu prevederile *Convenției privind drepturile copilului*, ale *Legii 272/2004 privind drepturile copilului* și ale *Legii 35/1997 privind organizarea și funcționarea instituției Avocatului Poporului*.

Ca urmare a sesizării primite, Avocatul Copilului s-a adresat secretarului general din Ministerul Educației și a solicitat informații în legătură cu stadiul de elaborare a normei de reglementare pe care autoritatea publică în domeniul educației trebuia să o elaboreze ca urmare a *Deciziei 706/2017 a CNCD*.

III.3.8. Politica Ministerului Educației după adoptarea hotărârilor CNCD și ale Curții de Apel București

În răspunsul pe care l-a oferit petițiilor civice, Ministerul Educației a invocat doar unul dintre principiile care, conform art. 3 al *Legii 1/2011* a educației, guvernează învățământul public din România, „principiul asumării, promovării și păstrării identității naționale și a valorilor culturale ale poporului român”, același invocat de BOR în comunicatul său⁴⁸⁰.

⁴⁷⁷ Art. 44, pct. 1: „Statele părți se angajează să supună Comitetului rapoarte privind măsurile adoptate pentru punerea în vigoare a drepturilor recunoscute în Convenție și progresele realizate în exercitarea acestora, la fiecare 5 ani”. Rapoartele trebuie să conțină informații suficiente pentru a permite Comitetului să-și formeze o imagine de ansamblu asupra implementării *Convenției* (pct. 2).

⁴⁷⁸ În a 51-a sesiune, din 2009, cu referire la România, „Comitetul notează înființarea Autorității Naționale pentru Protecția Drepturilor Copiilor (ANPDC) în anul 2005, dar își manifestă îngrijorarea față de mandatul (acesteia) care pune accent mai degrabă pe protecție decât pe drepturile copilului în sine”. Considerațiile pot fi citite la <https://www.unicef.org/romania/CRC-C-ROM-CO-4.pdf> accesat la 22.09. 2020.

⁴⁷⁹ Art. 12.1 din *Legea 35/1997*, așa cum a fost modificat prin *Legea 9/2018*.

⁴⁸⁰ Răspunsul ME cuprinde 11 puncte din care 9 nu au legătură cu ceea ce s-a cerut prin cele două petiții. Fiind semnat doar de secretarul general (cel căruia i s-a adresat în mod direct

În data de 29.01.2020, fără să organizeze dezbaterea publică la care era obligat prin prevederile *Legii 52/2003 privind transparența în administrația publică*, ME a transmis către inspectoratele școlare o adresă intitulată *Precizări cu privire la oficierea ceremoniilor religioase în școli*, în care se menționează că „reprezentanții cultelor religioase recunoscute de către Stat pot participa la festivitățile de început și de sfârșit de an școlar/ceremonii organizate în cadrul unităților de învățământ cu acordul Consiliului de Administrație al unității de învățământ; rugăciunea de binecuvântare se oficiază, de regulă, la începutul festivității; pentru elevii care nu doresc să participe la rugăciunea de binecuvântare/ceremonie, conducerea unității de învățământ va pune la dispoziție un spațiu adecvat, unde aceștia vor fi supravegheați de un cadru didactic”.

În motivarea precizărilor, semnatarii adresei au selectat din prevederile legale pe acelea – reproduse parțial – în care se face referire la faptul că religia este în trunchiul comun al disciplinelor școlare, la faptul că „statul trebuie să asigure păstrarea identității spirituale”, sau „promovarea și păstrarea identității naționale și a valorilor culturale ale poporului român”. În adresă, contrar deciziei CNCD pe care ME nu a contestat-o și contrar dispozitivului hotărârii Curții de Apel București, ME nu face referire la solicitarea părinților pentru organizarea de slujbe religioase în școli și nici la solicitări venite din partea copiilor (elevi care au împlinit vârsta de 14 ani), sau la consultarea acestora.

III.3.9. Concluzii la Capitolul al treilea

În capitolul de față am urmărit evoluția demersurilor privind asigurarea drepturilor copiilor la libertatea de conștiință și de religie și la egalitatea de tratament în legătură cu prozelitismul religios manifestat prin oficierea de servicii religioase în școlile publice din România.

Aceste demersuri, susținute an de an, începând din 2004 relevă un traseu încărcat de piedici și de răspunsurile negative (nelegale) ale demnitarilor, înalților funcționari sau ale funcționarilor publici din ME și presiunea pe care Biserica Ortodoxă Română o exercită direct, încontinuu, asupra demnitarilor și funcționarilor din Ministerul Educației,

Avocatul Copilului), răspunsul este contrar prevederilor *OG nr. 27/2002*, cu privire la „obligația de cercetare și analiză detaliată a tuturor aspectelor sesizate” și obligația de semnare a răspunsului de către conducătorul autorității publice și de șeful compartimentului care a soluționat petiția (art. 5, respectiv 13).

a inspectorilor școlari și a directorilor unităților publice de învățământ și indirect asupra cadrelor didactice.

Demersurile, îndreptate împotriva instituțiilor și autorităților publice care au permis violarea drepturilor copiilor, dar și împotriva unui actor cu putere în influențarea adoptării deciziilor publice – Biserica Ortodoxă Română -- au generat reacții ale instituțiilor și autorităților publice și ale celorlalți actori implicați.

Reacțiile pot fi încadrate în două categorii: pe de o parte, piediciile, presiunile, abuzul de putere (cazul BOR), respingerea solicitărilor sau a demersurilor (unele dintre școli, inspectoratele școlare și Ministerul Educației), pe de altă parte, susținerea, recunoașterea unor drepturi, implicarea (cazul unora dintre cultele recunoscute, al unora dintre școlile publice, sau al Avocatului Copilului), admiterea cererilor de recunoaștere a situațiilor de discriminare și recomandarea măsurilor de eliminare a lor (cazul CNCD, sau al Curții de Apel București, decizia ministrului Educației din 01.11.2016).

Toate aceste reacții au făcut vizibilă în conștiința publică problematica specifică a drepturilor copiilor. O importanță pentru acest proces evolutiv au avut, de asemenea, reacțiile copiilor, ale părinților și ale organizațiilor neguvernamentale care au susținut, direct sau indirect, demersurile pentru respectarea și promovarea drepturilor copiilor și a interesului superior al acestora.

III.4. Discriminarea copiilor prin punerea de note la disciplina *Religie*. Decizia CNCD în interesul superior al copiilor

Introducere

O situație aparte o constituie discriminarea elevilor care nu au ales pentru studiu *Religia*, prin modul în care unele reglementări - sau lipsa reglementărilor specifice - privind studiul acestei materii îi afectează în mod direct sau indirect, cum ar fi: plasarea disciplinei în orar în interiorul programului astfel încât cei care nu au ales să o studieze sunt nevoiți, în timpul orei de *Religie*, să stea pe holurile sau în curțile școlilor, la biblioteca școlii, adesea tratați în mod necorespunzător sau nesupravegheați, să părăsească incinta școlii, în timpul orei de *Religie*, dacă părinții pot veni să îi ia și să îi aducă înapoi, sau să rămână în clasă, la ora de *Religie*, ca *auditori*, contrar dorinței reale a lor sau a părinților; obținerea unei medii generale mai mici față de cei care ar avea aceeași medie, dar la care se adaugă media la disciplina *Religie*; menționarea în cataloage și în foaia matricolă a faptului că nu au optat pentru studiul *Religiei*.

În acest capitol mă voi opri asupra acestui ultim aspect: discriminarea elevilor - din unitățile publice de învățământ din România - care nu au ales *Religia*, ca materie de studiu, cu referire la situația în care mediile generale ale acestora îi pot dezavantaja față de copiii care au ales să studieze această disciplină.

Capitolul cercetează unul din mecanismele îndoctrinării religioase din România, luarea în calcul a notelor la disciplina *Religie* pentru stabilirea mediei generale a elevilor/elevilor din unitățile publice de învățământ preuniversitar. Am analizat cazul unui copil din localitatea Topolog, județul Tulcea căruia nu i s-a acordat premiul întâi întrucât nu a urmat disciplina *Religie*⁴⁸¹, sesizarea mamei acestuia, adresată Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării și demersul Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, cu același obiect. Am evaluat răspunsurile autorităților/instituțiilor publice la sesizările mamei copilului și ale asociației, cu accent pe hotărârile CNCD nr. 632/2017 și nr. 212/2018, prin care a fost recunoscut caracterul discriminatoriu al notării elevilor la ora de *Religie*, când măresc media generală, în condițiile în care nu sunt oferite alte materii facultative. Cele două hotărâri ale CNCD

⁴⁸¹ Elevul, aflat în clasa a VII-a, an școlar 2016/2017, la Liceul Tehnologic din localitate.

trasează o nouă direcție în sistemul public de educație, preuniversitar, din România, cu referire la libertatea de conștiință și de religie și la tratament nediscriminatoriu.

Cercetarea se raportează la principiile *Convenției ONU privind drepturile copilului*, subliniate, printre altele, de Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului la evaluarea rapoartelor privind respectarea de către unele state a drepturilor copiilor (Lesoto, Polonia, Italia, Coreea de Sud).

La cea de a 31-a sesiune, în *Observațiile finale ale Considerațiilor pe marginea Raportului privind drepturile copiilor trimis de Polonia*⁴⁸², Comitetul pentru Drepturile Copilului a criticat faptul că, în practică, puține școli oferă cursuri alternative educației religioase - iar copiii trebuie să obțină acordul părinților pentru a alege aceste alternative - deși reglementările legale garantează părinților posibilitatea de a alege pentru copiii lor astfel de cursuri alternative în școlile publice. În continuare, Comitetul recomandă statului polonez să asigure ca toate școlile publice să permită copiilor ca, în fapt, să poată alege liber dacă să urmeze cursuri de religie sau cursuri alternative cu îndrumarea părinților într-o manieră consistentă cu capacitățile în formare ale copilului⁴⁸³.

De asemenea, în *Observațiile finale ale Considerațiilor pe marginea Raportului privind drepturile copiilor* trimis de Italia, a fost cerut statului să precizeze măsurile luate pentru a oferi o disciplină alternativă elevilor care nu participă la orele de religie în școală⁴⁸⁴, iar în *Observațiile finale ale Considerațiilor pe marginea Raportului privind drepturile copiilor* trimis de Coreea de Sud (1996), dacă guvernul are proiecte/proponeri pentru a oferi discipline alternative pentru elevii care nu au ales să urmeze educație religioasă în școală⁴⁸⁵.

⁴⁸² *UN Doc, CRC/C/15Add. 194*, (2002), Concluding Observations: Poland, par. 32-33; a se vedea și S. Langlaude, *The Right of the Child to Religious Freedom in International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2007, p. 147 (a se vedea și nota nr. 234 din lucrare).

⁴⁸³ Cu mențiunea că această precizare vine în aplicarea art. 14, alin (3) din *Convenția privind drepturile copilului* în condițiile în care Comitetul pentru Drepturile Copilului a afirmat, în interpretările pe care le-a oferit, că alegerea religiei sau a neapartenenței religioase a copilului, cât și a educației religioase sau a lipsei acesteia, fac parte din dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie (a se vedea și infra).

⁴⁸⁴ *UN Doc, CRC/C/15Add. 194*, (2002), Concluding Observations: Italy, par. 38, pct. 17.

⁴⁸⁵ *UN Doc, CRC/C/15Add. 194*, (2002), Concluding Observations: Republic of Korea, par. 38, pct. 16, final.

III.4.1. Cazul copilului elev în școala publică din Topolog

Ca urmare a adoptării *Deciziei nr. 669/2014 a CCR* și a modificării legii educației naționale, Ministerul Educației (ME) a emis Ordinul 5232/14.09.2015 de aprobare a *Metodologiei de organizare a predării disciplinei Religie (Metodologia)*. Cu puține excepții, actul normativ respectiv reglementează aspecte privitoare la copiii înscriși pentru studiul Religiei, lăsând în afara normei aspecte care îi privesc și pe ceilalți copii, precum: modalitatea de întocmire a orarului zilnic, astfel încât cei care nu au ales pentru studiu Religia să nu fie nevoiți să rămână o oră, în plus, în școală; modalitatea de calcul a mediei generale a elevilor/elevelor, astfel încât cei/cele care nu studiază *Religia* să nu fie dezavantajați/dezavantajate față de cei/cele care au ales *Religia* și care pot beneficia de o medie generală mai mare doar ca urmare a participării la cursurile acestei discipline; existența unei discipline alternative de aceeași natură ca disciplina *Religie*.

Un elev în clasa a VII-a și mama acestuia s-au adresat conducerii școlii⁴⁸⁶ nemulțumiți de faptul că la sfârșitul anului școlar 2016/2017 copilului i-a fost acordat premiul al doilea, cu media generală de 9,92, deși elevul care obținuse premiul I a avut aceleași medii anuale, la care însă școala a adăugat media 10, obținută la materia Religie și astfel media generală, a celui din urmă, a devenit 9,93. Copilul și mama acestuia au solicitat remedierea situației discriminatorii la care a fost supus copilul și acordarea premiului I în mod echitabil. Mama copilului s-a adresat Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință care i-a oferit suport juridic și a îndrumat-o în demersurile acesteia⁴⁸⁷.

Școala a răspuns că departajarea celor doi copii s-a făcut adăugând la media generală a unuia dintre ei media obținută la disciplina Religie și a reproșat mamei că nu a ales Religia ca materie de studiu pentru copilul ei (fiind singurul copil din școală în

⁴⁸⁶ Liceul Tehnologic din comuna Topolog, județul Tulcea.

⁴⁸⁷ Solicitățile de înscriere se depun anual, iar unitatea școlară este obligată să le înregistreze în Sistemul Informatic Intergrat al Învățământului din România (art. 3 al *Metodologiei*). Fiind președinta pe școală a Consiliului Părinților și membră în Consiliul de Administrație, mama copilului știa că școala nu a respectat normele în acest sens, copiii fiind înscriși din oficiu, pentru studiul *Religiei* - și a solicitat școlii să menționeze în temeiul căror prevederi legale s-a predat materia *Religie* în anul școlar respectiv. Demersul pentru apărarea drepturilor sale și ale copilului, susținut de organizația neguvernamentală, a fost construit pe două direcții: sesizarea discriminării la care a fost supus copilul, cu referire la dreptul fundamental la libertatea de conștiință și religie, și solicitarea de a i se comunica dacă școala a respectat prevederile legale privind înscrierea pentru studiul *Religiei*, respectiv predarea Religiei, cu privire la toți copiii din unitatea de învățământ.

această situație). Răspunsul la cealaltă cerere cuprindea o afirmație falsă, și anume că Religia a fost predată în mod legal pentru anul școlar la care s-a făcut referire⁴⁸⁸, și refuzul nelegal de a fi comunicată informația publică privind numărul copiilor pentru care a fost solicitat studiul Religiei⁴⁸⁹.

Școala nu a transmis copiilor/părinților că, dacă doresc să fie înscriși pentru studiul *Religiei*, trebuie să depună, anual - până la sfârșitul lunii decembrie - o cerere explicită la secretariatul școlii⁴⁹⁰. Contrar prevederilor legale, copiii au fost înscriși din oficiu pentru studiul *Religiei*, deși prin *Decizia nr. 669*, CCR a stabilit că o astfel de interpretare a prevederilor legale este neconstituțională. În anul școlar 2016/2017, disciplina *Religie* a fost predată în mod nelegal în Liceul Tehnologic din Topolog, fără solicitările părinților sau ale elevilor majori, contrar celor afirmate de conducerea școlii în adresa de răspuns⁴⁹¹.

Contrar celor afirmate în adresa de răspuns a școlii, părintele copilului nu a depus o cerere ca acesta să nu fie înscris pentru ora de Religie (drept garantat prin *Constituția României* - interpretată de CCR prin *Decizia nr. 669/2014* -, de *Convenția privind drepturile copilului*, de *Legea 272/2004* privind drepturile copiilor, de *Legea 153/2015 de modificare a art. 18 din Legea 1/2011 a educației*, și de *Metodologie*). Niciun părinte al copiilor din Liceul Tehnologic și niciun elev major nu au depus solicitări pentru studiul Religiei în anul școlar 2016/2017, motiv pentru care părintele s-a adresat Poliției reclamând că, în anul școlar respectiv, copiii au fost înscriși din oficiu pentru studiul materiei confesionale Religie și astfel această materie s-a predat contrar prevederilor legale⁴⁹².

⁴⁸⁸ În anul școlar 2016/2017, Religia trebuia predată doar copiilor ai căror părinți au solicitat explicit această materie până la sfârșitul anului 2015, or, copiii au fost înscriși din oficiu, contrar prevederilor legale.

⁴⁸⁹ Școala a menționat că informațiile solicitate ar conține date personale (deși prin solicitare nu se urmărea accesul la conținutul cererilor, ci doar obținerea numărului cererilor depuse, în baza dreptului fundamental de acces la informațiile publice).

⁴⁹⁰ Contrar prevederilor legale imperative. Informația, aflată în arhiva Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, a rezultat în urma investigațiilor.

⁴⁹¹ Această nelegalitate a fost practică în marea majoritate a școlilor publice din România; vezi și E. Moise, „Aplicarea Deciziei (...) (I)”, op. cit. și E. Moise „Aplicarea Deciziei (...) (II)”, op. cit..

⁴⁹² Contrar *Ordinului ME nr. 5232/14.09.2015*, contrar *Legii educației și Constituției* (așa cum a fost interpretată prin *Decizia nr. 669/2014 a CCR*). Mama copilului a fost nevoită să își retragă plângerea adresată Poliției, fapt ce probează presiunile la care a fost supusă, exercitate - așa cum a declarat Asociației - atât la școală (asupra domniei sale și asupra copilului acesteia), cât și la locul de muncă (funcționar la Primăria din localitate).

Din răspunsul transmis de Poliție⁴⁹³ a reieșit că în efectuarea cercetărilor nu au fost respectate prevederile legale: reprezentanții Poliției au *apreciat* că cererile depuse pentru studiul Religiei în anul 2015/2016 au fost valabile și în anul școlar 2016/2017, în condițiile în care, în *Metodologie*, în acord cu prevederile *Legii 153/2015*, era reglementată imperativ obligativitatea înscrierii anuale⁴⁹⁴. De altfel, cererile depuse în anul școlar 2015/2016 nu existau, cele existente în gestiunea școlii fiind, în fapt, cererile depuse în anul școlar 2014/2015, după publicarea *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*, cereri care au fost valabile doar în acel an școlar. Faptele probau că pentru anii școlari 2015/2016 și 2016/2017 copiii li s-a încălcat dreptul la libertatea de conștiință și religie⁴⁹⁵. Situația s-a regăsit în toate unitățile publice de învățământ din România, cu foarte puține excepții.

Analiza celor două documente oficiale – răspunsul școlii și al Poliției – arată nelegalitățile comise de școală, pe care Poliția nu le-a sesizat: contrar prevederilor legale imperative școala a înregistrat, la începutul fiecărui an școlar (2015/2016, respectiv 2016/2017), cererile depuse de părinți/elevii majori în anul școlar 2014/2015 (valabile doar în acel an școlar⁴⁹⁶).

O strategie a Liceului Tehnologic a fost înregistrarea unei petiții a profesoarei de Religie, angajata școlii, care a oferit o interpretare proprie a prevederilor *Metodologiei*, conform căreia cererea pentru studiul Religiei ar fi fost valabilă permanent până la schimbarea, exprimată, a opțiunii, iar elevii nu trebuie să se înscrie în fiecare an pentru studiul religiei.⁴⁹⁷ În petiție se menționa și faptul că elevul nu participă la ora de Religie

⁴⁹³ Poliția Rurală din comuna Baia.

⁴⁹⁴ Art. 3 din *Metodologie*.

⁴⁹⁵ Modul în care funcționarii Poliției s-au raportat la o plângere care privea drepturile tuturor copiilor înscriși într-o unitate publică de învățământ constituie un refuz al asumării competențelor primite prin lege.

⁴⁹⁶ Pentru funcționarul din Poliție era ușor de observat dacă școala a respectat prevederile legale: solicita să vadă cererile pentru fiecare an școlar în parte; ar fi observat că, în mod nelegal, contrar drepturilor fundamentale ale copiilor și ale părinților acestora, conducerea școlii a decis să înscrie copiii pentru studiul religiei încă doi ani, din oficiu, pe baza unor cereri care nu mai erau valabile.

⁴⁹⁷ Interpretarea respectivă, contrară actului normativ menționat este cea pe care a invocat-o Biserica Ortodoxă Română în comunicatul transmis imediat după adoptarea *Metodologiei* și pe care Asociația Părinți pentru Ora de Religie a folosit-o explicit în cererile adresate inspectoratelor școlare și Ministerul Educației convingând funcționarii publici și demnitarii din aceste instituții/autorități să încalce prevederile *Metodologiei*, ale *Legii 153/2015* și ale *Constituției României*. A se vedea și *E. Moise*, „Aplicarea Deciziei (...) (I)”, op. cit. și *E. Moise*, „Aplicarea Deciziei (...) (II)”, op. cit.. Reproduc art. 3, alin. (5) din *Metodologie*, cu mențiunea că în adoptarea *Legii 153/2015*, prin care, în urma publicării *Deciziei 669/2014 a CCR* s-a modificat legea educației, Parlamentul României a respins propunerea BOR de valabilitate a cererii pentru

deși mama acestuia l-a înscris (afirmație ce nu a putut fi probată și care era, de altfel, contrazisă de mama copilului, de petițiile depuse, dar și de adresa școlii în care se confirma că media generală a copilului a fost mai mică decât a altui elev cu medii similare, deoarece mama primului nu l-a înscris pentru studiul Religiei)⁴⁹⁸.

Urmare cererii profesoarei de *Religie*, Liceul Tehnologic a transmis mamei copilului o adresă prin care este înștiințată că, dacă nu va depune o cerere pentru a motiva absențele sau pentru a retrage copilul de la ora de Religie,⁴⁹⁹ va figura cu absențe nemotivate, situație care conduce de la scăderea notei la purtare, la repetarea anului școlar⁵⁰⁰.

Mama copilului a sesizat Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării reclamând discriminarea împotriva copilului și consecințele suportate - de copil, și de mamă⁵⁰¹ - ca urmare a neînscrierii pentru studiul Religiei (în condițiile în care Ministerul Educației⁵⁰² nu a reglementat posibilitatea alegerii unei discipline alternative)⁵⁰³. În

studiul religiei pentru toată perioada de școlarizare: „În vederea prefigurării catedrelor, pentru elevii deja înscriși în unitatea de învățământ, cererile menționate la alin. (1) și (3) se depun, de regulă, până la sfârșitul lunii decembrie, pentru anul școlar următor”. Cu referire la cererile care ar fi depuse în afara termenului general, în art. 5 se menționează că „Cererile de frecventare a orei de Religie, depuse ulterior intervalelor precizate în art. 3 și 4, sunt aprobate de consiliul de administrație dacă la nivelul unității de învățământ se organizează predarea disciplinei Religie pentru cultul solicitat, iar elevii vor fi incluși în formațiunile deja existente, organizate pentru studiul Religiei, cultul solicitat”.

⁴⁹⁸ Presupunând că profesoara de Religie ar fi avut dreptate, o astfel de situație ridică o temă interesantă. Ce face școala/statul dacă un copil nu participă (nu dorește să participe) la ora de Religie în cazul în care părintele a depus o cerere de participare? Este o temă care merită o abordare aparte și care implică în primul rând copilul, dreptul acestuia la libertatea de conștiință și de religie în opoziție cu dreptul părinților de a-și educa și instrui copiii după propriile valori religioase sau filosofice, dar și interesul superior al copilului, așa cum este reglementat prin *Convenția privind drepturile copilului* și prin legislația națională privind drepturile copilului.

⁴⁹⁹ Ca răspuns la petiția adresată de mama copilului Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării conducerea școlii a declarat, în mod fals, că petenta a semnat o cerere optând ca baiatul acesteia să nu frecventeze ora de *Religie* (pct. 7 din *Hotărârea CNCN nr. 632/2017*).

⁵⁰⁰ Acumularea unui număr de 10 absențe atrage scăderea mediei elevului la purtare cu un punct - și progresiv cu câte un punct la fiecare 10 absențe - iar un număr de peste 40 absențe duce la situația de repetare a anului școlar - art. 126 din *ROFUIP*, aprobat prin *Ordinul ME nr. 5079/2016*. Informarea părinților cu privire la numărul de absențe ale copiilor se face de către profesorul diriginte - art. 76, pct. 4, lit. d. din *ROFUIP*. Semnarea adresei de către directoarea școlii confirmă excesul de putere care a motivat redactarea acesteia.

⁵⁰¹ Deși părinții au ales-o, prin vot, pentru a-i reprezenta în Consiliul de Administrație, după sesizarea CNCN conducerea școlii i-a transmis că „urmare a noilor reglementări legale” domnia sa nu mai poate face parte din acest organ de conducere a școlii deoarece este și președinta Comitetului de Părinți, interdicție nelegală - nicio prevedere legală nu interzice cumulul celor două funcții.

⁵⁰² Părțile reclamate au fost Liceul Tehnologic din Topolog și Ministerul Educației.

⁵⁰³ Faptul că nu i s-a acordat premiul I la sfârșitul anului școlar deoarece unui alt elev (înscris din oficiu pentru studiul *Religiei*) i s-a adăugat la media generală media obținută la

petiția adresată CNCD și în solicitările de sprijin și îndrumare juridice, petenta s-a referit la încălcarea *drepturilor copilului* la libertatea de conștiință și religie și la egalitate de tratament, prin deciziile impuse de școală și prin consecințele acestora asupra copilului⁵⁰⁴.

Un caz similar a fost reclamat la CNCD, anul următor, împotriva Colegiului Național „Mihai Eminescu” din Satu Mare⁵⁰⁵.

III.4.2. Modalități de presiune – mijloace de încălcare a libertății de gândire, conștiință și religie

După ce a intervenit în cele două cazuri, Asociația Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință s-a adresat CNCD - împotriva Ministerului Educației - și a solicitat să se confirme discriminarea creată prin includerea mediilor obținute la disciplina Religie în media generală a elevilor care au optat pentru studiul acestei materii, în condițiile în care pentru elevii care nu au optat nu există o disciplină de studiu alternativă, cu același statut - de disciplină facultativă - ca al disciplinei *Religie*⁵⁰⁶.

Principalul act avut în vedere în motivarea petiției adresate CNCD l-a reprezentat *Convenția cu privire la drepturile copilului*⁵⁰⁷, cu trimitere, în special, la articolele 2, 3, 14, 28 și 29.

Din ianuarie 2015, odată cu publicarea în M.Of.R. a *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*, *Religia* nu mai este predată tuturor copiilor înscriși în unitățile publice de învățământ, ci doar celor ai căror părinți solicită explicit, anual, studiul acestei materii, sau elevilor

disciplina Religie; presiunile pe care copilul și mama acestuia le-au avut de suportat din partea colegilor, a directoarei școlii, a profesoarei de *Religie*, dar și la locul de muncă al mamei.

⁵⁰⁴ Cum ar fi faptul că acesta poate avea o altă religie față de cea predată în școală (sau niciuna) și că după pierderea nelegitimă a premiului I, copilul a declarat că, dacă știa ce va păți, ar fi ales să participe la ora de religie, contrar convingerilor proprii, doar pentru a obține o medie mai mare. S-a referit, de asemenea, la discuțiile pe care a trebuit să le suporte copilul la școală pentru că nu a urmat ora de religie și la suferința acestuia când, după eforturi susținute de-a lungul întregului an școlar, munca nu i-a fost răsplătită conform așteptărilor sale legitime, în conformitate cu prevederile legale.

⁵⁰⁵ Fiica petentului a obținut, în anul școlar 2017/2018, media generală 9,79, fiind devansată cu o sutime de o colegă care, obținând media 9,80 ca urmare a faptului că a ales să studieze Religia, a primit premiul I. Fata petentului, elevă în clasa a IX-a, nu a ales pentru studiul materia Religie, iar eleva care a primit premiul I, ar fi terminat anul școlar cu o medie mai mică decât fata petentului (9,78), dacă nu i-ar fi fost adăugată media la disciplina Religie, în calculul mediei generale.

⁵⁰⁶ Au fost invocate interesul superior al copiilor, prevederile internaționale și naționale privind drepturile copiilor - *Convenția privind drepturile copilului și Legea 272/2004* - cu referire, în special, la dreptul la egalitate în fața legii, dreptul la libertatea de conștiință și religie, dreptul la educație – și jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului.

⁵⁰⁷ Ratificată de România prin *Legea nr. 18/1990*.

majori care depun o solicitare explicită (variantea *opting-in*).⁵⁰⁸

Nici după modificările legii educației ca urmare a dispozițiilor celor două hotărâri constituționale - deciziile din 1995, respectiv 2014, din care ultima a avut ca obiect protejarea atât a dreptului la libertatea de conștiință și de religie, dar și la nediscriminare, ale copiilor și părinților, ME nu a reglementat acordarea notelor elevilor care au ales să studieze această materie într-un mod care, pe de o parte, să nu le afecteze libertatea de conștiință și religie, iar pe de alta, să nu aibă repercusiuni asupra celor care nu au optat pentru studierea religiei în școală, cum nu a reglementat nici oferirea unei discipline alternative. Din contră, ME, inspectoratele și unitățile școlare au contribuit la presiunile asupra elevilor, prin diferite mijloace, pentru a urma orele de religie și a o transforma într-o îndoctrinare religioasă.

Redau câteva din modalitățile de presiune exercitate atât asupra părinților, cât și a copiilor.

(a) O primă modalitate este refuzul punerii în practică a dispozițiilor *Deciziei nr. 669/2014 a CCR*: ME nu a informat elevii și părinții că, dacă doresc să participe la orele de religie, trebuie să înregistreze, anual, la unitatea de învățământ, o solicitare scrisă;⁵⁰⁹

(b) O altă formă de presiune este nereglementarea așezării în orarul zilnic a acestei materii. Au fost depuse sesizări în toată țara⁵¹⁰ prin care părinții sau elevii au reclamat că materia este trecută în orar în mijlocul zilei (și nu prima sau ultima) – chiar și la clasele în care sunt copii care nu au ales să studieze religia. S-a generat astfel o *politică* cu consecințe negative directe asupra elevilor și părinților: unele școli au decis ca elevii care nu studiază religia să meargă la bibliotecă, altele au stabilit ca aceștia să rămână în clasă, în timpul orei de religie, dar să nu primească note, în alte cazuri copiii erau trimiși la altă clasă, tot ca audienți, în altele sunt nesupravegheați și părinții sunt nevoiți să meargă să îi ia de la școală pentru o oră, după care îi duc înapoi. Având de înfruntat asemenea condiții,

⁵⁰⁸ *Religia* era reglementată ca disciplină facultativă și prin prevederile legislației privind educația anterioare *Deciziei 669/2014 a CCR*, interpretate în sensul *Deciziei 72/1995 a CCR*, doar că toți copiii erau înscriși din oficiu (tot în baza prevederilor legale), iar renunțarea la studiul materiei se putea face doar în urma unei solicitări scrise, explicite (variantea *opting-out*). În fapt, posibilitatea de a renunța la studiul *Religiei* nu era reală, practică și efectivă; a se vedea și *E. Moise*, „Relația Stat-Biserică în privința educației religioase în școlile publice din România”, în *Journal for Studies of Religions and Ideologies*, nr. 7, Spring, 2004 și *S. Enache* (coord.), op. cit..

⁵⁰⁹ Prin adresa 29703/16.02.2015 ME a transmis inspectoratelor școlare și un model de cerere pentru solicitarea studierii Religiei. Este de observat asimetria cu care ME a tratat elevii care nu voiau să freventeze ora de *Religie* și care trebuiau, până la *Decizia 669/2014 a CCR* să depună ei cereri în acest sens. Aceștia nu au fost niciodată asistați în exercitarea drepturilor lor de ME, situație care subzistă și la data redactării prezentului capitol.

⁵¹⁰ Informație preluată din arhiva Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință.

în multe școli părinții au decis, contrar dorinței și opțiunii lor sau ale copiilor lor, să solicite înscrierea copiilor pentru studiul religiei, opțiunea lor nefiind una liberă;

(c) O altă presiune constă în luarea în calcul a notelor obținute de elevi/eleve la disciplina Religie pentru calcularea mediei generale a acestora, în condițiile în care (i) există o practică confirmată în toată țara de acordare a notei maxime la această materie, (ii) nu există o disciplină alternativă care să ofere elevilor/părinților posibilitatea să o aleagă în locul orei de Religie și, astfel, să poată depune eforturi pentru maximizarea mediei. Astfel, copiii și părinții care nu doresc studiul religiei, sunt nevoiți să accepte studiul acestei discipline în scopul creșterii mediei generale și pentru evitarea presiunilor precum cele menționate⁵¹¹.

Totodată, luarea în calculul mediei generale a notelor pentru disciplina *Religie* transformă această materie confesională într-un mijloc de impunere a credinței, contrar dreptului copilului la libertatea de conștiință și religie.

Modalitățile de presiune prezentate duc la o încălcare a libertății de gândire, credință și religie a elevilor/elevelor inclusiv în sensul pus în lumină de Curtea Europeană a Drepturilor Omului în cauza *Dahlab c. Elveției*⁵¹²: crearea unor obstacole ca, în momentul maturizării lor, să-și poată alege *cu adevărat liber* calea spirituală pe care vor merge.

În jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, dar și a instanțelor de judecată din România, s-a desprins obligația statului de a se abține să impună credințe în locurile în care persoanele sunt dependente de el sau în locurile în care asemenea persoane sunt vulnerabile. Școlarizarea copiilor reprezintă, în acest sens, un sector sensibil: puterea de constrângere a statului este impusă unor spirite fără capacitatea critică - după nivelul de maturitate al fiecărui copil - ce ar permite distanțarea față de mesajul preferat de stat în materie religioasă.

În contextul în care, deși sesizat, Ministerul Educației nu a sancționat și nu a oprit aceste presiuni exercitate asupra copiilor sau părinților acestora, în unitățile publice de învățământ din subordine, notarea și includerea notelor acordate la disciplina *Religie* în

⁵¹¹ Fenomenul se observă în special înaintea admiterii în ciclul liceal unde media generală din clasele V-VIII are o pondere însemnată (însă sunt și facultăți care, la admitere, iau în calcul media generală a anilor de liceu). Pentru remedierea discriminării la admiterea la facultate „Asociația” a sesizat toate universitățile publice (civile și militare) din România în data de 27.07.2020. De asemenea, situația este întâlnită în cazul acordării premiilor sau a burselor de studiu.

⁵¹² *Dahlab v. Switzerland* (15.02.2001, Application no.42393/98).

media generală a elevilor care au ales să urmeze această disciplină constituie acte, respectiv fapte de discriminare față de elevii care sunt crescuți în familii de altă confesiune, agnostice, non-teiste, ateiste ori indiferente și chiar față de elevii crescuți în confesiunea respectivă, dar care nu au optat pentru studiul *Religiei* în școală (dacă sunt majori) sau ai căror părinți nu au optat (în cazul elevilor minori).

Copiii care nu urmează *Religia* în școlile publice sunt într-o situație nefavorabilă în raport cu cei care au ales să o studieze, întrucât la medii egale pe ansamblul disciplinelor, altele decât *Religia*, nu concurează la egalitate cu elevii care au frecventat această disciplină.

În cauza *Grzelak v. Poland*⁵¹³ Curtea EDO a decis că, în condițiile absenței unei discipline alternative, punerea notelor la *Religie* are consecințe negative asupra exercițiului drepturilor și libertăților elevilor care au hotărât să nu studieze această disciplină.

III.4.3. Susținerea *status quo*-ului discriminatoriu de către Ministerul Educației

Citat de Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, Ministerul Educației a prezentat trei *argumente* în susținerea punctului de vedere, în sensul respingerii petiției pe fond⁵¹⁴.

Voi prezenta pe rând fiecare argument al ME și critica juridică pentru fiecare, în replică.

Mai întâi, a afirmat că situația reclamată nu este una de discriminare, deoarece nu există o diferențiere între două persoane sau situații aflate pe poziții comparabile, contrar situației de fapt: cele două categorii de persoane între care există o diferențiere, sunt elevii care au optat pentru studiul religiei, pe de o parte, și elevii care nu au optat pentru studiul acestei materii confesionale în școală, pe de altă parte.

Existența unei discriminări impune întrunirea cumulativă a 4 condiții: a. manifestarea unei diferențieri (în situația reclamată: copiii care au ales studiul Religiei, față de cei care nu au ales să urmeze această materie); b. un criteriu pe baza căruia s-a

⁵¹³ *Grzelak v Poland* (15.06.2010, Final judgment on 22.11.2010, Application no. 7710/02).

⁵¹⁴ ME a invocat mai întâi excepția lipsei calității procesuale active a *Asociației*, iar pe fond a solicitat respingerea petiției ca neîntemeiată

făcut diferențierea: criteriile, în cazul dat, sunt religia și conștiința; c. diferențierea să atingă un drept: drepturile încălcate sunt dreptul copilului la libertatea de conștiință și religie și la educație⁵¹⁵; d. dreptul să fie justificat.

Este dreptul copilului la libertatea de conștiință și de religie un drept justificat?

Cu privire la acest aspect Comitetul pentru Drepturile Copilului s-a pronunțat în mai multe ocazii.

În *Observațiile finale ale Considerațiilor pe marginea Raportului periodic privind drepturile copiilor*, trimis de Coreea de Sud (1996), a întrebat statul dacă există reglementări legale care să permită unui copil să își aleagă liber propria religie⁵¹⁶; în *Observațiile finale ale Considerațiilor pe marginea Raportului periodic privind drepturile copiilor*, trimis de Jamaica (2003), Comitetul a întrebat dacă copiii pot adopta religia *Rastafari* după propria voință⁵¹⁷; cum, de asemenea, în *Observațiile finale ale Considerațiilor pe marginea Raportului privind drepturile copiilor* trimis de Sfântul Scaun sugerează libertatea copilului de a nu avea o religie⁵¹⁸.

De asemenea, Comitetul a întrebat de mai multe ori dacă familia și societatea acceptă libertatea de religie atunci când copiii aleg o religie diferită de cea a părinților lor și dacă libertatea de exprimare și libertatea de religie a copiilor sunt considerate drepturi ale copilului (sau dacă cultura țării respective este prioritară)⁵¹⁹. În *Observațiile finale ale Considerațiilor pe marginea Raportului periodic privind drepturile copiilor*, trimis de Ungaria, a întrebat dacă copiii au dreptul să își schimbe religia de la o anumită vârstă⁵²⁰, iar în *Observațiile finale ale Considerațiilor pe marginea Raportului periodic privind drepturile copiilor*, trimis de Granada a întrebat: „au copiii dreptul să adere la o religie diferită de cea a familiei lor?”⁵²¹.

În *Concluziile finale* ale celei de a 717-a întâlniri, la cea de a 27-a sesiuni de lucru, în *Considerațiile la raportul inițial al statului Monaco*, Comitetul ONU pentru Drepturile

⁵¹⁵ Așa cum Comitetul a menționat în comentariile sale, dreptul copilului la libertatea de conștiință și de religie include dreptul acestuia la educație religioasă.

⁵¹⁶ *UN Doc, CRC/CSR 277 (1996)*, Concluding Observations: Republic of Korea, par. 44.

⁵¹⁷ *UN Doc, CRC/CSR 880 (2003)*, Concluding Observations: Jamaica, par. 19.

⁵¹⁸ *UN Doc, CRC/C/SR 255, (1995)*, Examen des rapports présentés par les Etats parties: Rapport initial du Saint-Siège, par. 33; a se vedea și *S. Langlaude*, op. cit. pp. 119 – 120.

⁵¹⁹ A se vedea și Michael Freeman (edt.), *Children's Rights: Progress and Perspectives Essays from the International Journal of Children's Rights*, Nijhoff, 2011, pp. 168-170.

⁵²⁰ *UN Doc. CRC/C/SR. 455 (1998)*, Summary Record of the 455th meeting: Hungary, par. 25.

⁵²¹ *UN Doc. CRC/C/SR. 607 (2000)*, Summary Record of the 607th meeting: Grenada, par. 42.

Copilului a afirmat că dreptul copilului de a alege o religie trebuie să se bazeze pe o abordare bazată pe drepturi, inclusiv cu privire la dreptul la libertatea religioasă: „Convenția a stabilit o abordare bazată pe drepturi pentru copii, spre deosebire de o abordare bazată pe preocuparea pentru bunăstarea sau protecția copilului ca subiect pasiv al legii. Acest principiu ar trebui să se aplice și dreptului copilului de a alege o religie”⁵²².

Apoi, ME menționează prevederile *OMECS nr. 4232/2015* care stabilesc libertatea unităților publice de învățământ de a găsi modalități de supraveghere și asigurare a siguranței copiilor care nu au optat pentru studiul *Religiei*.

Acest răspuns nu probează un tratament egal, ci, în fapt, susține caracterul discriminatoriu al situației reclamate, de care ME se face vinovat. Pentru unii elevi statul a oferit o disciplină facultativă, pentru ceilalți a lăsat școlii libertatea de a găsi „modalități de supraveghere și asigurare a siguranței acestora”, criteriul de distincție fiind drepturile acestora la educație și la libertatea de conștiință și religie.

În al treilea rând, în răspunsul adresat CNCD, ME citează din *Decizia nr. 669/2014 a CCR*, din *Legea educației* și din *OMECS 5232/2015* pasaje care reglementează apartenența materiei Religie la trunchiul comun al disciplinelor școlare, norme care nu au relevanță în cauza dedusă soluționării.

Adresa ME este semnată de un secretar de stat, semnatarul cu funcția cea mai înaltă dintre semnatari⁵²³, aflat în conflict de interese raportat la situația reclamată⁵²⁴. De asemenea, răspunsurile la demersurile care priveau drepturile copiilor la libertatea de

⁵²² *UN Doc. CRC/C/SR.717*, UN Committee on the Rights of the Child, Summary Record of the 717th meeting: Monaco (2001), par. 62.

⁵²³ Au mai semnat persoane având funcțiile de director general, director, șef serviciu, consilier juridic.

⁵²⁴ În februarie 2015, în perioada în care, după publicarea *Deciziei 669/2014 a CCR*, cei care doreau să studieze Religia în școli trebuiau să depună o cerere explicită în acest sens, ministrului Educației i s-a cerut să dispună încetarea presiunii exercitate în majoritatea școlilor publice din România. Presiunile erau (și sunt) exercitate atât asupra copiilor și părinților acestora, dar și asupra cadrelor didactice, inspectorilor școlari și funcționarilor ME. Printre presiunile semnalate se aflau și implicarea în luarea deciziilor a funcționarilor din minister, a inspectorilor școlari sau a cadrelor didactice, care au absolvit facultăți de teologie ortodoxă și au avut nevoie de aprobarea BOR pentru a ocupa funcțiile respective; acești funcționari erau în conflict de interese în contextul în care deciziile pe care școlile le iau în aplicarea legii privesc aspecte în legătură cu care biserica are un interes. Printre funcționarii implicați în acea perioadă se afla și secretarul de stat semntar al notelor către CNCD (Gabriel Liviu Ispas), absolvent de studii teologice, ocupând la vremea respectivă funcția de secretar general adjunct al MEN, aflându-se, astfel, în conflict de interese. În 2017 secretarul de stat a fost pus sub învinuire pentru fapte de corupție în legătură cu funcția pe care o deținea în ME; a se vedea comunicatul de presă al Direcției Naționale Anticorupție: <http://www.pna.ro/comunicat.xhtml?id=8469> (accesat în data de 03.07.2020). Din aceste motive, pe 29.11.2017 domnul Gabriel Liviu Ispas a fost eliberat din funcția de secretar de stat.

conștiință și religie erau concepute, contrar prevederilor legale, de funcționari aflați în conflict de interese⁵²⁵.

III.4.4. Hotărârile nr. 632/2017 și 212/2018 ale CNCD privind discriminarea prin trecerea notelor la disciplina Religie

Prin *Hotărârile* 632/08.11.2017, respectiv 212/2018, cu unanimitate de voturi, CNCD a admis cererea mamei copilului, respectiv a organizației neguvernamentale⁵²⁶ și a decis că faptele sesizate constituie discriminare (art. 2, alin (4) al *OG 137/2000*) și a recomandat ME schimbarea *Ordinului nr. 5232/2015* de aprobare a *Metodologiei de organizare a predării disciplinei Religie în învățământul preuniversitar*, astfel încât media la materia Religie să nu mai fie luată în calcul pentru stabilirea mediei generale și să se ofere posibilitatea alegerii unei materii facultative, din două, pentru a nu mai exista diferențierea la calculul mediei generale atunci când o materie nu a fost aleasă de către un elev din motive întemeiate.⁵²⁷

În motivarea hotărârii Colegiul Director al CNCD a menționat modalitățile prin care pot fi eliminate diferența de tratament între elevii care doresc să învețe o materie facultativă și cei care nu doresc să studieze o astfel de materie și diferențierea la media generală:

-- notarea elevilor care au ales studiul Religiei nu trebuie să mărească media generală a celor care o frecventează și să afecteze media generală a celor care nu studiază această materie, ori să se introducă două materii facultative cu opțiunea de a se putea alege una din ele;

-- nu trebuie afectată media generală a niciunui elev din sistemul public de învățământ, dându-li-se elevilor posibilitatea de a opta, în funcție de preferință, între două materii.

Prin cele două hotărâri de confirmare a discriminării – practicate în școlile publice din România de la introducerea acestei materii în programa școlară, în 1990 – CNCD a

⁵²⁵ Funcționarii abilitați legal să semneze răspunsurile la petiții au transmis, în mai multe cazuri, că li s-a cerut să semneze un răspuns pe care nu l-au conceput -- fără să aibă acces la petiția căreia i se răspundea --, redactat de funcționarii aflați în conflict de interese și care acționau în folosul Bisericii și în dauna interesului superior al copiilor; a se vedea și *E. Moise*, „Aplicarea Deciziei (...) (I)”, op. cit. și *E. Moise*, „Aplicarea Deciziei (...) (II)”, op. cit..

⁵²⁶ În continuare, mă voi referi doar la prima hotărâre, 632/2017 (prin hotărârea din 2018 CNCD a decis că menține decizia luată prin hotărârea inițială).

⁵²⁷ De asemenea, hotărârea obligă ME să publice pe site-ul propriu măsura luată.

trasat o nouă direcție în sistemul public de educație, preuniversitar, din România. Aplicarea dispozițiilor celor două hotărâri va reduce numărul cazurilor de abuz împotriva drepturilor copiilor și ale părinților acestora și va limita posibilitatea organizațiilor interesate de a obține avantaje în detrimentul interesului superior al copiilor⁵²⁸.

III.4.5. Concluzii la Capitolul al patrulea

Hotărârile CNCD prezentate și analizate în acest capitol - împreună cu demersurile care au contribuit la adoptarea acestor hotărâri - completează seria de hotărâri, ale aceleiași autorități publice administrative (cu atribuții jurisdicționale), ori ale instanțelor de judecată din România sau ale Curții Constituționale, care au contribuit la evoluția și îmbunătățirea jurisprudenței și la interpretarea conceptelor juridice reglementate în actele privind drepturile copilului, în sensul promovării interesului superior al acestuia – drept și principiu în *Convenția privind drepturile copilului*.

Faptele arată confruntarea dintre demersurile de promovare și respectare a drepturilor copiilor și eforturile celor care suferă nedreptăți în urma unor alegeri legitime pe care le-au făcut, sau a apartenenței la un grup aflat în minoritate, pe de o parte, și acțiunile unor organisme private, susținute de înalți funcționari publici sau demnitari, care angajează autorități și instituții publice, de multe ori încălcând legea, prin care urmăresc un interes propriu, în detrimentul interesului superior al copilului, pe de altă parte.

Este evidențiată convergența dintre acțiunile de promovare și respectare a drepturilor copiilor și eforturile celor care suferă nedreptăți în urma unor alegeri legitime, sau a apartenenței la un grup aflat în minoritate, pe de o parte, în confruntare cu acțiunile actorilor privați care urmăresc un interes propriu, susținute de autoritățile statului⁵²⁹, în contra interesului superior al copiilor, pe de altă parte.

⁵²⁸ La data redactării prezentului capitol, la mai bine de 3 ani de la emiterea primei hotărâri, Ministerul Educației nu a pus în aplicare dispozițiile imperative ale acesteia. Hotărârile CNCD au devenit executorii de la 15 zile după comunicare (ME nu a contestat niciuna dintre hotărâri, dar nici nu le-a pus în executare).

⁵²⁹ Deși cazurile prezentate au ajuns la o „victorie de etapă”, rezultatele sunt susținute de multe situații în care astfel de nedreptăți continuă, consecință a dezinteresului funcționarilor guvernamentali.

III.5. Prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România. Demersuri, hotărâri și interpretări

Introducere

Urmărind evoluția demersurilor⁵³⁰ și a interpretărilor juridice⁵³¹ privind interesul superior și respectarea drepturilor copilului, în această parte mă voi referi la folosirea și acceptarea elementelor de prozelitism religios în unitățile publice de învățământ preuniversitar din România (referirea va fi, cu precădere, la prezența simbolurilor religioase în școli, fără însă a neglija contextul creat de prezența celorlalte elemente de prozelitism religios prezentate supra).

Am plecat de la paradigma afirmată în unul dintre articolele care au tratat problematica libertății religioase și a însemnelor religioase în spațiul public: „nu toate statele membre (ale Uniunii Europene), considerate ca având un tezaur cultural și istoric comun, au creat un sistem coerent și viabil pentru relația Stat-Biserică, deși au ratificat instrumente juridice internaționale ce prevăd dreptul la libertatea religioasă și libertatea de conștiință, prevederi ce apar și în textele constituționale ale statelor respective”⁵³².

Voi analiza măsura în care învățământul obligatoriu asigură respectarea drepturilor fundamentale ale copilului, urmărind tema discriminării pe criteriul de conștiință și religie, cu accent pe interesul superior al copilului, pe cele două paliere de interes juridic: situația de drept și situația de fapt.

⁵³⁰ Voi prezenta aspecte din demersurile adresate instituțiilor și autorităților publice (inclusiv instanțelor de judecată) - precum și din răspunsurile sau hotărârile/deciziile acestora - pentru respectarea interesului superior al copiilor, respectiv pentru protejarea drepturilor acestora (la educație, la nediscriminare și la libertatea de conștiință și de religie).

⁵³¹ Am avut în vedere interpretările oficiale exprimate în acte administrative sau hotărâri/decizii ale autorităților publice, cum ar fi Ministerul Educației, Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, ale instanțelor de judecată (naționale sau internaționale) și ale Curții Constituționale a României.

⁵³² Monica Vasile, „Libertatea religioasă și însemnele religioase în spațiul public”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 1, (2006), București: Editura C. H. Beck, pp. 93-94. Pentru o analiză a libertății religioase în paradigma *cutumă vs norme de drept*, printre exemplele folosite de autoare ca modele de raportare la problematica dată – poligamia, sacrificiul ritual al animalelor, chemarea muezinului și sunetul clopotelor bisericilor, obiecția de conștiință cu privire la efectuarea serviciului militar obligatoriu, caracterul religios al jurământului depus în fața instanțelor sau de către demnitari la investirea în funcție – se află și prezența însemnelor religioase în școli (pp. 93-95).

III.5.1. Cadrul general

În întreg capitolul am pus accentul pe distincția importantă pe care o aduce adoptarea *Convenției ONU pentru drepturile copilului* față de documentele internaționale anterioare care reglementau dreptul sau libertatea părinților de a asigura educația copiilor *conform propriilor convingeri*. Astfel, copilul are dreptul la libertatea de conștiință și de religie, iar drepturile părinților sunt în legătură cu *îndrumarea copilului*, pe măsura capacităților în formare ale acestuia (art. 14 (1), respectiv (2) din *Convenție*).

Distincția este importantă sub ambele aspecte caracteristice normei juridice care îi dau întâietate față de normele internaționale cu care, eventual, ar intra în conflict: caracterul de specialitate, fiind vorba de un act internațional cu referire la drepturile copilului și aspectul temporal, fiind vorba de un act recent⁵³³ (de asemenea, ca act internațional, *Convenția privind drepturile copilului* are prioritate, în eventualitatea unui conflict de norme, față de un act regional⁵³⁴, e.g., *Convenția Europeană a Drepturilor Omului*⁵³⁵).

III.5.2. Doctrina și jurisprudența anterioară demersurilor

În lucrarea *The Right to Religion Freedom in International Law*, argumentând că interpretarea și aplicarea libertății religioase pot fi înțelese ca un conflict între drepturile individuale și cele colective, Anat Scolnicov încearcă să demonstreze că doar o abordare individualistă a dreptului internațional - comparativ cu abordarea centrată pe grupuri sau comunități/colectivități - oferă o modalitate coerentă de a proteja această libertate.

Operează această distincție - drepturi individuale vs drepturi colective - și în cazul în care subiectul de drept este copilul? Dreptul la educație religioasă aparține copilului sau comunității religioase din care părinții fac parte? Autorul consideră că deși Biserica sau o comunitate religioasă nu pot să reclame în numele lor încălcarea art. 2, prima teză,

⁵³³ *Convenția privind drepturile copilului* a fost adoptată de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite la 20.11.1989.

⁵³⁴ Cu privire la ierarhia normelor de drept în sistemul internațional a se vedea Valentin Constantin, *Drept internațional*, București: Editura Universul Juridic, 2010, pp. 164 – 169.

⁵³⁵ Pentru intersecția normelor internaționale și regionale a se vedea și Daniel Moeckli, Sangeeta Shah, Sandesh Sivakunaran, David Harris, ed., *International Human Rights Law*, Oxford: Oxford University Press, 2014, pp. 86 – 87.

din Protocolul adițional la *Convenția europeană* - dreptul la educație (religioasă) - nu este exclusă posibilitatea ca părinții care s-ar putea adresa Curții Europene a Drepturilor Omului în acest sens să o facă, în fapt, ca membri ai Bisericii sau ai comunității religioase respective (situație în care nu ar fi în conflict două drepturi individuale, al copilului și al părintelui/părinților, ci un drept individual, al copilului, pe de o parte, și un drept colectiv, al comunității religioase din care fac(e) parte părinții/părintele). „Pentru că este un drept al copilului, părinților nu ar trebui să li se permită să îl exercite în numele acestora în toate cazurile, iar instanțele de judecată ar trebui să găsească o modalitate care să asigure continuitatea libertății religioase a copilului”⁵³⁶.

Consider, în completarea celor afirmate de autor, că libertatea religioasă a copilului (uneori în conflict cu cea a părinților⁵³⁷, sau mai exact a comunității religioase din care fac parte părinții) poate fi asigurată și prin norme interne, așa cum a observat și Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului, în numeroasele *Observații și Comentarii* adresate statelor membre (în România, libertatea religioasă a copilului este garantată începând cu împlinirea vârstei de 14 ani, însă sunt domenii, precum cel al educației publice, în care acest drept îl exercită părinții, în numele copilului, până la vârsta de 18 ani a acestuia – până la terminarea vârstei copilăriei, ceea ce înseamnă că în școlile publice, cu referire la acest drept, copiii nu sunt recunoscuți ca subiect individual de drept, în nicio perioadă a copilăriei, contrar *Convenției*).

Analizată într-un sens mai larg -- în lumina prevederilor *Convenției europene* -- problematica drepturilor copilului se regăsește în doctrina de specialitate de după adoptarea *Convenției privind drepturile copilului*. Ursula Kilkelly consideră că este crucial ca protecția pe care *Convenția europeană* o acordă copiilor să fie maximizată⁵³⁸, în pofida constrângerilor textuale ale acestui instrument regional⁵³⁹. Autoarea apreciază că referințele la *Convenția privind drepturile copilului* și la comentariile/observațiile Comitetului pentru Drepturile Copilului din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor

⁵³⁶ Anat Scolnicov, *The Right to Religious Freedom in International Law*, Oxford, Routledge, 2012, p. 168. Principiul de la care pornește autorul, pe care îl enunță și îl susține încă din capitolul al doilea, este că libertatea religioasă nu poate fi decât un drept individual.

⁵³⁷ Concret, în cealaltă parte a balanței se află libertatea părinților de a-și educa și îndruma copiii după propriile convingeri.

⁵³⁸ Ursula Kilkelly, *The Child and the European Convention on Human Rights*, Aldershot: Ashgate Publishing Ltd, 1999, p. 11.

⁵³⁹ În sensul în care *Convenția europeană* nu se referă explicit la drepturile copilului.

Omului constituie o dezvoltare importantă cu referire la aplicarea *Convenției europene* la cazurile în care sunt încălcate drepturile copiilor⁵⁴⁰.

În absența unui standard de interpretare a *Convenției europene a drepturilor omului* specific copiilor, *Convenția privind drepturile copilului* oferă un cod comprehensiv și clar al drepturilor acestora iar Curtea Europeană a Drepturilor Omului - în judecarea cauzelor cu care este sesizată - poate căuta modalități de ghidare pornind de la principiile și articolele *Convenției* (și de la *Observațiile și Comentariile* Comitetului pentru Drepturile Copilului)⁵⁴¹.

În una din cele trei decizii ale Curții Constituționale a României care se referă la libertatea religioasă a copiilor înscriși în școlile publice⁵⁴², deși investită pentru a analiza excepția de neconstituționalitate a prevederilor legii educației prin care copiii erau înscriși din oficiu pentru studiul Religiei în școlile publice, instanța de contencios constituțional a invocat, în finalul considerentelor premergătoare dispozitivului, hotărârea Curții EDO, adoptată în Cauza *Lautsi c. Italiei*⁵⁴³, care a avut alt obiect (încălcarea drepturilor copiilor la educație, la nediscriminare și la libertatea de conștiință și de religie și a dreptului părinților la a-și educa copiii după propriile valori și convingeri, prin postarea crucifixelor în sălile de clasă ale școlilor publice). Citez din considerentele care au alcătuit motivarea hotărârii CCR: „În aceeași materie, a libertății religioase, s-a pronunțat și Curtea Europeană constatând că prezența crucifixelor în sălile de clasă face parte din mediul școlar, ca element al dreptului la educație în sens larg. Curtea de la Strasbourg a invocat diversitatea spațiului european în materia conservării și perpetuării tradițiilor culturale și religioase, diversitate ce este permisă prin recunoașterea unei largi marje de apreciere a

⁵⁴⁰ În a doua parte a *Tezei* „Dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie în Europa” am prezentat, pe larg, jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului cu referire la dreptul copilului la libertatea de conștiință și de religie (dar și la alte drepturi, pentru a evidenția faptul că instanța de contencios european a pus în valoare drepturile copilului, respectiv interesul superior al copilului, în cauzele pe care le-a avut de soluționat, care implicau respectarea drepturilor copiilor). De asemenea, am menționat câteva dintre cauzele în care Curtea a făcut referire la *Convenția privind drepturile copilului*, sau la alte instrumente internaționale privind drepturile copilului.

⁵⁴¹ A se vedea și Ursula Kilkelly, op. cit., p. 15

⁵⁴² *Deciziile nr. 72/1995, 306/2012 și 669/2014.*

⁵⁴³ În cauza *Lautsi v. Italy*, Curtea EDO a stabilit, în 2009, că afișarea crucifixelor în sălile de clasă din școlile publice încalcă dreptul copiilor la libertatea religioasă și dreptul părinților la educarea și instruirea copiilor după propriile convingeri (03.11.2009, Application no. 30814/06). Marea Cameră a Curții Europene a Drepturilor Omului a răsturnat prima decizie și a stabilit că nu există o evidență a faptului că afișarea crucifixelor în sălile de clasă poate avea efecte adverse asupra copiilor. Decizia la care face referire CCR este aceasta din urmă, a Marii Camere - *Lautsi and others v. Italy* (18.03.2011, Application no. 30814/06).

statelor în materie de educație, cu respectarea dreptului părinților de a asigura, potrivit propriilor convingeri religioase și filozofice, educația copiilor minori”⁵⁴⁴.

Deși investită pentru analiza unei excepții privind înscrierea din oficiu a copiilor pentru studiul Religiei, CCR, pe de o parte, a făcut referire la o cauză care a avut alt obiect, iar pe de altă parte nu a luat în considerare situația diferită (față de Italia) a prezenței simbolurilor religioase în școlile publice - dată de contextul presiunilor religioase din (școlile publice din) România.

În motivarea judecătorilor CCR este de observat importanța pe care o acordă prevederilor Protocolului 1 la *Convenția europeană*, cu referire la părinți, fără a se referi la prevederile *Convenției privind drepturile copilului*, care ar fi fost prioritare în cauză, sau la prevederile din Protocol care fac referire la dreptul la educație al copiilor, câtă vreme prevederile contestate aduceau atingere dreptului copilului la libertatea religioasă și la educație: considerentele hotărârii fac referire la dreptul părinților (la educarea copiilor după valorile și convingerile părinților), deși cauza cu care a fost investită făcea referire strictă la drepturile copiilor.

Observația este relevantă având în vedere că, în prima hotărâre în cauza Lautsi, din 2009, Curtea EDO a decis, cu unanimitatea de voturi a judecătorilor, că prezența crucifixelor în școlile publice contravine dreptului la libertatea religioasă a copiilor - „dreptului elevilor de a crede sau de a nu crede” - și dreptului părinților de a-i educa după propriile convingeri religioase sau filozofice⁵⁴⁵, constituind o încălcare a art. 2 din Protocolul adițional nr. 1 (dreptul la educație) în conjuncție cu prevederile art. 9 din *Convenția europeană* (dreptul la libertatea de conștiință și de religie).

III.5.3. Reacția autorităților publice și hotărârile instanțelor de judecată

În capitolul *Dreptul copilului la libertatea religioasă în Europa* am prezentat jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului cu referire la manifestarea religioasă în unitățile publice de învățământ – prin afișarea simbolurilor religioase sau prin purtarea unor elemente de vestimentație cu semnificație religioasă⁵⁴⁶.

⁵⁴⁴ Decizia 306/2012 a CCR..

⁵⁴⁵ Lautsi and others v. Italy (03.11.2009, Application no. 30814/06), par. 57.

⁵⁴⁶ Cazurile pot fi grupate în trei categorii: cele privind manifestarea religioasă a cadrelor didactice, în cauze precum Dahlab v. Switzerland, Kurtulmuş v. Turkey (24.01.2006, Application no. 65500/01), cele privind manifestarea religioasă a copiilor (elevilor) și studenților, în cazuri

Plecând de la observațiile anunțate voi urmări parcursul problematicii afișării simbolurilor religioase în școlile publice din România, analizând modul în care autoritățile din România, instanțele de judecată, CCR dar și instanța europeană, au aplicat/respectat (sau nu) reglementările internaționale (și naționale) imperative privind drepturile copilului și interesul superior al acestuia – raportarea societății civile, dar și a cultelor religioase, la problematica anunțată, vor fi, de asemenea menționate.

În februarie 2005 Inspectoratul Școlar Județean (ISJ) Buzău a fost sesizat cu o petiție prin care se solicita ca în unitățile publice de învățământ din subordine să se creeze, să se respecte și să se promoveze un mediu de educație în acord cu principiile garantării demnității⁵⁴⁷ ființei umane⁵⁴⁸. *De jure*, petiția era motivată pe prevederile *Convenției privind drepturile copilului* și ale *Legii 272/2004 privind drepturile copilului*, în concordanță cu prevederile celorlalte instrumente internaționale în materie la care România este parte, care se subordonează cu prioritate principiului interesului superior al copilului.

Autorul sesizării considera că afișarea simbolurilor religioase în clasele din școlile publice, în timpul predării disciplinelor obligatorii, conduce la o îngreunare a mecanismului prin care, în educație, ar trebui să se asigure respectarea și promovarea drepturilor copilului la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare - în spiritul celor declarate de Curtea EDO în cauza *Dahlab c. Elveției*⁵⁴⁹ - și solicita⁵⁵⁰ să se dispună

precum Köse și alții 93 v. Turkey, Aktas v. France, Bayrak v. France, Gamaleddyn v. France, Ghazal v. France, J. Singh v. France, R. Singh v. France, Dogru v. France, Kervanci v. France, Leyla Şahin v. Turkey (10/11/2005, Grand Chamber, Application no. 44774/98) și cele în care statul (prin unitățile publice de învățământ) a permis sau a impus afișarea unor simboluri religioase în sălile de clasă în timpul disciplinelor obligatorii, în cauze precum Lautsi v. Italy.

⁵⁴⁷ Despre conceptul de „demnitate umană” ca valoare fundamentală, a se vedea Valentin Constantin, „Valori fundamentale vs drepturi fundamentale”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, 2006, București: Editura C.H. Beck, pp. 17-22. Față de exemplul prezentat în articol, în speța descrisă în prezentul capitol *principiul demnității umane* susține principiul egalității de tratament (în exemplul din articol cele două erau puse în opoziție, iar cel dintâi bloca exercițiul unui drept fundamental, așa cum a decis Consiliul de Stat din Franța în speța redată).

⁵⁴⁸ Pentru o descriere și analiză a celor 4 „straturi” ale obligațiilor statelor de a respecta, de a proteja, de a asigura și de a promova drepturile omului care, în urma revizuirii, au devenit o diviziune tripartită a obligațiilor, distingându-se între obligațiile de a respecta, de a proteja și de a executa, a se vedea Olivier De Schutter *International Human Rights Law*, Cambridge University Press, 2014, p. 280.

⁵⁴⁹ *Dahlab v. Switzerland* (15.02.2001, Application no. 42393/1998).

⁵⁵⁰ Solicitarea a fost adresată în dublă calitate, de părinte și de cadru didactic.

înlăturarea de pe pereții școlilor publice din Buzău a simbolurilor religioase (în afara orelor în care se predă materia *Religie*). ISJ a refuzat să răspundă petiției⁵⁵¹.

Sesizată, Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului a răspuns, de asemenea, negativ, în afara termenului legal de răspuns și fără a motiva legal răspunsul.

Cum ISJ a refuzat să răspundă în mod legal petițiilor adresate, a fost sesizată instanța de judecată⁵⁵² printr-o plângere care avea ca obiect faptul că afișarea simbolurilor religioase în școlile publice reprezintă: o discriminare împotriva copiilor care provin din familii de confesiune diferită de aceea căreia îi aparțin simbolurile religioase, agnostice, indiferente sau atee; încălcarea dreptului fundamental la libertatea de conștiință și de religie al tuturor copiilor aflați în unitățile publice de învățământ deoarece le afectează mecanismul libertății de alegere a religiei sau convingerii; încălcarea dreptului la egalitatea de șanse, folosind autoritatea statului, întrucât prin acceptarea simbolurilor religioase școlile publice transmit conceptele de inferiorizare a femeilor, promovate de religia respectivă⁵⁵³.

În susținerea celor trei direcții de argumentare au fost invocate prevederi ale actelor internaționale privind drepturile omului, ale Constituției și ale legislației naționale cu referire la drepturile omului în general – la drepturile copilului în special –, la educație, la prevenirea și combaterea discriminării, dar și cazuri din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului (*Dahlab c. Elveției* sau *Leyla Şahin c. Turciei*).

⁵⁵¹ O a doua petiție a primit un răspuns negativ semnat de inspectorul școlar de religie (preot ortodox), aflat în conflict de interese și care nu avea delegație pentru a răspunde la petiții în locul inspectorului general. Răspunsul nu conținea prevederile legale pe care s-ar întemeia și reproducea pasaje dintr-un articol calomnios, la adresa semnatarului petiției, pe care preotul îl publicase în revista Bisericii: Paul Iulius Negoită, „Libertatea de conștiință și predarea Religiei. Simbolurile religioase în școală”, în *Glaspul Adevărului*, nr. 140, Editura Episcopiei Buzăului și Vrancei, 2005, pp. 151 – 162. Tribunalul Buzău (a se vedea infra) a constatat nulitatea de drept a răspunsului astfel semnat. În timpul dezbaterilor din cadrul procesului la care a participat, preotul a declarat că a întocmit *Întâmpinarea*, contrar prevederilor legale care obligă compartimentul juridic al instituției să conceapă, să redacteze și să susțină acte juridice în fața instanței de judecată. Tatăl inspectorului școlar de religie, preot ortodox, consilier al episcopului Buzăului și Vrancei, i-a transmis reclamantului că îi oferă gratuit un loc de veci în cimitirul pe care îl administra, cu condiția să îl folosească personal.

⁵⁵² Cauza a fost înregistrată și judecată de Tribunalul Buzău în Dosarul nr. 162/2006.

⁵⁵³ Pentru susținerea acestui (din urmă) capăt de cerere privind discriminarea pe motive de gen, a se vedea și Emil Moise, „Interpretarea Bibliei, sursă a discriminării în practica religioasă. O analiză de gen a trei dintre practicile religioase din România”, *Revista Română de drepturile omului*, nr. 23, 2002, lucrare publicată și în revista *Journal for Studies on Religions and Ideologies*, winter, no. 6, 2003, pp. 150-164. A se vedea, de asemenea, *Sentința nr. 3345/10.12.2007* a Curții de Apel București, definitivă, prin care instanța a obligat CNCD să se pronunțe „cu privire la solicitările reclamantului referitoare la încălcarea dreptului fundamental la egalitate de șanse prin transmiterea valorilor de inferiorizare a femeilor practicate de religia creștin – ortodoxă” (am citat din dispozitivul hotărârii).

Tribunalul Buzău a respins cererea⁵⁵⁴. Completul de judecată nu s-a pronunțat (motivată) cu privire la vătămarea interesului legitim care, în speța dedusă judecării, era atât privat cât și public, a apreciat că nu există o vătămare a drepturilor reclamantului⁵⁵⁵, iar hotărârea nu redă motivele de fapt și de drept pentru care s-au înlăturat cererile reclamantului:

În cauză nu s-a dovedit existența vreunei vătămări a drepturilor legitime, ale petentului, prin afișarea simbolurilor religioase corespunzătoare religiei ortodoxe majoritare și nu aduce o atingere libertății de conștiință și de gândire a celorlalți copii, care nu împărtășesc aceste convingeri religioase, deoarece nu li se impune a fi adepții acestei religii, libertatea de alegere a religiei fiind prevăzută de art. 9 din Legea 84/1995, oricare dintre elevi putând solicita, prin părinți sau tutore, să nu frecventeze orele de religie din cadrul școlii, ore care au un caracter facultativ (...) nimeni nu a interzis afișarea simbolurilor religioase, aparținând unui alt cult minoritar, deoarece numai în acest caz s-ar fi putut vorbi de o discriminare între adepții unor culte religioase (...) ISJ Buzău reprezintă autoritatea locală care organizează și coordonează învățământul la nivel local, acesta neavând niciun fel de atribuții și niciun amestec în legătură cu formarea convingerilor religioase ale copiilor astfel că, neexistând un act administrativ sau o manifestare de voință în legătură cu afișarea unor simboluri religioase, aparținând religiei majoritare, nu poate fi obligat nici la interzicerea afișării acestor simboluri, mai ales că această solicitare nu a venit din partea reprezentanților legali ai unor copii care nu împărtășesc și nu sunt adepții acestui cult religios⁵⁵⁶.

Din prezentarea motivelor în considerentele hotărârii, se poate observa că instanța de judecată a confundat dreptul la libertatea de conștiință și de religie cu exercitarea dreptului la educație religioasă schimbând, astfel, obiectul pricinii pe care a fost investită să o judece⁵⁵⁷. Ar fi fost interesant dacă instanța ar fi analizat cauza având în vedere acest drept, la educație religioasă, pe cele două paliere: dreptul părintelui de a-și educa după propriile valori copilul (art. 2 al *Protocolului nr. 1 la Convenția europeană*, cu luarea în considerare a art. 14 din *Convenție*, și art. 29 al *Constituției României*), dar mai ales

⁵⁵⁴ *Sentința 157/27.03.2006* a Tribunalului Buzău, Secția de Contencios Administrativ.

⁵⁵⁵ Vătămarea fusese menționată și explicată în detaliu atât în cererea introductivă cât și în dezbaterile din cadrul procesului și în concluziile scrise. Instanța nu a răspuns, motivat, fiecărui capăt de cerere (de altfel, instanța nu a răspuns nici măcar unuia dintre capetele de cerere formulate în plângerea adresată).

⁵⁵⁶ *Sentința 157/27.03.2006* a Tribunalului Buzău, op. cit.

⁵⁵⁷ A se vedea și *Sentința nr. 565/2008 a Curții de Apel București*, infra, pp. 209-213, în care instanța face distincția clară între aceste două drepturi argumentând că dreptul la manifestarea religioasă al unora dintre beneficiarii educației publice (prin afișarea simbolurilor religioase în școlile publice, în afara orei de religie), poate fi limitat pentru a proteja dreptul la libertatea de conștiință și de religie al celorlalte persoane care participă la actul educativ.

dreptul copilului la educație religioasă, subsumat dreptului acestuia la libertatea de conștiință și de religie (14 din *Convenția privind drepturile copilului*)⁵⁵⁸.

Imposibilitatea *celorlalte culte minoritare* de a-și afișa simbolurile religioase este deja un loc comun, majoritatea cultelor religioase (recunoscute legal în România) neavând simboluri religioase, ori fiind împotriva afișării/venerării acestora. Desigur, ar fi rămas în discuție chestiunea persoanelor agnostice, atee sau indiferente.

Însă interdicția propagării valorilor religioase (în afara orelor din cadrul disciplinei Religie) era reglementată prin prevederile *Legii 84/1995 a învățământului*, în vigoare la data demersului și a judecării cauzei, act normativ care conține și reglementări împotriva discriminării pe criteriul apartenenței religioase (printre altele)⁵⁵⁹.

Raportarea instanței la apartenența religioasă a reclamantului este irelevantă, însă, pe de altă parte, acest aspect nu a fost pus în discuția părților, aprecierea instanței fiind arbitrară.

Curtea de Apel Ploiești a respins cererea de recurs – cu judecarea căreia a fost investită – împotriva hotărârii Tribunalului Buzău⁵⁶⁰. Apreciind că "prima instanță a sintetizat susținerile recurentului reclamant și a răspuns acestora într-o formă concisă, făcând referire strict la situația de fapt invocată de acesta și la dispozițiile legale

⁵⁵⁸ Cu atât mai mult cu cât instanța de judecată, în considerarea principiului disponibilității, era ținută de cererea cu care a fost investită, formulată de părintele copilului, atât în nume propriu cât și în numele copilului, invocând explicit aceste prevederi.

⁵⁵⁹ „În învățământ se interzice prozelitismul religios” (art. 11, alin (3)), respectiv „Organizarea și conținutul învățământului nu pot fi structurate după criteriile exclusiviste și discriminatorii de ordin ideologic, politic, religios sau etnic” (art. 12, alin. 2). Scopul legiuitorului este cu atât mai clar cu cât oferă și excepțiile: „Nu sunt considerate a fi structurate după criteriile exclusiviste și discriminatorii unitățile și instituțiile de învățământ create din nevoi de ordin religios sau lingvistic, în care predarea corespunde alegerii părinților sau a tutorilor legal instituți ai elevilor” (art. 12, alin (2) teza finală). Cu privire la interzicerea discriminării în educație, trimiterea este la art. 5, alin (1): „Cetățenii României au drepturi egale de acces la toate nivelurile și formele de învățământ, indiferent de (...) apartenență politică sau religioasă”. Instanța nu a ținut cont de aceste reglementări importante în judecarea cauzei și nici nu le-a menționat; a se vedea infra, unde Curtea de Apel București, susținând afișarea simbolurilor religioase doar în timpul orelor de religie, a motivat *Sentința nr. 1685/2007* prin invocarea prevederilor art. 5 din *Legea 84/1995*.

⁵⁶⁰ *Decizia 1917/2006* a Curții de Apel Ploiești. În cadrul procesului: a) pe masa instanței era așezat un crucifix iar președintele completului de judecată s-a antepunat, exprimându-și nedumerirea cu privire la modul în care prezența unui simbol religios ar putea încălca drepturile unei persoane; b) deși era decăzut din dreptul de a mai susține excepții, instanța a apreciat că ISJ le poate invoca și a refuzat să dea dreptul reclamantului să se apere; c) în hotărârea dată, CA Ploiești nu a ținut cont de concluziile scrise depuse de reclamant (nu a fost lăsat să își prezinte argumentele împotriva întâmpinării adversarului, iar opiniile scrise nu au fost folosite și nici menționate). În acțiunea în recurs au fost folosite argumente atât pentru casarea, cât și pentru modificarea hotărârii.

incidente", instanța de recurs nu a răspuns tuturor capetelor de cerere formulate, nu s-a pronunțat asupra niciuna dintre argumentele juridice prezentate, și a preluat motivele folosite de instanța de fond.

Principalul motiv *de facto* avut în vedere de cele două instanțe a fost susținerea⁵⁶¹ conform căreia simbolurile religioase din Liceul de Arte erau picturi ale elevilor (și nu simboluri religioase) - situație care, oricum, ar fi fost caracteristică doar acestui liceu vocațional, or, cererea adresată I-J – și apoi instanțelor de judecată - viza toate unitățile publice de învățământ din județul Buzău.

Niciuna din cele două instanțe nu a invocat prevederile privind drepturile copilului și nu a citat CNCD (obligație instituită prin prevederi legale imperative în pricinile al căror obiect îl constituie acte sau fapte de discriminare⁵⁶²).

III.5.4. Hotărârea CNCD și reacția Ministerului Educației

În august 2006, prin invocarea *Convenției privind drepturile copilului*, a prevederilor *Legii 272/2004* privind drepturile copiilor, a prevederilor constituționale și legale privind dreptul la egalitate în fața legii, a fost sesizat Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării pentru confirmarea, sancționarea și anularea discriminării create prin afișarea simbolurilor religioase în unitățile publice de învățământ din România.

Sub autoritatea art. 146 din *Legea 272/2004*⁵⁶³, în petiția adresată CNCD au fost invocate prevederi din: DUDO (art. 26), *Declarația pentru eliminarea tuturor formelor de intoleranță și discriminare bazate pe religie sau convingere* (art. 1, 2 și 5), *Convenția privind drepturile copilului* (art. 2, 3, 14, 28 și 29), *Convenția europeană* (art. 9, 14 și art. 1 din *Protocolul nr. 12*), *Convenția privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului* (art. 3, lit. a și d), *Convenția asupra eliminării tuturor formelor de*

⁵⁶¹ Suținere preluată din *întâmpinarea ISJ Buzău*, care o preluase, la rândul său, de la unul dintre profesorii de pictură din Liceul de Arte. Afirmația a fost contestată în cadrul procesului: simbolurile religioase la care se făcea referire nu erau picturi ale elevilor, ci icoane *sfințite* de preoți ai Bisericii Ortodoxe Române, obiecte care serveau în timpul rugăciunilor de la începutul și finalul orei de Religie.

⁵⁶² Art. 27, alin (3) din *OG 137/2000*, cu completările și modificările ulterioare: „Judecarea cauzei are loc cu citarea obligatorie a Consiliului”.

⁵⁶³ Care precizează că „prevederile legii se completează cu alte reglementări care se referă la drepturile copilului, inclusiv cu prevederile cuprinse în convențiile și tratatele internaționale la care România este parte”; după republicare articolul poartă numărul 153.

*discriminare față de femei*⁵⁶⁴ (art. 1, 2 lit. f, 5 lit. a, 10 lit. c), *Constituția României* (art. 4, 16 și 29), *Legea 272/2004* (art. 2, 4, 6, 22, 25, 32, 47), *Legea nr. 84/1995 a învățământului* (art. 2, 3, 4, 5, 11, 12), *OG. nr. 137/2000 privind combaterea discriminării*⁵⁶⁵.

Subliniind că afișarea simbolurilor religioase în școlile publice - în condițiile manifestării presiunii religioase în educația publică (dar nu numai), care implică, de multe ori, instituții și autorități publice - denotă o mișcare extremistă care încearcă să impună în societate concepția unei societăți fundamentate pe norme religioase, în sprijinul petiției a fost invocată jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, în care se menționează că „fiecare stat contractant trebuie să ia poziție împotriva unor asemenea mișcări, în acord cu prevederile *Convenției*”⁵⁶⁶. Organizații non-guvernamentale și personalități din domeniul promovării drepturilor omului⁵⁶⁷ au transmis Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării o scrisoare deschisă în susținerea petiției, iar Centrul de Resurse Juridice⁵⁶⁸ a formulat un *amicus curie* în sprijinul acesteia⁵⁶⁹.

⁵⁶⁴ Ratificată de România la 07.01.1982. După raportul inițial, Guvernul României a prezentat Comitetului pentru Eliminarea Discriminărilor față de Femei un al doilea raport, apoi al treilea (1992) și al patrulea raport combinat cu al cincilea (2000) cu privire la implementarea și respectarea *Convenției* în România.

⁵⁶⁵ De asemenea, În *Recomandarea 1412/1999* Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei subliniază importanța protejării copiilor, considerați unul dintre cele mai vulnerabile grupuri: „Adunarea acordă o mare importanță protejării celor mai vulnerabili, în special a copiilor membrilor grupurilor religioase, ezoterice sau spirituale” (art. 9), și „solicită guvernelor statelor membre să ia măsuri ferme împotriva oricărei acțiuni discriminatorii sau care marginalizează grupurile minoritare religioase sau spirituale” (art. 10.7); prevederile citate sunt „relevante pentru înțelegerea felului în care interpretăm principiul neutralității statului în materie religioasă” – principiu reiterat în art. 2 al *Recomandării* --, Gabriel Andreescu, „Prezența simbolurilor religioase în școlile publice: o bătălie pentru viitorul învățământului”, 2:4 *Noua Revistă de Drepturile Omului* (2006), București: Editura C. H. Beck, p. 45.

⁵⁶⁶ E.g., *Refah Partisi (the Welfare Party) and others v. Turkey* (Grand Chamber, 13.02.2003, Application no. 41340/98, 41342/98, 41343/98 și 41344/98), par. 124.

⁵⁶⁷ Alexandru Crișan, Monica Dvorski – Centrul Educația 2000+, Cătălin Teniță – Societatea Culturală Noesis, Cristian Părvulescu -- Asociația Pro Democrația, Doina Jela -- Asociația Jurnaliștilor Independenți din România, Dorina Năstase – Centrul Român de Studii Globale, Gabriel Andreescu -- Centrul de Studii Internaționale, Gabriel Penciu – Asociația Culturală și Amicală Română de la Strasbourg, Ghenadie Brega - Asociația Hyde Park, Joanne Richardson – Asociația D Media, Cluj, Ioana Avădani -- Centrul pentru Jurnalism Independent, Ion Bogdan Lefter, Iustina Ionescu -- Centrul de Resurse Juridice, Liviu Andreescu, Mihaela Miroiu, Mihai Burcea - Miliția Spirituală, Mircea Toma, Răzvan Martin - Agenția de Monitorizare a Presei, Remus Cernea - Solidaritatea pentru libertatea de conștiință, Renate Weber, Romanița Iordache - ACCEPT, Ruxandra Costescu – membră Indymedia România, Roxana Teșiu - Centrul Parteneriat pentru Egalitate, Smaranda Enache - Liga Pro Europa

⁵⁶⁸ „O organizație non-guvernamentală, înființată în anul 1998, care acționează pentru crearea și funcționarea unui cadru legal și instituțional care să asigure respectarea drepturilor omului și a egalității de șanse și pentru accesul liber la un act de justiție echitabil”, informații disponibile pe pagina organizației, la www.crj.ro, accesat la 29.11.2020.

⁵⁶⁹ A se vedea și Gabriel Andreescu, „Prezența simbolurilor religioase în școlile publice: o bătălie pentru viitorul învățământului”, op. cit., pp. 38-39.

Citat în cauză, Ministerul Educației a transmis că

în cadrul legislației din domeniul învățământului niciun document elaborat la nivelul ME nu impune prezența icoanelor sau a altor însemne religioase în sălile de curs din școli. Pe de altă parte, la nivel național, actuala legislație în vigoare, nu face nicio referire cu privire la absența sau prezența icoanelor sau a altor însemne religioase în spații, locuri sau incinte de utilitate publică în general, și în sălile de curs din școli, în particular. În consecință, nu există în momentul de față nicio prevedere legislativă care să permită ME interzicerea prezenței unor asemenea însemne religioase în spații, locuri sau incinte de utilitate publică din mediul școlar, în general, și din sălile de curs, în particular. În măsura în care legislația națională, sau internațională, va include, pe viitor, o asemenea interdicție, și sistemul de învățământ va respecta și aplica o asemenea prevedere legală⁵⁷⁰.

În continuarea răspunsului ME susține că: „Menționăm de altfel că, în fapt, icoanele și alte însemne religioase nu se regăsesc în toate sălile de curs, decizia prezenței acestora fiind luată de profesorii, elevii și părinții aparținând diferitelor religii sau culte din România, și nu prin impunerea unei decizii de ordin administrativ”.

Afirmațiile oficiale ale ME erau contrazise de prevederile legii educației, în care era statuat că în învățământ se interzice prozelitismul religios⁵⁷¹.

Nu numai situația *de jure* contrazice declarațiile Ministerului Educației, ci și starea *de facto*. Sesizat cu privire la afișarea simbolurilor religioase în sălile de clasă și în cancelarie, directorul unei unități publice de învățământ⁵⁷² a răspuns că acestea au fost afișate fără să existe o cerere în acest sens, fără să existe o decizie și fără acordul conducerii școlii și a dispus retragerea lor atât din sălile de clasă, cât și din cancelarie. De altfel, orice decizie luată într-o unitate publică de învățământ, indiferent că aparține consiliului profesoral, consiliului elevilor sau consiliului părinților, nu poate fi aplicată fără acordul conducerii școlii⁵⁷³.

După citarea și audierea părților, Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării – reținând că „având în vedere principiul consfințit de *Constituția*

⁵⁷⁰ Adresa Ministerului Educației nr. 10473/F/14.11.2006, transmisă CNCD și care, în fapt, reproduce răspunsul dat de ME petentului, cu nr. 21330/09.01.2006, ca urmare a petiției adresate de acesta, înregistrată la ME în 06.12.2005; adresa a fost reprodusă și în Smaranda Enache, op. cit, disponibilă la adresa http://www.proeuropa.ro/norme_si_practici3.html?, accesat la data 29.11.2020..

⁵⁷¹ a se vedea notele 4227 și 438.

⁵⁷² Petiția a fost înregistrată la nr. 2045/08.09.2010 la Colegiul Agricol Buzău, iar răspunsul favorabil conține decizia de retragere a simbolurilor religioase pe care nu a contestat-o nimeni și care este în vigoare și la data redactării prezentului capitol.

⁵⁷³ A se vedea, în acest sens, și răspunsul Comisiei pentru drepturile omului din Camera Deputaților, Parlamentul României, ca urmare a petiției adresate CNCD: „decizia de a pune simbolurile religioase în școli este luată de conducerea școlii, dar cu acordul consiliilor profesoriale și ale părinților”. Neconcordanța dintre declarațiile oficiale și situația de fapt rezultă și din declarațiile în contradictoriu ale autorităților publice care s-au pronunțat cu referire la afișarea simbolurilor religioase în unitățile publice de învățământ.

României, cu privire la autonomia dintre stat și culte, *Convenția europeană* și jurisprudența europeană în materie, statul trebuie să fie neutru și imparțial în relația sa cu diferite religii, culte și credințe, privind valorile ce decurg din acestea” - a admis plângerea, a confirmat situația de discriminare și a decis să recomande Ministerului Educației

să elaboreze și să implementeze, într-un timp rezonabil, un act normativ care trebuie să se fundamenteze pe următoarele principii: să respecte dreptul părinților de a asigura educația copiilor potrivit convingerilor lor religioase și filozofice; să respecte caracterul laic al statului și autonomia cultelor; să asigure libertatea de religie, conștiință și convingeri a tuturor copiilor în condiții de egalitate; să afișeze simbolurile religioase doar în cursul orelor de religie sau în spațiile destinate exclusiv învățământului religios.⁵⁷⁴

Plângerea Ministerului Educației, adresată CNCD împotriva Hotărârii 323/2006, a fost luată în dezbatere și respinsă de această (din urmă) autoritate publică în ședința din 25.01.2007.

Preluarea în mass-media a petiției și adoptarea hotărârii 323/2006 a CNCD au generat intervenții și dezbateri publice. Citez (din) unele dintre declarații: „situația de discriminare la care face referire petiționarul nu se justifică; decizia de a pune simboluri religioase în școli este luată de conducerea instituției cu acordul consiliilor profesionale și al părinților” (Comisia pentru Drepturile Omului, Culte și Minorități, din Camera Deputaților⁵⁷⁵); „fiecare unitate de învățământ ar trebui să aibă libertatea de a decide dacă afișează icoane în clase” (Comisia de Învățământ a Camerei Deputaților⁵⁷⁶); „dacă se renunță ușor la apărarea icoanelor din școli vom pactiza cu un precedent foarte periculos” (Titus Gombos, consilier al Secretariatului de Stat pentru Culte⁵⁷⁷).

Patriarhia BOR a transmis un comunicat de presă⁵⁷⁸ prin care a calificat hotărârrea CNCD drept un afront la libertatea de religie: „decizia de excludere [a simbolurilor religioase] reprezintă o măsură brutală și nejustificată de restrângere a libertății religioase”, iar purtătorul de cuvânt al Patriarhiei a afirmat că: „la fel cum majoritatea trebuie să respecte drepturile minorităților, minoritățile trebuie să respecte, de asemenea,

⁵⁷⁴ *Hotărârea nr. 323/21.11.2006 a CNCD.*

⁵⁷⁵ *Adresa nr. 6085/21.11.2006*; unele dintre documentele din care am citat se găsesc în *** „Pozițiile Ministerului Educației și Cercetării și Ministerului Culturii și Cultelor cu privire la petiția profesorului Emil Moise”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, București: Editura C.H. Beck, 2006, pp. 68-71...

⁵⁷⁶ *Adresa din 21.12.2006.*

⁵⁷⁷ <http://www.patriarhia.ro/Stiri/2006/120.html>. Pt o sinteză cuprinzătoare a intervențiilor publice, care trasează și o tipologie a luărilor de poziție, a se vedea și Gabriel Andreescu, „Prezența simbolurilor religioase în școlile publice: o bătălie pentru viitorul învățământului”, op. cit., pp. 40-43.

⁵⁷⁸ Nr. 4861/23.11.2006.

drepturile majorității" (o declarație similară a susținut și secretarul de stat pentru Culte, la audierea în fața Colegiului de Conducere a CNCD⁵⁷⁹).

Consiliul de conducere al Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea și-a exprimat poziția prin susținerea hotărârii CNCD: „folosirea simbolurilor religioase în școlile publice poate constitui o lezare a sentimentului religios al elevilor aparținând cultelor minoritare și o discriminare. BAZȘ susține principiul separației statului de Biserică (...) socotim că decizia CNCD de a recomanda retragerea simbolurilor religioase din instituțiile de învățământ public este corectă” (30.11.2006).

Mai multe persoane au cerut demiterea membrilor Colegiului Director al CNCD. În unul dintre procesele deschise pentru anularea Hotărârii CNCD a fost invocată excepția de neconstituționalitate a prevederilor legale privind funcționarea și atribuțiile acestei autorități⁵⁸⁰.

În considerentele hotărârii date CNCD a invocat prevederile art. 9 al *Convenției europene* și ale art. 2 al *Protocolului adițional* - citând și jurisprudența Curții EDO în acest sens⁵⁸¹ - fără a menționa prevederile *Convenției privind drepturile copilului* sau ale legislației naționale privind drepturile copiilor. În concluziile din încheierea motivării, precedente dispozitivului hotărârii, CNCD apreciază că „instituțiile publice de învățământ trebuie să ia în considerare convingerile și opțiunile părinților și a[le] tuturor copiilor”, însă accentul rămâne pe drepturile părinților: „Colegiul director reține că în România se

⁵⁷⁹ Din cele 18 culte recunoscute doar câteva s-au exprimat public pe tema prezenței simbolurilor religioase în școli: „decizia este abuzivă și discriminatorie (...) merge împotriva sensibilităților și libertăților religioase ale poporului român” (Arhiepiscopia Romano-Catolică, București), „ateii sunt indiferenți și neutri cu privire la simbolurile divinității” (Biserica Ortodoxă Armeană din România), „comunitatea musulmană a trăit mai mult de opt secole pe aceste meleaguri (...) niciodată existența altor simboluri religioase în instituțiile publice nu ne-a deranjat și nu ne deranja acum” (Yusuf Murat, muftiul Comunității Islamice din România), „poporul român este în mare parte un popor creștin (...) dezbateră [privind afișarea simbolurilor religioase în școlile publice] este fără nici un scop în țara noastră” (Aurel Vainer, Federația Comunităților Evreiești din România în Parlamentul European).

⁵⁸⁰ În mai 2016, Bogdan Diaconu, președinte al Partidului România Unită, deputat la acea vreme, a propus un proiect de lege pentru desființarea CNCD. Citez din expunerea de motive: „Abrogarea *Legii nr. 48/2002* are așadar ca scop desființarea CNCD ca instituție bugetară care a făcut dovada în decursul anilor că funcționează ca o instituție anti-românească și anti-națională, fiind doar un instrument în mâna UDMR și a altor grupuri de interese de a anula valorile românești, valorile tradiționale creștine și drepturile românilor în propria țară” (***, „Senat, vot în unanimitate împotriva legii de desființare a CNCD”, *digi24*, 14.03.2017); proiectul de lege fusese inițial aprobat tacit de Camera Deputaților.

⁵⁸¹ *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, Comm. Report (21.03.1975, Applications no. 5095/71; 5920/72; 5926/72), sau cauza *X v. Sweden*, din care a citat: „statele trebuie să se abțină de la orice formă de îndoctrinare ce ar putea afecta convingerile filozofice și religioase ale părinților”.

asigură exercitarea dreptului la opțiune al părinților pentru a oferi copiilor un învățământ religios”.

Deși obligat să înlăture situația discriminatorie, Ministerul Educației a refuzat explicit să respecte și să pună în aplicare recomandările dispuse în *Hotărârea 323/2016 a CNCD* care, necontestată în instanța de judecată în termenul de 15 zile⁵⁸², a devenit executorie. Pe site-ul ME, a fost postat un comunicat prin care, contrar celor recomandate de CNCD se anunța că "prezența simbolurilor religioase în școli trebuie să fie decisă de comunitate, de părinții elevilor și, nu în ultimul rând, de școală", deoarece "există prerogative naturale ce nu trebuie îngrădite de acte normative"⁵⁸³. Mass-media au reprodus afirmația ministrului Educației conform căreia nu dorește să respecte *Hotărârea 323/2006 a CNCD*⁵⁸⁴. Organizații neguvernamentale au solicitat explicații ME cu privire la refuzul eliminării situației discriminatorii confirmate ca atare de CNCD. Răspunsul, semnat de ministrul Educației, confirma și întărea afirmațiile publicate, în mod oficial, pe site-ul propriu: "Ministerul Educației lasă la latitudinea comunității să decidă în această problemă".

Prin adresa din 14.03.2007, ca răspuns la o nouă cerere prin care i se solicita, oficial, aplicarea hotărârii CNCD, ME și-a exprimat din nou refuzul explicit de a executa hotărârea⁵⁸⁵.

Raportul privind libertatea religioasă în România al Departamentului de Stat al Statelor Unite, pe anul 2006, menționează faptul că ME nu a înlăturat situația discriminatorie generată de afișarea simbolurilor religioase în unitățile publice de învățământ: „În noiembrie 2006 CNCD i-a cerut Ministerului Educației să elimine simbolurile religioase din școli, cu excepția sălilor în care se predau ore de religie. Decizia a generat reacții vehemente din partea Bisericii Ortodoxe Române. În decembrie 2006, Ministerul Educației a decis că părinții, comunitățile locale și conducerea școlilor sunt cele care trebuie să hotărască cu privire la prezența sau absența icoanelor din sălile de

⁵⁸² Termenul reglementat imperativ prin prevederile art. 19⁵, din O.G. 137/2000 (în numerotarea articolelor de la acea vreme): „hotărârile CNCD care nu sunt atacate în termenul de 15 zile constituie de drept titlu executoriu”.

⁵⁸³ Comunicatul a fost postat de ME pe site-ul propriu la 13.12.2006.

⁵⁸⁴ Afirmația a fost susținută de ministrul Educației la dezbaterile organizate la Clubul Prometheus în data de 07.02.2007.

⁵⁸⁵ În plus, răspunsul nu a respectat prevederile legislației privind activitatea de soluționare a petițiilor, încălcând prevederile art. 5 din *O.G. nr. 27/2002* (cu referire la cercetarea și analiza detaliată a celor sesizate) acesta invocând motive de fapt neconforme cu realitatea, ale art. 13 (cu privire la modalitatea de semnare, fiind semnat de o singură persoană, dar și cu privire la conținut pentru că nu a fost indicat temeiul legal al soluției adoptate).

clasă. Dezbateră a continuat, iar până la finele perioadei de raportare nu fusese luată nicio măsură în acest sens”⁵⁸⁶.

III.5.5. Hotărârile instanțelor de judecată

Ca urmare a refuzului ME de a înlătura discriminarea confirmată prin *Hotărârea 323/2006 a CNCD*, Curtea de Apel București a fost învestită cu judecarea cererii în executare prin care s-a solicitat obligarea ME la anularea măsurii discriminatorii și la restabilirea situației anterioare⁵⁸⁷. Instanța de judecată a trecut peste partea principală a hotărârii CNCD – confirmarea discriminării copiilor din unitățile publice de învățământ prin afișarea simbolurilor religioase în timpul programului disciplinelor obligatorii. Fără a cita CNCD (contrar obligației stabilite prin prevederile legislației privind combaterea discriminării), completul de judecată a preluat susținerile ME din *Întâmpinarea* depusă la dosarul cauzei în afara termenului legal și a dispus că *Hotărârea 323/2006* are titlu de recomandare⁵⁸⁸ (reținând doar partea a doua a dispozitivului hotărârii CNCD): „deoarece hotărârea CNCD are caracter de recomandare, desigur că pârâtul poate adopta orice fel de reglementare pe care o consideră corespunzătoare” (am citat din motivarea sentinței). Recomandările CNCD au, desigur, caracter de îndrumare, însă discriminarea, confirmată de autoritatea competentă, trebuie eliminată⁵⁸⁹ (CNCD a enunțat doar principiile pe care ME trebuia să le urmărească în adoptarea măsurilor pe care le considera legitime).

⁵⁸⁶ „Raportul Departamentului de Stat al SUA”, *Altera nr. 32: Religia în sfera publică*, Editura Pro Europa, Tg-Mureș, 2007. A se vedea și Smaranda Enache (coordonator), *op. cit.*, p. 121.

⁵⁸⁷ Plângerea, în baza căreia a fost constituit Dosarul nr. 2012/2/2007 pe rolul Secției de Contencios Administrativ a CA București, a fost depusă în data de 16.03.2007, având ca principal motiv de drept prevederile art. 20, alin. (10) din *OG 137/2000*: „Hotărârile care nu sunt atacate în termenul de 15 zile constituie de drept titlu executoriu” (ME nu atacase hotărârea CNCD în termenul menționat în actul normativ).

⁵⁸⁸ Deși nu era nevoie de recomandarea CNCD ca ME să înlătore o discriminare confirmată prin hotărâre executorie – confirmarea discriminării este suficientă ca cel împotriva căruia a fost dată hotărârea să fie obligat la înlăturarea acestei ilegalități: „Orice persoană fizică sau juridică are obligația să respecte principiul egalității între cetățeni, al excluderii privilegiilor și discriminării” (art. 2, alin. (4) din *OG 137/2000*) – recomandările CNCD sunt doar acte de îndrumare (obiect al contestației în instanță poate face constatarea discriminării, nu recomandarea din subsidiarul hotărârii).

⁵⁸⁹ Acest aspect a fost lămurit prin *Sentința nr. 467/28.02.2006 a Curții de Apel București* care a decis că hotărârile CNCD au caracter de îndrumare pentru instituțiile publice care, în virtutea obligațiilor constituționale și ale legislației privind combaterea discriminării, au un interes legitim în implementarea principiului nediscriminării.

Prin *Sentința nr. 1239/09.05.2007* Curtea de Apel a respins acțiunea în executare⁵⁹⁰, iar prin *Decizia nr. 1086/18.03.2008*, Înalta Curte de Casație și Justiție a respins recursul depus împotriva hotărârii date de CA București, ca tardiv formulat.

Pe de altă parte, prin alte 4 hotărâri, în complete de judecată diferite⁵⁹¹, au fost respinse cereri prin care se solicita anularea *Hotărârii 323/2006 a CNCD*, confirmându-se, astfel, din nou, legalitatea acestei hotărâri: *Sentința nr. 1685/15.06.2007*, *Sentința nr. 144/28.09.2007*, *Sentința nr. 3150/04.12.2007*, *Sentința nr. 565/20.02.2008*⁵⁹². În cele ce urmează mă voi apleca asupra a trei dintre acestea⁵⁹³: 1685/2007, 3150/2007, 565/2008.

Ministerul Educației a contestat Hotărârea 323/2006 a CNCD. Contestația viza doar punctul 2 al dispozitivului hotărârii CNCD - și acesta în parte - prin care se recomanda ME să anuleze situația discriminatorie confirmată și să dispună, printre altele, înlăturarea simbolurilor religioase de pe pereții sălilor de clasă din unitățile publice de învățământ, acestea putând fi afișate doar în timpul orelor de predare a disciplinei Religie.

III.5.5.1. Sentința 1685/2007 a Curții de Apel București/ Decizia nr. 2393/11.06.2008 a Înaltei Curți de Casație și Justiție

Curtea de Apel București a respins plângerea ME, prin *Sentința nr. 1685/15.06.2007* și astfel a menținut, ca legală, *Hotărârea 323/2006 a CNCD*, confirmând existența unei situații discriminatorii în legătură cu dreptul copiilor la libertatea de conștiință și de religie și responsabilitatea ME în sensul înlăturării acestei

⁵⁹⁰ În motivarea hotărârii, instanța de judecată nu a menționat vreun text de lege care să justifice respingerea susținerilor legale din cererea cu care a fost investită și nu a prezentat temeiuri conforme cu realitatea dată de pricina dedusă judecării (contrar prevederilor legale de procedură care precizează imperativ că hotărârea trebuie să redea motivele de drept și de fapt pentru care au fost înlăturate cererile părților).

⁵⁹¹ În perioada la care fac referire completele de judecată, în primă instanță, a cauzelor de competența secțiilor de contencios administrativ, erau alcătuite din 2 judecători.

⁵⁹² Hotărârile au fost date în dosarele (am păstrat ordinea enumerării din text): 1327/2/2007 al CA București, în care reclamant a fost Ministerul Educației, 1437/42/2007, CA Ploiești, în care reclamantă a fost o persoană fizică, 2113/2/2007, CA București, în care reclamânți au fost organizațiile religioase Civic Media, Asociația Studenților Creștin Ortodocși Români cărora li s-a alăturat un intervenient accesoriu, persoană fizică, 2114/2/2007, CA București, în care reclamant a fost organizația religioasă Pro Vita pentru Născuți și Nenăscuți, în interesul căreia a intervenit o persoană fizică.

⁵⁹³ În dosarul constituit la Curtea de Apel Ploiești, deși completul a respins excepția calității procesuale active a reclamantei, a respins cererea acesteia apreciind că „recomandarea din hotărârea CNCD nu are nicio relevanță din punct de vedere juridic, ea neproducând efecte față de reclamantă - reclamanta nu a prezentat dovezi din care să rezulte că i-au fost încălcate drepturile și libertățile garantate prin lege, așa cum menționează în cuprinsul considerentelor cererii introductive -, ci numai față de Ministerul Educației”.

discriminări, responsabilitate pe care ME nu și-a asumat-o, sau a încercat să o transfere către alte autorități publice, cum ar fi Parlamentul României⁵⁹⁴. „Sentința confirmă și susținerile petentului (care s-a adresat CNCD) și ale societății civile în direcția responsabilității ME de a veghea ca inclusiv educația religioasă și prezența religioasă în învățământul public să respecte principiul separării dintre stat și biserică, al laicității statului, al autonomiei cultelor și al neutralității religioase a statului”⁵⁹⁵.

Citez din Sentința 1685/2007 a Curții de Apel București:

Apare ca fiind justificată recomandarea făcută de CNCD, în virtutea obligației părâtului de a întreține instituții publice de învățământ care asigură exercitarea dreptului la învățatură precum și condiția îndeplinirii învățământului general obligatoriu, prin formarea structurii, supravegherii învățământului și a programei școlare într-un mod care să transmită obiectiv, pluralist și eficient educațional către elevi informațiile necesare despre religie și știință. Apare ca necesară o reglementare în sensul asigurării exercitării dreptului la învățatură și accesului la cultură în condiții de egalitate, respectării dreptului părinților de a asigura educația copiilor potrivit convingerilor lor religioase și filosofice, respectării caracterului laic al statului⁵⁹⁶ și autonomiei cultelor; asigurării libertății de religie, conștiință și convingeri a tuturor copiilor în condiții de egalitate, în condițiile în care aceste icoane sunt aduse necontrolat de către profesori, părinți și elevi, pentru a evita o încălcare a dreptului la opțiune a părinților în scopul oferirii copiilor învățământul religios, pentru a păstra principiul neutralității religioase a statului. Așa cum s-a reținut, o asemenea prezență nelimitată și necontrolată a simbolurilor religioase în instituțiile publice de învățământ poate încălca principiul laicității statului și libertății conștiinței, astfel încât recomandarea făcută de pîrît ca reclamantul să adopte o reglementare prin care să stabilească ca simbolurile religioase să fie afișate doar în cursul orelor de religie sau în spațiile destinate exclusiv învățământului religios, apare în concordanță cu aceste principii precum și cu principiile prevăzute de art. 5 din legea nr. 84/1995⁵⁹⁷.

⁵⁹⁴ Citez din comunicatul din 23.11.2006 al autorității publice centrale, în domeniul educației: „Ministerul Educației consideră oportună prezentarea documentului spre dezbatere comisiilor de învățământ din Parlamentul României”.

⁵⁹⁵ Smaranda Enache, (coordonator), *Monitorizarea educației religioase în școlile publice din România*, Editura Pro Europa, Târgu-Mureș, 2007, p. 97.

⁵⁹⁶ Pentru observația privind confuzia terminologică operată de completul de judecată care, în motivarea hotărârii, a subliniat caracterul laic (în loc de secular) al statului român, a se vedea Gabriel Andreescu, „Curtea de Apel București despre Libertatea de Religie”, 4:3 *Noua Revistă de Drepturile Omului* (2008), București: Editura C. H. Beck, p. 60.

⁵⁹⁷ Referirea este la legea 84/1995, a învățământului, în vigoare când a fost dată *Sentința 1685/2007*, care în art 5 statua că „Cetățenii României au drepturi egale de acces la toate nivelurile și formele de învățământ, indiferent de condiția socială și materială, de sex, rasă, naționalitate, apartenență politică sau religioasă”. Pasaje din sentință sunt citate și în Smaranda Enache, op. cit., nota nr. 48 și Anexa VIII.

Ministerul Educației a declarat recurs împotriva Sentinței 1685/15.06.2007 a Curții de Apel București⁵⁹⁸, iar Asociația Pro Vita pentru Născuți și Nenăscuți i s-a alăturat printr-o cerere de intervenție accesorie⁵⁹⁹.

Prin *Decizia nr. 2393/11.06.2008* ÎCCJ a admis recursul formulat de ME, a admis cererea de intervenție formulată de organizația religioasă în interesul ME, a casat sentința atacată și a anulat pct. 2 al Hotărârii nr. 323/2006 a CNCD; instanța supremă a respins ca nefondat recursul titularului hotărârii CNCD, apreciind că dispozițiile CA București - prin care acestuia i s-a respins, ca inadmisibilă, cererea de intervenție – sunt legale.

III.5.5.2. Critica Deciziei 2393/2008 a ÎCCJ

Pentru o analiză aprofundată a deciziei ÎCCJ, voi prezenta mai întâi hotărârea CNCD care a făcut obiectul plângerii/contestației Ministerului Educației și elementele demersului care a dus la elaborarea acestei hotărâri.

Petiția adresată CNCD, care a făcut obiectul *Hotărârii 323/2006*, a avut cinci capete de cerere⁶⁰⁰: constatarea și anularea discriminării copiilor din Liceul de Artă Buzău, pe criteriul de conștiință și religie, crescuți în familii de confesiune diferită față de cea căreia îi aparțineau simbolurile religioase, sau fără apartenență religioasă (familii agnostice, atee sau indiferente), prin afișarea simbolurilor religioase în timpul orelor disciplinelor obligatorii; constatarea și anularea discriminării copiilor de sex feminin din Liceul de Artă Buzău, pe criteriul de gen, prin transmiterea ideilor de inferiorizare a femeilor promovate, în această unitate publică de învățământ, de religia căreia îi

⁵⁹⁸ Cauza a fost judecată de Înalta Curte de Casație și Justiție, în Dosarul 1327/2/2007.

⁵⁹⁹ Asociația Pro Vita pentru Născuți și Nenăscuți este o organizație religioasă fundamentalistă. Obiectivele organizației, membră a „Coalitiei pentru Respectarea Sentimentului Religios”, nu justificau interesul acesteia ca parte în proces și astfel cererea de intervenție era inadmisibilă (alta a fost însă decizia instanței). Redau scopurile asociației așa cum erau anunțate în statutul de funcționare: „lupta împotriva avortului în conformitate cu principiile creștin-ortodoxe; derularea de programe de asistență socială adresate copiilor abandonati și tinerelor mame singure în sistem de plasament; salvarea de la dispariție, recuperarea fizică, psihică, și morală și reintegrarea copiilor străzii sau copiilor abandonati în spitale” (<http://provitabucuresti.ro/asociatia-pro-vita-pentru-nascuti-si-nenascuti/> -- siteul s-a mutat la www.asociatiaprovita.ro, accesat la 30.07.2020); a se vedea și Gabriel Andreescu, „Curtea de Apel Bucuresti despre Libertatea de Religie”, 4:3 *Noua Revistă de Drepturile Omului* (2008), București: Editura C. H. Beck, pp. 55-56. Asociația a fost reprezentată în proces de un avocat care nu avea drept de reprezentare la ÎCCJ.

⁶⁰⁰ a se vedea și „Petiția adresată de profesorul Emil Moise Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, 2006, București: Editura C.H. Beck, pp. 57-67.

aparțineau simbolurile religioase, prin afișarea acestora în timpul orelor disciplinelor obligatorii; constatarea și anularea discriminării copiilor din toate unitățile publice din învățământul preuniversitar din România, pe cele două criterii enunțate (conștiință și religie, și apartenență de gen); retragerea simbolurilor religioase din instituțiile publice de învățământ din România; admiterea însemnelor religioase numai în timpul orelor de Religie.

Prin *Hotărârea nr. 323/2006* CNCD a admis solicitarea cu referire la capetele de cerere al treilea, al 4-lea și al 5-lea, dar doar cu privire la discriminarea pe criteriul de conștiință și religie, a respins cererea cu referire la discriminarea copiilor din Liceul de Artă și nu a răspuns cu privire la capătul de cerere care reclama discriminarea copiilor pe criteriul de gen.

Analizând obligațiile (negative ale) statului în materia drepturilor omului, CNCD afirmă, în motivarea hotărârii, că „o decizie a autorității de stat nu poate să se fundamenteze pe o credință, o ideologie sau o concepție, care să fie mai adevărată, mai bună ca alta; în dezbaterile fundamentale de religie, etică și concepții, statul trebuie nu numai să nu intervină, dar trebuie să se și abțină de la a exprima puncte de vedere; neutralitatea presupune și un comportament activ al statului, o *obligație pozitivă*, cu scopul ca acest proces, de neutralitate, să conducă la crearea unei situații favorabile pentru a se crea opțiunea liberă între credințe”⁶⁰¹.

În continuarea structurii argumentative, CNCD citează cauzele *X contra Suediei* (judecată de fosta Comisie a Drepturilor Omului, pentru a trasa marginile marjei de apreciere de care dispun statele în reglementarea învățământului public) și *Kjeldsen, Busk și Petersen contra Danemarcei*, pentru garantarea interzicerii îndoctrinării: „statele trebuie să se abțină de la practicarea oricărei forme de îndoctrinare ce ar putea afecta convingerile filozofice și religioase ale părinților”⁶⁰², respectiv „statele contractante sunt datoare să se asigure ca informațiile și cunoștințele ce figurează în programele de învățământ să fie transmise copiilor în mod obiectiv, critic și pluralist, art. 2 [al Protocolului adițional] interzicând statelor să urmărească un scop de îndoctrinare”⁶⁰³.

⁶⁰¹ În susținerea argumentelor folosite, CNCD a invocat jurisprudența Curții EDO, cauza *Hassan and Chaush v. Bulgaria* (Grand Chamber, 26.10.2000, Application no. 30985/96), par. 78 și doctrina de specialitate, eg, Corneliu Bîrsan, *Convenția Europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole*, București: Editura All Beck, 2005.

⁶⁰² *X v. Sweden* (12.12.1977, Application no. 7911/77).

⁶⁰³ *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, Comm. Report (21.03.1975, Applications no. 5095/71; 5920/72; 5926/72).

În concluziile considerentelor, care preced dispozitivul, CNCD conchide că „prezența nelimitată și necontrolată a simbolurilor religioase în instituțiile publice de învățământ poate încălca principiul laicității statului și libertatea conștiinței, conducând la efecte discriminatorii potrivit art. 2, alin (2) din *OG 137/2000* privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare” și din nou „Colegiul Director apreciază că prezența nelimitată și necontrolată în instituțiile publice de învățământ a icoanelor⁶⁰⁴ constituie o încălcare a principiului neutralității religioase a statului (...) prezența simbolurilor de venerație religioasă în școlile publice poate încălca principiul tratamentului egal al cetățenilor de către stat”.

Considerând că restricțiile privind afișarea simbolurilor religioase în unitățile publice de învățământ sunt „fundamentate pe interpretarea coroborată a dispozițiilor Constituției României cu jurisprudența Curții Europene, a dispozițiilor *Convenției europene* și ale *OG 137/2000*”, CNCD, cu unanimitatea de voturi a membrilor Colegiului Director, a decis să recomande Ministerului Educației să elaboreze și să implementeze o normă internă prin care să se reglementeze afișarea simbolurilor religioase în unitățile publice de învățământ astfel încât, printre altele, să fie respectate următoarul principiu: „simbolurile religioase să fie afișate doar în cursul orelor de religie sau în spațiile destinate exclusiv învățământului religios”.

Cu privire la primul capăt de cerere, discriminarea copiilor din Liceul de Artă, CNCD a invocat principiul autorității de lucru judecat – care nu avea aplicabilitate în cauză, cum, ulterior, a decis și Curtea de Apel București, prin *Sentințele nr. 3150/2007* și *3345/17.12.2007* (a se vedea infra) --, motivând că în cauză s-a pronunțat Tribunalul Buzău, prin *Sentința nr. 157/2005*, care a devenit irevocabilă odată cu respingerea recursului, prin *Decizia nr. 1907/2006 a Curții de Apel Ploiești*.

Completul de judecată investit pentru judecarea cererii de recurs enunță, încă din primul paragraf al considerentelor, ceea ce, de fapt, trebuia concluzionat după analiza motivelor *de facto* și *de jure* și după prezentarea argumentelor instanței⁶⁰⁵: „existența simbolurilor religioase în afara orelor de Religie nu îngrădește libertatea de conștiință sau religioasă a elevilor”. Apoi, fără ca la dosar să existe vreo dovadă și fără ca Ministerul Educației sau organizațiile religioase care l-au susținut să prezinte, sau măcar să

⁶⁰⁴ În explicații, CNCD face distincția între „simbolurile religioase care sunt general recunoscute și introduse în simbolurile oficiale ale statului (cum ar fi crucea)” și „alte simboluri religioase, cum sunt icoanele”.

⁶⁰⁵ Folosind eroarea de logică *circulus in probando* (*petitio principii*).

menționeze existența vreunei dovezi în acest sens, completul de judecată continuă în litera aceleiași erori de logică, întărind propria teză deja anunțată: „Mai mult, decizia afișării acestor simboluri se bazează exclusiv pe decizia comunității educaționale formate din profesori, elevi și părinți, garantând astfel libertatea de conștiință manifestată prin dreptul de a alege”⁶⁰⁶.

După prezentarea susținerilor părților, completul de judecată își începe motivarea cu o eroare materială afirmând că

prin *Hotărârea 323/2006*, CNCD a reținut că nu se poate pronunța în legătură cu capătul de petiție privind constatarea discriminării având în vedere că printr-o hotărâre judecătorească definitivă și irevocabilă – Decizia nr. 1197/2006 a CA Ploiești, s-a apreciat cu autoritate de lucru judecat că „prezența simbolurilor religioase în instituțiile de învățământ nu încalcă drepturile la libertatea de conștiință, gândirea și libertatea credințelor religioase, respectiv a egalității în drepturi a elevilor și nu reprezintă o situație discriminatorie, întrucât nu li se impune copiilor care nu împărtășesc aceste convingeri să fie adepți”.

Mai întâi, contrar celor afirmate de completul de judecată, CNCD nu a reținut că „nu se poate pronunța în legătură cu capătul de petiție privind constatarea discriminării”, ci că nu se poate pronunța în legătură cu capătul de cerere privind discriminarea în Liceul de Artă din Buzău, dar s-a pronunțat (și a motivat *in extenso*) cu privire la discriminarea copiilor din celelalte școli publice din România. Apoi, așa cum am afirmat supra, principiul autorității de lucru judecat nu avea aplicabilitate în cauză⁶⁰⁷, CNCD nefiind

⁶⁰⁶ ÎCCJ a preluat teza Ministerului Educației (dar nici ME nu a probat-o deși ar fi fost facil să o facă, dacă ar fi fost reală: prezentarea proceselor verbale care ar fi consemnat astfel de înțelegeri prin unanimitatea de vot a persoanelor din cele 3 categorii menționate: elevi, părinți, cadre didactice).

⁶⁰⁷ Excepția autorității de lucru judecat poate fi ridicată doar în fața instanțelor de judecată și sub anumite condiții. CNCD nu este instanță de judecată, apoi nu sunt îndeplinite condițiile pentru invocarea acestei excepții (cel puțin sub aspectul identității părților, în instanțe fiind parte ISJ Buzău, iar în fața CNCD fiind parte ME). În al treilea rând, CNCD a fost înființată pentru a confirma situații de discriminare și nu poate denega aceste atribuții, iar în al patrulea rând instanțele de judecată din România nu adoptă principiul prevalenței spețelor (CNCD ar fi putut să invoce doar ca argument hotărârile instanțelor și nu ca autoritate de putere a lucrului judecat). CNCD nu își poate declina competența în materie de discriminare. Cu atât mai mult cu cât chiar legiuitorul, prin art. I, pct. 9, din Legea 324/2006, a impus obligativitatea oricărei instanțe din România de a cita CNCD în cazurile privind discriminarea (obligație nerespectată în cazul instanțelor din Buzău și Ploiești (și a unuia din completele de judecată ale CA București) care au judecat pricina privind sancționarea discriminării create prin afișarea pe pereții școlilor publice a simbolurilor religioase). În exercitarea atribuțiilor sale, „CNCD este autoritatea de stat în domeniul discriminării, autonomă, care își desfășoară activitatea în mod independent, fără ca aceasta să fie îngrădită sau influențată de către alte instituții sau autorități publice” (art. 19² și 19³ din O.G. 137/2000).

instanță de judecată (într-un alt proces, Curtea de Apel București a sancționat acest refuz al CNCD, obligând această autoritate să se pronunțe și cu privire la acest capăt de cerere - a se vedea infra).

Afirmația următoare a completului de judecată probează că nu s-a aplecat cu atenție asupra problemicii disputate: „Aceasta cu atât mai mult cu cât prin dispozițiile *Legii 85/1995*, art. 9, se prevede caracterul facultativ al orelor de religie, oricare dintre elevi putând solicita în mod legal să nu le frecventeze”. În cererea adresată CNCD, cât și în *Hotărârea 323/2006* este evidențiat că discriminarea se manifestă la celelalte ore, nu la ora de Religie, ore la care copiii sunt obligați să participe. Iar atât în considerentele hotărârii CNCD, cât și în dispozitivul acesteia se solicită retragerea simbolurilor religioase afișate în timpul disciplinelor obligatorii și afișarea acestora doar în timpul orelor disciplinei Religie.

În continuarea prezentării motivelor, completul de judecată menține aceeași linie, a erorii materiale: „În cauză, deși reține inexistența unei situații discriminatorii precum și faptul că statul este obligat să respecte dreptul părinților de a asigura educația copiilor conform propriilor convingeri religioase și filosofice, CNCD, prin recomandarea făcută la pct. 2 din hotărârea 323, impune tocmai intervenția statului într-un domeniu în care decizia afișării simbolurilor religioase în unitățile de învățământ aparține exclusiv comunității formate din profesori, elevi și părinți”.

Contrar celor afirmate de completul de judecată, CNCD nu a reținut „inexistența unei situații discriminatorii”. În motivarea *Hotărârii 323*, CNCD confirmă situația discriminatorie reclamată prin petiția pe care a fost chemat să o soluționeze, motiv pentru care a decis să recomande ME corectarea acestei situații prin reglementarea unei norme interne. ME era obligat să remedieze situația discriminatorie, cu sau fără recomandarea CNCD, care însă a fost adoptată în virtutea atribuțiilor pe care le are - de a confirma că anumite fapte sau acte constituie discriminare, dar și de a armoniza dispozițiile administrative care contravin principiului nediscriminării.

CNCD a decis să îndrume această autoritate publică, recomandând să reglementeze un act normativ intern, cu obligația însă ca acest act să se bazeze pe principiile enunțate în dispozitivul hotărârii. Cu alte cuvinte, ME putea să nu elaboreze o astfel de normă (putea să propună un proiect de ordonanță de guvern, sau de lege, sau să emită o adresă către inspectoratele școlare), însă avea obligația să acționeze astfel încât să fie respectate principiile enunțate de CNCD. În plus, completul de judecată preia afirmațiile ME și ale Asociației Pro Vita, conform cărora „decizia afișării simbolurilor

religioase în unitățile de învățământ aparține exclusiv comunității formate din profesori, elevi și părinți”⁶⁰⁸, deși niciun act normativ nu suține această afirmație și nu a fost prezentată nicio probă care să arate că, măcar în fapt, lucrurile ar sta așa.

În încheierea considerentelor, completul de judecată apreciază că un alt *viciu de legalitate* al hotărârii CNCD este faptul că „impune”⁶⁰⁹ ME „să adopte o poziție sau alta, în condițiile în care potrivit competențelor ce sunt stabilite prin *Legea 84/1995* privind organizarea și funcționarea ME, această autoritate publică centrală nu poate emite decât ordine și instrucțiuni în aplicarea acesteia”.

Ministerul Educației, însă, poate emite ordine și instrucțiuni, în aplicarea Constituției și a legislației ca întreg, nu numai a legii învățământului, dacă legislația avută în vedere privește educația și drepturile copiilor. Pot exista prevederi care nu sunt în legea învățământului, dar se regăsesc, *e.g.*, în legislația privind drepturile copiilor, sau în legislația privind combaterea discriminării (ambele au și prevederi specifice privind educația), iar ME are obligația să se asigure că unitățile publice de învățământ din subordine le respectă. În speța pe care a avut-o de judecat, completul de judecată nu a ținut cont de faptul că în acest caz ME ar fi emis un act nu numai în aplicarea Constituției și a legislației privind combaterea discriminării, dar chiar în aplicarea legii învățământului.

Procedând astfel, prin *Decizia nr. 2393/2008* ÎCCJ admite recursul declarat de Ministerul Educației și de Asociația Pro Vita pentru Născuți și Nenăscuți și anulează pct. 2 din *Hotărârea nr. 323/2006 a CNCD*, apreciind că recomandarea dispusă este nelegală.

ÎCCJ nu s-a pronunțat cu privire la discriminare, lăsând deschisă această chestiune⁶¹⁰.

⁶⁰⁸ În motivarea deciziei ÎCCJ, completul de judecată susține că inclusiv CNCD ar fi făcut această afirmație, or, nicăieri în hotărârea sa CNCD nu a susținut această teză, care i-ar fi contrazis concluziile din dispozitiv.

⁶⁰⁹ Ca să nu se contrazică, afirmând pe de o parte, că recomandarea CNCD nu are caracter imperativ, iar pe de altă parte că ME ar fi obligat la a emite un act normativ, ÎCCJ își însușește susținerea ME conform căreia „impactul social pe care recomandarea îl are obligă, în fapt, ME să adopte o poziție sau alta”.

⁶¹⁰ A se vedea și Liviu Andreescu, Gabriel Andreescu, ”Passive/aggressive symbols in the public school: religious displays in the Council of Europe and the United States, with a special focus on Romania”, în Jeroen Temperman (ed), *The Lautsi Papers: Multidisciplinary Reflections on Religious Symbols in the Public School Classroom*, Leiden & Boston, Martinus Nijhoff, 2012, p. 289. Autorii observă faptul că ÎCCJ a reținut că „CNCD nu a identificat un caz *specific* de discriminare, ceea ce este adevărat într-un sens, deoarece autorul petiției a reclamat o situație generală, dar fals într-un altul, deoarece CNCD a emis recomandarea ca urmare a naturii discriminatorii a afișării simbolurilor religioase în școli”. Această observație acceptă următoarea critică: autorul petiției a reclamat atât o discriminare generală, cât și una specifică. În cazul

III.5.5.3. Sentința 3150/04.12.2007 a Curții de Apel București

În cauza ce a făcut obiectul Dosarului 2113/2/2007 al CA București, reclamantii, Civic Media, Asociația Studenților Creștin Ortodocși Români și un intervenient accesoriu, au chemat în judecată CNCD, pentru anularea pct. 2 al Hotărârii 323/2006.

Citez din motivarea Sentinței nr. 3150/04.12.2007 a Curții de Apel București, care a respins cererile reclamantilor și a intervenientului:

A recomanda adoptarea unei reglementări în sensul asigurării exercitării dreptului la învățatură și accesului la cultură în condiții de egalitate și a respectării dreptului părinților de a asigura educația copiilor, potrivit convingerilor lor religioase și filozofice, nu poate fi asimilat unei decizii de eliminare a valorilor religioase din actul educațional, în baza unor principii sau a unei doctrine ateiste. Recomandarea afișării simbolurilor religioase, doar în cursul orelor de religie, sau în spațiile destinate exclusiv învățământului religios, nu echivalează cu eliminarea icoanelor sau a celorlalte simboluri religioase pentru a se putea aprecia în sensul susținut de reclamantii.

Cererile reclamantilor împotriva Hotărârii 323/2006 a CNCD - organizațiile religioase Civic Media și ASCOR - și a intervenientului accesoriu au fost respinse ca neîntemeiate.

Instanța a respins și excepția autorității de lucru judecat, ridicată de reclamantii prin invocarea Sentinței nr. 157 a Tribunalului Buzău, rămasă irevocabilă prin Decizia nr. 1917/2006 a CA Ploiești.

III.5.5.4. Sentința nr. 565/2008 a Curții de Apel București

Asociația Pro-vita pentru Născuți și Nenăscuți a formulat și în nume personal o acțiune în instanță - căreia i s-a alăturat, prin intervenție accesorie, o persoană fizică - în

specific a reclamat discriminarea fetei lui, pe motive de gen, dar și discriminarea a trei colege ale fetei lui, care erau de altă confesiune, discriminare care le afecta direct pe fete, dar și (indirect) pe fata petentului, nevoită să fie educată într-un mediu nedemn. CNCD era obligat să se pronunțe și cu privire la cazul specific de discriminare a celor trei eleve, incidente fiind prevederile art. 19, alin (2) din OG 137/2000 privind combaterea discriminării: „Consiliul își exercită competențele la sesizarea unei persoane fizice sau juridice ori din oficiu”. CNCD s-a pronunțat cu referire la situația generală, existentă în majoritatea școlilor publice din România, dar a evitat să se pronunțe pe acest caz specific, invocând *autoritatea de lucru judecat* care ar fi fost incidentă ca urmare a pronunțării unor hotărâri judecătorești. Această impresie este confirmată și de faptul că, ulterior, CNCD a continuat să refuze (explicit) să se pronunțe, deși, într-un proces în executare, Curtea de Apel București, prin hotărâre definitivă, irevocabilă și executorie, a dispus obligarea acestei autorități centrale să se pronunțe și în acest caz, specific.

contradictoriu cu CNCD, solicitând anularea punctului 2 al dispozitivului Hotărârii 323/2006.

Aprecierea instanței - ca răspuns la una dintre excepțiile invocate de reclamantă⁶¹¹ -, conform căreia „Ministerului Educației, singurul destinat al recomandării CNCD, îi incumbă obligația de a reglementa, cu aplicabilitate generală, printre altele, prezența simbolurilor religioase în instituțiile de învățământ public”⁶¹² răspunde celor două chestiuni importante din Hotărârea 323/2006 a CNCD care au generat discuții și reacții: lămurește faptul că Ministerului Educației îi revine competența reglementării afișării simbolurilor religioase în școlile publice și, implicit, faptul că *recomandarea* CNCD nu lasă ME *posibilitatea* de a decide sau nu în această chestiune.

Cu privire la fondul cauzei, reclamanta a invocat că „principiul caracterului laic al statului, invocat drept temei al hotărârii CNCD, nu este consacrat ca atare în niciun act normativ”.

Citez din răspunsul instanței de judecată:

Pe lângă introducerea, din nou, ca premisă a discuției, a situației majorității, reclamanta face o confuzie între stat (reprezentat de instituțiile sale) și populație. Este real că România nu este definită *expressis verbis* prin Constituție ca stat laic, însă din întreaga construcție constituțională a instituțiilor statului, a funcționării acestora și a prevederii exprese din art. 29 privind autonomia cultelor religioase în raport cu statul, reiese separația dintre stat și biserică. Pe de altă parte, reclamanta însăși nu precizează care ar fi temeiurile legale care ne-ar permite să calificăm statul român drept unul religios. Reclamanta invocă faptul că prin recomandarea impusă s-ar încălca libertatea religioasă a persoanelor credincioase, care doresc afișarea simbolurilor religioase în școli, punând în mod eronat semnul deplin al egalității între, pe de o parte, libertatea gândirii, a credințelor religioase și a opiniilor și, pe de altă parte, libertatea de manifestare a acestora. Or, libertatea de manifestare a convingerilor în public nu poate fi absolută în orice condiții și în orice loc⁶¹³. Or, tocmai protejarea libertății de conștiință a altor persoane a fundamentat decizia CNCD, de recomandare a interzicerii afișării icoanelor în spațiul public al școlii, spațiu care nu doar că este accesibil tuturor, dar, mai mult, așa cum a subliniat Centrul de Resurse Juridice, ca *amicus curiae*, pe marginea unei decizii a Curții Constituționale Germane, elevii care nu împărtășesc această credință nu sunt în postura de a putea alege să se sustragă prezenței și mesajului acestui simbol religios.

⁶¹¹ Reclamanta a invocat „citarea tuturor unităților publice de învățământ din România, a tuturor structurilor reprezentative ale profesorilor, elevilor și părinților, precum și a cultelor religioase”.

⁶¹² *Sentința nr. 565/2008 a Curții de Apel București*, p. 4.

⁶¹³ *De jure*, în continuare, instanța a invocat prevederile art. 9, alin. (2) al *Convenției europene*: „Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât cele prevăzute de lege care, într-o societate democratică, constituie măsuri necesare pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății, a moralei publice, a drepturilor și a libertăților altora”.

În continuare, instanța subliniază importanța principiului de drept conform căruia regula majorității nu se aplică în cazurile de discriminare și apreciază identitatea dintre cele două situații (regimul orelor de religie și al prezenței simbolurilor religioase în sălile de clasă, aflate „sub puterea acelorași libertăți și restricții”⁶¹⁴): „Pretențiile de a se lăsa la aprecierea <<comunităților educaționale>> nu pot fi reținute decât cel mult în condițiile asigurării unei unanimități a celor implicați, regula majorității nefiind aplicabilă. De altminteri, tocmai în protejarea drepturilor unor eventuale minorități constă rațiunea asigurării nediscriminării, pe acest tărâm nefiind aplicabilă regula majorității”⁶¹⁵, respectiv „Mai mult, considerăm că o atare opțiune a părinților, similară celei privind urmarea orelor de religie, trebuie manifestată în același cadru, recte în cursul orelor de religie sau în spațiul destinat desfășurării acestora, așa cum a impus pârâțul prin decizia contestată, spațiu care – tocmai urmare a acestei libere opțiuni – se sustrage într-o anumită măsură spațiului public frecventat de toți copiii”⁶¹⁶.

Argumentația membrilor completului de judecată⁶¹⁷ era, de fapt, susținută și de modul în care au fost reglementate, în legislația națională, exercitarea dreptului la educație religioasă a copiilor și a dreptului părinților de a-și instrui copiii după propriile convingeri, în școlile publice. Astfel, statul nu a lăsat la alegerea „comunităților educaționale” modalitatea de exercitare a acestor drepturi, ci a adoptat prevederi legale în acest sens: școlile oferă educație religioasă, dar în anumite condiții – înscrierea copiilor este în funcție de apartenența părinților la unul din cele 18 culte recunoscute⁶¹⁸, participarea este facultativă⁶¹⁹, iar prozelitismul religios și discriminarea pe motive de religie sunt interzise. Or, respectând această linie de argumentare, afișarea simbolurilor

⁶¹⁴ Gabriel Andreescu, „Curtea de Apel București despre Libertatea de Religie”, 4:3 *Noua Revistă de Drepturile Omului* (2008), București: Editura C. H. Beck, p. 59.

⁶¹⁵ *Sentința nr. 565/2008*, op. cit., p. 5.

⁶¹⁶ *Ibidem*.

⁶¹⁷ În cauza ce a făcut obiectul dosarului 2114/2/2007 al Curții de Apel București, au judecat magistrații Monica Niculescu (președinte) și Cristina Petrovici (judecător).

⁶¹⁸ Art. 9 din *Legea 84/1995 a învățământului*, prevederi preluate în art. 18 din *Legea nr. 1/2011 a educației naționale*. Cu mențiunea că până la adoptarea *Deciziei 669/2014 a CCR*, cu puținele excepții (în cazul școlilor în care erau înscriși un număr suficient de mare de copii aparținând unor familii din alte culte decât cel majoritar, creștin ortodox), toți copiii erau înscriși din oficiu pentru studiul religiei creștin-ortodoxe și puteau refuza această „ofertă” doar la cererea explicită a părinților (majoritatea părinților aflați în această situație nu depuneau o astfel de cerere, din motive obiective, explicate supra, în capitolul privind înscrierea copiilor pentru studiul religiei).

⁶¹⁹ În condițiile explicate în nota anterioară. Practic, înscrierea copiilor pentru studiul religiei fiind făcută din oficiu, iar retragerea fiind anevoioasă și cu implicații negative atât pentru copii, cât și pentru părinți, se poate afirma că studiul religiei în școlile publice - ca materie confesională (al unei anumite confesiuni, cea majoritară) - era obligatoriu.

religioase în școlile publice nu putea fi permisă decât dacă exista o reglementare în acest sens și doar pentru clasele în care, în unanimitate, părinții au cerut explicit ca aceste simboluri să fie prezente în timpul disciplinelor obligatorii (desigur, unanimitatea de voință trebuia să fie exprimată și de cadrele didactice care ar fi predat în aceste clase și, de asemenea, conform principiilor și prevederilor *Convenției privind drepturile copilului*, vârsta copiilor putea influența calitatea celor care ar fi exprimat solicitarea: părinți, sau copii).

În motivarea sentinței, invocând dreptul părinților la educarea copiilor după propriile convingeri, drept statuat în *Protocolul adițional la Convenția Europeană* (art. 2), în *Constituția României* (art. 29) și precizat în art. 9 din *Legea învățământului*⁶²⁰, completul de judecată conchide că

expunerea nelimitată și nereglementată a icoanelor în școli grevează însăși această opțiune a părinților repercutându-se asupra acesteia, și sugerează care este opțiunea care merită urmată, care este asumată, agreată, în acest mod, indirect, de către stat. Nu este în căderea instanței să stabilească, nici măcar indirect, în prezenta cauză, care este opțiunea ce merită urmată, așa cum nu este nici în căderea statului să o facă. Or, tocmai această neimplicare a statului a fost recomandată de pârât, garantându-se astfel neutralitatea spațiului public din școli. Reclamanta pune în mod greșit problema atunci când susține că, printr-o atare reglementare, statul ar interveni în manifestarea libertății religioase a copiilor, din contră, statul devine jucător activ doar în ipoteza implicării lui, fie și în acest mod, paradoxal, al nereglementării unor limite, coroborat cu permisiunea de afișare nelimitată și necontrolată a simbolurilor religioase.

Sentința 565/2007 a CA București este singura din cele 6 hotărâri⁶²¹ – în procesele deschise împotriva *Hotărârii 323/2006 a CNCD* – în care a fost analizat fondul problematicei: discriminarea copiilor în școlile publice din România, pe motive de religie.

Cu privire la celelalte hotărâri ale curților de apel (ca instanțe de fond) prin care s-a menținut hotărârea CNCD: *Sentința 144/2007 a CA Ploiești* nu a fost recurată și astfel a devenit definitivă și irevocabilă. Civic Media a depus o cerere de recurs împotriva *Sentinței 3150/2007 a CA București* iar ÎCCJ, prin *Decizia nr. 3130/05.06.2009*⁶²², a

⁶²⁰ *Legea învățământului, nr. 84/1995*, în vigoare la data emiterii sentinței Curții de Apel București (prevederile art. 9 au fost preluate *ad litteram* în următoarea lege a educației, *Legea nr. 1/2001*, însă ambele articole, din cele două legi, au fost declarate neconstituționale, cu referire la înscrierea din oficiu a copiilor pentru studiul materiei confesionale, Religie, prin *Decizia CCR nr. 669/12.11.2014 a CCR*).

⁶²¹ Trei hotărâri au fost date de Curtea de Apel București, una a fost emisă de Curtea de Apel Ploiești și două de Înalta Curte de Casație și Justiție.

⁶²² Inițial s-a constituit Dosarul 2113/2/2007, apoi, în urma în urma admiterii cererilor de abținere formulate de membrii completului de judecată, s-a format Dosarul nr. 10299/1/2008. Deși Civic Media nu avea personalitate juridică (nu era înregistrată la Registrul fundațiilor și asociațiilor) și nici obiective (conform statutului) care să justifice interesul – „o rețea informală

respins recursul ca lipsit de interes, a admis cererea Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, în interesul CNCD și astfel și această hotărâre a CA București, care confirmă legalitatea hotărârii CNCD, a devenit definitivă și irevocabilă. Recursul formulat de Asociația Pro-Vita împotriva *Sentinței 565 a CA București* a fost admis prin *Decizia 2794/22.05.2009*⁶²³ în sensul respingerii acțiunii inițiale ca rămase fără obiect (instanța supremă a luat în considerare pronunțarea *Deciziei 2393/2008* a aceleiași instanțe)⁶²⁴.

Titularul *Hotărârii 323 a CNCD* a sesizat Curtea Europeană a Drepturilor Omului reclamând că lui și fetei lui le-au fost încălcate drepturile stabilite în articolele 6, 9 și 14 din *Convenția europeană* și în art. 2 din *Proocolul adițional*, respectiv în art. 1 din *Protocolul nr. 12*, cu invocarea prevederilor *Convenției privind drepturile copilului* (art. 2, 3, 14, 28 și 29)⁶²⁵.

În data de 13.03.2014, într-un complet cu judecător unic, Curtea de la Strasbourg a decis să declare cererea inadmisibilă apreciind că nu au fost îndeplinite condițiile de admisibilitate prevăzute la art. 34 și 35 din *Convenție*⁶²⁶.

de jurnaliști” este propria caracterizare a asociației - instanța de judecată a respins excepțiile privind lipsa capacității procesuale de folosință și a calității procesuale active, invocate cu referire la acțiunea în instanță a acestei asociații.

⁶²³ Dosarul 2114/2/2007 în care, de asemenea, Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință i s-a admis cererea de intervenție accesorie în interesul CNCD. În urma intervenției a fost respinsă cererea de sesizare a CCR depusă de Asociația Pro Vita cu referire la presupusa neconstituționalitate a art. 2, 4 și 18 din *O.G. nr. 137/2000*, prin care se dorea anularea unora dintre atribuțiile CNCD. Decizia ICCJ este criticabilă sub următoarele aspecte: în primul rând, completul de judecată era obligat să conexeze cele două cereri de recurs, având același obiect, aflate pe rolul aceleiași instanțe de judecată; în al doilea rând, în fața primei instanțe, reclamanta a contestat *Hotărârea 323/2006 a CNCD*, iar cererea i-a fost respinsă. Nemulțumită, reclamanta a formulat recurs, care a fost admis, dar tot în sensul respingerii cererii inițiale, ca rămasă (între timp) fără obiect, instanța de recurs încălcând principiul *non reformatio in pejus* (instanța a prevăzut această posibilă critică și a motivat că acest principiu nu este aplicabil, câtă vreme acțiunea va fi respinsă în baza unei excepții); a se vedea și Emil Moise, „Discriminarea în educație pe criteriul de conștiință și religie. Partea a doua: prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România”, în *Studii și cercetări juridice europene*, București: Editura Universul Juridic, 2018, pp. 813-815.

⁶²⁴ Prin urmare, cu referire la *Hotărârea 323/2006 a CNCD*, instanțele de judecată au emis 4 sentințe la nivel de curți de apel prin care au decis legalitatea acesteia. Una din hotărâri a fost casată prin decizie a ÎCCJ, o alta a fost confirmată prin respingerea, tot de către ÎCCJ, a recursului împotriva acesteia, iar o a treia a devenit definitivă și irevocabilă prin ne-atacare cu recurs.

⁶²⁵ Referința Curții EDO: 54529/09. Decizia a fost luată după mai multe corespondențe în care Curtea a afirmat că a luat în considerare cererea și că asociația "European Centre for Law and Justice", din Strasbourg, a solicitat autorizarea pentru a studia dosarul cauzei, autorizare ce i-a fost acordată.

⁶²⁶ În adresa de răspuns expediată de Curtea EDO nu au fost menționate alte detalii.

III.5.6. Discriminarea copiilor din unitățile publice de învățământ, pe motive de gen

Am dedicat un capitol acestei teme, atât pentru relevanța temei discriminării de gen, în general, în educație în special, dar și pentru faptul că, cu referire la combaterea perpetuării acestei discriminări, prin afișarea simbolurilor religioase în școlile publice din România, au existat mai multe demersuri și au fost implicate autorități publice și instanțe de judecată.

III.5.6.1. Revenirea la CNCD

Deoarece prin *Hotărârea 323/2006* CNCD nu s-a pronunțat cu referire la discriminarea de gen în școlile publice, prin afișarea, în timpul disciplinelor obligatorii, a simbolurilor religioase care transmit ideile de inferiorizare a femeilor așa cum sunt percepute de cultul religios respectiv - deși în motivarea hotărârii a subliniat că „statul trebuie să fie neutru și imparțial în relația sa cu diferite religii, culte și credințe, privind valorile ce decurg din acestea” - a fost formulată o reclamație administrativă (cu titlu de plângere prealabilă demersului în instanță)⁶²⁷ împotriva refuzului CNCD de a răspunde (și) acestui capăt de cerere. În ședința din 25.01.2007 Colegiul Director al CNCD a decis respingerea contestației prin care titularul *Hotărârii 323/2006* a solicitat completarea/modificarea hotărârii inițiale în sensul admiterii și a celor două capete de cerere⁶²⁸.

Împotriva refuzului CNCD de a se pronunța cu privire la discriminarea pe motive de gen, a fost depusă o plângere în instanța de judecată⁶²⁹.

Prin *Sentința nr. 3345/17.12.2007*, CA București a admis cererea și a obligat CNCD să emită o hotărâre cu privire și la celelalte capete de cerere. Astfel, CA București a anulat în parte *Hotărârea nr. 323/2006 a CNCD*, în ceea ce privește pct. 1 din dispozitivul hotărârii, și a obligat CNCD să se pronunțe și cu privire la solicitările referitoare la anularea discriminării create prin afișarea simbolurilor religioase în Liceul

⁶²⁷ Înregistrată la CNCD cu nr. 273/15.01.2007. În petiție se reclama și faptul că CNCD nu a răspuns la capătul de cerere privind discriminarea copiilor din Liceul de Artă Buzău.

⁶²⁸ Ședința Colegiului Director al CNCD din 25.01.2007; decizia a fost luată cu unanimitate de voturi.

⁶²⁹ În baza căreia s-a constituit Dosarul nr. 5965/2/2007, Curtea de Apel București.

de Artă și la încălcarea dreptului la egalitatea de șanse prin transmiterea conceptelor de inferiorizare a femeilor, promovate de religia creștin-ortodoxă.

Pentru a dispune astfel, instanța de fond a reținut că

Prin *Hotărârea nr. 323/2006*, Colegiul Director al CNCD nu a stabilit cu privire la capătul de cerere privind anularea situației discriminatorii create prin prezența simbolurilor religioase în Liceul de Artă "Margareta Sterian", susținând fără temei că în raport de *Sentința civilă nr. 157/2005* a Tribunalului Buzău și *Decizia civilă nr. 1917/2007* a Curții de Apel Ploiești, nu se poate pronunța, respectând principiul autorității de lucru judecat (...) pârâțul CNCD în mod greșit a invocat autoritatea de lucru judecat în soluționarea unuia din capetele de cerere formulate de reclamant, în condițiile în care nu este o instanță de judecată, iar petiția cu care a fost sesizat nu constituie o cerere de chemare în judecată⁶³⁰

Referitor la capătul de cerere privind confirmarea discriminării prin încălcarea dreptului la egalitatea de șanse, pe motive de gen, Curtea a constatat că „în cadrul *Hotărârii nr. 323/2006 a CNCD* nu se regăsesc referiri la fapta de discriminare pe motive de apartenență sexuală invocată de reclamant în petiția sa. În aceste condiții nu se poate reține că pârâțul a soluționat și acest capăt de cerere, obligație care îi revenea conform dispozițiilor *O.G. nr. 137/2000*”⁶³¹.

Citez dispozitivul *Sentinței 3345/17.12.2007* a CA București: „Admite acțiunea, anulează *Hotărârea nr. 323/21.11.2006* adoptată de pârât și obligă pârâțul să se pronunțe cu privire la solicitările reclamantului referitoare la anularea situației discriminatorii create prin prezența simbolurilor religioase în Liceul de artă „Margareta Sterian” din Buzău și la încălcarea dreptului fundamental la egalitate de șanse prin transmiterea valorilor de inferiorizare a femeilor practicate de religia creștin-ortodoxă”.

Sentința 3345/2007 a fost completată – în urma unei cereri de îndreptare, lămurire și completare -- prin *Sentința nr. 1319/2008* și a devenit irevocabilă prin *Decizia nr. 4544/05.12.2008 a Înaltei Curți de Casație și Justiție*.

Pentru a treia oară, CNCD refuză să se pronunțe cu privire la discriminarea pe motive de gen, practică în școlile publice din România și la discriminarea religioasă și de gen practică în Liceul de Artă, Buzău. Prin *Hotărârrea nr. 554/06.10.2008*, deși nu a declarat recurs, CNCD a refuzat explicit să execute *Sentința nr. 3345/2007*, definitivă, irevocabilă și executorie, a Curții de Apel București.

⁶³⁰ *Sentința 3345/17.12.2007* a Curții de Apel București.

⁶³¹ *Ibidem*.

III.5.6.2. Un nou demers privind discriminarea de gen

În anul școlar 2011/2012, D.S.V., G.M.G și T.M, două eleve și un elev, au primit nota maximă (10), la disciplina *Dezbatere, oratorie și retorică*, în cadrul Liceului de Artă „Margareta Sterian”, Buzău, în urma unui proiect realizat în comun privind identificarea și combaterea faptelor/actelor de discriminare⁶³².

Cazul de discriminare identificat de copii a fost transmiterea ideilor de inferiorizare a femeilor, promovate și puse în practică de religia creștin-ortodoxă, prin afișarea simbolurilor religioase aparținând acestei confesiuni religioase, pe pereții clasei, în timpul predării disciplinelor obligatorii.

Una din eleve, T.M. a cerut școlii, în mod oficial, să elimine discriminarea și a motivat invocând atât conținutul proiectului realizat în cadrul școlii și evaluat cu notă maximă, reclamând o discriminare, generală, a elevelor, cât și discriminarea personală⁶³³.

Deoarece școala nu a răspuns în termenul legal, eleva a depus o reclamație administrativă, la care școala a răspuns exprimându-și refuzul explicit de a elimina discriminarea pe care o confirmase (și pe care, prin vocea directoarei - și prin evaluarea cu notă maximă - promisese că o va remedia).

Împotriva refuzului școlii de a elimina discriminarea pe care o recunoscuse, T.M. s-a adresat instanței de judecată⁶³⁴. Eleva și-a motivat cererea, *de jure*, invocând prevederile DUDO (art. 26), ale *Declarației pentru eliminarea tuturor formelor de*

⁶³² Una din competențele specifice ale acestui curs viza punerea în practică a cunoștințelor dobândite - combaterea, în mod real și concret, a discriminării -, prin „deprinderea abilităților de combatere a discriminării atunci când aceasta se manifestă împotriva noastră în mod direct sau împotriva semenilor/semenelor”. Disciplina era predată de directoarea școlii care a propus copiilor, ca obiect al proiectului, să identifice un caz de discriminare, la nivelul școlii, să îl descrie și apoi să militeze pentru eliminarea diferenței de tratament (împreună cu directoarea care și-a anunțat sprijinul). Directoarea participase la un curs de formare pentru identificarea și combaterea discriminării, organizat pentru cadrele didactice (unii dintre formatori erau funcționari publici din cadrul CNCD).

⁶³³ Citez din petiția adresată de elevă școlii: „Fiecare este liber/ă să-și aleagă simbolurile religioase, așa cum valorile religioase și sociale și tradițiile societății trebuie, de asemenea, să fie respectate. Totuși, când un simbol religios este afișat în școlile publice în sălile de clasă unde se desfășoară orele disciplinelor obligatorii, religia la care aceste simboluri religioase face referire poate fi percepută și prezentată ca un set de valori din care unele sunt incompatibile cu acelea ale societății contemporane. În realizarea temei trasate, de a lupta pentru combaterea discriminării, dar și în virtutea drepturilor fundamentale care îmi sunt garantate, vă rog să dispuneți eliminarea tratamentului discriminatoriu la care sunt supusă, pe motive religioase, în calitate de persoană de sex feminin, prin transmiterea ideilor religioase de inferiorizare a femeilor, concepte implicate de afișarea simbolurilor religioase în sălile de clasă în care îmi desfășor orele disciplinelor obligatorii”.

⁶³⁴ Plângerea a fost înregistrată la Tribunalul Buzău, Dosar nr. 6518/114/2012.

intoleranță și discriminare bazate pe religie sau convingere (art. 1, 2 și 5), ale *Convenției privind drepturile copilului* (art. 2, 3, 14, 28 și 29), ale *Convenției europene* (art. 9 și 14), ale *Protocolului nr. 12 la Convenția europeană* (art. 1), ale *Convenției ONU asupra eliminării tuturor formelor de discriminare față de femei* (art. 1, 2, 5 și 10), ale *Convenției privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului* (art. 3), ale *Constituției României* (art. 1, 4, 16, 29, 51 și 52) și ale legislației naționale (legea privind drepturile copilului, legea educației, legislația privind sancționarea discriminării, legea contenciosului administrativ⁶³⁵.

Prin *Sentința nr. 646/03.02.2013*, Tribunalul Buzău a respins acțiunea ca neîntemeiată⁶³⁶.

În motivarea hotărârii, completul de judecată nu a făcut referire la prevederile legale privind drepturile copilului, nu a prezentat temeuri pentru care a ajuns la decizia de a respinge acțiunea ca neîntemeiată, a confundat situația *de jure* cu situația *de facto* și a negat discriminarea reclamată, afirmând că nu se impune elevilor să fie adepții confesiunii căreia îi aparțin simbolurile religioase. De asemenea, instanța a făcut referire la fapte care nu puteau fi folosite decât în sensul admiterii plângerii și nicidecum pentru respingerea acesteia, cum ar fi faptul că reclamanta a ales să nu participe la ora confesională de Religie (în condițiile în care era reclamată afișarea simbolurilor religioase în timpul orelor disciplinelor obligatorii). Citez, din considerentele hotărârii, singurele

⁶³⁵ De asemenea, au fost invocate campania paneuropeană pentru combaterea violenței împotriva femeilor, inclusiv a violenței în familie, sub sloganul "Stop violenței în familie împotriva femeilor", desfășurată de Consiliul Europei în perioada 2006-2008, *Rezoluția nr. 1512/(2006) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei*, care recomandă, printre altele, încurajarea parlamentelor naționale și a autorităților publice în luarea de măsuri pentru a combate violența împotriva femeilor, *Declarația solemnă privind susținerea Campaniei pentru combaterea violenței împotriva femeilor*, adoptată de Parlamentul României, în ședința comună a celor două Camere din 23.11.2006 și au fost citate date din *Barometrul de gen (2000)*, respectiv *Cercetare națională privind violența în familie și la locul de muncă (2003)*, realizate de organizații neguvernamentale cu obiectiv de apărare a drepturilor omului și de promovare a toleranței – Fundația pentru o Societate Deschisă – respectiv de promovare a egalității de șanse între femei și bărbați (Centrul Parteneriat pentru Egalitate de Șanse).

⁶³⁶ După un proces în care președinta completului de judecată nu a dat voie reprezentantului reclamantei să expună motivele de fapt și de drept (și astfel nici să administreze probele), încălcând principiul oralității, în ședință secretă (fără să existe o cerere, sau un motiv, în acest sens). Aceasta i-a dus în eroare pe reclamantă și pe reprezentantul acesteia, spunând că acordă un prim termen doar ca „să o cunoască” pe reclamantă și ca aceasta din urmă să își însușească semnătura de pe cererea de investire a instanței și s-a pronunțat în cauză fără să existe o dezbatere pe fond (și nici pe procedură). În acest fel, reprezentantul nu a putut depune probe și nu a putut să susțină, pe cale orală, atât cauza pe fond cât și relevanța probelor. Împotriva comportamentului președintei completului de judecată a fost depusă o plângere adresată Consiliului Superior al Magistraturii.

paragrafe în care este expusă contribuția completului de judecată, ca răspuns la o speță atât de complexă, argumentată atât în fapt cât și (exhaustiv) în drept:

Tribunalul va considera astfel că prezența simbolurilor religioase în instituția de învățământ pârâtă nu încalcă drepturile fundamentale la libertatea de conștiință, gândirea și libertatea credințelor religioase, respectiv a egalității în drepturi a elevilor și nu reprezintă o situație discriminatorie întrucât nu se impune elevilor care nu împărtășesc aceste convingeri religioase să fie adepți.

În absența unei situații de discriminare și în condițiile în care se recunoaște existența în domeniu a unei legislații care respectă și aplică întocmai normele europene cu privire la neutralitatea statului și a instituțiilor de învățământ în relația cu diferite religii, culte și credințe, acțiunea reclamantei apare ca neîntemeiată.

În finalul considerentelor instanța invocă decizia ÎCCJ care, însă, a avut alt obiect⁶³⁷: „În același sens s-a pronunțat, într-o speță similară, Înalta Curte de Casație și Justiție, prin decizia nr. 2393 din 11.06.2008”. În plus, în cauza judecată de ÎCCJ instanța a afirmat că decizia de a afișa simbolurile religioase în școlile publice trebuie să aparțină comunității elevilor, părinților și cadrelor didactice. Or, în cauza judecată la Tribunalul Buzău – instanță care și-a motivat hotărârea invocând decizia ÎCCJ – eleva și tatăl acesteia nu erau de acord cu afișarea simbolurilor religioase, susținând că le sunt încălcate drepturile la libertatea de conștiință și de religie, la tratament egal în fața legii, respectiv la educarea copilului după propriile valori.

Instanța nu a citat Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării⁶³⁸.

Reclamanta a formulat recurs, respins de Curtea de Apel Ploiești, ca nefondat, prin *Decizia nr. 9563/11.11.2013*⁶³⁹. La fel ca și instanța de fond, instanța de recurs a confundat situația *de facto* cu cea *de jure* și a invocat *Decizia 2393/2008 a ÎCCJ* deși aceasta avea alt obiect. Citez argumentul circular al instanței:

Pornind de la dezlegarea dată de instanța supremă problemei litigioase supuse analizei, prima instanță a apreciat în mod corect că expunerea în sălile de clasă a unor simboluri religioase nu poate conduce în mod direct și efectiv la discriminarea persoanelor agnostice sau de alte confesiuni și nici la interzicerea ori restrângerea folosirii drepturilor și libertăților fundamentale ale omului în condițiile în care nu s-a constatat existența unei discriminări, în condițiile în care există o legislație care respectă normele europene cu privire la neutralitatea statului și a instituțiilor de învățământ în relația cu diferite religii, culte, credințe, recurenta alegând să nu frecventeze cursurile de religie.

⁶³⁷ În cauza judecată în recurs de ÎCCJ obiectul l-a constituit discriminarea pe criteriul apartenenței religioase, pe când speța dedusă judecării la Tribunalul Buzău a avut ca obiect discriminarea pe motive de gen.

⁶³⁸ Obligație impusă prin prevederile imperative ale *OG 137/2000 privind combaterea discriminării*: „judecarea cauzei are loc cu citarea obligatorie a Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării” (art. 27, alin 3).

⁶³⁹ Dosar 6518/114/2012/ Curtea de Apel Ploiești.

Or, existența unei discriminări fusese constatată, școala evaluând cu notă maximă proiectul în care a fost descrisă discriminarea. Apoi, existența „legislației care respectă normele europene (...)” nu garantează și aplicarea acestei legislații, fapt ce a condus la investirea instanței cu un astfel de caz, de încălcare a legislației. Iar alegerea recurenței de a nu frecventa cursurile de religie constituie un motiv forte în demonstrarea discriminării promovate de școală prin afișarea simbolurilor religioase în timpul orelor celorlalte discipline, obligatorii și nu un *motiv* pentru a respinge cererea.

În plus, instanța a invocat *Decizia 1197/2006 a Curții de Apel Ploiești*, deși aceasta a avut alt obiect: „De altfel, această problemă a prezenței simbolurilor religioase în instituțiile de învățământ a fost supusă analizei pe calea formulării unor alte acțiuni în justiție, Curtea de Apel Ploiești pronunțându-se irevocabil, prin *Decizia nr. 1197/2006*, în sensul că în această situație <<nu se încalcă drepturile fundamentale la libertatea de conștiință, gândirea și libertatea credințelor religioase, respectiv a egalității de drepturi a elevilor și nu reprezintă o situație discriminatorie, întrucât nu li se impune copiilor care nu împărtășesc aceste convingeri religioase să fie adepți>>, aceste aspecte fiind avute în vedere și de prima instanță”⁶⁴⁰.

Nici instanța de recurs nu a citat CNCD și nu a făcut referire la prevederile legale privind drepturile copilului.

Prin *Hotărârea nr. 5665/03.12.2014*, CA Ploiești a respins cererea de contestație în anulare depusă împotriva *Deciziei nr. 9563/2013* a aceleiași instanțe, ca nefondată.

III.5.7. Concluzii la Capitolul al cincilea

Într-un articol în care explorează ipoteza conform căreia tema interzicerii afișării simbolurilor religioase în școlile publice din România este „un exemplu tipic de dezbateri

⁶⁴⁰ Apreciind că decizia respectivă are incidență în cauză, președintele completului de judecată ar fi trebuit să se abțină de la judecarea cauzei, deoarece a fost președinte al completului de judecată și în cauza pe care a invocat-o (într-o altă speță cu istoric similar, același magistrat a formulat cerere de abținere de la judecată). O cerere în contestație în anulare a fost depusă împotriva *Deciziei 9563/2013 a CA Ploiești*, pentru că instanța nu a citat CNCD (*nelegalitatea procedurii de citare a părții*), pentru că magistratul nu a îndeplinit obligația legală de a-l înștiința pe șeful lui și de a se abține de la judecarea pricinii, deși știa că există un motiv de recuzare în privința sa (*călcarea dispozițiilor de ordine publică privitoare la competență - aspectul privind componența completului* - cele două cauze au avut două capete de cerere identice și a fost și identitate de părți), pentru că hotărârea a fost dată cu călcarea dispozițiilor privitoare la competența materială și pentru omisiunea de a analiza unul din motivele de recurs; Dosar nr. 6518/114/2012/a1/CA Ploiești.

publice aprinse într-o societate democratică”⁶⁴¹, autoarele analizează *cazul* României în context european, punând tema în analogie cu disputele interne - privind purtarea vestimentației religioase sau afișarea simbolurilor religioase în școlile publice - din Franța, Marea Britanie și Germania, pe care le voi prezenta pe scurt⁶⁴².

În Marea Britanie, în 1990, o școală din Manchester a interzis unor eleve să participe la cursuri deoarece purtau vălul islamic (interdicția era bazată pe regulamentul școlar, cu referire la uniforma pe care elevii trebuiau să o poarte la școală și la siguranța acestora în timpul orelor de sport)⁶⁴³.

În septembrie 1989, trei fete au fost suspendate de la cursurile unei școli publice gimnaziale din nordul Franței pentru că au refuzat să își dea jos vălul islamic (*hijab*) în timpul orelor de studiu. În noiembrie 1989, Consiliul de Stat - Curtea Supremă Administrativă - a decis că purtarea vălului este compatibilă cu caracterul laic al școlilor publice din Franța. În decembrie ministrul Educației a decretat că acceptarea sau refuzul purtării vălului în școlile publice intră în competența cadrelor didactice, care vor decide de la caz la caz. În ianuarie 1990 trei eleve au fost suspendate de la un liceu public din Noyon, pe același motiv. Au urmat o plângere împotriva directorului școlii, din partea unuia dintre părinți nemulțumiți de decizia școlii, o grevă a cadrelor didactice de la o școală publică împotriva purtării vălului în școală și o nouă decizie guvernamentală care a reiterat necesitatea respectării principiului laicității în școlile publice. Până în anul 2003 aproximativ 100 de eleve au fost suspendate de la cursurile din școlile publice pentru refuzul de a îndepărta vălul islamic, iar în jumătate din cazuri instanțele de judecată din Franța au dat câștig de cauză (părinților) elevelor: „În general, cazurile au reflectat o tendință din partea instanțelor administrative către menținerea elevilor la școală și au funcționat, probabil, ca un fel de justificare practică a opiniei Consiliului de Stat din 1989”⁶⁴⁴.

⁶⁴¹ Gizela Horváth, Rozália Bakó, „Religious icons in Romanian schools: text and context”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 8, 24 (Winter 2009), p. 189.

⁶⁴² O analiză comparativă, dar cu referire la efectele indirecte ale hotărârilor Curții Europene a Drepturilor Omului în relație cu religia și educația, urmărind situația din Grecia, Italia, România și Turcia, este prezentată în Dia Anagnostou, Liviu Andreescu, „The European Court of Human Rights in national struggles around religion and education”, *Politics and Religion*, pp.1-17, 2018.

⁶⁴³ A se vedea și A. Versi, „Muslim pupil expelled from school”, *The Muslim News*, 26 October, 2001, p.11.

⁶⁴⁴ A se vedea și Nicky Jones, "Beneath the Veil: Muslim Girls and Islamic Headscarves in Secular France", *Macquarie Law Journal*, vol 9, 2009, p. 57.

În martie 2004 președintele Franței, Jacques Chirac, a semnat legea, adoptată de parlamentul francez, care interzice purtarea oricărui articol religios „ostentativ”, inclusiv vâlul islamic, kippa evreiască și crucifixurile creștine de dimensiuni mari. Legea permite semne *discrete* de credință, cum ar fi crucifixurile mici, steaua lui David și mâinile Fatimei⁶⁴⁵.

În 1985, în Bavaria, tatăl unei eleve a solicitat școlii publice în care învăța să înlăture crucifixul din sălile de clasă.

În Germania existau unele landuri care permiteau prezența crucifixelor (Baden-Württemberg, Renania de Nord Westfalia, Hessa, Renania Palatinat, Saarland și Turingia), în timp ce altele interziceau afișarea simbolurilor religioase (Brandenburg, Mecklenburg-Pomerania Occidentală, Hamburg). Numai în Bavaria afișarea crucifixelor era impusă prin prevederi legale locale⁶⁴⁶.

După discuții și cereri adresate conducerii școlii, timp de mai mulți ani, și după respingerea cauzei în instanța de judecată (Curtea Administrativă a Bavariei), tatăl s-a adresat Curții Constituționale care, în 1995, a decis că obligația afișării crucifixelor în școlile neconfesionale este neconstituțională.

În articolul menționat, autoarele identifică unele asemănări și diferențe între cazurile din cele trei țări și cel din România⁶⁴⁷. Printre asemănările identificate: în Franța dezbaterea privea acceptarea *simbolurilor religioase* în școli, ceea ce face ca situația din România să fie mai apropiată de cea din Germania, unde disputa privea retragerea simbolurilor religioase din școli; în Franța și Marea Britanie, chestiunea privea restricțiile impuse copiilor de a purta vestimentație cu semnificație religioasă, pe când în Germania și România regulile impuse făceau referire la comportamentul instituțiilor (afișarea simbolurilor religioase în sălile de clasă ale școlilor publice) și nu la vestimentația personală; în Franța restricția era percepută ca discriminatorie față de minorități, pe când în Germania și România hotărârile (ale Curții Constituționale, respectiv CNCD) erau percepute ca aducând atingere sentimentului majorității.

⁶⁴⁵ A se vedea și raportul realizat de Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs (BCRPWA), archived from the original on February 6, 2011, retrieved 2011-12-14, cu referire la Franța. BCRPWA este un centru de cercetare academică, în cadrul Universității Georgetown, Washington, DC dedicat studiului interdisciplinar al religiei, eticii și politicii.

⁶⁴⁶ Fiecare land are propria legislație în domenii ce țin de competența landurilor, printre care și învățământul. Bavaria este un land cu o populație preponderent catolică.

⁶⁴⁷ Pentru o comparație a cazurilor din România și Bavaria, a se vedea și Gabriel Andreescu, Liviu Andreescu, ”The European Court of Human Rights’ Lautsi decision: context, contents, consequences”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 9, 26 (Summer 2010), pp. 55-57.

La deosebiri, autoarele încadrează următoarele aspecte: în Germania (Bavaria) afișarea crucifixelor în școli era impusă printr-o prevedere legală, pe când în România icoanele au fost afișate în școli în lipsa unei prevederi legale; anularea caracterului imperativ al afișării crucifixelor în școlile din Bavaria nu înseamnă că acestea nu mai pot fi prezente în sălile de curs (în anumite condiții), pe când în România, dacă decizia CNCD ar fi fost aplicată, simbolurile religioase nu mai puteau fi afișate decât în timpul orelor de Religie⁶⁴⁸.

Există însă un aspect important, care trasează o distincție și mai clară între cazurile citate și cel din România, pe care autoarele articolului citat nu l-au sesizat: faptul că prozelitismul religios este interzis explicit în România în școlile publice, prin legea educației și prin regulamentul de organizare a unităților publice de învățământ⁶⁴⁹. Însă nu numai autoarele articolului nu au observat acest important amănunt, dar nici instanțele de judecată și nici CNCD nu au invocat aceste prevederi importante în cauză - dat fiind că obiectul cererii viza educația în școlile publice din România -, cu excepția uneia dintre hotărârile Curții de Apel București (1685/2007), care a menționat aceste prevederi în motivarea actului, dar în subsidiar.

Singurul loc unde pot fi promovate valorile religioase, în școlile publice din România, este ora de Religie, iar aceasta doar în baza prevederilor legale prin care s-a stabilit că această materie, fiind una confesională, nu poate fi decât facultativă. Mai mult, prin *Decizia nr. 669 a CCR* din 2014 s-a statuat că înscrierea copiilor pentru studiul acestei materii se face doar la solicitarea expresă a părinților și deci vor urma această materie doar copiii ai căror părinți au solicitat în mod explicit transmiterea acestor valori.

Situația expusă, cu privire la afișarea simbolurilor religioase în școlile publice din România și la modul în care instituțiile/autoritățile publice și instanțele de judecată s-au raportat la această problemă atunci când au fost sesizate, probează nerespectarea interesului superior al copiilor și a drepturilor acestora la educație, la libertatea de conștiință și de religie și la tratament egal în fața legii, în favoarea comunității religioase căreia aparțin majoritatea părinților acestora, mai precis în favoarea Bisericii majoritare din România.

⁶⁴⁸ Gizela Horváth, Rozália Bakó, op. cit., pp. 193-195.

⁶⁴⁹ A se vedea și notele 355, 427, 438.

De asemenea, rămâne deschisă tema posibilității sesizării Curții Europene a Drepturilor Omului în interesul copiilor atunci când apare un conflict de drepturi între aceștia și părinți, respectiv comunitățile religioase din care aceștia, din urmă, fac parte.

Concluzii finale

În mod tradițional, atenția dreptului internațional era concentrată pe obligația statului de a respecta convingerile religioase și filosofice ale părinților în educația propriilor copii (art. 18, pct. 4 *Pactul internațional privind drepturile civile și politice*, art. 13, pct. 3 din *Pactul internațional privind drepturile civile, economice și sociale*, art. 5 din *Declarația cu privire la eliminarea tuturor formelor de intoleranță și de discriminare bazate pe religie sau credință*, art. 2 al *Protocolului adițional la Convenția europeană a drepturilor omului*⁶⁵⁰, art 5, alin. (1), lit. (b) din *Convenția UNESCO privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului*, art 13 alin. (4) din *Protocolul adițional la Convenția Americană privind drepturile omului în domeniul drepturilor economice, sociale și culturale*⁶⁵¹).

Convenția privind drepturile copilului mută accentul pe interesul superior al copilului - copilul devine subiect principal de drept. „Impunerea statelor părți, în mod expres, să respecte drepturile și obligațiile părinților de a îndruma copilul în conformitate cu capacitățile în formare ale acestuia cu privire la exercitarea dreptului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, implică acceptarea că acestea au obligația de a recunoaște că puterea părintească de a oferi această îndrumare scade pe măsură ce copilul se maturizează”⁶⁵². O astfel de interpretare este dată chiar de textul *Convenției* prin articolele 3, 5 și 12.

Obligația statelor părți de a respecta dreptul părinților de a îndruma copilul este determinată de două pre-condiții: îndrumarea trebuie să țină cont de capacitățile în formare ale copilului și îndrumarea nu trebuie să fie într-o măsură atât de covârșitoare, încât să conducă la constrângere (care, în legătură cu dreptul la libertatea religioasă, este interzisă de *Pactul internațional privind drepturile civile și politice*).

⁶⁵⁰ Adoptat la 20.03.1952.

⁶⁵¹ Adoptat la San Salvador la 17.11.1988.

⁶⁵² Geraldine van Bueren, *The international law on the rights of the child*, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1998, p. 152.

Plecând de la prevederile internaționale anterioare, care protejează dreptul părinților de a educa și instrui copiii conform propriilor convingeri, *Convenția* aduce copilul în planul recunoașterii și protecției drepturilor, reglementând exercitarea unor drepturi în mod individual, gradual, pe măsura înaintării în vârstă, cu scopul nu de a pune copilul în opoziție cu părinții săi, ci în vederea dobândirii autonomiei individuale, ca interes superior al copilului. „Specificând responsabilitatea, dreptul și datoria părinților de a îndruma copilul în exercitarea dreptului, de o manieră care să corespundă capacităților în formare ale acestuia, *Convenția* nu pune copilul în opoziție cu părinții săi, ci presupune că părinții, urmând sentimentul natural de dragoste față de copil, îi vor oferi acestuia cea mai bună îndrumare în asigurarea interesului superior. În caz de nerespectare a drepturilor copilului de către părinți, sau în cazul în care părinții nu îi vor acorda îndrumarea adecvată sau, în caz extrem, vor abuza de drepturile parentale și vor limita dreptul copilului, statul are obligația de a interveni pentru binele copilului”⁶⁵³.

Copilul are dreptul la libertatea religioasă, separat de ideea de autonomie, copiii neavând astfel neapărat puterea de a pune în aplicare acest drept (de exercitare a acestui drept). Pe de altă parte, când ajung la o anumită vârstă – în perioada copilăriei – își pot exercita singuri acest drept.

Astfel, copilul posedă în primul rând drepturi negative împotriva statului (statul are obligația de a nu interveni în relația dintre copii, părinți și comunitatea religioasă, dar nici în decizia copilului de a părăsi comunitatea religioasă). În plus, statul nu trebuie să afecteze negativ atribute ale copilului, precum identitatea religioasă, hrana sau anumite ritualuri ce țin de limbă sau obiceiuri.

În al doilea rând, copilul are drepturi pozitive împotriva statului: protecția dreptului acestuia la libertatea religioasă (dreptul de a fi protejat împotriva intervențiilor nedorite, *e.g.*, părinți ori comunitatea religioasă). Copilul are, de asemenea, drepturi procedurale, care sunt în special relevante în ceea ce privește procedurile judiciare și administrative. De asemenea, copilul are dreptul la beneficii materiale, în special în legătură cu educația.

Din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului (în cele câteva cauze analizate) se pot desprinde câteva concluzii cu privire la raportarea Curții la drepturile copilului.

⁶⁵³ Adam Lopatka, "Appropriate Direction and Guidance in the exercise by a child of the rights to freedom of expression, thought, conscience and religion", in E. Verhellen (ed.), *Monitoring Children's Rights*, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, 287 – 292, p. 289.

Mai întâi, Curtea a declarat admisibile și a analizat pe fond cauze în care reclamanți erau (și) copii. Mai mult, în cauza *Grzelak c. Poloniei* Curtea a declarat admisibilă plângerea doar pentru copil (cu vârsta de 11 ani la data sesizării Curții) nu și pentru părinții acestuia.

În cauze unde opinia copilului a fost ascultată, în statele împotriva cărora era formulată cererea, Curtea a luat în considerare acest aspect și chiar a admis cereri motivând pe importanța acordată opiniei copilului atunci când interesul superior al copilului impunea protejarea acestuia. Uneori, Curtea a admis cererea copilului în opoziție cu părinții acestuia sau cu unul dintre părinți.

Cauzele analizate, privind respectarea dreptului la libertatea de conștiință și de religie, conduc la trei concluzii subsecvente: în unele cauze Curtea Europeană a Drepturilor Omului a preferat să analizeze cererea din perspectiva dreptului părinților de a-și educa și instrui copiii după propriile convingeri, cum s-a întâmplat în cauza *Lautsi v. Italy* (în judecata din ambele Camere), sau în cauza *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, în altele a luat în considerare dreptul copilului la nediscriminare (în relație cu dreptul la libertatea de conștiință și de religie) - cauza *Grzelak v. Poland* -, sau a respins cererea aplicantei (profesoară), motivând că impactul pe care purtarea unui văl islamic îl poate avea asupra libertății de conștiință și de religie a copiilor foarte mici, poate avea efect de prozelitism, ca în cauza *Dahlab v. Switzerland* (argument reținut și în prima Cameră, dar respins în Marea Cameră, în cazul *Lautsi*), iar în altele a respins cererea părinților motivată prin invocarea dreptului la libertatea de conștiință și de religie și a dreptului de a își educa copiii după propriile valori religioase, cum s-a decis în cauza *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, în favoarea dreptului copiilor la educație sexuală.

În niciunul dintre cauzele analizate, Curtea Europeană a Drepturilor Omului nu a invocat, în apărarea drepturilor copiilor, prevederile *Convenției ONU privind drepturile copilului*, cu referire la dreptul copilului la libertatea de conștiință și de religie - drept pe care acesta îl capătă, pe măsura capacităților în formare, până la vârsta de 18 ani - deși a folosit acest instrument în susținerea altor drepturi ale copiilor, în alte cauze.

Ca un principiu general, Curtea EDO a afirmat că „Drepturile copiilor și standardele pe care toate statele trebuie să le atingă în realizarea acestor drepturi sunt stabilite în *Convenția ONU privind drepturile copilului*”⁶⁵⁴.

⁶⁵⁴ Hotărârea Curții EDO în cauza *Sahin v. Germany* (08.07.2003, Application no.30943/96), par. 39.

În schimb, cauzele analizate confirmă faptul că prevederile art. 9 din *Convenția europeană a drepturilor omului* se aplică și copiilor. Cu toate acestea, în cauza *Lautsi*, Marea Cameră nu numai că nu a analizat cererea și din perspectiva drepturilor celor doi copii apelanți cu referire la prevederile art. 9 (dreptul la libertatea de conștiință și de religie) - în opinia Marii Camere „nu se ridică o problemă separată cu privire la art. 9” -, dar nu s-a aplecat nici măcar asupra dreptului acestora la educație, menționat în prima teză a art. 2 din *Protocolul nr. 1* (articol pe care *Curtea* l-a analizat doar cu referire la dreptul părinților la educarea copiilor după propriile valori, drept considerat *lex specialis* în cauză⁶⁵⁵).

Rămâne ca în cauze pe care în viitor *Curtea Europeană a Drepturilor Omului* le va avea de judecat, aplicarea articolului 9 din *Convenția europeană*, împreună cu articolul 14 din *Convenția ONU privind drepturile copilului*, să răstoarne interpretarea art. 2 din *Protocolul adițional la Convenția europeană*, în cazul în care dreptul la libertatea religioasă a copilului - recunoscut consecvent cu aplicarea principiului capacităților în formare ale copilului - intră în conflict cu dreptul părinților la educarea copiilor după propriile convingeri, iar interesul superior al copilului va trebui să primeze.

Dacă, așa cum rezultă din jurisprudența *Curtii Europene a Drepturilor Omului* cu privire la alte drepturi ale copilului, statul are obligația de a apăra drepturile acestora împotriva părților terțe (inclusiv a părinților), de ce nu ar avea această obligație și cu referire la apărarea dreptului copilului la libertatea de conștiință și de religie (pe măsura capacităților în formare ale acestuia) împotriva comunităților religioase sau a propriilor părinți, mai ales dacă acest drept, pe de o parte este recunoscut de *Convenția ONU privind drepturile copilului* - ratificată de toate statele membre ale Consiliului Europei -, iar pe de altă parte, cu privire la educație, este recunoscut, prin același instrument într-un mod nou, specific, de interpretare?

Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice (și celelalte instrumente internaționale citate) se referă la „libertatea părinților de a asigura educația

⁶⁵⁵ Prin interpretarea pe care am anunțat-o în prima parte a *Tezei*, dar pe care o susțin și aici, din contră, noua reglementare dată de alin (2) al art. 14 este *lex specialis* față de prevederile art. 2 din *Protocolul adițional* și prevederile internaționale anterioare (art. 18 din *Pactul internațional privind drepturile civile și politice*, art. 13 din *Pactul internațional privind drepturile economice, sociale și culturale*, art. 5 din *Declarația privind eliminarea tuturor formelor de intoleranță bazate pe religie și convingeri*). Cu referire la considerarea art. 14, alin (2) din *Convenția privind drepturile copilului* ca *lex specialis* față de celelalte acte internaționale care consacră libertatea părinților de a-și educa și instrui copiii după propriile valori, a se vedea și Eva Brems, *Article 14: The Rights to Freedom of Thought, Conscience and Religion (A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child)*, pp. 24-26.

religioasă și morală a copiilor lor în conformitate cu propriile convingeri” în timp ce *Convenția privind drepturile copilului*, un instrument internațional recent, adoptat de aproape toate statele lumii, specific elaborat pentru garantarea drepturilor copiilor, menționează „drepturile și îndatoririle părinților de a oferi îndrumarea copilului în exercitarea dreptului său la libertatea de gândire, de conștiință și de religie într-o manieră în concordanță cu capacitățile în evoluție ale copilului”.

Având ca reper reglementările internaționale privind drepturile copilului și standardele stabilite în jurisprudența Curții EDO în aplicarea *Convenției europene a drepturilor omului*, în partea a treia am analizat modul în care în România sunt respectate drepturile copiilor la libertatea de conștiință și de religie și la nediscriminare (în legătură cu primul drept enunțat) începând cu anul 1990. Analiza, condusă pe două paliere, *de jure* și *de facto*, a urmărit nu numai reglementarea drepturilor enunțate, ci și modul în care autoritățile publice, instanțele de judecată, Curtea Constituțională a României și actorii civici au respectat sau au protejat/promovat aceste drepturi. Demersurile civice și confruntarea de idei care le-au însoțit, au condus la o evoluție juridică a interpretărilor și chiar au determinat noi reglementări – la nivel de minister și la nivel legislativ – referitoare la aplicarea celor două drepturi.

Istoricul acestor demersuri permite două concluzii.

Mai întâi, faptul că Ministerul Educației și instituțiile publice subordonate, nu au luat în considerare interesul superior al copilului, deși a fost transpus în reglementare imperativă în România, prin *Legea 272/2004* privind drepturile copilului, chiar de la începutul perioadei la care ne raportăm. Autoritatea publică centrală în domeniul educației și instituțiile publice subordonate nu numai că nu au urmărit interesul superior al copilului, contrar prevederilor legale care obligau la considerarea ca primordială a acestui principiu, dar nu au făcut-o nici după ce au fost sesizate, în mod repetat și insistent, și nici atunci când autorități precum Consiliul Național privind Combaterea Discriminării, Avocatul Copilului, sau Curtea de Apel București au decis că sunt obligate să o facă. În schimb, au executat și au dat curs solicitărilor BOR, în interesul acesteia și în detrimentul interesului superior al copiilor dat de respectarea drepturilor fundamentale ale acestora⁶⁵⁶.

⁶⁵⁶ Aflată în acest stadiu, situația trebuie reclamată organismelor internaționale, printre care Comitetului ONU privind Drepturile Omului, respectiv Comitetului ONU privind Drepturile Copilului.

O a doua concluzie privește raportarea autorităților și instituțiilor publice implicate (sau mai exact neraportarea acestora) la dreptul copiilor la libertatea de conștiință și de religie.

Din analiza documentelor emise de organismele publice și a declarațiilor reprezentanților acestora, atât a celor de respingere a demersurilor, cât și a celor favorabile, rezultă că drepturile avute în vedere de autoritățile și instituțiile publice sunt drepturi ale părinților și ale elevilor majori, nu (și) drepturi ale copiilor ca persoane individuale.

Fundamentul *Convenției ONU privind drepturile copilului* este structurat pe două principii umbrelă, interconectate, care însoțesc exercițiul tuturor drepturilor din *Convenție*: interesul superior al copilului și capacitățile în formare ale acestuia.

Primordialitatea interesului superior al copilului este statuată în articolul 3 al *Convenției* care afirmă că în toate acțiunile care privesc copiii, întreprinse (printre altele) de instanțele judecătorești, autoritățile administrative sau de organele legislative, interesul superior al copilului va prevala. *Legea 272/2004* transpune imperativul prevalenței acestui principiu în articolul 2, adăugând că „orice reglementare adoptată în domeniul respectării și promovării drepturilor copilului precum și orice act juridic emis sau încheiat în acest domeniu se subordonează cu prioritate principiului interesului superior al copilului”.

Întrebarea „Cine decide asupra luării deciziilor, copilul, familia, sau statul?”, își găsește răspunsul în articolele 5, 18 și 21 ale *Convenției*: respectarea responsabilităților, drepturilor și îndatoririlor părinților „de a asigura, de o manieră corespunzătoare capacităților în continuă dezvoltare ale copilului, îndrumarea și orientarea necesare în exercitarea de către copil a drepturilor recunoscute în *Convenție*” (art. 5), interesul superior al copilului este folosit ca principiu călăuzitor pentru părinți cu privire la creșterea și dezvoltarea copilului (art 18), respectiv Statele părți trebuie să se asigure că interesul superior al copilului va fi considerentul suprem (art. 21). Îndrumarea și orientarea acordate de părinți nu derivă din autoritatea lor, ci sunt drepturi și responsabilități ale acestora. Statul trebuie să se asigure că părinții le exercită în acord cu drepturile copilului, în interesul acestuia.

Prin conceptul de „capacități în evoluție ale copilului”, afirmat în art. 5 al *Convenției*, se recunoaște că pe măsură ce copiii se dezvoltă și se maturizează crește și capacitatea lor de a exercita alegerile și controlul asupra propriilor vieți, ceea ce le permite, gradual, să aibă responsabilități în diferite arii ale vieții.

Articolul 14 din *Convenția ONU privind drepturile copilului* consacră dreptul fundamental al copilului la libertatea de gândire, conștiință și religie (primul paragraf), drept absolut, acordat „fiecărei persoane” prin *Declarația universală a drepturilor omului*, prin *Pactul internațional privind drepturile civile și politice* și prin convenții regionale. Al doilea paragraf, care reia principiul statuat în articolul 5 al *Convenției*, afirmă respectarea rolului părinților în ceea ce privește „îndrumarea” copilului „într-o manieră corespunzătoare capacităților în evoluție ale copilului”. *Pactul internațional privind drepturile civile și politice* cere respectarea libertății părinților de a asigura educația copiilor lor, în conformitate cu propriile convingeri, însă în *Convenția ONU cu privire la drepturile copilului* accentul este pus pe libertatea religioasă a copilului, cu o îndrumare a părinților, care să țină cont de capacitățile în evoluție ale copilului. *Convenția privind drepturile copilului* mută accentul pe interesul superior al copilului (copilul devine subiect principal de drept).

Dreptul la educație religioasă este strâns legat de libertatea de alegere (componentă a libertății religioase). În România părinții sunt cei care aleg pentru copiii lor să fie înscriși pentru studiul religiei, sau să fie scutiți după ce au fost înscriși, sau să fie înscriși pentru o disciplină alternativă (care în România, deocamdată, nu există, deși Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării s-a pronunțat încă din 2017 în sensul oferirii unei astfel de discipline în unitățile publice de învățământ). De la o anumită vârstă statul trebuie să protejeze dreptul copiilor de a face singuri aceste opțiuni, chiar împotriva dorinței părinților sau a comunității religioase de care aparțin, iar această categorie de drepturi poate fi apărată de stat prin măsuri procedurale (*e.g.*, să reglementeze explicit vârsta de la care un copil poate face astfel de opțiuni).

Având ca reper obligațiile asumate de România prin semnarea și ratificarea actelor internaționale cu privire la drepturile copiilor, se poate conchide că statul, contrar acestor obligații asumate, neglijează drepturile copiilor (chiar și împotriva unor hotărâri ale autorităților publice sau ale instanțelor de judecată, ori ale Curții Constituționale a României), urmărind interesul unor actori privați – în cazul analizat, al Bisericii Ortodoxe Române – și nu interesul superior al copilului.

Evitarea prezentării acestui subiect în rapoartele periodice oficiale, ale Guvernului României, adresate Comitetului pentru Drepturile Copilului, probează că problematica

nerespectării drepturilor copiilor este însoțită de ascunderea ei, ceea ce ridică și tema lipsei acestei problematici în rapoartele alternative⁶⁵⁷.

⁶⁵⁷ În condițiile în care, (cel puțin) începând cu 2004, anul înființării Asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, problematica a fost făcută publică atât prin prezența intensă în mass-media, dar și prin studii publicate și prin hotărâri ale instanțelor de judecată, ale CNCD sau ale Curții Constituționale care, la rândul lor, au fost larg mediatizate.

Bibliografie

! Nu vad de ce pui punct dupa fiecare 'entry' in bibliografie; nu sunt propozitii; eu l-as scoate

Alexa, Aurelia, „La 25 de ani de Convenție ONU privind drepturile copilului, România are încă restanțe în domeniu”, *Mediafax.ro*, București, 20.11.2014.

Alexa, Cristian, Ciucă, Sorina, Ioniță, Dragoș, Șova, Mirela, *Manual de Religie, cultul ortodox, clasa a VI-a*, București: Editura Didactică și Pedagogică S.A., 2018.

Alexy, Robert, *A Theory of Constitutional Rights*, Oxford: Oxford University Press, (Reprinted) 2010.

Anagnostou, Dia, Andreescu, Liviu, „The European Court of Human Rights in national struggles around religion and education”, *Politics and Religion*, pp.1-17, 2018.

Andreescu, Cristina, „Cauza D.M.D. v. România”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, București, nr. 2, 2018, pp. 120-130.

Andreescu, Gabriel, „Ocuparea spațiului secular. Libertatea de conștiință versus limitele <<libertății de religie instituționale>>”, *Revista Română de Drepturile Omului*, nr. 29, București, 2004.

Andreescu, Gabriel, „Prezența Simbolurilor religioase în școlile publice: o bătălie pentru viitorul învățământului”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, 2:4 (2006), București: Editura C. H. Beck, pp. 38–57.

Andreescu, Gabriel, „Curtea de Apel București despre Libertatea de Religie”, 4:3 *Noua Revistă de Drepturile Omului* (2008), București: Editura C. H. Beck, pp. 55–65.

Andreescu, Gabriel, Andreescu, Liviu, „The European Court of Human Rights' Lautsi decision: context, contents, consequences”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 9, 26 (Summer 2010): 47-74.

Andreescu, Gabriel, Andreescu, Liviu, „Taking Back Lautsi: Towards a 'Theory of Neutralisation'?", *Religion and Human Rights* 6 (2011), 207–212.

Andreescu, Liviu, Andreescu, Gabriel, „Passive/aggressive symbols in the public school: religious displays in the Council of Europe and the United States, with a special focus on Romania”, în Jeroen Temperman (edt), *The Lautsi Papers: Multidisciplinary Reflections on Religious Symbols in the Public School Classroom*, Leiden & Boston, Martinus Nijhoff, 2012.

Arai, Yutaka, *The margine of appreciation doctrine and the principle of proportionality in the jurisprudence of ECHR*, New York: Intersentia, 2001.

Asociația pentru Apărarea Drepturilor Omului în România, Comitetul Helsinki, „Cerem demiterea lui Romeo-Nicu Moșoiu, consilier al Ministrului Educației”, <http://apador.org>, 12.06.2015.

Batlagan, Codin, „Către magistrații implicați în cauze cu minori: Renunțarea benevolă la autoritatea parintească”, <http://www.euroavocatura.ro>, 01.03.2012.

Bărbulescu, Iordan, Andreescu, Gabriel, „References to God and the Christian Tradition in the Treaty Establishing a Constitution for Europe: An Examination of the Background”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, volume 8, no. 24, Winter 2009.

Beddard, Ralph, *Human rights and Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Belfer, Itzhak, Janusz Korczak: *The man who knew how to love children*, Israel: Yanuka, 2016.

Benito, Elisabeth Odio, Report: Elimination of all forms of intolerance and discrimination based on religion or belief. Study of the current dimensions of the problem of intolerance and of discrimination on grounds of religion or belief, United Nations Economic and Social Council, Economic Commission for Europe, Sub – Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, 1986.

Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs (BCRPWA), ”France”, archived from the original on February 6, 2011, retrieved 2011-12-14.

Bîrsan, Corneliu, *Convenția Europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole*, București: Editura All Beck, 2005.

Bojin, Lucian, „Libertatea presei vs. autoritatea justiției. Principiile lui Dworkin și o relectură a deciziei Sunday Times”, în *Noua Revistă a Drepturilor Omului*, nr. 4/2007.

Bojin, Lucian, „Lupta principiilor. Un comentariu la Hotărârea Marii Camere în cauza Lautsi”, în *Noua Revistă de Drepturile Omului*, Nr. 2, București: Editura C. H. Beck, 2011.

Brems, Eva, *Article 14: The Rights to Freedom of Thought, Conscience and Religion (A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child)*, Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2006.

van Bueren, Geraldine, „Education: Whose Right is it Anyway” in: L. Hefferman (ed.), *Human Rights, A European perspective*, Dublin: Colour Books Ltd., 1994.

van Bueren, Geraldine, *The international law on the rights of the child*, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1998.

van Bueren, Geraldine, *Child rights in Europe*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2007.

Buergenthal, Thomas, Hall, Judith R., *Human rights, international law and the Helsinki Accord*, Monclair: Allanheld Osmun, 1977.

Caramitru, Andrei, „Slujbele și acțiunile religioase din școli sunt ilegale. La fel cum este impunerea orei de Religie”, *9AM*, 05.09.2019.

Carroll, Rory, ”Report to reveal scale of abuse at Ireland's mother and baby homes”, in *The Guardian*, 12 Jan 2021.

Centrul Parteneriat pentru Egalitate de Șanse, *Cercetare națională privind violența în familie și la locul de muncă*, București, 2003.

Christoffersen, Jonas, *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.

Codreanu, Ionuț, Ladar Alina, *Religie, Cultul ortodox, Manual pentru clasa a X-a*, București: Editura RAO CD Press, 2005.

Comisia Prezidențială pentru Analiza Riscurilor Sociale și Demografice, „Riscuri și inechități sociale în România”, septembrie 2009.

Constantin, Măriuca-Oana, *Justiție și diversitate culturală în România. Clauza culturală în jurisprudența penală derivată din „mariajele timpurii”*, Teză de doctorat, coordonator Andreescu Gabriel, București, SNSPA, 2016.

Constantin, Măriuca Oana, „Clauza culturală în jurisprudența penală din România. Cazul mariajelor timpurii în comunitățile rome tradiționale”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 3, 2011.

Constantin, Măriuca Oana, „Identitatea culturală – o posibilă circumstanță atenuantă? Admisibilitatea clauzei culturale în procesele penale din România”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4/2015.

Constantin, Măriuca Oana, „Tipare de aplicare a legii penale în jurisprudența din România conexă cutumei mariajelor timpurii”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4/2016.

Council of Europe, European Commission of Human Rights, *Decisions and reports*, Strasbourg, 1987.

Cristea, Sorin, *Pedagogie generală. Curs pentru învățământul deschis la distanță*, Universitatea Ovidius, Constanța, 2001.

Cronin, Kieran, „What about children rights?“, *The Furrow* Vol. 62, no. 7/8 (July/August 2011), pp. 387-393.

Davies, Norman, *No simple. Victory. World War II in Europe, 1939-1945*, Viking, New York, 2006.

Detrick, Sharon (ed), Doek, J. E., Cantwell, Nigel, *The United Nations Convention on the Rights of the Child: A Guide to the "Travaux Préparatoires"*, Martinus Nijhoff Publishers, 1992.

Directorate of Human Rights, Council of Europe, *Yearbook of the European Convention on Human Rights, The European Commission and European Court of Human Rights, 1960*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1961.

Directorate of Human Rights, Council of Europe, *Yearbook of the European Convention on Human Rights, The European Commission and European Court of Human Rights, 1967*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1969.

Drzemczewski, Andrew Z., *European Human Rights Convention in Domestic Law: A Comparative Study*, Oxford: Oxford University Press, 1987.

Enache, Smaranda (coordonator), *Monitorizarea educației religioase în școlile publice din România*, Târgu-Mureș: Editura Pro Europa, 2007.

European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, *Handbook on European law relating to the rights of the child*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015.

European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, *Handbook of European law relating to the rights of the child*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.

Evans, Malcolm D., Petkoff, Peter, Rivers, Julian, eds., *The Changing Nature of Religious Rights under International Law*, Oxford University Press, 2015.

Fottrel, Deirdre, *Revisiting children's rights*, The Hague: Kluwer Law International, 2000.

Freeman, Michael, *Children's rights. A comparative perspective*, Vermont: Dormouth Publishing Company Limited, 1996

Freeman, Michael (ed.), *Children's Rights: Progress and Perspectives Essays from the International Journal of Children's Rights*, Nijhoff, 2011.

Fundația pentru o Societate Deschisă și Gallup România, *Barometrul de gen. România 2000*, București, 2000.

Gomien, Donna, *Introducere în Convenția Europeană a Drepturilor Omului*, București: Editura All, 1996.

Hefferman, Liz (ed.), *Human Rights, A European perspective*, Dublin: Colour Books Ltd., 1994.

Hart, Linda, *Relational subjects, family relations, law and gender in the european court of human rights*, Academic dissertation, Department of Social Research University of Helsinki Finland, Helsinki, 2016.

Hauerwas, Stanley, „Rights, Duties and Experimentation on Children”, in *Suffering Presence: Theological Reflections on Medicine, the Mentally Handicapped and Church*, Edinburgh, T&T Clark, 1988, 125-141.

Hodgkin, Rachel, Newell, Peter, UNICEF - *Manual pentru implementarea Convenției cu privire la drepturile copilului*, Ediție revizuită, București: Vanemonde, 2004.

Holocaust Education & Archive Research Team, *Janusz Korczak*, 2007.

Horváth, Gizela, Bakó, Rozália, „Religious icons in romanian schools: text and context”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 8, 24 (Winter 2009), pp. 189-206.

Ivana, Cristina, „Rolul profesorilor în formarea și pregătirea elevilor”, *EDICT - Revista educației*, 03.06.2018.

Jones, Nicky, "Beneath the Veil: Muslim Girls and Islamic Headscarves in Secular France", *Macquarie Law Journal*, vol. 9, 2009, pp. 47-69.

Judson, Harry Pratt, „Religion in the public schools”, *The Elementary School Teacher*, Vol. 9, no. 5, Jan., 1909, pp. 223-232.

Kasuga, Naoki, ”Total Social Fact: Structuring, Partially Connecting, and Reassembling,” *Revue du MAUSS*, no. 2, 2010, pp. 101-110.

Kilbourne, Susan, ‘The wayward Americans-why the USA has not ratified the United Nations Convention on the Rights of the Child’, *Child and Family Law Quarterly*, 10, 1998.

Kilkelly, Ursula, *The Child and the European Convention on Human Rights*, Aldershot: Ashgate Publishing Ltd, 1999.

Kilkelly, Ursula, „Protecting children’s rights under the ECHR: the role of positive obligations”, *Northern Ireland Legal Quarterly*, Vol. 61, No. 3, pp. 245-261, 2010.

Kilkelly, Ursula, *The Child and the European Convention on Human Rights*, New York: Ashgate Publishing Company, 2016.

Korkzak, Janusz, *Cum iubești un copil, Dreptul copilului la respect*, București, Curtea Veche, 2012.

Krishnaswami, Arcot, *Study of discrimination in the matter of religious rights and practices*, United Nations: United Nations Publication, New York, 1960.

Lafayette, Hugh, „Freedom of religion and children”, *Public Affairs Quarterly*, Jan., 1989, Vol. 3, No. 1 (Jan., 1989), pp. 75-87.

Langlaude, Sylvie, *The Right of the Child to Religious Freedom in International Law*, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2007.

Lee, Soo Jee, „A child's voice vs. a parent's control: resolving tension between the Convention on the rights of the child U.S. law”, *Columbia Law Review*, vol. 117, no. 3, April, 2017.

Lifton, Betty Jay, *The King of children*, London: Hodder and Stoughton, 1887.

Lopatka, Adam, „Appropriate Direction and Guidance in the exercise by a child of the rights to freedom of expression, thought, conscience and religion”, in E. Verhellen (ed.), *Monitoring Children’s Rights*, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, 287 – 292.

McQuaid, Bernard J., „Religion in schools”, *The North American Review*, Vol. 132, No. 293, Apr., 1881, pp. 332-344.

McQuaid, Bernard, J., *Christian Free Schools or the Right of Parents to Provide Religious Education for their Children without Let or Hindrance*, Rochester, NY, Union & Advertiser Press: 1892.

McQuaid, Bernard, J., *Christian Free Schools or the Right of Parents to Provide Religious Education for their Children*, Wentworth Press, 2019.

Mehta, Sarah, „There’s only one country that hasn’t ratified the Convention on Children's Rights: US”, *ACLU Human Rights Program*, November 20, 2015.

Merriam, Jesse R., „Why don't more public schools teach sex education?: a constitutional explanation and critique”, *William and Mary Journal of Women and the Law*, Vol. 13, pp. 539-591, 2007.

Micu, Doina, *Conținutul și limitările exercitării drepturilor omului în lumina Convenției europene a drepturilor omului și a Constituției României din 1991*, Centrul pentru Drepturile Omului – Comitetul Helsinki, 1998.

Miller, Mary, *Jane Haining: A life of love and courage*, Birlinn, Edinburgh, 2019.

Moeckli, Daniel, Shah, Sangeeta, Sivakunaran, Sandesh, Harris, David (edt.), *International Human Rights Law*, Oxford: Oxford University Press, 2014.

Moise, Emil, „Interpretarea Bibliei, sursă a discriminării în practica religioasă. O analiză de gen a trei dintre practicile religioase din România”, *Revista Română de drepturile omului*, nr. 23, 2002; lucrarea a fost publicată și în revista *Journal for Studies and Ideologies*, winter, no. 6, 2003, pp. 150-164.

Moise, Emil, „Relația Stat-Biserică în privința educației religioase în școlile publice din România”, în *Journal for Studies of Religions and Ideologies*, nr. 7, Spring, Cluj, 2004.

Moise, Emil, „Aplicarea Deciziei Curții Constituționale nr. 669/2014: avatarurile înscrierii la ora de Religie (I)”, în *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, Editura C. H. Beck, București, 2016.

Moise, Emil, „Aplicarea Deciziei Curții Constituționale nr. 669/2014: avatarurile înscrierii la ora de Religie (II)”, în *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 1, Editura C. H. Beck, București, 2017.

Moise, Emil, „Discriminarea în educație pe criteriul de conștiință și religie. Mutarea accentului pe interesul superior al copilului”, în *Studii și cercetări juridice europene*, București: Editura Universul Juridic, 2017, pp. 600-612.

Moise, Emil, „Discriminarea în educație pe criteriul de conștiință și religie. Partea a doua: prezența simbolurilor religioase în școlile publice din România”, în *Studii și cercetări juridice europene*, București: Editura Universul Juridic, 2018, pp. 806-817.

Moise, Emil, „Cazul elevului Cosmin Olteanu”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 1, 2018.

Moise, Emil, „Dacă Biserica Ortodoxă Română încalcă în mod repetat legea, nu rămâne decât să i se retragă statutul de cult recunoscut”, *Adevărul*, 06.09.2018.

Moise, Emil, „Atitudini față de minoritățile de orientare sexuală și folosirea copiilor la referendumul din octombrie 2018”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 3, 2018, pp. 89-98.

Moise, Emil, „Dreptul copilului la libertatea religioasă”, în Centrul European de Studii și Cercetări Juridice, *Studii și cercetări juridice europene*, Editura Universul Juridic, 2019, pp. 772-785.

Neacșu, I., *Educație și acțiune*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

Negoită, Paul Iulius, „Libertatea de conștiință și predarea Religiei. Simbolurile religioase în școală”, în *Glasul Adevărului*, nr. 140, Buzău, Editura Episcopiei Buzăului și Vrancei, 2005, pp. 151 – 162.

Nicola, I., *Tratat de pedagogie școlară*, Editura Didactică și Pedagogică, R. A. București, 1996.

The ODIHR Advisory Council of Experts on Freedom of Religion or Belief, *Toledo Guiding Principles on teaching about religions and beliefs in public schools*, OSCE Office Democratic Institutions and Human Rights, Warsaw, 2007.

Opriș, Dorin, Opriș, Monica Horga, Irina, Tacea Antoaneta-Firuța, *Religie, Cultul ortodox, Manual pentru clasa a IX-a*, Cluj-Napoca: Editura Dacia Educațional, 2005.

Opriș, Dorin, Opriș, Monica Horga, Irina, Tacea, Antoaneta-Firuța, *Religie, Cultul ortodox, Manual pentru clasa a X-a*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 2005.

Orr, Fiona, „Do Children Require Special Protection Under International Human Rights Law?”, *The King’s Student Law Review*, Vol. 5, No. 1 (Spring 2014), pp. 43-57.

Parkes, Aisling, *Children and International Human Rights Law: The Right of the Child to be Heard*, New York: Routledge, 2013.

Reinbold, Gary W., „Effects of the Convention on the Rights of the Child on child mortality and vaccination rates: a synthetic control analysis”, *BMC International Health and Human Rights*, volume 19, Article number: 24 (2019).

Schutter, Olivier De, *International Human Rights Law*, Cambridge University Press, 2014. Scolnicov, Anat, *The Right to Religious Freedom in International Law*, Oxford: Routledge, 2012.

Scolnicov, Anat, *The right to religious freedom in international law: between groups rights and individual rights*, New York: Routledge, 2012.

Smith, Rhona K. M., *International Human Rights Law*, Oxford: Oxford University Press, 2018.

Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, „DOCUMENTAR, Oficierea slujbelor religioase în unitățile publice de învățământ. Demersuri instituționale”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, vol., nr. 3, 2010, pp. 100-120.

Stan, Lavinia, Turcescu, Lucian, „Religious education in Romania”, în *Communist and Post-Communist Studies*, 38, 2005.

Stan, Lavinia, Turcescu, Lucian, „Educația religioasă în România”, *Altera* 32/2007, Editura Pro Europa, Tg-Mureș, 2007.

Șoitu, Laurențiu, Cherciu, Rodica Dana (coord), *Strategii educaționale centrate pe elev*, București, 2006.

Sudre, Frédéric, Marguénaud, Jean-Pierre, Adriantsimbazovina, Jöoel, Gouttenoire, Adeline, Levinet, Michel, *Marile hotărâri ale Curții Europene a Drepturilor Omului*, București: Editura Rosetti International, 2011.

Sudre, Frédéric, *Drept european și internațional al drepturilor omului*, Iași: Polirom, 2006.

Taylor, Paul, *Freedom of Religion. UN and European human rights law and practice*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Temperman, Jeroen, „State Neutrality in Public School Education: An Analysis of the Interplay Between the Neutrality Principle, the Right to Adequate Education, Children’s Right to Freedom of Religion or Belief, Parental Liberties, and the Position of Teachers”, 32 *Human Rights Quarterly* (2010).

Temperman, Jeroen, „Religious Symbols in the Public School Classroom”, in Jeroen Temperman (edt.), *The Lautsi Papers: Multidisciplinary Reflections on Religious Symbols in the Public School Classroom*, Leiden/Boston: BRILL/Martinus Nijhoff, 2012.

Thompson, Richy, „Religion, Belief, Education and Discrimination”, *The Equal Rights Review*, Vol. Fourteen, 2015.

Tudoran, D., „Funcția învățării și configurația acțiunii educaționale”, în Tudoran. D. coord., *Probleme fundamentale ale pedagogiei*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1982.

United Nations, *Report of the Human Rights Committee*, Volume I Eighty-second session (18 October-5 November), Eighty-third session (14 March-1 April 2005), Eighty-fourth session (11-29 July 2005), United Nations, New York, General Assembly Official Records, Sixtieth session Supplement No. 40 (A/60/40), 2005.

Valentin Constantin, „Valori fundamentale vs drepturi fundamentale”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, 2006, București: Editura C.H. Beck, pp. 17-22.

Valentin, Constantin, *Drept internațional*, București: Editura Universul Juridic, 2010.

Vasile, Monica, „Libertatea religioasă și însemnele religioase în spațiul public”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 1, București: Editura C. H. Beck, 2006, pp. 92-99.

Verheide, Mieke, *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child. Article 28: the right to education*, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2006.

Versi, A. (2001) ‘Muslim pupil expelled from school’, *The Muslim News*, 26 October, p.11.

Vla, Daniel, „Hotărâri ale Sinodului BOR privind susținerea orei de Religie și susținerea unei alternative la Cardul Național de Sănătate”, 17.12.2014, <https://danielvla.wordpress.com>.

Wiggin, Kate Douglas, *Children`s rights: A book of nursery logic*, Boston: Houghton, 1892.

Betty Jay Lifton, *The King of children*, London: Hodder and Stoughton, 1887.

***, „Petiția adresată de profesorul Emil Moise Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, București: Editura C.H. Beck, 2006, pp. 57-67.

***, „Pozițiile Ministerului Educației și Cercetării și Ministerului Culturii și Cultelor cu privire la petiția profesorului Emil Moise”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4, București: Editura C.H. Beck, 2006, pp. 68-71.

***, "Stop violenței în familie împotriva femeilor", campanie paneuropeană pentru combaterea violenței împotriva femeilor, inclusiv a violenței în familie, desfășurată de Consiliul Europei în perioada 2006-2008.

***, „Raportul Departamentului de Stat al SUA”, *Alterra nr. 32: Religia în sfera publică*, Editura Pro Europa, Tg-Mureș, 2007.

***, ”France”, Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs (BCRPWA), archived from the original on February 6, 2011, retrieved 2011-12-14.

***, „Noi reglementări în înscrierea la ora de Religie. Decizii, comunicate, luări de poziție”, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 1, 2015, pp. 82-127.

***, ”Celebrating 30 years of the Convention on the Rights of the Child”, *Press Release*, News, European Parliament, 18.11.2019.

***, ”Leak of mother-and-baby report 'regrettable' – Taoiseach”, *RTE*, Ireland`s National Public Service Media, 11 Jan 2021.

Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului

- A v. United Kingdom*, Report of the Commission (18.09.1997).
- A v. United Kingdom* (23.09.1998, Application no. 25599/94).
- Aktas v. France* (17.07.2009, Application no. 43563/08).
- A.R. et L.R. contre la Suisse* (19.12.2017, Requête no. 22338/15).
- Bayrak v. France* (17.07.2009, Application no. 14308/08).
- Bogdanski v. Sweden* (29.11.1995, Applicationno.24482/94).
- C.J., J.J. și E.J. v. Poland* (16.01.1996, Application no. 23380/94).
- Costello-Roberts v United Kingdom*, Comm. Report (08.10.1991, Application no. 13134/87).
- Costello-Roberts v. United Kingdom* (25.03.1993, Application no. 13134/87).
- Dahlab v. Switzerland* (15.02.2001, Applicationno.42393/98).
- D.M.D. v. Romania* (03.10.2017, Final judgment on 03.01.2018, Applicationno.23022/13).
- Dogru v. France* (04.03.2009 – Final Decison, Applicationno.27058/05).
- E.P. vs. Italy*, (16.11.1999, Application no. 31127/96).
- Folgerø and others v. Norway* (14.02.2006 – First Section, Applicationno.15472/02).
- Folgerø and others v. Norway* (29.06.2007– Grand Chamber, Applicationno.15472/02).
- Gamaleddyn v. France* (17.07.2009, Application no. 18527/08).
- Gas and Dubois v. France* (31.08.2010, Decision as to the admissibility of Applicationno.25951/07).
- Gas and Dubois v. France* (15.03.2012, Final judgment on 15.06.2012, Applicationno.25951/07).
- Ghazal v. France* (17.07.2009, Application no. 29134/08).
- Grzelak v Poland* (15.06.2010, Applicationno.7710/02).
- Hasan and Chaush v. Bulgaria* (26.10.2000, Application no. 30985/96).
- Hasan and Eylem Zengin v. Turkey* (09.10.2007, Applicationno.1448/04, Final judgment on în 09.01.2008).
- Hokkanen v. Finland*, Commission Report (22.10.1993, Applicationno.19823/92).
- Hokkanen v. Finland* (23.09.1994, Applicationno.19823/92).

Inze v. Austria (28.10.1987, Applicationno.8695/79).

Johnston and others v. Ireland (18.12.1986, Applicationno.96/97/82).

K v. Netherlands (04.07.1983, Applicationno.9018/80).

Keegan v. Ireland (26.05.1994, Applicationno.16969/90).

Kervanci v. France (04.03.2009 – Définitif, Requête no.31645/04).

Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark, Comm. Report (21.03.1975, Applications no. 5095/71; 5920/72; 5926/72).

Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark (07.12.1976, Applications no. 5095/71; 5920/72; 5926/72).

Köse and 93 Others v. Turkey (24.01.2006, Applicationno.26625/02).

Kurtuluş v. Turkey (24.01.2006, Application no. 65500/01).

Kurtz & Seltmann against Federal Republic of Germany (04.04.1967, Applicationno.2707/66).

Lautsi v. Italy (03.11.2009, Applicationno.30814/06).

Lena and Anna-Nina Angeleni v. Sweden (03.12.1986, Commission Decision on the admisibility, Application no. 10491/83).

Leyla Şahin v. Turkey (10.11.2005, Applicationno.44774/1998).

Loizidou v. Turkey (23.03.1995, Applicationno.15318/89).

Mansur Yalçın and others v. Turkey (16.09.2014, Final decision on 16.02.2015, Applicationno.21163/11).

Maumousseau and Washington vs. France, (06.12.2007, Application no. 39388/05).

Marckx v. Belgium (13.06.1979, Application no. 6833/74).

Mazurek v. France (01.02.2000, Final judgment on 01.05.2000, Application no. 34406/97).

M.G.C. v. Romania (15.03.2016, Final judgment on 15.06.2016, Applicationno.61495/11).

Nielsen v. Denmark, Comm. Report (12.03.1987, Applicationno.10929/84).

Nielsen v. Denmark (28.11.1988, Applicationno.10929/84).

Osman v. Denmark (14.06.2011, Applicationno.38058/09).

Philip Williamson v. United Kingdom (07.09.2000, Applicationno. 55211/00).

Refah Partisi (the Welfare Party) and others v. Turkey (Grand Chamber, 13.02.2003, Application no. 41340/98, 41342/98, 41343/98 și 41344/98).

"Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium" v. *Belgium* (23.07.1968, Applicationno.1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64).

Sahin v. Germany (08.07.2003, Applicationno.30943/96).

Singh, J. v. France (17.07.2009, Application no. 25463/08).

Singh R. v. France (17.07.2009, Application no. 27561/08).

T v. United Kingdom, Report of the Commision (04.12.1998, Applicationno.24724/94).

T v. United Kingdom (16.12.1999, Application No. 24724/94).

U and G F v. Germany (15.05.1986, Applicationno.11588/85).

V v. United Kingdom, Report of the Commision (04.12.1998, Applicationno.24888/94).

V v. United Kingdom (16.12.1999, Application No. 24888/94).

Van der Mussele v. Belgium, (23.11.1983, Application no. 8919/80).

X v. Austria (05.01.1960, Applicatioinno.514/59).

X v. Denmark (07.05.1962, Applicationno.1329/62).

X and Y v. Netherlands (19.12.1974, Applicationno.6753/74).

X v. Sweden (12.12.1977, Application no. 7911/77).

X v United Kingdom, Comm. Rep. (12.10.1978, Application 7215/75).

Zenon Bernard v. Luxembourg (Commision Decision of 08.09.1983 on the admissibility of the application, Application no. 17187/80).

Young, James and Webster v. United Kingdom (18.10.1982, Application no. 7601/76, 7806/77).

Jurisprudența Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii

Edwards v. Aguillard, 482 U.S. 578 (1987).

Engel v. Vitale, 370 U.S. 421 (1962).

Epperson v. Arkansas, 393 U.S. 97 (1968).

Haley v. Ohio, 332 U.S. 596 (1948).

In re Gault, 387 U. S. 1 (1967).

Lee v. Weisman, 505 U.S. 577 (1992).

Lemon v. Kurtzman, 403 U.S. 602 (1971).

Minersville School District v. Gobitis, 310 U.S. 586 (1940).

Murray v. Curlett, 179 A. 2d 698, 228 Md. 239 - Md: Court of Appeals, 1962.
Murray v. Curlett, 374 U.S. 203 (1963).
Pierce v. Society of Sisters 268 US 510 (1925).
Santa Fe Independent School District v. Doe, 530 U.S. 290 (2000).
School District of Abington Township v. Schempp, 374 U.S. 203 (1963).
Stone v. Graham, 449 U.S. 39 (1980).
Zobrest v. Catalina Foothills School Dist., 509 U.S. 1 (1993).
West Virginia State Bd. of Educ. v. Barnette, 319 U.S. 624 (1943).
Wisconsin v. Yoder et al, 406 US 205 (1972).

Jurisprudența Comitetului ONU pentru Drepturile Omului

Leirvåg and others v. Norway, (03.11.2004, Caseno.1155/2003).

Jurisprudența instanțelor de judecată, a Curții Constituționale din România și a Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării

Jurisprudența Curții Constituționale

Decizia nr. 72/1995 a Curții Constituționale a României.
Decizia nr. 306/2012 a Curții Constituționale a României.
Decizia nr. 669/2014 a Curții Constituționale a României.

Jurisprudența instanțelor de judecată

Sentița 157/27.03.2006 a Tribunalului Buzău, Secția de Contencios Administrativ.
Decizia 1917/2006 a Curții de Apel Ploiești, Secția de Contencios Administrativ.
Sentița nr. 467/28.02.2006 a Curții de Apel București.
Sentița nr. 1239/09.05.2007 a Curții de Apel București.
Sentița nr. 1685/15.06.2007 a Curții de Apel București.
Sentița nr. 144/28.09.2007 a Curții de Apel Ploiești.
Sentița nr. 3150/04.12.2007 a Curții de Apel București.
Sentița nr. 3345/17.12.2007 a Curții de Apel București.
Sentița nr. 565/20.02.2008 a Curții de Apel București.

Decizia nr. 1086/18.03.2008, Înalta Curte de Casație și Justiție.
Decizia nr. 2393/11.06.2008, Înalta Curte de Casație și Justiție.
Decizia nr. 3130/05.06.2009, Înalta Curte de Casație și Justiție.
Decizia 2794/22.05.2009, Înalta Curte de Casație și Justiție.
Sentința nr. 1319/2008 a Curții de Apel București.
Decizia nr. 4544/05.12.2008 a Înaltei Curți de Casație și Justiție.
Sentința nr. 646/03.02.2013 a Tribunalului Buzău.
Decizia nr. 9563/11.11.2013 a Curții de Apel Ploiești.
Hotărârea nr. 5665/03.12.2014 a Curții de Apel Ploiești.
Sentința 15317/29.09.2014 a Judecătoriei Buzău, Dosarul nr. 10005/200/2014.
Sentința din 10.11.2014 a Judecătoriei Buzău, Dosarul nr. 22884/200/2014.
Sentința din 09.03.2015 a Judecătoriei Buzău, Dosarul 2954/200/2013.

Hotărâri ale Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării

Hotărârea nr. 323/2006 a Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării.
Hotărârea nr. 554/2008 a Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării.
Hotărârea nr. 632/2017 a Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării.
Hotărârea nr. 706/2017 a Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării.
Hotărârea nr. 212/2018 a Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării.

Alte acte

Interpelarea deputatului Cornel George Comșa, adresată ministrului Educației
„Suspiciuni de abuz în relația cu elevii în cazul unui consilier al ministrului Educației”.

Acte internaționale

Ansamblul regulilor minime ale Națiunilor Unite cu privire la administrarea
justiției pentru minori (Regulile de la Beijing, 1985).
Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare (1992).
Carta Socială Europeană (1961), completată prin 3 Protocoale adiționale (1988,
1991 și 1995).

Carta Socială Europeană revizuită (1999).

Convenția Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale (1995).

Convenția privind Drepturile Omului și Biomedicina (1997).

Convenția cu privire la eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor.

Convenția europeană în materia adopțiilor de copii (1978).

Convenția europeană revizuită în materia adopției de copii (2008).

Convenția europeană privind drepturile și libertățile fundamentale ale omului (1950).

Convenția Europeană privind Exercițiul Drepturilor Copiilor (1996).

Convenția europeană asupra relațiilor personale care privesc copiii (2006).

Convenția europeană asupra statutului juridic al copiilor născuți în afara căsătoriei (1975).

Convenția ONU privind Drepturile Copilului (1989).

Convenția UNESCO privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului (1960).

Convenția privind Prevenirea și Combaterea Violenței Împotriva Femeilor și a Violenței Domestice (Convenția de la Istanbul, 2011).

Convenția de la Viena privind dreptul tratatelor (1969)

Declarația drepturilor copilului, adoptată de Liga Națiunilor (Declarația de la Geneva, 1924).

Declarația drepturilor copilului, adoptată de Organizația Națiunilor Unite (1959).

Declarația ONU privind eliminarea tuturor formelor de intoleranță bazate pe religie și credință (1981).

Declarația universală a drepturilor omului (1948).

Directiva 2000/78/CE de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă (2000).

Documentul Final al Reuniunii de la Viena a Reprezentanților Statelor Participante la Conferința privind Securitatea și Cooperarea în Europa (1989).

Documentul Reuniunii de la Copenhaga privind Dimensiunea Umană al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa (1990).

Pactul internațional privind drepturile civile și politice (1966).

Pactul internațional privind drepturile economice, sociale și culturale (1966).

Protocolul adițional la Convenția Europeană privind drepturile și libertățile fundamentale ale omului (1952).

Protocolul Adițional la Convenția Americană privind drepturile omului în domeniul drepturilor economice, sociale și culturale (1988).

Protocolul nr. 7 la Convenția europeană privind drepturile și libertățile fundamentale ale omului (1984).

Protocolul nr. 12 la Convenția europeană privind drepturile și libertățile fundamentale ale omului (2000).

Protocolul privind implicarea copiilor în conflictele armate (2000).

Protocolul privind vânzarea copiilor, prostituția copiilor și pornografia infantilă (2000).

Protocolul opțional la Convenția privind drepturile copilului, privind procedura de comunicare (2011).

Recomandarea 874 a Adunării Generale a Consiliului Europei privind elaborarea unui proiect al Cartei Europene a Drepturilor Copilului (1979).

Recomandarea 1396 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei privind religia și democrația (1999).

Recomandarea 1720 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (2005).

Recomandarea Comitetului de Miniștri, adresată Statelor Membre cu privire la măsurile de combatere a discriminării pe motive de orientare sexuală și de gen (CM/Rec/2010).

Recomandarea 1211 a Adunării Generale a Consiliului Europei privind elaborarea unui proiect adițional la Convenția Europeană a drepturilor Omului, privind drepturile copilului.

Rezoluția ONU nr. 45/113: Normele ONU pentru protecția minorilor privați de libertate (1990).

Rezoluția nr. 1512/(2006) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, care recomandă, printre altele, încurajarea parlamentelor naționale și a autorităților publice în luarea de măsuri pentru a combate violența împotriva femeilor,

Rezoluția 217(III)A, Paris, 10.12.1948.

Rezoluția 1386 proclamată în a XIV-a sesiune a ONU, 20.11.1959.

Rezoluția 34/180 a Adunării Generale a ONU, 18.12.1979

Tratatul de la Nisa (2001).

Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa (2004, neratificat).

Tratatul privind Uniunea Europeană (1992).

Tratatul Consolidat privind Uniunea Europeană (Tratatul de la Lisabona (2007)).

UN DOC E/CN.4/L 1575 (17.02.1981).

UN Doc. A/36/40/1981.

UN Doc. A/37/40/1982, 22.09.1982.

UN Doc. E/CN.4/1984/71, 23.02.1984.

UN Doc. A/41/40/1986.

Rezoluția 41/85 a Adunării Generale a ONU, 03.12.1986.

Rezoluția ONU nr. 45/113/1990.

UN Doc. CRC/C/SR.150, 18.04.1994.

UN Doc CRC/C/SR.150, 21.04.1994.

Comentariul General nr. 23, al Comitetului ONU pentru Drepturile Omului, 26.04.1994.

UN Doc CRC/C/SR.193, 23.01.1995.

UN Doc. CRC/C/SR.223, 08.06.1995.

UN Doc, CRC/C/SR 255, (1995), Examen des rapports présentés par les Etats parties: Rapport initial du Saint-Siège.

UN Doc, CRC/CSR 277 (1996), Concluding Observations: Republic of Korea.

UN Doc. CRC/C/SR.310, 24.06.1996.

UN Doc. CRC/C/SR.337, 08.10.1996.

UN Doc. CRC/C/SR.355, 17.03.1997.

UN Doc. CRC/C/SR. 455 (1998), Summary Record of the 455th meeting: Hungary.

UN Doc. CRC/C/SR. 607 (2000), Summary Record of the 607th meeting: Grenada. *UN Doc.*

UN Doc. CRC/C/SR.625, 22.05.2000.

CRC/C/SR.717, UN Committee on the Rights of the Child, Summary Record of the 717th meeting: Monaco (2001).

UN Doc. CRC/C/15/Add 194, 30.10.2002.

UN Doc, CRC/C/15Add. 194, (2002), Concluding Observations: Poland.

UN Doc, CRC/C/15Add. 194, (2002), Concluding Observations: Italy.

UN Doc, CRC/C/15Add. 194, (2002), Concluding Observations: Republic of Korea.

UN Doc, CRC/CSR 880 (2003), Concluding Observations: Jamaica.

UN Doc. CRC/C/SR.993, 28.09.2004.

UN Doc. CRC/C/SR.1013, 19.01.2005.

UN Doc. CRC/C/SR.1113, 24.01.2006.

UN Doc. CRC/C/SR.1101, 25.01.2006.

Norme juridice naționale

Constituția României.

Codul familiei din 1953, adoptat prin Legea nr. 4/1954, publicată în M.Of. nr. 1/04.01.1954, republicat în 1974, valabil până în 1993.

Decretul nr. 149 , publicat în „Buletinul Oficial al României“, partea I, nr. 5 din 20.04.1964.

Decretul nr. 342, publicat în Buletinul Oficial al României, partea I, nr. 94 din 28.11.1981.

Legea nr. 18/1990, de ratificare a Convenției ONU privind Drepturile Copilului, publicată în M.Of.R. nr. 109/28.09.1990, republicată în M.Of.R. nr. 314/13.06.2001 ca urmare a constatării unor diferențe de traducere din limba engleză în limba română.

Legea 101 din 16.02.1992, publicată în M.Of.R. nr. 243/30.09.1992.

Legea nr. 30/18.05.1994, privind ratificarea Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, publicată în. M.Of.R. nr. 135/31.05.1994.,

Legea privind statutul personalului didactic, nr. 128/1997, publicată în M.Of.R. nr. 158/16.07.1997.

Legea 151/1999, de aprobare a OUG nr. 36/1997, publicată în M.Of.R. nr. 370 din 03.08.1999 și republicată în M.Of.R. nr. 606, din 10.12.1999.

Legea 233/2002.

Legea 272/2004 privind drepturile copiilor.

Declarația solemnă privind susținerea Campaniei pentru combaterea violenței împotriva femeilor, adoptată de Parlamentul României, în ședința comună a celor două Camere din 23.11.2006.

Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor, publicată în M.Of.R nr. 11/08.01.2007.

Legea 287/2009 (Noul Cod civil).

Legea nr. 1/2011 a educației naționale, publicată în M.Of.R. nr. 18 din 10.01.2011.

Legea nr. 138/2011, publicată în M.Of.R. nr 515 din 21.07.2011.

Legea 153/2015 de modificare a art. 18 din Legea nr. 1/2011 a educației naționale, publicată în M.Of.R. Partea I, nr. 445/22.06.2015.

Rectificarea la Legea 233/2002, din 20.08.2002.

Proiectul de lege înregistrat la Camera Deputaților la nr. Pl-x nr 574/2014 prin care se propunea modificarea art. 96 din Legea educației nr. 1/2011.

Regulamentul Camerei Deputaților, aprobat prin Hotărârea Camerei Deputaților, nr. 8/1994, publicată în M.Of.R. nr. 50/24.02.1994, republicată în M.Of.R nr. 854/22.10.2019.

Decizia Președintelui României, nr. 2/2009, de înființare a Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Riscurilor Sociale și Demografice.

OUG nr. 36/1997, Publicată în M.Of.R. nr. 152/14.07.1997.

O.G.. 27/2002.

Ordinul Ministerului Educației, nr. 3638/11.04.2001, privind aprobarea planurilor-cadru din învățământul primar și gimnazial.

Ordinul Ministerului Educației, nr. 3670/17.04.2001, privind aprobarea planurilor-cadru din învățământul liceal.

Programa școlară pentru disciplina Religie, cultul ortodox, clasele IX - XII, aprobată prin Ordinul Ministrului Educației, nr. 5230/01.09.2008.

Programa școlară pentru disciplina Religie, cultul ortodox, clasele V - VIII, aprobată prin Ordinul Ministrului Educației, nr. 5097/09.08.2009.

Ordinul nr. 3410/16.03.2009, publicat în M.Of.R. din 18.03.2009.

Programa școlară pentru disciplina Religie, cultul ortodox, clasa pregătitoare, clasa I, clasa a II-a, aprobată prin Ordinul Ministrului Educației, nr. 3418/19.03.2013.

Programa școlară pentru disciplina Religie, cultul ortodox, clasa a III-a, clasa a IV-a, aprobată prin Ordinul Ministrului Educației, nr. 5001/02.12.2014.

Metodologia aprobată prin Ordinul Ministrului Educației și Cercetării Științifice nr. 5323/2015, publicat în M.Of.R nr. 720 din 24.09.2015..

ROFUIP, aprobat prin Ordinul ME nr. 5079/2016.

Ordinul nr. 3.218 din 16.02.2018, al Ministrului Educației Naționale, pentru modificarea Metodologiei de organizare a predării disciplinei Religie în învățământul

preuniversitar, aprobată prin *Ordinul Ministrului Educației și Cercetării Științifice nr. 5.232/2015*, publicat în M.Of.R. nr. 220/12.03.2018.

Protocolul încheiat între Ministerul Educației și Secretariatul de Stat pentru Culte, pentru predarea Educației moral-religioase în școlile de stat din România, înregistrat la nr. 150052/11.09.1990 (ME), respectiv 7758/11.09.1990 (Secretariatul).

Comunicatul Ministerului Educației și al Secretariatului de Stat pentru Culte, privind alocarea unei ore de Educație moral religioasă/săptămână, în școlile de stat din România, nr. 9176/1.02.1991 (ME), respectiv 768/1.02.1991 (Secretariatul).

Adresa Ministerului Educației, nr. 10398/17.08.1993, de organizare a studiului disciplinei Religie.

Statutul pentru organizarea și funcționarea BOR.

Alte acte naționale

Interpelarea deputatului Cornel George Comșa, nr. 6153A/17.02.2015, adresată ministrului Educației „Suspiciuni de abuz în relația cu elevii în cazul unui consilier al ministrului Educației”.

Acte normative și decizii ale altor state

Codul civil al Elveției.

Codul civil din Germania.

Decizia Curții Supreme a Danemarcei, 21.08.1984.

Legea învățământului din 1996 a Regatului Unit (modificată în 1998).

Codul francez al educației, (2004).

Index

A	
abuz, 56, 60, 83, 146, 175, 197, 256, 262	autorități, 38, 79, 92, 121, 122, 152, 189, 198, 210, 213, 217, 222, 224, 229, 239
Adunarea Generală, 15, 17, 18, 19, 21, 25, 27, 52, 200	
APOR, 6, 136, 140, 141, 142, 144, 146, 147, 151, 154, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 164	B
asistență socială, 23, 218	BAZȘ, 6, 213
Asociația Părinți pentru Ora de Religie, 6, 136, 157, 189	Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea, 6
	Biserica Ortodoxă Română, 6, 121, 134, 136, 138, 164, 165, 175, 182, 183, 189, 248
	BOR, 6, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146,

147, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159,
160, 162, 164, 165, 173, 175, 176, 178, 179, 180,
181, 183, 189, 196, 212, 239, 250, 262

C

cadru didactic, 11, 150, 151, 174, 182, 205
capacitățile în formare, 23, 36, 40, 41, 43, 44, 185,
239
CNCND, 6, 130, 138, 168, 174, 176, 177, 178, 179,
181, 182, 183, 184, 189, 190, 191, 196, 197, 198,
206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216,
217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226,
228, 229, 230, 231, 232, 235, 237, 238, 241
Comisia Europeană a Drepturilor Omului, 6, 50, 54,
69, 71
Comitetul, 6, 21, 27, 28, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 40, 41,
46, 50, 56, 57, 66, 84, 90, 91, 128, 146, 181, 185,
194, 195, 201, 243, 247
Comitetul pentru Drepturile Copilului, 6, 27, 34, 35,
40, 41, 185, 194
Comitetul pentru Drepturile Omului, 6, 21, 84, 91
confesional, 12, 117, 122
Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării,
6, 92, 137, 173, 176, 190, 194, 199, 209, 211
consiliul profesoral, 12, 130, 211
Convenția europeană, 6, 42, 43, 48, 49, 50, 51, 53,
55, 56, 61, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 77,
79, 80, 81, 82, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
96, 112, 114, 118, 124, 127, 128, 132, 137, 201,
203, 207, 209, 211, 229, 232, 256, 257
Convenția privind drepturile copilului, 49, 121, 198,
200, 201, 202, 241
Curtea Constituțională a României, 6, 113, 119, 171
Curtea de Apel, 6, 67, 68, 71, 72, 73, 105, 106, 107,
177, 179, 207, 208, 215, 216, 217, 218, 220, 222,
224, 226, 228, 230, 234, 235, 239, 242
Curtea Europeană, 6, 7, 31, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57,
59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 75, 78, 81,
82, 85, 89, 91, 92, 96, 108, 112, 118, 119, 124,
134, 193, 202, 203, 229
Curtea Supremă, 7, 32, 33, 47, 69, 71, 72, 73, 79, 93,
98, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 236

D

Decizia 669, 3, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141,
150, 152, 157, 177, 187, 188
Decizia nr. 669, 3, 137, 139, 171, 196, 238, 255
Declarația Universală a Drepturilor Omului, 6, 39,
46, 50, 240
Decret, 22, 25, 32, 260
directorul școlii, 12, 54, 105
disciplina Religie, 12, 92, 115, 116, 117, 121, 122,
124, 125, 126, 132, 133, 137, 142, 143, 148, 149,
150, 153, 155, 156, 162, 171, 184, 186, 187, 190,
191, 192, 193, 196, 261
dreptul internațional, 14, 43, 200
drepturi colective, 21, 200

drepturi individuale, 21, 200
drepturile copilului, 1, 6, 13, 17, 22, 24, 25, 26, 27,
28, 29, 31, 32, 34, 36, 39, 41, 42, 44, 46, 47, 49,
51, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65,
66, 67, 68, 76, 77, 83, 90, 91, 92, 98, 99, 107, 109,
111, 113, 121, 124, 127, 128, 129, 130, 131, 132,
135, 137, 144, 146, 159, 164, 172, 181, 185, 187,
189, 191, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206,
207, 208, 209, 213, 227, 229, 232, 233, 235, 239,
240, 242, 246, 258
drepturile omului, 6, 14, 17, 18, 23, 29, 42, 43, 50, 51,
54, 61, 84, 111, 115, 118, 132, 139, 145, 174, 204,
206, 211, 248

E

Educația religioasă, 12, 121, 153
elevi, 80, 84, 93, 105, 106, 107, 111, 119, 124, 126,
146, 149, 151, 152, 153, 161, 182, 192, 195, 206,
217, 221, 222, 223

F

familie, 11, 15, 16, 24, 25, 34, 49, 51, 52, 57, 58, 61,
62, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 83, 86, 100, 139,
145, 233, 244, 251

I

Înalta Curte de Casație și Justiție, 7, 10, 216, 218,
228, 234, 255
îndatoriri, 170
Inspectoratul Școlar Județean, 6, 162, 204
instanțe, 70, 71, 79, 86, 106, 208, 221, 228, 229, 235
interesul superior al copilului, 12, 15, 23, 24, 25, 29,
41, 44, 55, 56, 57, 66, 73, 74, 75, 105, 108, 109,
112, 113, 128, 129, 134, 178, 189, 199, 202, 239,
240, 241, 248
ISJ, 6, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161,
173, 180, 204, 205, 206, 208, 221

L

lege, 51, 53, 74, 79, 85, 88, 102, 103, 104, 118, 125,
126, 127, 129, 132, 143, 146, 153, 159, 172, 177,
188, 213, 216, 223, 226, 227, 260
legislație, 12, 25, 26, 50, 51, 58, 66, 98, 117, 118,
126, 130, 144, 145, 173, 176, 189, 210, 223, 227,
233
libertatea de gândire, de conștiință și de religie, 1,
14, 15, 19, 20, 22, 32, 36, 37, 41, 42, 44, 46, 49,
51, 52, 59, 76, 77, 80, 87, 90, 91, 92, 110, 113,
127, 145, 185, 202
libertatea religioasă, 11, 13, 14, 19, 20, 22, 28, 29,
31, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 49,
57, 60, 77, 83, 88, 92, 100, 101, 102, 109, 110,
111, 132, 143, 176, 195, 199, 201, 202, 203, 204,
214, 226, 241, 248, 260

M

Ministerul Educației, 7, 12, 121, 122, 123, 125, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 145, 148, 153, 154, 156, 161, 165, 169, 173, 176, 177, 178, 179, 181, 183, 186, 189, 190, 193, 194, 197, 199, 210, 213, 214, 216, 217, 218, 221, 223, 224, 239, 261

N

nediscriminare, 1, 13, 46, 78, 79, 108, 110, 111, 112, 113, 119, 134, 145, 148, 157, 163, 165, 166, 168, 172, 191, 199, 202, 205

O

obligarea copiilor, 13, 91, 124, 128, 129
oficiu, 11, 115, 117, 119, 124, 125, 126, 127, 129, 131, 137, 140, 150, 152, 154, 171, 186, 187, 188, 190, 191, 202, 203, 224, 227
orei de Religie, 11, 13, 139, 142, 149, 156, 169, 179, 184, 189, 192, 208, 244, 250

P

Pactul Internațional privind Drepturile Civile și Politice, 7, 18, 46, 240, 257
Pactul Internațional privind Drepturile Economice, Sociale și Culturale, 7, 20, 42, 46, 257

Pactul Internațional privind Drepturile Politice și Civile, 7
penal, 9, 146, 147, 155, 157, 168, 169, 170, 172, 178
PIDCP, 18, 20, 21, 30, 31, 39, 44, 76, 111, 127, 128, 132
PIDPC, 7
preot, 11, 59, 117, 150, 155, 160, 166, 167, 175, 180, 205
profesor de religie, 11
programa școlară, 12
prozelitism, 78, 107, 108, 114, 145, 168, 174, 199

S

slujbe religioase, 13, 116, 164, 166, 167, 170, 173, 174, 175, 176, 178, 182
studiul religiei, 12, 36, 37, 38, 83, 94, 117, 119, 120, 124, 126, 131, 136, 137, 139, 143, 147, 148, 149, 151, 152, 154, 157, 159, 160, 161, 172, 188, 189, 192, 194, 227, 241

U

UNESCO, 22, 32, 37, 44, 46, 64, 111, 257
unități publice de învățământ, 12, 110, 113, 116, 121, 123, 131, 138, 148, 153, 157, 161, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 179, 184, 188, 191, 193, 199, 204, 205, 208, 209, 211, 214, 215, 216, 220, 223, 229, 241, 249